

DHĀTU-PĀṬHA

Pāṇinīya-Dhātupāṭhaḥ saha Arthaiḥ

Kritisch revidierte Neuausgabe mit Pāṇini-Konkordanz und Originalseiten-Referenz

AlexandriaSandwich — Scholarly Synthesis Edition

Basierend auf dem 410-seitigen Gesamtfaksimile (Dhatu-patha.perfect_sandwich.pdf)
Kanonischer Ground-Truth-Abgleich (2.259 Wurzeln in 10 Gaṇas)
Typografischer Vektorneusatz (Typst, ISO-B5)
Lizenziert unter Public Domain (Grundtext) / CC-BY-SA 4.0 (Edition)

Inhaltsübersicht

Preface	1
Introduction	3
Introduction	4
Introduction	5
Introduction	6
Introduction	7
Introduction	8
Introduction	9
Introduction	10
Introduction	11
Introduction	12
Introduction	13
Introduction	14
भ्वादि: (Bhvādi)	16
अदादि: (Adādi)	84
जुहोत्यादि: (Juhotyādi)	89
दिवादि: (Divādi)	91
स्वादि: (Svādi)	101
तुदादि: (Tudādi)	103
रुधादि: (Rudhādi)	113
तनादि: (Tanādi)	115
ऋयादि: (Kryādi)	116
चुरादि: (Curādi)	121

€ -> | पदे > SC(SOS DHATU-PATHA The Roots of Language The foundations of the Indo-European verbal system Stephen R. Hill & Peter G. Harrison = DUCKWORTH [S. 2]

First published in 1991 by Gerald Duckworth & Company Limited The Old Piano Factory 48 Hoxton Square, London N1 6PB © 1991 by Stephen R. Hill & Peter G. Harrison All rights reserved. No part of this publication may be produced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher. The inalienable right of the reader to commit the text to memory is of course unaffected. ISBN 0-7156-2196-3 = Library Cataloguing in Publication Data Hill. Stephen R. Dhatu-Patha: The Roots of Language: The foundations of the Indo-European verbal system 1. Indo-European languages 1. Title II, Harrison, Peter ©. 410 ISBN 0-7156-2196-3 Typeset by Computype Limited, West Drayton, Middlesex, England. Printed by Redwood Press Limited, Melksham, Wiltshire, England iv [S. 3]

CONTENTS PREFACE TRANSLITERATION KEY ALPHABETICAL ORDER INTRODUCTION 'In the beginning was the Word...' The Dhatu-Patha ('A Recital of Roots') What is a dhatu? The form of the Dhdatu-Pdatha How to use the Dhdatu-Patha How to use the Excursus Illustrative examples from the Dhdtu-Patha A word of caution Accentuation The various Dhdtu-Pdatha DHATU-SUTRA TEXT AND TRANSLITERATION spreads 1-52 DHATU INDEX AND TRANSLITERATION spreads 53-99 DHATVARTHA DICTIONARY A-H Numbers 1-674 EXCURSUS IN GREEK, LATIN, ANGLO-SAXON AND ENGLISH ADDENDUM EXCURSUI APPENDICES | Effect of upasarga ('prefixes') on verbs. 11 Hypothesis on ordering of dhdtc. II] Use of dhatvarttha in Sarikara's authoritative commentaries. ||\ Analysis and translation of (३ Ch.10, v.19. \ Analysis of St. John's Gospel, Ch. 1. wv. i-xiv. SELECT BIBLIOGRAPHY Vii viii > ॐ ॐ +> - | 12 16 120 215 343 359 363 366 376 389 391 400) [S. 4]

'And we shall make roots for the expression of actions, either one letter added to one letter, as seems appropriate, or to several letters, thereby producing syllables, as they are called, and, from combinations of syllables, compose nouns and verbs, and in turn from the combinations of nouns and verbs we shall create language, large and fair and whole... Whereas the men of old put language together in this way, so we must take it apart in like manner, if we are really to know how to investigate the whole subject in a workmanlike manner.' Plato, Kratylos, 424E-425A4 vi [S. 5]

Preface

'Study to show thyself approved unto God, a workman that needeth not be ashamed, rightly dividing the word of truth.' II Timothy, Ch.2, v.15. This book is intended for all those who are keenly interested in the roots of the Indo-European system of languages: for teachers, students, and lovers of Sanskrit, Greek, Latin and modern languages, including English. Designed to be complete in itself, this book includes the ancient Indian text of the Dhatu-Patha, literally 'a recital of roots', complete with its own dictionary, essential grammatical aphorisms and rules, helpful hints and many examples from the ancient Vedic and classical texts. Anyone who wishes to enquire into the deeper significance of words which form the great traditions of India and Europe will find the Dhatu-Patha an invaluable and rewarding guide. The Dhatu-Patha was originally intended as an oral recital of roots and their meanings; until quite recently in India, it was customary for educated persons to be able to recite the entire text from memory; this is important, as ultimately meaning is contained in sound, Users of the book are therefore encouraged to penetrate meaning

by sounding the roots with their meanings, either aloud or in the mind, for only in this manner is correct use made of the Dhatu-Patha. S.R.H. & P.G.H. vii [S. 6]

Alphabet: Vowels: Short: Long: Compound: Consonants: Internal Consonants: Sibilants: Visarga: Anusvara: Numerals: TRANSLITERATION KEY अव gi ऋ? % Ir उ ५ आथ ई। ऋ % Ir ऊ च Ue Ao 2 ai औ au Gutturals Palatals Cerebrals Dentals Labials ek Ac at at TP ख kh छ ch द् th % th %P 1g ज् ad ad ab घ gh A jh द् dh ध् dh “5 Ga aA TIA an am Gh ay ur al 1 Ws ष sh as th m viii [S. 7]

ALPHABETICAL ORDER The Dhatu Index and Dhatvartha Dictionary order is based on the following alphabetical sequences: short and long of the five simple vowels, followed by the four compound vowels; then consonants in their family order; internal consonants (but excluding /); sibilants; and finally ॥ (which is not an internal consonant, but being guttural is included in that family). The order therefore is as follows: Ha a a zi ई ऋ? Br % Ir % Ir उ ॥ ऊ Te Ho 2 ai औ au क् ॥ @kh 1g घ gh gan Ae % ch qj A jh Wn at Sth ad adh Mn त् 4 th ad 4 dh न् # Vp % ph ab भ् bh Am Ry Kir al av श् \$ ष 3 as ह ॥ Words beginning with conjunct consonants, suchas ज्ञ ji ksh and त्र tr, are ordered according to their first consonant. A full description of the Sanskrit alphabet and all the conjunct consonants is given in Chapter | of Kale’s Higher Sanskrit Grammar (v. Select Bibliography), and in most other Sanskrit Grammars. [S. 8]

Introduction

‘In the beginning was the Word...’ The entire Creation is brought into being by ‘the Word’ and this concept is common to all great cultures. This mighty idea is instantly recognizable to the individual, but it is difficult to appreciate its profundity and even harder to comprehend it. Yet all would acknowledge the supreme importance attaching to verbal communication and to the penetration and comprehension of meaning in all aspects of Creation. Genesis (Ch.11, v.1) states: ‘And the whole earth was of one language and of one speech’, but goes on to describe the confusion of tongues in the parable of the Tower of Babel, where ‘the Lord did there confound the language of all the earth’ (v.9). The idea of one language strikes a responsive chord in many, since humanity is a single family and the human experience is common to all men; the feeling of existence, experienced by all as the necessary condition of their very being, is universal. All languages come into being to express this universal feeling of existence, to differentiate the manifold aspects of Creation, and to communicate Truth, Knowledge and Experience. Hence the study of language in all its aspects has from the beginning been a central study for mankind, For as St. Basil said: ‘The beginning of teaching is speech, and syllables and words are parts of speech’ (de Anima, Chapter 1.2); and as Bhartrhari stated: ‘In this world no comprehension is possible except as accompanied by speech; all knowledge shines by means of speech... It is speech that binds all knowledge of arts and crafts; everything, when it is produced, is differentiated through it’ (Vakyapadiya, Ch.1, vv.123 and 125). In his introduction to the Oxford Sanskrit-English dictionary (p.xii), Sir Monier Monier- Williams draws attention ‘to the fact that the Hindus are perhaps the only nation, except the Greeks, who have investigated independently and in a truly scientific manner the general laws which govern the evolution of language.’ He continues by describing how ‘every single word in the highest type of language (called samskrta) is first evolved out of a primary dhdtu ढ Sanskrit term usually translated as ‘root’, but applicable to any primordial constituent substance, whether of words, or rocks, or living organisms – and then, being so evolved, goes through a process of ‘putting together’ by the combination of other elementary constituents.” This broad definition of dhdtu is very similar to the Greek concept of stoicheion (element or root), which comprises both simple sounds of the voice as the first elements of language, and also the component parts of matter, and even the elements of knowledge and the sciences. In view of this wider connotation of the function of dhdtu at the level of Creation, it is surprising that such an important text as the Dhdtu-Patha has not been more widely studied in the West, being the first foundation of the Indo-European root system. The Dhatu-Patha (‘A Recital of Roots’) The Dhatu-Patha is a unique tool for penetrating the subtler meanings of language and for regulating its correct use. Moreover, it is at once a lantern for illuminating the texts of the

[S. 10]

Introduction

Vedic tradition known as Sandhana Dharma, the 'Eternal Way', and a touchstone of their validity. It should be understood at the outset that the word 'language' is most certainly not restricted to Sanskrit, but embraces the entire Indo-European family of languages, including Greek, Latin, Anglo-Saxon, Old High German, the Slavonic languages and all the modern European derivations. Sir Monier Monier-Williams states that Sanskrit is 'the best guide to the structure of Greek as well as of every other member of the Aryan or Indo-European family - 9 language in short which is the very key-stone of the science of comparative philology' (ibid. p.xi), and he calls it 'the eldest sister of these languages' (ibid. p.xii). There are indeed good reasons for its being designated 'the best guide'. In order that the Veda, the repository and ultimate authority of the wisdom of India, might be studied and preserved, the ancient scholars evolved complete and detailed systems, each a science in its own right: firstly, phonetics (Siksha); then rhythm and metre (Chandas); etymology and meaning (Nirukta); grammar (Vyākaraṇa); astronomy (Jyotiṣa); and ritual practices (Kalpa). These are the six Vedāṅga or 'limbs of the Veda'. The scholars revealed the science of phonetics by identifying a natural gamut of human sounds. These sounds are not to be understood as Sanskrit sounds or the sounds of any other particular language, but are sounds of 'the natural alphabet', by which term it is inferred that there is a complete : available to all men, in all places and at all times. Thus Sokrates observes that 'the Sound which issues through the mouth, whether of an individual or of all men, is one and yet infinite' (Philebus 17. b3-4), and then describes the process of distinguishing the sounds of 'the natural alphabet' (ibid. 18; cf. Kratylos 424f). Hence Sanskrit, furnished with the most extensive alphabet, has greater potential for precise and detailed expression. Indeed, the laws of grammar as embodied in Pāṇini's Aṣṭadhyāyī (literally 'Eight Meditations') are also acknowledged to be the most complete and refined exposition of the science of grammar, and could only be expressed in the fully-formed Sanskrit alphabet. Now the science of grammar (vyākaraṇa) is entirely dhātu-based, and the Dhātu-Pāṭha is a recital of those dhātu identified and dealt with in that science, and is the progenitrix of the root systems of the Indo-European languages. The corollary of this important fact is that the Dhātu-Pāṭha is valid as an authority for helping to ascertain meaning in any of those languages, although allowance must often be made for the fact that words may change their usage and their meanings over the centuries. However, consider for example the word 'instability', which readily breaks down into three components: the negative prefix 'in-'; the suffix '-ity'; and the word 'stable', which means 'steady, reliable, constant'. The new word thus formed now indicates a state of unsteadiness or inconstancy. But within the basic word 'stable', there is another element, the dhātu śthā, which indicates the 'cessation of movement'. This simple element is the basis of many other words such as 'stand', 'standard', 'statue', 'station', all of which share in the common basic concept of lack of movement. The dhātu is therefore the basic element of a large family of words having a common essential 2

[S. 11]

Introduction

meaning. Most Sanskrit dictionaries are laid out according to these families of dhatu, and the deepest penetration and understanding of language will be greatly facilitated by an acquaintance with and knowledge of these most subtle and basic elements. What is a dhatu? Sir Monier Monier-Williams' Sanskrit-English Dictionary defines dhatu as: 'layer, stratum, constituent part, ingredient, element, primitive matter, a constituent element or essential ingredient of the body, primary element of the earth, i.e. metal, mineral, ore, element of words, i.e. grammatical or verbal root or stem' (M-W, p.513, col.3. 513/3). (Note: inclusion of 'stem' is debatable.) V.S. Apte's Practical Sanskrit-English Dictionary defines dhdtu in the same terms (A 524/3), but adds 'the soul' and 'The Supreme Spirit' as meanings (cf. Vishnu Saharsranama Bhashya, Sloka 18). It can be readily appreciated that dhdtu has a wide range of meaning beyond the purely grammatical, and not surprisingly this subject has given rise to extensive controversy amongst grammarians, logicians, and philosophers. For example, the debates range from whether grammatical dhdtu assume these wider meanings or are merely, at worst, theoretical abstractions. However, the preferred route of the authors through this endless controversy is to consult the Dhatu-Patha itself. The form and use of the Dhatu-Patha are described in the next two sections; for the moment it is enough to know that the Dhdtu-Patha gives a dhatvartha ('indication of meaning') for each dhatu; the word dhdatvartha is itself a compound of dhdtu and artha, where artha means 'indication of use' (M-W 90/2). Now the dhatvartha for the dhatu of the word dhdtu itself, namely dhd (D-P 26/2 —shown as dudhdn, but see (iv) on page 6). is dhdrana + poshanayoh, a dual compound indicating the activity of 'holding, bearing, keeping (in remembrance)' and 'the act of nourishing, fostering, supporting' (Dhdtvartha Dictionary, "0 D", Nos. 283, 354). According to tradition, these definitions give the essential activities in which dhdtu engage. and in this instance they are clearly essential and appropriate, just as the acorn is to the oak, to the whole range of meanings of the word dhdtu. A technical definition of the primary dhdtu, approximately 2,200 of which are listed in the Dhatu-Patha, might be: the uninflected, irreducible, minimal element of a word, generally monosyllabic (though two and, more rarely, three syllables are sometimes present), and always verbal in nature, i.e. expressive of activity.

[S. 12]

Introduction

Finally, the relationship between dhatu and sphotha needs to be considered. The dictionary definition of sphotha (M-W 1270/3) is: ‘bursting, opening, expansion, disclosure; ... roar; (in philosophy) sound (conceived as eternal, indivisible and creative); the external and imperceptible element of sounds and words and the real vehicle of the idea which bursts or flashes on the mind when a sound is uttered [ascribed to Patanjali].’ The dhdtu for sphotha is sphut (D-P 6/1, 35/1 and 45/1), which has two dhdtvartha, namely vikasana and bhedana (D D Nos. 504 and 434), meaning respectively ‘developing, expanding, opening, blowing’ and ‘breaking, splitting, piercing, dividing, separating, causing to flow’. When the desire arises for the expression of a particular aspect of the totality of Being, the function of the sphotha is to bring about the expansion of this potentiality into manifestation, i.e. speech, in which process there is of necessity a differentiation of consciousness, into such components as subject, object and instrument, i.e. into the various parts of speech and sentence. Within this process, the sphosha acts as catalyst by activating the pre-existing, but as yet unmanifest, dhdtu. In this expansion, the dhdtu receives certain additions in the form of pratyaya, for which the dictionary definition (M-W 673/3) is: ‘belief, firm conviction, trust, faith, assurance or certainty ... a subsequent sound or letter, an affix or suffix to roots (forming verbs, substantives, adjectives and all derivatives) etc.’ In essence, the pratyaya embodies the consciousness in a fully-finished form, of which the grammatical equivalent is the completed word operating in the sentence (cf. Vishnu Sahasrandma Bhashya, sloka 23). The form of the Dhatu-Pdatha The text of the Dhdtu-Patha is divided into two sections: spreads 11 to 52 are the recital of dhdtu and their corresponding dhdtvartha, and spreads 53 to 99 form the Index of dhdtu as found in that first section. Each spread (in both sections) is divided into four main columns; in the first two columns the dhdtu are on the left and the dhdtvartha are on the right in each column, and the transliteration appears in the final two columns. The Index follows the same basic pattern but contains additional information on each root: The first minor column in the Index is an alphabetical listing of dhdtu. The second gives the name of one of the ten possible gana or classes of declension to which the dhdtu belongs. the name of each class being formed from the first dhdtu in that class.

[S. 13]

Introduction

The third gives the voice: *parasmai* (active voice or transitive), *atmane* (middle or passive voice or intransitive), or *ubhayatah* (either active or middle/passive voice); ‘this distinction, however, seems to be very little observed in practice’ (M.R. Kale, *A Higher Sanskrit Grammar*, v. Select Bibliography, 399). The fourth shows whether the *dhd*tu accepts augment -i in its expansion: if it does, it is set, literally ‘with if’, and the indication is se; e.g. *dhd*tu pas becomes *pasyati*, ‘he sees’, with the -i- forming the -ya- sound when eliding with -ati, the *pratyaya* ending. If it does not, it is *anit*, literally ‘without if, and the indication is a; e.g. *dhd*tu bhi and as become *bhavati* and *asti* respectively, both meaning ‘he is’. The last two minor columns give the page and column number in the *Dhd*tu-*Patha* where each *dhatu* may be found with its *dhat*vartha, Although the technical definition of *dhd*tu is ‘generally monosyllabic’, *dhd*tu are mostly shown with *anubandha* suffixes, literally suffixes ‘tied behind’, and, where applicable, with prefixes. The *anubandha* suffixes, and the prefixes, form a system of coding adopted by grammarians to indicate a specific direction in the expansion of the *dhd*tu for determining the *pratyaya*. A full list of the *anubandha* suffixes and their function is given in *A Dictionary of Sanskrit Grammar* (v. Select Bibliography, 69), under reference if, and in most Sanskrit grammars. The prefixes, which should be removed in order to determine the monosyllabic *dhatu*, comprise *ni*, *tu*, *du* and nasalised vowels (v. Panini, 1.3.5 and 1.3.2). It should be mentioned that the effect of *upasarga*, or ‘prefixes’, on the meaning of verbs is crucial: Appendix | expands on this subject. The ten *gana* or classes represent the ten possible declensions of Sanskrit verbs, and each class has sub-groups based on distinctions in the expansion of the declension. The text itself gives the name of the first *dhd*tu, commencing with the introductory statement, *atha*, and the name of the last *dhatu*, the number of *dhatu* and the voice of the *dhatu* for each group. At the end of the recital of each group there is a statement indicating termination of that section, namely *iti*, together with the accentuation applicable to the *dhd*tu and to their *anubandha* endings. In this way the correct mode of sounding each syllable of the entire *dhd*tu is preserved. In the realm of grammar, the particular class into which a *dhd*tu is placed is determined by the formation of the stem of the present tense, which is the most frequently used stem for the other tenses throughout each declension. However, on reciting the first *dhd*tu, *bhi*, the reader is aware that the text commences with the most fundamental activity of all Creation Being. Therefore, it is useful to be aware of the possibility that the ordering of *dhd*tu may intimate a deeper significance underlying the purely grammatical considerations: Appendix 11 proposes the hypothesis that the classification of *dhd*tu may have sequential significance. This hypothesis may help to explain the phenomenon of *dhatu* which appear in more than one class or more than once in the same class, either with the same or with different *dhd*tv*artha*. Appendix II, however, should be viewed as exploratory in nature. 5

[S. 14]

Introduction

How to use the Dhātu-Patha The Transliteration Key preceding this Introduction is the starting point for the user, for it contains not only the transliteration symbols as used in this edition, but also the order of the Sanskrit alphabet, which is the basis of the order of the Dhātu-Patha Index on spreads 53 to 99, of the Dhātvartha Dictionary, which follows that Index, and of the order of Sir Monier Monier-Williams' Sanskrit-English Dictionary, in which entries are both listed alphabetically and under their respective dhātu; this dictionary thus provides a vital link between Sanskrit words and their dhātu. For those working with this Dhātu-Pāṭha text and Sanskrit-English Dictionary, the following grammatical rules, which are given with the relevant reference to Panini's *Ashtadhyayi* in brackets, must be taken into account in order to identify the variations between text and dictionary: (i) *sh* changes to *s*; e.g. for *shthd* in the Dhātu-Patha read *sth* in the dictionary (Panini, 6.1.64). (ii) *mach* changes to *na*; e.g. for *nad* in the Dhātu-Patha read *na* in the dictionary (Panini, 6.1.65). (iii) For *-iāsanubandha* ending in the Dhātu-Patha, insert *na* after the vowel of the dhāt; e.g. for *madi* in the Dhātu-Patha, read *mand* in the dictionary (Panini, 7.1.58). (iv) Remember that dhātu are generally monosyllabic, and so remove prefixes and suffixes; e.g. for *ramu* in the Dhātu-Patha, read *ram* in the dictionary; for *dudhdf* in the Dhātu-Patha, read *dhd* in the dictionary. (v) Final mute nasals should be dropped; e.g. for *dhātu in* and *in*, read *i* (21714019) and *i* (parasmai) respectively in the dictionary; for *dhātu dukrf* in the Dhātu-Patha, read *kr* (ubhayatah) in the dictionary. Note: *du* drops out here under rule (iv) above. Each dhātu or group of dhātu is shown in the main body of the text on spreads 1 to 52 in the form of a dhātu-siitra e.g.: spread 1, column 1; *bha* (dhātu) *sattayam* (dhātvartha) In this instance the dhātvartha is a single word, expressed in the seventh or locative case, which is the case used for most of the dhātvartha. However, dhātvartha may take the form of a dual or multiple compound, and to assist the user in such instances the transliteration breaks the compounds down into individual words; these are indicated by hyphens, and for further assistance where sandhi or crasis (meaning euphonic combination of two letters) takes place, the original form has been indicated by means of brackets; e.g. on spread 1 for dhātu nos. 6 and 7, the dhātvartha starts *yacnopatapa-* etc., which is shown as *ycno(a) -(u)patapa*, indicating thereby that the original words were *ycna* and *upatapa*, which is their form in the 6

[S. 15]

Introduction

Dhatvartha Dictionary. The dhatvartha is generally expressed in the locative case to indicate that use of the dhdtu will be found in the activity(ies) or condition(s) described by the dhdtvartha. Consequently, an expanded form of the dhdtu-sditra example above is: You will find dhatu bhi in the activities of ‘existence, being, goodness, excellence’ and ‘reality’. The dhatvartha in the Dhdatvartha Dictionary is expressed in the pratipadika (‘uninflected’) form of the word; hence, in the above example, the dhatvartha sattayam appears as satta (D D No. 611). This change of form is generally easy to recognise with a little practice, but for further clarification the following locative case endings should be noted: (i) Singular endings occur in five forms: For -e ending, read -a. For -dydm ending, read -d. For -ydm ending, read -i. For -au ending, read -i. For -i ending, remove -i. (ii) All dual compounds end in -yoh, which is removed. (iii) All plural endings, irrespective of gender, have -shu or -eshu, which are removed, e.g. for a compound ending in -gatishu, read -gati; for a compound ending in -darsaneshu, read -darsana, etc. The Dhdatvartha Dictionary gives the dhdtvartha individually, in transliteration and in alphabetical order; then, for each word, it supplies a range of meanings selected from Sir Monier Monier-Williams’ (M-W) dictionary, augmented where appropriate with additional meanings selected from V.S. Apte’s (A) dictionary. Beneath these meanings, the dhdtu of the dhatvartha is given, together with its voice and class and transliteration of the dhdtvartha of this dhdtu, to enable the user to penetrate further into the meaning of the original dhdtu by looking up this second dhatvartha in the Dhatvartha Dictionary. In most cases, the entry is completed by appropriate quotations from the ancient literature of India and Europe, displaying the dhdatvartha in significant use in the Indo-European languages. Finally, the dhdtvartha are significant words in their own right within the Vedic tradition and can be considered to possess the extraordinary power necessary for holding the meaning of the more important words and concepts. To illustrate this point, Appendix III contains examples of the function performed by dhdatvartha; these are selected from the authoritative 7

[S. 16]

Introduction

commentaries made on the Vedic texts by Sarikara, who frequently quotes from the Dhātu- ; itself, taking it as an authority which required no further qualification. How to use the Excursus The Excursus follows the order of the Greek alphabet. Consequently, although many Latin, Anglo-Saxon, and English words have the same initial letter as the equivalent Greek word, it is sometimes necessary to scan the pages for these languages; also certain words in these later languages which have no equivalent Greek form may be found at the end of the Excursus. Where possible, a verb has been selected in preference to a noun, for, as has been stated above, the dhdtu are essentially verbal in meaning, i.e. they are linked to activity. Moreover, the Excursus would have become inordinately long if all the words from a particular root had been shown, and so the user must refer to his own knowledge of these languages, or, if necessary, refer to a dictionary; e.g. for dhātu shthd is shown histemi, sto, standan and stand. The number of words in each language from this root alone would require several pages, and so the user is reminded to think in terms of the essential verb (or noun) to which the word under investigation is related. Proper names and nouns are sometimes included, particularly where the connection might not be immediately apparent. A transliteration is given for each dhdtu, but no Sanskrit words are given, as Sir Monier Monier-Williams' Dictionary, being dhātu-based, can readily supply these, and the number of words for certain dhdtu would produce excessively long entries. No attempt has been made to deal with onomatopoeic words or indeclinables, particularly as numerals (from 2 to 99), prepositions, and pronouns in all languages under consideration are very similar and clearly related. However, it must be stated that most indeclinables do not arise from the dhdtu listed in the Dhdtu-Patha, although some can be traced back to dhdtu; e.g. Tuesday in English is Tiwes daeg in Anglo-Saxon, and Tiwes is from Latin deus, from Greek Zetis, from Sanskrit dyaus, from dhdtu divu (D-P 28/1). Whilst an enquiry into the laws governing phonetic changes is well beyond the scope of this work, it is remarkable how often phonetic changes take place within the same varga, or family, i.e. gutturals, palatals etc., as set out in the 'Transliteration Key'; e.g. 'physics' in English is from Greek phusis, from dhdtu bhi, where the aspirated bha sound has moved to the aspirated pha sound within the labial family. In identifying the relevant dhdtu for the words included in the Excursus, Sir Monier Monier-Williams' dictionary has proven reliable and useful, as has the work of Georg Curtius (v. Select Bibliography). In fact, it is most surprising that nineteenth-century scholars, who performed such outstanding work in compiling dictionaries and formulating etymological principles, should not have made greater use of the Dhdtu-Patha. Curtius gives an interesting insight into the aspirations of his contemporaries: "The most neglected side of Etymology is still that of the doctrine of meaning, the very side which lies nearest to special classical students. To trace the use of a word, or a family of words, historically through one language, 8

[S. 17]

Introduction

or again, to arrive at points of view for a wider consideration of the changes of meaning, these are tasks to which, apparently, the present generation feels little drawn' (18). Only derivations that appear beyond reasonable doubt and are accepted by at least one authority (either Curtius, Monier-Williams, Liddell & Scott, Lewis & Short, Skeat or Onions) have been included in the Excursus. There is one important exception, namely lokr, which is dealt with more fully in Appendix V (v. verse 1). Illustrative examples from the Dhdatu-Patha Two important dhdtu, which have philosophical connotations, will now be examined in greater detail. The dictionary definition for the word jrdna is: 'Knowing, becoming acquainted with. Knowledge, especially the Higher Knowledge derived from meditation on the one Universal Spirit' (M-W, 426/1). Dhātu jñ is recited three times in the Dhātu-Patha: dhatvartha voice gana marana toshana ni\$Gmaneshu = (D-P. 17/1) parasmai bva® avabodhane (D-P 40/1) parasmai krya niyoge (D-P 45/1) ubhayatah cura" A glance at these activities through which jrdna will be discovered is most instructive from the viewpoint of the adhydtmavidyā ('Science of Self-Knowledge'). True knowledge, says the Veda, is Knowledge of the Self: For this knowledge to arise, all that relates to non-Self, ignorance, separation and all forms of limitation must be given up, rooted out and destroyed — mdrana (D D No. 449). This process proceeds step by step, each step leading to greater fulfilment and satisfaction — toshana (D D No. 255). The steps on the way are measured by the repetition of recourse to the experience of the bliss of the Self, known deep within — niSamaneshu (D D No. 305). The Teaching is also necessary: the student "sits at the feet of the master", and the discourse gives rise to knowledge — avabodhana (D D No. 53). Such knowledge arises in niyoga (D D No. 299), an inner union arising from the natural application of the knowledge.

[S. 18]

Introduction

Examining a related concept, consider the numerous words arising from dhdtu vid. Words such as veda ('knowledge') and vidyā ('science') in Sanskrit, oida ('I know') and eiddi ('form') in Greek, video ('I know') in Latin, witan in Anglo-Saxon and wit in English, all arise from this dhatu. Dhatu vid has the following entries in the Dhdtu-Patha:— dhatvartha voice gana 14/19 (D-P 25/1) parasmai ada' sattayam (D-P 29/2) 21771471 dv vicdrane (D-P 37/2) dtmane ru' cetana-Gkhydna-nivaseshu (D-P 44/2) 0771471C cura' labhe (D-P 36/2) ubhayatah tuda' N.B.: the final dhdtu (D-P 36/2) in the Index is given as vidlr, where /r is the anubandha ending that is dropped, giving dhdtu vid; however, it is number three in sequential order. The Dhatu-Patha informs us that use of dhdtu vid is found in knowledge — jfdne. This knowledge is found in one's own Being sattydydm, for truly 'to Be' is 'to Know': satyam jfAdnamanantam Brahma, meaning 'The Self is Truth, Knowledge, Infinite' (Taittiriya Upanishad, 2.1). Thus, veda is attained and a man discovers the knowledge (40/14 (D D No. 486). But this true knowledge must be differentiated from all that is false and ignorant within us, by the process of discrimination — vicdrana (D D No. 506). The process of discrimination by which one comes to the true knowledge of all the forms of Creation is given in the compound dhdtvartha: — cetana dkhydna — nivdsa: Nivasa (D D No. 302) means 'to inhabit', 'to dwell within', with ni- having the sense of 'deep within'. A man must not stop at the outer form, for the knowledge of the Universal Self is the innermost essence; this inward direction enables a man to cognize the forms through and through, thus knowing the essence in unity as well as in the harmony of all its parts. The accurate enumeration of all aspects of a form in all its relationships is dkhydna (D D No. 70). And the whole process is dependent on consciousness; it is pervaded by consciousness; 10

[S. 19]

Introduction

and it is the conscious being which is revealed *cetana* (D D No. 227). In order to demonstrate how the *dhatu* of language may help as guides to meaning in the Indo-European family of languages in general, similar examples may be taken from two Homeric words. It has long been realized that the first words of the *Iliad* and the *Odyssey* held a special significance (v. Chapman's *Odyssey*, *Epistle Dedicatorie*). The *Iliad*'s first word is *menin* (the accusative of *menis*), meaning 'anger', which comes from *dhd̥tu mari* (D-P 26/1), which has *dhatvartha* *mana*, meaning: 'opinion, notion, conception, idea; purpose, wish, design; self-conceit, arrogance, pride; consideration, regard, respect, honour; a wounded sense of honour, anger or indignation excited by jealousy (esp. in women), caprice, sulking' (M-W, 809/1), which is a good description of the wrath of Achilles that was to lead to the death of Patroklos and Hektor, and finally his own destruction. The *Odyssey*'s first word is *andra* (the accusative of *andros*), meaning 'man' (i.e. Odysseus), which comes from *dhd̥datu nr* (v. Excursus); this has for its *dhatvartha* the single word *naya* (D-P 17/1), and the dictionary definitions (D D No. 286) are very appropriate for the homeward journey of Odysseus, 'the man of many devices': 'leading (of an army), conduct, behaviour, good management, polity, wisdom, reason; principle, system, method, doctrine; a kind of game and a sort of dice or men for playing it' (M-W, 528/2). A word of caution It is not always immediately apparent how the *dhd̥tvartha* meaning and the word under investigation are connected, and often a moment's reflection or further investigation is required. For example, the English verb 'to move' (and Latin *moveo*, Greek *ameibo*) derives from *dhatu miva*; the *dhatvartha* for *miva* is *sthaulya* (D D No. 654), meaning 'stoutness, bigness, largeness, thickness, grossness, denseness. Excessive size or length. Doltishness, density of intellect'. It is difficult to see any immediately apparent connection with movement. In the dictionaries, *sthaurin* and *sthirin*, meaning 'pack-horse', given under the same *dhd̥datu* *shtha* as *sthaulya*, were closely related, for a pack-horse is both large and a powerful symbol of movement, but there was no available authority to link the two. However, an answer may be provided by the *Upanishads*, which call the gross physical world *sthila* (M-W, 1266/1) — the property of which is ever to be in movement, whether as a substance, or as an organism, or even as the Great Orb itself. Accentuation There are three *svara* (accents) in Sanskrit. They are termed *udatta*, *anudatta*, and *svarita*, and it is possible that they correspond to the Greek acute, grave, and circumflex accents. The relevant *sutrani* in Panini's *Ashtadhyayi* are: (1) *ucchairudattah* (1.2.21), 'sounding high'. 11

[S. 20]

Introduction

(1) nicchairanudatah (1.2.30), ‘sounding low’. . (ili) samaharah svaritah (1.2.31), ‘svarita is bound together’, i.e. (i) and (ii)- : ‘to pit© It is necessary to warn the user that these definitions do not necessarily refer to 10 Pl 70 29 # a ents, + Controversy surrounds this issue, as indeed it does the sounding of Greek ace 0 4 Pe . bject different traditions have their own interpretations, which themselves are sub} fluctuation. Hi ° man? 4 Owever, Pdnini’s Siksha (Sloka 48) comments on these accents निकः ers which suggests that the governing factor would seem to be the point at which t 4 . ‘ ऊ n vol attention or listening rests, a mental process forming a key part of the huma mechanism:- (i) anudatto hrđi jneyo, ‘know anudatta in the heart’. (ii) mirdnyudatta udahrtah, ‘udatta is declared to be in the cerebrum’. (iii) svaritah karnamaliyah, ‘svarita is the root of the ear’. + i@ eaid to occu! (iv) sarvasye pracayahsmrtah, ‘pracaya svāra (i.e. ekaśruti, ‘monotone’ is Sal in all places of articulation’. its Each section of the Dhdtu-Patha states the accent of the dhdtu monosyllable ee is anubandha suffix; these are the only two indications of accent given, i.e. no accen मी given for any dhdtu prefix, nor for dhdtvartha. It should be noted that the acce indicated for the anubandha suffixes is as follows: atmane — anudatta; parasmai — udatta; and ubhayatah svarita. The various Dhātu-Patha 5 u, This edition of the Dhdtu-Patha text is generally attributed to Panini’s ordering of न i in the first millennium B.C.; the consensus of scholarly opinion seems to be tha ‘a tvartha, taken from traditional sources, were added near the middle of 4 an millennium A.D., probably by Bhīmasena. Although these datings are extraordinary! y aa by European criteria, it must be remembered that the Indian tradition adopts a न ee Stance as regards precise dating. And there is good reason for this attitude, as wi - fe doubt a form of the Dhdtu-Patha, as with most of the other great texts of India, existe a Millennia as oral tradition before being committed to writing; hence Pdnint refers to Dhātu-Patha as upadeśa, ‘received instruction’. ha = . a on There are in fact eight other significant versions of the Dhātu-Patha, which are ॥ नम Panini’s text, i.e. his is the oldest extant text. Their principal variations from Panini’s May be summarized as follows: + ar at (i) Sarvavarman’s version: probably based on the kđtantra kaldpa system of grammar @ 1 affi e ior to some point in its development; however, the vikarana augments (ffices used prior development of pratyaya) follow Panini’s system. 12 [S. 21]

(ii) (111) (iv) (v) (vi) (vii) (viii) INTRODUCTION Candra’s version: dhātvartha tend to be confined to one meaning. Jainendra’s version: the order of the first class is based on voice distinction, in the order dtmane, parasmai, and ubhayatah. Also, two new anubandha endings, -ai (dtmane) and -an (to denote an anit dhātu), are introduced. Kasakrishna’s version: inflated text with additional, later dhdtu, e.g. dhundh, dast, Sist. Katantra version: possible remodelling of Cđndra’s version by Durga for the Katantra School. Sakatayana’s version: a revision of (iii) above. Hemacandra’s version: the dhātu are in strict alphabetical sequence. Vopadeva’s version: this is a metrical work, and does not have ten classes, but has groups based on the final letter of the dhdtu, the appropriate present class being indicated by a particular anubandha. 13 [S. 22]

DHĀTU-SŪTRA TEXT AND TRANSLITERATION followed by DHĀTU INDEX AND TRANSLITERATION ‘The question is,’ said Alice, ‘whether you can make words mean different things.’ ‘The question is,’ said Humpty Dumpty, ‘which is to be master — that’s all.’ Alice was too much puzzled to say anything, so after a minute Humpty Dumpty began again. ‘They’ve a temper, some of them — particularly verbs, they’re the proudest — adjectives you can do anything with, but not verbs — however, I can manage the whole lot! Impenetrability! That’s what I say!’ Lewis Carroll, *Through the Looking-Glass* 15 [S. 24]

FA, १ अथ पाणिनिमुनिकृत धातुपाठारम्भः अथ भ्वादिगणः PERE सत्तायाम् वदि अभिवादन- उदात्तः परस्मैभाषः ॥ wt भदि कल्याणे सुखे च। अथ तवर्गीयान्ताः मदि सतुतिमोदमद- एधादयः कथ्यन्ताः षटत्रिंशदात्मने स्वप्रकान्ति- भाषा; गतिषु स्पदि किञ्चिच्चलने | एध वृद्धौ इकिदि परिदेवने 1 सपद सष मुद wai गाध ्रतिषठालिषसयो- दद दाने wa | We, स्वद् आस्वादने ary विलोडने | x माने क्रीडायां च | नाथ, नाध याच्चोपतापैशचर्या- कुद, खुर्द ऽऽशीःषु | गुर्द, गुद ऋरीडायामेव | षूद क्षरणे | zy धारणे | हाद अव्यक्ते शब्दे | ake आप्रवणे | श्विदि चैत्ये । 16

[S. 25]

भ्वादिः (Bhvādi)

भू (01.0001 — bhū) [S. 27]

सत्तायाम् (*sattāyām*) · parasmaipada
„to exist, to become, to be, to happen“

"सत्तायां भवति, प्राप्तौ णिचि भावयते तडि । भवते शपि तत्रैव,
भावयत्यवकल्कने ॥" (श्लो. 3) इति देवः ।

एध् (01.0002 — edh) [S. 27]

वृद्धौ (*vrddhau*) · ātmanepada
„to grow, to increase, to prosper, to extend, to swell, to rise“

स्पर्ध् (01.0003 — spardh) [S. 27]

सङ्घर्षे (*saṅgharṣe*) · ātmanepada
„to challenge, to compete, to conflict, to rival, to struggle“

सङ्घर्षः पराभिभवेच्छा । पराभिभवस्य धात्वर्थेन उपसङ्ग्रहात् अत्र
अकर्मकत्वम् । उक्तं च - 'धातोरर्थान्तरे वृत्तेः धात्वर्थेनोपसङ्ग्रहात् ।
प्रसिद्धैरविवक्षातः कर्मणो कर्मिका क्रिया ।' - वाक्यपदीयम् 3.88

गाध् (01.0004 — gādh) [S. 27]

प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च (*pratiṣṭhālipsisayorgranthe ca*) ·
ātmanepada

„to praise oneself, to desire, to tie together, to string
together, to seek, to stay together, to stand firmly, to
compile“

आत्मस्त्रापनं तत्साधनं च प्रतिष्ठा । लब्धुमिच्छा लिप्सा । एकत्र स्थापनं,
सन्दर्भो वा ग्रन्थः । तत्र - 'आद्ये अकर्मकः, इतरयोः सकर्मकः' इति
माधवीय-धातुवृत्तौ । 'ग्रन्थे च इति पृथक् पाठः विरलप्रयोगार्थः' इति
क्षीरस्वामी ।

बाध् (01.0005 — bādh) [S. 27]

लोडने, रोटने (*loḍane, roṭane*) · ātmanepada
„to oppress, to torment, to harass, to destroy, to infect,
to torture“

लोडनं हिंसनमिति यावत् । 'रोटने । रोटनं प्रतिघातः' इति क्षीरस्वामी ।

नाध् (01.0006 — nādh) [S. 27]

याज्जोपतापैश्वर्याशीष्णु (*yācñopatāpaiśvaryāśiṣṣu*) ·
ātmanepada
„to seek help, to beg, to irritate, to bless, to master“

नाथ् (01.0007 — nāth) [S. 27]

याज्जोपतापैश्वर्याशीष्णु (*yācñopatāpaiśvaryāśiṣṣu*) ·
ātmanepada
„to seek help, to beg, to irritate, to bless, to master“

उपतापः - ज्वरप्रयुक्ता पीडा । ऐश्वर्यम् - सम्पत्तिः । आशीः -
आशासनम् । 'आशिषि नाथः' इति वार्तिकेन आशीरर्थे आत्मनेपदम् ।
याज्जोपतापैश्वर्यार्थेषु परस्मैपदम् । द्विकर्मकोऽयं याज्वार्थे ।

दध् (01.0008 — dadh) [S. 27]

धारणे (*dhāraṇe*) · ātmanepada
„to hold, to possess“

क्षीरअहतरङ्गिणी प्रयोगं प्रदर्श्य वदति - "दद धारणे, दध दाने इति पाठः
एव युक्तः इति केचित् । 'कौशिकस्तु' 'दद धारणे, 'दध दाने' इति
पाठं व्यत्यास्यत् - ददते मणिम्, दधते धनमर्थिभ्यः इति । युक्तायुक्तत्वे
त्वत्र सूरयः एव प्रमाणम् । वयं हि मतभेदप्रदर्शनमात्रेण एव कृतार्थाः ।
मूनिमुख्यानां वाक्यं कथङ्कारं विकल्पयामः ? वयमपि हि स्वल्पान्तोन्वैः
कियन्न उपलप्स्यामहे ?" इति । (दानार्थकः 'दद' धातुः 17 इत्यत्र ।)

स्कृन्द् (01.0009 — skund) [S. 27]

आप्रवणे (*āpravāṇe*) · ātmanepada
„to jump, to raise, to lift up“

आप्रवणम् उत्प्लवनम् उत्प्लुत्य गमनं वा 'इति क्षीरतरङ्गिणी । 'उद्धरणम्
इति भोजः' इति धातुवृत्तौ ।

श्विन्द् (01.0010 — śvind) [S. 27]

श्वेत्ये (*śvāitye*) · ātmanepada
„to be white“

'श्वेतस्य गुणस्यापि धातुना साध्यतया क्रमिकतया च अभिधानात्
क्रियात्वम् । यदाह- 'श्वेततेः श्वेत इत्येकं श्वेतत्वेन प्रकाशयते ।
आश्रितक्रमरूपत्वादाभिधानं प्रवर्तते' - (वाक्यपदीयम् 3.3) इति 'इति
माधवः ।

वन्द् (01.0011 — vand) [S. 27]

अभिवादनस्तुत्योः (*abhivādanastutyoh*) · ātmanepada
„to worship, to show honor, to do homage, to show respect,
to venerate, to bow, to salute, to praise, to adore, to greet“

प्रणतिपूर्वम् आशिषो वाचनम्- अभिवादनम् 'इति माधवीयधातुवृत्तिः
। 'नतिमात्रं वा अभिवादनम्' इति धातुकाव्य व्याख्यायाम् (1.3) ।
'नुत्यभिवादयोः' इति वोपदेवः ।

भन्द् (01.0012 — bhand) [S. 27]

कल्याणे सुखे च (*kalyāṇe sukhe ca*) · ātmanepada
„to be prosperous, to be glad, to be happy“

कल्याणम्- मङ्गलम् भद्राकरोति = मुण्डयति, माङ्गल्यगुणेन संस्करोति
इत्यर्थः । सुखम् = आत्मगुणः, आत्मगुणोदयो वा ।

मन्द् (01.0013 — mand) [S. 27]

स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु
(*stutimodamadasvapnakāntigatiṣu*) · ātmanepada
„to praise, to be glad, to be proud, to sleep, to shine, to
move slowly, to intoxicate“

स्तुत्यादौ मन्दते, हर्षे माद्यते, मादयते णिचि' (श्लो. 112) इति देवः । 'मोदो
= हर्षः, मोदो = गर्वः, स्वप्नः = आलस्यम् । चन्द्रस्तु 'मदि जाड्ये' इत्येव
पपाठः । 'स्तुतिगतिभ्याम् अन्यत्र अकर्मकः' इति माधवीयधातुवृत्तिः ।
'स्वप्नेनालस्यमपि लक्ष्यते' इति क्षीरस्वामी । धातोरस्य कान्त्यर्थकत्वं
केषाञ्चिदसम्मतम् ।

स्पन्द् (01.0014 — spand) [S. 27]
किञ्चिच्चलने (*kiñciccalane*) · ātmanepada
 „to vibrate, to shake, to move a little, to palpitate, to quake, to tremble, to kick“

क्लिन्द् (01.0015 — klind) [S. 27]
परिवेदने (*pariveḍane*) · ātmanepada
 „to lament“

क्लिन्दते क्लिन्दन्तीत्येवम् इदितः परिवेदने । ‘क्लिद्यतीत्यार्द्धभावेर्धे क्लिदेः श्यन्युदितो भवेत्’ (श्लो. 102) इति देवः । परिवेदनम् = शोचनम् । क्लिन्दते चैत्रम् ।

मुद् (01.0016 — mud) [S. 27]
हर्षे (*harṣe*) · ātmanepada
 „to be glad, to be happy, to rejoice, to delight“

संसर्गे णिचि मोदयेदिति भवेद्धर्षे पुनर्मोदते’ (श्लो. 113) - देवः ।

दद् (01.0017 — dad) [S. 27]
दाने (*dāne*) · ātmanepada
 „to give, to offer, to present“

‘धारणे च कल्पदुमे’ इति धातुकाव्यव्याख्याने (1.4) । किञ्चिदुद्दिश्य अपुनर्ग्रहणाय स्वीयत्यागो दानम् । (विशेषविचारः दध- धारणे (8) इत्यत्र दृष्टव्यः ।)

स्वद् (01.0018 — svad) [S. 27]
आस्वादाने (*āsvādane*) · ātmanepada
 „to taste, to eat, to please the tongue, to have delight“

अस्य छान्दसं परस्मैपदित्वम् अस्ति । ‘स्वदन्ति देवा उभयानि हव्या (ऋ. 7.2.2) इति दर्शनात्’ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘आस्वादानेर्धे स्वदते स्वादयेदिति शब्णिचोः’ (श्लो. 193) इति देवः । अनुभवार्थे सकर्मकः । स्वदस्व हव्यानि । रुचौ अकर्मकः । वारिधारा न स्वदते । विशेषविषयाः मा.धा.वृत्तौ दृष्टव्याः ।

स्वर्द् (01.0019 — svard) [S. 27]
आस्वादाने (*āsvādane*) · ātmanepada
 „to taste, to eat, to please the tongue, to have delight“

अनुभवे सकर्मकः । रुचौ अकर्मकः । ‘आस्वादानं जिह्वया लेहः’ इति स्वामी । ‘स्वर्द्’ इति पुरुषकारः ।

ऊर्द् (01.0020 — ūrd) [S. 27]
माने क्रीडायां आस्वादाने च (*māne kṛīḍāyām āsvādane ca*) · ātmanepada
 „to measure, to leap, to jump, to taste, to grant, to be cheerful“

‘चकारात् आस्वादाने च’ इति माधवीयधातुवृत्तिः ।

कूर्द् (01.0021 — kūrḍ) [S. 27]
क्रीडायाम् एव (*kṛīḍāyām eva*) · ātmanepada
 „to leap, to jump“

एवकारेण धातूनामनेकार्थत्वं प्रतीयते भाष्ये । ‘कुर्दखुर्दगुर्दगुर्द क्रीडायामेव’ इति पठित्वा मा.धा.वृत्तौ - “गुदक्रीडा - गुदविहारः इति चरके । मैत्रेयकाश्यपो ‘गुद’ इत्यपि पृथग् धातुरिति । अत्र एवकारः धातूनामनेकार्थत्वे लिङ्गम्” इति प्रोक्तम् । ‘उपाध्यायस्तु गुदक्रीडायाम् - पायुविहारे इति व्याख्यान् । तन्न इति सभ्याः ‘इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । स्फूर्जतेः दीर्घोपदेशात् ‘उपधायां च’ इति दीर्घः एषां न इति चन्द्रः । मैत्रेय-सम्मत-मोघविस्तरकारादयस्तु दीर्घमिच्छन्ति ।

खूर्द् (01.0022 — khūrḍ) [S. 27]
क्रीडायाम् एव (*kṛīḍāyām eva*) · ātmanepada
 „to leap, to jump“

गूर्द् (01.0023 — gūrḍ) [S. 27]
क्रीडायाम् एव (*kṛīḍāyām eva*) · ātmanepada
 „to leap, to jump“

गुद् (01.0024 — gud) [S. 27]
क्रीडायाम् एव (*kṛīḍāyām eva*) · ātmanepada
 „to leap, to jump“

सूद् (01.0025 — sūd) [S. 27]
क्षरणे (*kṣarane*) · ātmanepada
 „to trickle, to leak, to ooze out, to distill, to emerge drop by drop“

क्षरणम्=निरसनम् । अत्रायमर्कमकः । ‘निस्सारणम्’ इति केचित् । मधुसूदनः इत्यादिषु हिंसार्थकतमपि दृश्यते । तत्र सकर्मकः । बहवः अर्थाः मा.धा.वृत्तौ उपवर्णिताः ।

ह्राद् (01.0026 — hrād) [S. 27]
अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · ātmanepada
 „to make a sound“

अव्यक्तशब्दः वाद्यनिर्घोषः ।

ह्राद् (01.0027 — hlād) [S. 27]
अव्यक्ते शब्दे सुखे च (*avyakte śabde sukhe ca*) · ātmanepada
 „to be glad, to be pleasant, to make a sound“

चकारात् पूर्वधात्वर्थः ‘अव्यक्तेशब्दे’ इति अनुषज्यते ।

स्वाद् (01.0028 — svād) [S. 27]
आस्वादाने (*āsvādane*) · ātmanepada
 „to taste, to please the tongue, to have delight“

‘आस्वादानेर्धे स्वदते स्वादयेदिति शब्णिचोः’ (श्लो. 103) इति देवः ।

पर्द (01.0029 — pard) [S. 27]
कुत्सिते शब्दे (*kutsite śabde*) · ātmanepada
 „to fart“

कुत्सितशब्दः गुदरवः । तदाह केशवस्वामी - ‘कौक्षे कर्दति पर्दते गुदरवे इति’ इति मा.धा.वृत्तिः । क्षीरस्वामी तु - ‘पायुध्वनौ वर्तते अयम् । अन्ये निश्शब्दमधोवातं मन्वानाः अशब्दे इत्याहुः’ इत्याह ।

यत् (01.0030 — yat) [S. 27]
प्रयत्ने (*prayatne*) · ātmanepada
 „to try, to strive, to make effort, to attempt“

‘यतते तु प्रयत्नार्थे, निराकारे तु यातयेत्’ (श्लो. 96) इति देवः ।

युत् (01.0031 — yut) [S. 27]
भासने (*bhāsane*) · ātmanepada
 „to shine“

जुत् (01.0032 — jut) [S. 27]
भासने (*bhāsane*) · ātmanepada
 „to shine“

ज्योतिरिति रूपसिद्धयर्थं ‘ज्युत्’ इति केचित् पठन्ति ।

विथ् (01.0033 — vith) [S. 27]
याचने (*yācane*) · ātmanepada
 „to beg, to ask“

विथ् इति कौशिकः । क्षीरस्वामिना त्वयं पक्षो दूषितः’ इति धातुवृत्तौ उक्तम् । सायणोक्तः पाठस्तु अधुना तरङ्गिण्यां न उपलभ्यते ।

वेथ् (01.0034 — veth) [S. 27]
याचने (*yācane*) · ātmanepada
 „to beg, to ask“

‘वेद् इति कौशिकः’ इति मा.धा.वृत्तिः । धातुरयं द्विकर्मकः इति च तत्रोक्तम् ।

श्रन्थ् (01.0035 — śranth) [S. 27]
शैथिल्ये (*śaithilye*) · ātmanepada
 „to be tired, to be fatigued“

(शैथिल्यं विप्लिष्टता अगाढता वा इति माधवः ।) ‘दौर्बल्ये श्रथयेत् प्रयत्नविषये स्याच्छ्रथयेत् मोक्षणे । यौ तु श्राथयति श्रथत्यपि च वा णौ श्रन्थयेत् श्रन्थति । सन्दर्भे श्नि विमोचनार्थविषये श्रन्तात्यथ श्रन्थते, शैथिल्ये..’ (श्लो. 101) इति देवः ।

ग्रन्थ् (01.0036 — granth) [S. 27]
कौटिल्ये (*kauṭilye*) · ātmanepada
 „to be crooked, to be wicked“

कौटिल्यं शाठ्यं वक्रता वा इति मा.धा.वृत्तिः । कौटिल्यं कुसृतिर्बन्धः च इति क्षीरस्वामी । ‘ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे ग्रन्थयेत् ग्रन्थतीति यौ । कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेत् ग्रथति ग्रथेः’ इति (श्लो. 179) देवः ।

कत्थ् (01.0037 — katth) [S. 27]
श्लाघायाम् (*ślāghāyām*) · ātmanepada
 „to praise, to boast, to flatter“

अत् (01.0038 — at) [S. 26]
सातत्यगमने (*sātatyagamane*) · parasmaipada
 „to run, to walk with speed, to move continuously“

चित् (01.0039 — cit) [S. 26]
संज्ञाने (*saññāne*) · parasmaipada
 „to perceive, to think, to recover consciousness, to observe, to see, to regain consciousness“

(संज्ञानम् = चैतन्यम्) ‘... चिन्तयेत् । स्मृत्यां, चेतति संज्ञाने तत्र चेतयते णिचि’ (श्लो. 94) इति देवः ।

च्युत् (01.0040 — cyut) [S. 26]
आसेचने (*āsecane*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to flow, to trickle, to fall, to deviate“

आसेचनम् ईषत्सेकः । आसमन्तात् सेको वा । ‘सेचनम् आर्द्राकरणम्’ इति कौमुदी ।

श्रुत् (01.0041 — ścut) [S. 26]
आसेचने (*āsecane*) · parasmaipada
 „to flow, to trickle, to fall, to deviate“

श्र्युत् (01.0042 — ścyut) [S. 26]
क्षरणे (*kṣaraṇe*) · parasmaipada
 „to flow, to trickle, to fall, to deviate“

सकारादिरयम्, श्रुत्वेन निर्देशः । क्षरणम् - सवणम् । ‘दुमिडाः चुतिरित्यपि आहुः । चोतति । कौशिकस्तु श्रुतिमयोपधं मन्यते । श्रोतति’ इति क्षीरस्वामी ।

ज्युत् (01.0043 — jyut) [S. 26]
भासने (*bhāsane*) · parasmaipada
 „to illumine, to shine“

मन्थ् (01.0044 — manth) [S. 26]
हिंसासङ्क्लेशनयोः (*hiṃsāsankleśanayoḥ*) · parasmaipada
 „to strike, to destroy, to kill, to crush, to tear off, to injure, to cause pain“

मन्थ् इति क्षीरस्वामी । ‘हिंसासंक्लेशयोर्मन्थेत् मथेन्मथ्नाति लोडने’ (श्लो. 98) इति देवः ।

कुन्थ् (01.0045 — kunth) [S. 26]
 हिंसासङ्क्लेशनयोः (*himsāsankleśanayoh*) · parasmaipada
 „to strike, to destroy, to kill, to crush, to tear off, to injure,
 to cause pain“

कुन्थानि कुन्थेत् संक्लेशे पूतीभावे तु कुन्थति' (श्लो. 98) इति देवः ।

पुन्थ् (01.0046 — punth) [S. 26]
 हिंसासङ्क्लेशनयोः (*himsāsankleśanayoh*) · parasmaipada
 „to strike, to destroy, to kill, to crush, to tear off, to injure,
 to cause pain“

पुथ्येत्युन्थति हिंसार्थे भाषार्थे पोथयेदिति' (श्लो. 100) इति देवः ।

लुन्थ् (01.0047 — lunth) [S. 26]
 हिंसासङ्क्लेशनयोः (*himsāsankleśanayoh*) · parasmaipada
 „to strike, to destroy, to kill, to crush, to tear off, to injure,
 to cause pain“

मन्थ् (01.0048 — manth) [S. 26]
 विलोडने (*vilodane*) · parasmaipada
 „to churn, to shake, to stir, to strike, to agitate, to splash“

विलोडनं प्रतिघातः' इति कौमुदी । विलोडनं क्षोभणम् इति मा. धा. वृत्तिः ।
 अयं द्विकर्मकः । 'हिंसासंक्लेशयोर्मन्थेत् मथेन्मथ्नाति लोडने' (श्लो. 98)
 इति देवः ।

सिध् (01.0049 — sidh) [S. 26]
 गत्याम् (*gatyām*) · parasmaipada
 „to regulate, to punish, to hinder, to instruct, to scare
 away, to drive off, to restrain“

काश्यपक्षीरस्वामिनी धातुममुम् उदितं पठतः, 'ततः परं सिध्यतिरेव नेतरे'
 (व्याघ्रभूतिकारिका 7.2.10) इति वृत्तिविरोधात् तावुपेक्षौ' इति माधवः
 । विस्तरश्च तत्रैव धातुवृत्तौ द्रष्टव्यः । देवोपि 'सिधेः सिध्यति संराद्धौ
 सेधतीत्युदितो गतौ । शास्त्रमाङ्गल्ययो रूपमुदितस्तदिदा भिदा' (श्लो.
 116) इति उदित्यक्षमेव अङ्गीकृतवान् ।

सिध् (01.0050 — sidh) [S. 26]
 शास्त्रे (शासने) माङ्गल्ये च (*śāstre śāsane māṅgalye ca*)
 · parasmaipada
 „to rule, to be auspicious“

माङ्गल्ये सकर्मकः । देवश्लोकः सेधती द्रष्टव्यः । ऊदित्वादिङ्गिकल्पः ।
 शास्त्रम् = शासनम्, माङ्गल्यम् = मङ्गलार्थक्रिया ।

खाद् (01.0051 — khād) [S. 26]
 भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · parasmaipada
 „to eat, to consume“

खद् (01.0052 — khad) [S. 26]
 स्थैर्ये हिंसायां भक्षणे च (*sthairye himsāyām bhakṣaṇe ca*)
 · parasmaipada
 „to be firm, to be steady, to hurt, to kill, to eat, to consume,
 to bite“

चकारात् भक्षणेपि । स्थैर्यकर्मकः ।

बद् (01.0053 — bad) [S. 26]
 स्थैर्ये (*sthairye*) · parasmaipada
 „to be firm, to be steady“

गद् (01.0054 — gad) [S. 26]
 व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · parasmaipada
 „to speak, to tell, to explain, to talk“
 णौ देवशब्दे गदयेत् व्यक्तवाचि गदेच्छपि' (श्लो. 110) इति देवः ।

रद् (01.0055 — rad) [S. 26]
 विलेखने (*vilekhane*) · parasmaipada
 „to cut, to split, to scratch, to divide“

‘ विलेखनम् = उत्पाटनम्' इति क्षीरस्वामी । 'विलेखनं, तच्च विदारणं,
 क्षोभणं वा' इति धातुकाव्यम् । (1.8) भेदनम् इति मा. धा. वृत्तिः ।

नद् (01.0056 — nad) [S. 26]
 अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · parasmaipada
 „to thunder, to roar, to make a loud sound“

नदत्यव्यक्तशब्दार्थे, भाषार्थे नादयेदिति' (श्लो. 110) इति देवः ।

अर्द् (01.0057 — ard) [S. 26]
 गतौ याचने च (*gatau yācane ca*) · parasmaipada
 „to go, to beg, to request“

अर्दयेदर्दतेर्देह्यौ हिंसनेर्दति याचने' (103) इति देवः । शाकटायनस्तु
 अनुदात्तेतमिमं धातुं मन्यते । 'यातने च इत्येके' इति क्षीरस्वामी । याचने
 द्विकर्मकः ।

नर्द् (01.0058 — nard) [S. 26]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to make a sound, to shout“

गर्द् (01.0059 — gard) [S. 26]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to make a sound, to shout“

तर्द् (01.0060 — tard) [S. 26]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill, to destroy“

कर्द् (01.0061 — kard) [S. 26]
 कुत्सिते शब्दे (*kutsite śabde*) · parasmaipada
 „to rumble, to caw“
 कुत्सितशब्दः = कौक्षरवः ।

खर्द् (01.0062 — khard) [S. 26]
 दन्धशूके (सर्पदंशे) (*dandaśūke (sarpadamśe)*) · parasmaipada
 „to bite, to sting“
 दन्धशूके = दंशनहिंसनरूपायां दन्धशूककर्तृक्रियायाम् इत्यर्थः ।

अन्त् (01.0063 — ant) [S. 26]
 बन्धने (*bandhane*) · parasmaipada
 „to bind“

अत्र धनपालः - ‘तान्तं द्रुमिडाः पठन्ति, आर्यास्तु दान्तम्’ इति । उभयमिति मैत्रेयस्वामिकाशयपसम्मताकारादयः । ‘बन्धतेन्तति, सातत्यगमनेतति, चिन्तयेत्’ (श्लो. 94) इति देवः ।

अन्द् (01.0064 — and) [S. 26]
 बन्धने (*bandhane*) · parasmaipada
 „to bind“

इन्द् (01.0065 — ind) [S. 26]
 परमैश्वर्ये (*paramaiśvare*) · parasmaipada
 „to be powerful, to be gifted, to have divine power“
 परमैश्वर्ये = परमेश्वरक्रिया इति क्षीरस्वामी ।

बिन्द् (01.0066 — bind) [S. 26]
 अवयवे (*avayave*) · parasmaipada
 „to split, to cleave, to divide“
 अवयवे- एकदेश- गतिक्रियायाम् इति क्षीरस्वामी । ‘भिदि’ इति सम्मताकारः ।

भिन्द् (01.0067 — bhind) [S. 26]
 अवयवे (*avayave*) · parasmaipada
 „to split, to cleave, to divide“

गण्ड् (01.0068 — gaṇḍ) [S. 26]
 वदनैकदेशे (*vadanaikadeśe*) · parasmaipada
 „to have cheek disease“
 वदनैकदेशे = वदनैकदेशक्रियायाम् इत्यर्थः ।

निन्द् (01.0069 — nind) [S. 26]
 कुत्सायाम् (*kutsāyām*) · parasmaipada
 „to blame, to censure, to condemn, to insult, to ridicule, to revile, to criticise“

कुत्सायां सन्निकर्षे वा कुत्सामात्रे तु निन्दति’ (श्लो. 114) - देवः ।

नन्द् (01.0070 — nand) [S. 26]
 समृद्धौ (*samṛddhau*) · parasmaipada
 „to prosper“

चन्द् (01.0071 — cand) [S. 26]
 आह्लादे दीप्तौ च (*āhlāde diptau ca*) · parasmaipada
 „to be glad, to shine“

आह्लादने सकर्मकः । दीप्तौ अकर्मकः ।

त्रन्द् (01.0072 — trand) [S. 26]
 चेष्टायाम् (*ceṣṭāyām*) · parasmaipada
 „to try, to be busy, to be active“

कन्द् (01.0073 — kand) [S. 26]
 आह्वाने रोदने च (*āhvāne rodane ca*) · parasmaipada
 „to call out, to cry, to cry out continually, to lament, to grieve, to shed tears“

आह्वाने सकर्मकः, अन्यत्र अकर्मकः । ‘आह्वाने रोदने क्रन्देः कन्देः क्रन्दति कन्दति । वैकल्ये तु तयोर्धात्वोः क्रन्दते कन्दते मितोः’ (श्लो. 105) इति देवः । (घटादिपाठः धा. सं. - 772 इत्यत्र ।)

क्रन्द् (01.0074 — krand) [S. 26]
 आह्वाने रोदने च (*āhvāne rodane ca*) · parasmaipada
 „to call out, to cry, to cry out continually, to lament, to grieve, to shed tears“

अर्थविशेषे घटादिः । षित् । (धातुसङ्ख्या 773 अवलोक्यताम्) ‘आह्वाने सकर्मकः, रोदने अकर्मकः । ‘रक्षणे च’ इत्येके । ‘आह्वाने रोदने क्रन्देः कन्देः क्रन्दति कन्दति । वैकल्ये तु तयोर्धात्वोः क्रन्दते कन्दते मितोः’ । मित्त्वार्थपाठसामर्थ्यात् तयोर्दीर्घविकल्पनम् । भवेत् चिण्णमुलोस्तस्मात् अक्रान्द्यक्रन्दि सिद्धयतः’ (श्लो. 105-106) इति देवः ।

क्लन्द् (01.0075 — kland) [S. 26]
 आह्वाने रोदने च (*āhvāne rodane ca*) · parasmaipada
 „to call out, to cry, to cry out continually, to lament, to grieve, to shed tears“

आह्वाने सकर्मकः, अन्यत्र अकर्मकः । अस्त्यैव वैकल्येये घटादिपाठः षित्त्वं च । आत्मनेपदं च घटादिपठितस्य । (धा. सं. 774 दृश्यताम्)

क्लिन्द् (01.0076 — klind) [S. 26]

परिदेवने (*paridevane*) · parasmaipada

„to lament to grieve, to shed tears, to have sorrow“

अस्मिन् एव गणे परिदेवनाथे पुनः पाठः आत्मगामिन्यपि क्रियाफले परस्मैपदार्थः इति ज्ञायते । अन्यथा स्वरितेत्त्वेन एकत्रैव पाठं कुर्यात् आचार्यः । (आ.प.पाठः धा.सं. 15 इत्यत्र ।) ‘क्लिन्दते क्लिन्दतीत्येवम् इदितः परिदेवने । क्लिद्यतीत्यार्द्रभावेर्थे क्लिदेः श्यन्युदितो भवेत्’ (श्लो. 102) इति देवः ।

शुन्ध् (01.0077 — śundh) [S. 26]

शुद्धौ (*śuddhau*) · parasmaipada

„to purify, to cleanse“

शुन्धयेत् शुन्धते शुन्धेद्यौ वा पौ शौचकर्मणि । शुद्धौ शुन्धति भूवादेः ।’ (श्लो. 117) इति देवः । ‘शुन्धन्ते.’ (काण्वब्रा. 1.2.3.7) इति आत्मनेपदे अपि दृश्यते ।

शीक् (01.0078 — śīk) [S. 26]

सेचने (*secane*) · ātmanepada

„to sprinkle“

गत्यार्थकोपि कश्चित् शीकृधातुः क्षीरस्वामिना भ्वादिषु पठितः । ‘सीक्’ इति धनपालकाश्यपौ । पुरुषकारस्तु तन्न मृष्यति । अयम् अनृदिद् इति केचित् ।

सीक् (01.0079 — sīk) [S. 26]

सेचने (*secane*) · ātmanepada

„to sprinkle“

लोक् (01.0080 — lok) [S. 26]

दर्शने (*darśane*) · ātmanepada

„to see, to perceive, to look“

दर्शने लोकते लोकेर्भाषार्थे णौ तु लोकयेत् ‘ (श्लो. 40) इति देवः ।

श्लोक् (01.0081 — ślok) [S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ātmanepada

„to compose, to write poem“

सङ्घातः= ग्रन्थः ‘ इति सायणः । ‘ सङ्घाते वर्जने सर्जने ‘ इति वोपदेवः । ‘ सङ्घाते - संहनने, संहन्यमाने च ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ सङ्घातो ग्रन्थः । स चेह ग्रन्थमानव्यापारः ‘ इति स्वाय्यादयः । काश्यपादयस्तु ग्रन्थित्वव्यापारः इति ग्रन्थातिवत् सकर्मकः इति ‘ धातुवृत्तौ उक्तम् । ‘ स चेह ग्रन्थमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा । आद्येकर्मको द्वितीये सकर्मकः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी ।

श्रेक् (01.0082 — śrek) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to compose, to write poem“

द्रेक् (01.0083 — drek) [S. 26]

शब्दोत्साहयोः (*śabdotsāhayoh*) · ātmanepada

„to sound, to show joy, to be exhilarated“

उत्साहः = वृद्धिरौद्धत्यञ्च । ‘ शब्दोत्साहे ‘ इति केचित् । यदाह काश्यपः - ‘ द्रेकते = शब्देनोत्साहं करोति ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

ध्रेक् (01.0084 — dhrek) [S. 26]

शब्दोत्साहयोः (*śabdotsāhayoh*) · ātmanepada

„to sound, to show joy, to be exhilarated“

उत्साहः = वृद्धिरौद्धत्यं वा । ‘ शब्दोत्साहे ‘ इति केचित् । शब्दोत्साहः = शब्देन स्वोत्साहस्य आविष्करणम् ।

रेक् (01.0085 — rek) [S. 26]

शङ्कायाम् (*śaṅkāyām*) · ātmanepada

„to doubt, to suspect“

आङ्पूर्वः संशये, ‘ आरेकं संशयं प्राहुः ‘ इति वचनात् ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

सेक् (01.0086 — sek) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to go, to move“

दन्त्यादिरयम् इति प्रायेण सर्वे पठन्ति । ‘ अन्ये ‘ षेक् ‘ इति विकल्पेन षोपदेशकार्यार्थं पेटुः ‘ इति तरङ्गिण्याम् ।

सेक् (01.0087 — sreik) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to go, to move“

‘ अन्ये ‘ ष्रेक् ‘ इति विकल्पेन षोपदेशकार्यार्थं पेटुः ‘ इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । मैत्रेयः ‘ श्रेक् ‘ इति तालव्यादिमेकारोपधं पठति ।

स्रङ्क् (01.0088 — sraṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to go, to move“

श्रङ्क् (01.0089 — śraṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to go, to move“

सर्पे ‘ इति वोपदेवः । यदुक्तं - ‘ क्षीरस्वामी ... शकि... ‘ इति पुरुषकारे (श्लो. 42), तत् तु क्षीरतरङ्गिण्यां न दृश्यते ।

श्लङ्क् (01.0090 — ślaṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada

„to go, to move“

शङ्क् (01.0091 — śaṅk) [S. 26]

शङ्कायाम् (*śaṅkāyām*) · ātmanepada
„to doubt, to suspect“

शङ्कते शक्ति शङ्कायां शक्तौ शक्नोति मर्षणे ' (श्लो. 43) इति देवः ।

अङ्क् (01.0092 — aṅk) [S. 26]

लक्षणे (*lakṣaṇe*) · ātmanepada
„to go, to blame, to censure, to condemn, to insult, to ridicule, to revile, to criticise“

लक्षणम् = चिह्नम् । ' इदित् स्त्वङ्कते तत्र कुटिलायां गतावकेत् ' (श्लो. 41) इति देवः ।

वङ्क् (01.0093 — vaṅk) [S. 26]

कौटिल्ये (*kauṭilye*) · ātmanepada
„to be crooked, to bend, to move in curve“

मङ्क् (01.0094 — maṅk) [S. 26]

मण्डने (*maṇḍane*) · ātmanepada
„to decorate“

कक् (01.0095 — kak) [S. 26]

लौल्ये (*lauḷye*) · ātmanepada
„to be proud, to be unsteady, to be thirsty“

लौल्यम् = गर्वः चापल्यं वा ।

कुक् (01.0096 — kuk) [S. 26]

आदाने (*ādāne*) · ātmanepada
„to take, to accept, to seize“

वृक् (01.0097 — vṛk) [S. 26]

आदाने (*ādāne*) · ātmanepada
„to accept, to seize“

अदने' इति पाठान्तरमिति क्षीरतरङ्गिणीटीका ।

चक् (01.0098 — cak) [S. 26]

तृप्तौ प्रतीघाते च (*tr̥ptau pratighāte ca*) · ātmanepada
„to be satisfied, to be contended, to repel, to cheat, to betray“

तृप्त्यावित्येव स्वामिकाशयपौ । " प्रतीघाते च तृप्तौ च चकते, चकतीति तु । तृप्तिमात्रे चकेरस्य मित्वात् चकयतीति णौ " (श्लो. 40) इति देवः । ' तृप्तौ अकर्मकः, प्रतिघाते सकर्मकः ' इति बालमनोरमा ।

कङ्क् (01.0099 — kaṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

वङ्क् (01.0100 — vaṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

क्षीरस्वामी अमुं धातुं न पठति । अर्थभेदः पुनःपाठे प्रयोजनम् इति ज्ञायते । ' वकिः ' (88) इत्यत्रापि अस्ति ।

श्वङ्क् (01.0101 — śvaṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

श्वगि' इति मैत्रेयः । ' श्वङ्कतिः सम्मतायां दन्त्यादिः पठ्यते ' इति मा. धा.वृत्तिः ।

त्रङ्क् (01.0102 — traṅk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

त्रखि इति चन्द्र- सम्मताकारादीनां मतेन पाठः ।

ढौक् (01.0103 — ḍhauk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

त्रौक् (01.0104 — trauk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

ष्वष्क् (01.0105 — ṣvaṣk) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

विष्वक् परित्रौकितलोचनैः स्थितं विष्वक्कमाणाम्बुदनादशङ्कया ' (धा.का.1.14) इति प्रयोगः ।

वस्क् (01.0106 — vask) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

मस्क् (01.0107 — mask) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

टिक् (01.0108 — ṭik) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

टीक् (01.0109 — ṭik) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

तिक् (01.0110 — tik) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

तीक् (01.0111 — tik) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

रङ्घ् (01.0112 — raṅgh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

लङ्घ् (01.0113 — laṅgh) [S. 26]
 गतौ भोजननिवृत्तौ च (*gatau bhojananivṛttau ca*) · ātmanepada
 „to go, to fast, to abstain from food“

लघि भोजननिवृत्तौ च ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ लघि शोषणे इत्यग्रे ‘ इति माधवीयधातुवृत्तिवचनात् अयं भवादावेव उत्तरत्र शोषणार्थकोपि इति ज्ञायते । ‘ भाषणे लङ्घयेत्, शोषे लङ्घेत्, गत्यां तु लङ्घते ‘ (श्लो.45) इति देवः ।

ष्वक्क् (01.0114 — ṣvakk) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

अङ्घ् (01.0115 — aṅgh) [S. 26]
 गत्याक्षेपे (*gatyākṣepe*) · ātmanepada
 „to set out, to go, to commence, to blame“

गत्याक्षेपः = निन्दा । गतौ गत्यारम्भे च इति स्वामी ।

वङ्घ् (01.0116 — vaṅgh) [S. 26]
 गत्याक्षेपे (*gatyākṣepe*) · ātmanepada
 „to set out, to go, to commence, to blame“

आक्षेपो निन्दा, गतौ गमनारम्भे चेति स्वामी ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ गत्याक्षेपो वेगगतिः गमनारम्भो वा ‘ इति क्षीरस्वामी ।

मङ्घ् (01.0117 — maṅgh) [S. 26]
 गत्याक्षेपे गत्यारम्भे कैतवे च (*gatyākṣepe gatyārambhe kaitave ca*) · ātmanepada
 „to set out, to go, to commence, to blame, to cheat“

गत्याक्षेपः = वेगगतिः, गमनारम्भो वा, कैतवम् - व्याजः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ आक्षेपो निन्दा, गतौ गमनारम्भे चेति स्वामी ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

राघ् (01.0118 — rāgh) [S. 26]
 सामर्थ्ये (*sāmarthyē*) · ātmanepada
 „to be competent, to be able, to be powerful“

लाघ् (01.0119 — lāgh) [S. 26]
 सामर्थ्ये (*sāmarthyē*) · ātmanepada
 „to be competent, to be able, to be powerful“

द्राघ् (01.0120 — drāgh) [S. 26]
 सामर्थ्ये आयामे च (*sāmarthyē āyāme ca*) · ātmanepada
 „to be competent, to be able, to be powerful, to stretch, to spread“

आयामः = दैर्घ्यक्रिया इति कौशिकः । कदर्थनम् इति स्वामी ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ घ्राघ् इत्यपि केचित् पठन्ति ‘ इति कौमुदी ।

ध्राघ् (01.0121 — dhrāgh) [S. 26]
 सामर्थ्ये (*sāmarthyē*) · ātmanepada
 „to be competent, to be able, to be powerful“

श्लाघ् (01.0122 — ślāgh) [S. 26]
 कत्थने (*katthane*) · ātmanepada
 „to praise, to flatter, to boast“

कत्थनम् = उत्कर्षाख्यानम् ‘ इति स्वामी ।

फक्क् (01.0123 — phakk) [S. 26]
 नीचैर्गतौ (*nīcāirgatau*) · parasmaipada
 „to go slowly, to misbehave“

नीचैर्गतिः = मन्दगमनम्, असद्व्यवहारो वा इति क्षीरस्वामी । ‘ अधोगमनम् इति केशवस्वामी ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

तक् (01.0124 — tak) [S. 26]
 हसने (*hasane*) · parasmaipada
 „to make fun, to laugh at“

तक्तेत् तङ्केद् यथासंख्यं हसने कृच्छ्रजीवने ‘ (श्लो.43) इति देवः ।

तङ्क् (01.0125 — taṅk) [S. 26]
 कृच्छ्रजीवने (*kṛcchrajīvane*) · parasmaipada
 „to live in distress“

तक्तेत् तङ्केद् यथासंख्यं हसने कृच्छ्रजीवने ‘ (श्लो.43) इति देवः ।

बुक्क् (01.0126 — bukk) [S. 26]
 भषणे (*bhaṣaṇe*) · parasmaipada
 „to bark“

भषणम् = श्वरवः । क्षीरस्वामी तु ‘ भाषणे ‘ इति पठित्वा, ‘ भषणे इत्येके ‘ इत्याह । ‘ आभाषणे ‘ इति शाकटायनः । ‘ णिचि बुक्कयतीति स्यात्, भषणे शपि बुक्कति ‘ (श्लो. 42) इति देवः ।

शुक् (01.0127 — śuk) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to move, to go“

कख् (01.0128 — kakh) [S. 26]
 हसने (*hasane*) · parasmaipada
 „to laugh“

खर्ख हसने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ खकख हसने ‘ इति अन्ये । ‘ खकख ‘ इति पाठान्तरं कौमुद्यां न दृश्यते ।

ओख् (01.0129 — okh) [S. 26]
 शोषणालमर्थयोः (*śoṣaṇālamarthayoḥ*) · parasmaipada
 „to dry out, to decorate, to be sufficient, to refuse, to prevent, to stop“

अलमर्थो भूषणक्रिया पर्याप्तिः वारणं वा ‘ - बालमनोरमा ।

राख् (01.0130 — rākh) [S. 26]
 शोषणालमर्थयोः (*śoṣaṇālamarthayoḥ*) · parasmaipada
 „to dry out, to decorate, to be sufficient, to refuse, to prevent, to stop“

लाख् (01.0131 — lākh) [S. 26]
 शोषणालमर्थयोः (*śoṣaṇālamarthayoḥ*) · parasmaipada
 „to dry out, to decorate, to be sufficient, to refuse, to prevent, to stop“

द्राख् (01.0132 — drākh) [S. 26]
 शोषणालमर्थयोः (*śoṣaṇālamarthayoḥ*) · parasmaipada
 „to dry out, to decorate, to be sufficient, to refuse, to prevent, to stop“

ध्राख् (01.0133 — dhrākh) [S. 26]
 शोषणालमर्थयोः (*śoṣaṇālamarthayoḥ*) · parasmaipada
 „to dry out, to decorate, to be sufficient, to refuse, to prevent, to stop“

शाख् (01.0134 — śākh) [S. 26]
 व्याप्तौ (*vyāptau*) · parasmaipada
 „to pervade, to spread, to penetrate, to occupy“

श्लाख् (01.0135 — ślākh) [S. 26]
 व्याप्तौ (*vyāptau*) · parasmaipada
 „to pervade, to spread, to penetrate, to occupy“

उख् (01.0136 — ukh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

उङ्ख् (01.0137 — uṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

वख् (01.0138 — vakh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

वङ्ख् (01.0139 — vaṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मख् (01.0140 — makh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मङ्ख् (01.0141 — maṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

नख् (01.0142 — nakh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

नङ्ख् (01.0143 — naṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

रख् (01.0144 — rakh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

सर्पणे इति वोपदेवः ।

रङ्ख् (01.0145 — raṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

दुमिडानाम् रिखिरपि - रिङ्खति ‘ इति क्षीरस्वामी । मा.धा.वृत्तौ अपि एवमेव ।

लख् (01.0146 — lakh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

लङ्ख् (01.0147 — laṅkh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

इख् (01.0148 — ikh) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

इङ्ख् (01.0149 — iñkh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	त्वङ्ग् (01.0159 — tvañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“ ‘ त्वगि कम्पने च ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।	[S. 26]
जभ् (01.0150 — jabh) गात्रविनामे (<i>gātravināme</i>) · ātmanepada „to yawn, to gape“	[S. 26]	श्वेल् (01.0160 — śvel) चलने (<i>calane</i>) · parasmaipada „to go, walk“	[S. 26]
ईङ्ख् (01.0151 — iñkh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	श्रङ्ग् (01.0161 — śrañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
वल्ग् (01.0152 — valg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“ ‘ वल्गि ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ प्लुतगतौ ‘ इति भट्टमल्लः ।	[S. 26]	श्लङ्ग् (01.0162 — ślañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
रङ्ग् (01.0153 — rañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	इङ्ग् (01.0163 — iñg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
लङ्ग् (01.0154 — lañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	रिङ्ग् (01.0164 — riñg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
अङ्ग् (01.0155 — añg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	लिङ्ग् (01.0165 — liñg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“ ‘ लिङ्गेर्गतौ लिङ्गति, लिङ्गयेद् इत्यस्यैव चित्रीकरणार्थवृत्ते: ‘ (श्लो. 45) इति देवः ।	[S. 26]
वङ्ग् (01.0156 — vañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“ ‘ वङ्गि गतिवैकल्ये रूढः ‘ इति क्षीरतरङ्गिण्याम् ।	[S. 26]	खर्ख् (01.0166 — kharkh) हसने (<i>hasane</i>) · parasmaipada „to laugh“	[S. 26]
मङ्ग् (01.0157 — mañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	कक्ख् (01.0167 — kakkh) हसने (<i>hasane</i>) · parasmaipada „to laugh“	[S. 26]
तङ्ग् (01.0158 — tañg) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“ ‘ तगि: स्खलने रूढः ‘ इति क्षीरस्वामी ।	[S. 26]	रिख् (01.0168 — rikh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
		घर्ब् (01.0169 — gharb) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]

नर्ब् (01.0170 — narb) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	वर्ब् (01.0181 — varb) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
भर्ब् (01.0171 — bharb) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	बभ्र् (01.0182 — babhr) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]
त्रख् (01.0172 — trakh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	मङ्घ् (01.0183 — maṅgh) मण्डने (<i>maṇḍane</i>) · parasmaipada „to decorate“	[S. 26]
त्रिङ्ख् (01.0173 — trīṅkh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	शिङ्घ् (01.0184 — śiṅgh) आग्राणे (<i>āghrāṇe</i>) · parasmaipada „to smell“	[S. 26]
शिङ्ख् (01.0174 — śiṅkh) गतौ (<i>gatau</i>) · parasmaipada „to go“	[S. 26]	मज् (01.0185 — maj) शब्दे (<i>śabde</i>) · parasmaipada „to sound“	[S. 26]
युङ्ग् (01.0175 — yuṅg) वर्जने (<i>varjane</i>) · parasmaipada „to abandon, to desert, to leave“	[S. 26]	वर्च् (01.0186 — varc) दीप्तौ (<i>dīptau</i>) · ātmanepada „to shine, to glow“	[S. 26]
जुङ्ग् (01.0176 — juṅg) वर्जने (<i>varjane</i>) · parasmaipada „to abandon, to desert, to leave“	[S. 26]	सच् (01.0187 — sac) सेचने सेवने च (<i>secane sevane ca</i>) · ātmanepada „to sprinkle, to serve, to satisfy“ ‘ सेवनेपि ‘ इति केचित् । ‘ सेचते सचन, तच्च समवाये सचत्यपि ‘ (श्लो.46) इति देवः । ‘ केचित्तु परस्मैपदिभिः सह धातुमेनं पठन्ति । .. तदेतत् ‘ ब्रुविशासिगुणेन च यत् सचते ‘ (भाष्यम् 1.4.51) इति भाष्यविरोधात् अयुक्तम् ‘ इति हरदत्तः (1.4.51) ‘ षप ‘ इति मैत्रेय- शाकटायनादयः ।	[S. 26]
बुङ्ग् (01.0177 — buṅg) वर्जने (<i>varjane</i>) · parasmaipada „to abandon, to desert, to leave“ ‘ वुगि ‘ इति क्षीरस्वामी । मा.धा.वृत्तौ अपि तथैव । ‘ भुगि भर्जने इत्येके ‘ इत्यपि स एव । “ अत्र स्वामिमैत्रेयौ ‘ दधि पालने ‘ इति अधिकं पठन्ति । मैत्रेयस्तु ‘ लघि शोषणे ‘ इत्यपि पठति ” इति मा.धा.वृत्तिः ।	[S. 26]	लोच् (01.0188 — loc) दर्शने (<i>darśane</i>) · ātmanepada „to see, to perceive“ ‘ णौ लोचयति भाषार्थे दर्शने शपि लोचने ‘ (श्लो.46) इति देवः ।	[S. 26]
वुङ्ग् (01.0178 — vuṅg) वर्जने (<i>varjane</i>) · parasmaipada „to abandon, to desert, to leave“	[S. 26]	शच् (01.0189 — śac) व्यक्तायां वाचि (<i>vyaktāyām vāci</i>) · ātmanepada „to articulate, to speak clearly“	[S. 26]
घघ् (01.0179 — ghagh) हसने (<i>hasane</i>) · parasmaipada „to laugh, to tease“ ‘ घघ ‘ इति क्षीरस्वामी ।	[S. 26]	श्वच् (01.0190 — śvac) गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go, to move“	[S. 26]
घघ् (01.0180 — ghaggh) हसने (<i>hasane</i>) · parasmaipada „to laugh, to tease“	[S. 26]		

श्वज् (01.0191 — śvañc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

कच् (01.0192 — kac) [S. 26]
 बन्धने (*bandhane*) · ātmanepada
 „to bind, to tie“

कज् (01.0193 — kañc) [S. 26]
 दीप्तिबन्धनयोः (*dīptibandhanayoḥ*) · ātmanepada
 „to shine, to glow, to bind, to tie“

दीप्तौ अकर्मकः । बन्धने सकर्मकः । क्षीरस्वामी मैत्रेयश्च नेमं पठतः ।

काज् (01.0194 — kāñc) [S. 26]
 दीप्तिबन्धनयोः (*dīptibandhanayoḥ*) · ātmanepada
 „to shine, to glow, to bind, to tie“

दीप्तौ अकर्मकः । बन्धने सकर्मकः ।

मच् (01.0195 — mac) [S. 26]
 कल्कने कथने च (*kalkane kathane ca*) · ātmanepada
 „to boast, to be egoistic, to cheat, to tear off, to powder, to speak, to talk“

‘कल्कनम् = दम्भः शाठ्यं चेति मैत्रेयः’ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘दम्भः कथनं च’ इति स्वामी । ‘क्वथनम् च’ इति पुरुषकारः (श्लो.47) । ‘कथनम् इत्यन्ये’ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘लोकरञ्जनार्थं साध्वाचारो दम्भः’ इति धातुकाव्यम् (1.23) ।

मुज् (01.0196 — muñc) [S. 26]
 कल्कने कथने च (*kalkane kathane ca*) · ātmanepada
 „to boast, to be egoistic, to cheat, to tear off, to powder, to speak, to talk“

‘कल्कने मुञ्चते मुञ्चेः मोक्षे मुञ्चति मुञ्चते’ (श्लो.47) इति देवः । ‘मुच’ इति चन्द्रसम्मतः पाठः । ‘कल्कनम् = दम्भः, कथनं च’ इति क्षीरतरङ्गिणी । ‘शाठ्यम्’ इति मैत्रेयः । ‘कथनं चेति स्वामी’ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘कथनम् इत्यन्ये’ इति सिद्धान्तकौमुदी । एवञ्च बह्वर्थकत्वं कल्कनशब्दस्येति ज्ञेयम् ।

मज् (01.0197 — mañc) [S. 26]
 धारणीच्छ्रायपूजनेषु (*dhāraṇocchrāyapūjaneṣu*) · ātmanepada
 „to wear, to hold, to raise, to get respect“

पज् (01.0198 — pañc) [S. 26]
 व्यक्तीकरणे (*vyaktikarane*) · ātmanepada
 „to articulate, to speak clearly“

“पचेति दुर्गः । तथा वर्धमानोऽपि । सम्मतायां तु वर्धमानवदुत्तवा ‘अन्यैस्त्वयमिदित् पठ्यते’ इत्युक्तम् । न्यासकारः परस्मैपदिनं च मन्यते” इति मा.धा.वृत्तिः । ‘णौ पञ्चयति विस्तारे व्यक्तौ तु शपि पञ्चते’ (श्लो.18) इति देवः ।

स्तुच् (01.0199 — stuc) [S. 26]
 प्रसादे (*prasāde*) · ātmanepada
 „to be pleased, to be happy“

ऋज् (01.0200 — ṛj) [S. 26]
 गतिस्थानार्जनोपाजनेषु (*gatisthānārjanopārjaneṣu*) · ātmanepada
 „to go, to stand, to stand still, to gain, to live, to be healthy, to earn, to obtain, to acquire“

अयं पाठः मैत्रेयस्य । ‘ऊर्जनेषु’ इति क्षीरस्वाम्यादिनां पाठः । ऊर्जनम् = शक्तिप्राप्तिः प्राणनं वेति धातुकाव्ये । ‘ऋज्जते भर्जने, गत्याद्यर्थे स्यादर्जने त्वृजेः’ (श्लो.62) इति देवः ।

ऋञ्ज् (01.0201 — ṛñj) [S. 26]
 भर्जने (*bharjane*) · ātmanepada
 „to fry, to parch“

भर्जनम् = पाकविशेषः । ‘ऋञ्जते भर्जने, गत्याद्यर्थे स्यादर्जने त्वृजेः’ (श्लो.62) इति देवः ।

भृज् (01.0202 — bhrj) [S. 26]
 भर्जने (*bharjane*) · ātmanepada
 „to fry, to parch“

भर्जनं पाकविशेषः । ‘भर्जने भर्जते भृजेः’ (श्लो.68) इति देवः ।

एज् (01.0203 — ej) [S. 26]
 दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
 „to glow, to shine“

दीप्तौ शप्येजते तत्र भवेदेजति कम्पने’ (श्लो.58) इति देवः ।

भ्रेज् (01.0204 — bhrej) [S. 26]
 दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
 „to glow, to shine“

भ्राज् (01.0205 — bhrāj) [S. 26]
 दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
 „to glow, to shine“

‘भ्राजेः ऋदित्करणम् अनुदात्तेत्वमात्रफलम्’ इत्युत्तवा तत्त्वबोधिभ्यां, मा.धा. वृत्त्यादिषु च केचन विशेषविचाराः चर्चिताः । ते ते तत्र तत्र एव दृष्टव्याः ।

काङ् (01.0206 — kāṇ) [S. 26]
 अनादरे (*anādare*) · ātmanepada
 „to disregard, to insult“

ईज् (01.0207 — ij) [S. 26]
 गतिकुत्सनयोः (*gatikutsanayoh*) · ātmanepada
 „to go, to blame, to censure, to condemn, to insult, to ridicule, to revile, to criticise“

पेब् (01.0208 — peb) [S. 26]
 सेवने (*sevane*) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

प्लेब् (01.0209 — pleb) [S. 26]
 सेवने (*sevane*) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

शुच् (01.0210 — śuc) [S. 26]
 शोके (*śoke*) · parasmaipada
 „to worry, to sorrow, to grieve“
 ‘ शुच्यते शुच्यतीत्येवं पूतीभावे शुचेः श्यनि । शोके शोचति ‘ (श्लो.53)
 इति देवः ।

कुच् (01.0211 — kuc) [S. 26]
 शब्दे तारे (*śabde tāre*) · parasmaipada
 „to utter a shrill cry, to make a birdlike sound“

कुज् (01.0212 — kuñc) [S. 26]
 गतिकौटिल्याल्पीभावयोः (*gatikaṭilyālpibhāvayoh*) · parasmaipada
 „to go, to bend, to reduce, to contract, to diminish“
 ‘ गतेः कौटिल्ये द्रव्यस्याल्पभावे च ‘ इति क्षीरस्वामी ।

क्रुज् (01.0213 — kruñc) [S. 26]
 गतिकौटिल्याल्पीभावयोः (*gatikaṭilyālpibhāvayoh*) · parasmaipada
 „to go, to bend, to reduce, to contract, to diminish“

लुज् (01.0214 — luñc) [S. 26]
 अपनयने (*apanayane*) · parasmaipada
 „to cut, to break, to peel off, to pluck, to pull out, to tear off“
 ‘ केचिदमुम् उदितं पठन्ति । तदनार्षम् ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

अज् (01.0215 — añc) [S. 26]
 गतिपूजनयोः (*gatipūjanayoh*) · parasmaipada
 „to go, to pray, to honor, to worship, to respect“

‘ गतियाचनयोरज्यत्यज्यते णौ विशेषणे । अज्यत्यज्यतीत्येकं गतिपूजनयोरपि ‘ इति (श्लो. 50) देवः ।

वज् (01.0216 — vañc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 वज्यतीति गतावर्थे वज्येत प्रलम्भने ‘ (श्लो.48) इति देवः ।

चज् (01.0217 — cañc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

तज् (01.0218 — tañc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 आङ्गुष्ठास्य अस्या अर्थो भिद्यते । यथा - आतज्जनम् = पयसि रसविशेषोत्पादनाय घनीभावाय च तक्रस्य किञ्चिन्मिश्रणम् ।

त्वज् (01.0219 — tvañc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मृज् (01.0220 — mruñc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 अयं नोपधः, सन्धिवशात् जकारः इति ज्ञेयम् । नकारजौ अनुस्वारपञ्चमौ झलि धातुषु । सकारजः शकारश्च षाट्त्वर्गस्तवर्गजः ।

म्लुज् (01.0221 — mluñc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मृच् (01.0222 — mruc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

म्लुच् (01.0223 — mluc) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

गृच् (01.0224 — gruc) [S. 26]
 स्तेयकरणे (*steyakarane*) · parasmaipada
 „to rob, to steal“

ग्लुच् (01.0225 — gluc) [S. 26]
स्तेयकरणे (steyakaraṇe) · parasmaipada
„to rob, to steal“

कुज् (01.0226 — kuj) [S. 26]
स्तेयकरणे (steyakaraṇe) · parasmaipada
„to rob, to steal“

खुज् (01.0227 — khuj) [S. 26]
स्तेयकरणे (steyakaraṇe) · parasmaipada
„to rob, to steal“

ग्लुज्य् (01.0228 — gluñc) [S. 26]
गतौ (gatau) · parasmaipada
„to go“

सज्ज् (01.0229 — sajj) [S. 26]
गतौ (gatau) · parasmaipada
„to go“

‘ अयमात्मनेपद्यपि ‘ इति कौमुदी । ‘ यदभिप्रायेषु सज्जते ‘ (भाष्यम् 3.1.26) ‘ सज्जन्ते गुणकर्मसु ‘ (गीता 3.29) ‘ सज्जमानमकार्येषु ‘ (का.नी.सारः 4.41) इत्यादिषु आत्मनेपदप्रयोगात् उभयपदित्वं न्याय्यम् । वर्धमानादयः आत्मनेपदं दूषयन्तीति माधवाचार्यैः प्रतिपादितम् । वर्धमानाद्युक्तिः भाष्यादिविरोधात् उपेक्ष्या । ‘ अत्र सश्चिमपि केचित् पठन्ति ‘ - मा.धा.वृत्तिः ।

गुज् (01.0230 — guj) [S. 26]
अव्यक्ते शब्दे (avyakte śabde) · parasmaipada
„to hum, to buzz, to sound inarticulately, to utter unclearly“

गुज्ज् (01.0231 — guñj) [S. 26]
अव्यक्ते शब्दे (avyakte śabde) · parasmaipada
„to hum, to buzz, to sound inarticulately, to utter unclearly“

‘ गुज्जेदव्यक्तशब्दे स्यात्, शब्दमात्रे गुजेदिति ‘ (श्लो.67) इति देवः । ‘ गुज् ‘ इति केचित् पठन्ति । ‘ कुजि ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ कुञ्जिरावरणार्थं लोकात् इति क्षीरस्वामी कुञ्जधातुसत्तामाह ‘ - कौमुदीटिप्पणी ।

अर्च् (01.0232 — arc) [S. 26]
पूजायाम् (pūjāyām) · parasmaipada
„to pray, to honor, to worship, to respect“

‘ पूजायां णौ विभाषार्थैः अर्चयत्यर्चतेर्चति । भूवादौ पाठसामर्थ्यात् कर्तुगामिफलेर्चति ‘ (श्लो.49) इति देवः । अयमात्मनेपदीति शाकटायनः । ‘ अच इत्येके ‘ इति आभरणोक्तिः ।

म्लेच्छ् (01.0233 — mlecch) [S. 26]
अव्यक्ते शब्दे (avyakte śabde) · parasmaipada
„to speak indistinctly, to murmur, to blabber“

‘ छकारे परतः दीर्घस्य तुगिति तुक् ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ अव्यक्तायां वाचि ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ इह अव्यक्तशब्दः अस्फुटशब्दः अपशब्दश्च ‘ - मा.धा.वृत्तिः ।

लच्छ् (01.0234 — lacch) [S. 26]
लक्षणो (lakṣaṇe) · parasmaipada
„to mark“

‘ छे च ‘ इति तुक् अत्र ।

लाञ्छ् (01.0235 — lāñch) [S. 26]
लक्षणो (lakṣaṇe) · parasmaipada
„to mark“

‘ दीर्घात् ‘ इति तुक् अत्र ।

वाञ्छ् (01.0236 — vāñch) [S. 26]
इच्छायाम् (icchāyām) · parasmaipada
„to want, to wish, to desire“

‘ कामे ‘ इति वोपदेवः ।

आञ्छ् (01.0237 — āñch) [S. 26]
आयामे (āyāme) · parasmaipada
„to elongate, to expand, to spread, to dialate“

हीच्छ् (01.0238 — hricch) [S. 26]
लज्जायाम् (lajjāyām) · parasmaipada
„to be shy“

हूर्छ् (01.0239 — hūrch) [S. 26]
कौटिल्ये (kauṭilye) · parasmaipada
„to fall off, to move away, to retract“

‘ कौटिल्यम् = अपसारणम् ‘ इति मैत्रेयः ।

मूर्छ् (01.0240 — mūrch) [S. 26]
मोहसमुच्छ्राययोः (mohasamucchrāyayoh) · parasmaipada
„to faint, to be unconscious, to be shy“

स्फूर्छ् (01.0241 — sphurch) [S. 26]
विस्तृता (vistṛtau) · parasmaipada
„to expand, to spread“

‘ विस्तृता ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या (1.29) ‘ स्फुर्छा ‘ इति स्वामी ।

युच्छ् (01.0242 — yucch) [S. 26]
 प्रमादे (*pramāde*) · parasmaipada
 „to err, to neglect, to ignore, to make a mistake“

उञ्छ् (01.0243 — uñch) [S. 26]
 उञ्छे (*uñche*) · parasmaipada
 „to collect piece by piece, to gather, to accumulate, to pile up“

‘ उञ्छः कणश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलम् ‘ इति यादवः ।
 ‘ शशपोरुञ्छतीत्युञ्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते ‘ (श्लो.55) इति देवः ।

उच्छ् (01.0244 — ucc) [S. 26]
 विवासे (*vivāse*) · parasmaipada
 „to complete, to terminate, to conclude, to leave, to go away“

“ उच्छि इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । मन्ये सम्पादकस्तत्र भ्रान्तः ” इति मा. धा. वृत्तिटिप्पणी । विवासः = समाप्तिः । प्रायेण अयं विपूर्वकः प्रयुज्यते इति पुरुषकारः । ‘ शशपोः उञ्छतीत्युञ्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । उच्छतीति विवासे स्यात् इदितोनिदितस्तयोः ‘ (श्लो. 56) इति देवः ।

ध्रज् (01.0245 — dhraj) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 ‘ धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

ध्रज्ज् (01.0246 — dhrañj) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 ‘ धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

अण्ट् (01.0247 — aṇṭ) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

रेब् (01.0248 — reb) [S. 26]
 प्लवगतौ (*plavagatau*) · ātmanepada
 „to leap, to jump, to cross by flying, to cross by swimming“

धृज् (01.0249 — dhrij) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

धृज्ज् (01.0250 — dhrijj) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

ध्वज् (01.0251 — dhvaj) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

ध्वज्ज् (01.0252 — dhvajj) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 धर्जेद्धृज्जेद्ध्रजेद्ध्रज्जेद् ध्वजेद्ध्वज्जेद्गतौ शपि ‘ (श्लो.60) इति देवः ।

सल् (01.0253 — sal) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, walk“

कूज् (01.0254 — kūj) [S. 26]
 अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · parasmaipada
 „to sing, to make an indistinct sound, to speak inarticulately“

भृष् (01.0255 — bhr̥ṣ) [S. 26]
 सङ्घर्षे (*saṅgharṣe*) · parasmaipada
 „to grind, to strike, to rub, to brush, to polish“

अर्ज् (01.0256 — arj) [S. 26]
 अर्जने (*arjane*) · parasmaipada
 „to procure, to earn, to obtain“

सर्ज् (01.0257 — sarj) [S. 26]
 अर्जने (*arjane*) · parasmaipada
 „to procure, to earn, to obtain“
 ‘ सर्ज ‘ इति क्षीरस्वामी ।

गर्ज् (01.0258 — garj) [S. 26]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to roar, to growl, to thunder“

‘ मेघशब्दे ‘ इति कविकल्पद्रुमे । ‘ गर्जेद् गृज्जेद् गजेद् गज्जेच्छब्देने गाजयेष्णिचि ‘ (श्लो.59) इति देवः ।

तर्ज् (01.0259 — tarj) [S. 26]
भर्त्सने (*bhartsane*) · parasmaipada
 „to menace, to censure, to threaten, to terrify, to scold, to mock“

‘ सन्तर्जने तर्जयते भर्त्सनार्थे तु तर्जति ’ (श्लो. 66) इति देवः ।

कर्ज् (01.0260 — karj) [S. 26]
व्यथने (*vyathane*) · parasmaipada
 „to cause pain, to irritate“

व्यथनम् = भयदुःखं, चलनं च ।

खर्ज् (01.0261 — kharij) [S. 26]
व्यथने पूजने मार्जने च (*vyathane pūjane mārjane ca*) · parasmaipada
 „to cause pain, to irritate, to worship, to respect“

चकारात् व्यथने । ‘ खर्ज् मार्जने ’ इति क्षीरस्वामी मैत्रेयः च ।

अज् (01.0262 — aj) [S. 26]
गतिक्षेपणयोः (*gatiṣṣepaṇayoh*) · parasmaipada
 „to go, to drive, to throw, to ride“

क्षेपणम् = प्रेरणम् ।

तेज् (01.0263 — tej) [S. 26]
पालने (*pālāne*) · parasmaipada
 „to protect“

अस्य स्थाने क्षीरस्वामी ‘ कज मदे ’ इति पठति ।

खज् (01.0264 — khaj) [S. 26]
मन्थे (*manthe*) · parasmaipada
 „to churn, to agitate, to limp“

मन्थः = विलोडनम् ।

कव् (01.0265 — kav) [S. 26]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to be intoxicated, to be drunk, to be confused“

खज्ज् (01.0266 — khañj) [S. 26]
गतिवैकल्ये (*gativaiṣkalye*) · parasmaipada
 „to be unable to walk, to have disability, to limp“

‘ गतिवैकल्ये ’ इति क्षीरस्वामिमाधवादिसम्मतः पाठः । केचन ‘ वैकल्ये ’ इत्येतावत् एव पठन्ति ।

एज् (01.0267 — ej) [S. 26]
कम्पने (*kampāne*) · parasmaipada
 „to shiver, to tremble, to shake“

‘ दीप्तौ शप्येजते तत्र, भवेदेजति कम्पने ’ (श्लो. 58) इति देवः ।

स्फूर्ज् (01.0268 — sphūrj) [S. 26]
वज्रनिर्घोषे (*vajranirghoṣe*) · parasmaipada
 „to thunder, to explode, to burst“

‘ वज्रनिर्घोषे । वज्रनिर्घोषोऽशनिनिर्घोषः ’ इति स्वामी ।

क्षि (01.0269 — kṣi) [S. 26]
क्षये (*kṣaye*) · parasmaipada
 „to decay, to get killed, to get destroyed, to wane, to go away, to reduce, to shrink“

(अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्मकः) ‘ क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति षितो भवेत् । निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः ’ (श्लो. 12.13) इति देवः । ” औ - उविकरणे अगुणे गुणाभावे च सति ‘ क्षणु हिंसायां क्षणु च ’ इति मैत्रेयरक्षिताद्युक्तस्य धातोः क्षिणोतीति भवति ” इति पुरुषकारे लीलाशुकमुनिः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽपि अयम् - ‘ न क्षीयते इति अक्षरम् ’ इति भाष्ये दर्शनात् । तथा सति सकर्मकत्वमपि ।

क्षीज् (01.0270 — kṣij) [S. 26]
अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · parasmaipada
 „to speak inarticulately, to speak in sorrow, to whine, to be angry“

लज् (01.0271 — laj) [S. 26]
भर्जने (*bharjane*) · parasmaipada
 „to fry, to roast“

‘ भर्जने ’ इति मा. धा. वृत्तिः । पुरुषकारः अप्यत्र अनुकूलः । ‘ भर्जने चेति लीलाशुकः ’ इति धा. का. (1.32) । ‘ लज्जेत् लाज्जेत् लजेत् लाजेत् इत्येते भर्त्सने शपि ’ (श्लो. 69) इति देवः ।

लज्ज् (01.0272 — lañj) [S. 26]
भर्जने (*bharjane*) · parasmaipada
 „to fry, to roast“

भर्जने ’ इति मा. धा. वृत्तिः । कौमुद्यामपि एवमेव । ‘ लज्जेत् लाज्जेत् लजेत् लाजेत् इत्येते भर्त्सने शपि ’ (श्लो. 69) इति देवः ।

लाज् (01.0273 — lāj) [S. 26]
भर्जने भर्त्सने च (*bharjane bhartsane ca*) · parasmaipada
 „to fry, to roast, to blame, to traduce, to insult“

चात् भर्त्सनेपि । ‘ चकारो भिन्नक्रमः । तेन पूर्वधात्वर्थं भर्जनमपि संगृह्णाति ’ इति मैत्रेयरक्षितः । ‘ भर्त्सनग्रहणं भर्जनायामपि कामम् उपलक्षणम् ’ इति पुरुषकारः । ‘ भर्जने च ’ इति क्षीरस्वामी । शाकटायनः अपि अत्रैव अनुकूलः । ‘ लज्जेत् लाज्जेत् लजेत् लाजेत् इत्येते भर्त्सने शपि ’ (श्लो. 69) इति देवः ।

लाञ्ज् (01.0274 — lāñj) [S. 26]

भर्जने भर्त्सने च (*bharjane bhartsane ca*) · parasmaipada
„to fry, to roast, to blame, to traduce, to insult“

चात् भर्त्सनेपि । ‘ लञ्जेत् लाञ्जेत् लजेत् लाजेत् इत्येते भर्त्सने शपि
‘ (श्लो.69) इति देवः ।

जज् (01.0275 — jaj) [S. 26]

युद्धे (*yuddhe*) · parasmaipada
„to fight, to kill“

जञ्ज् (01.0276 — jañj) [S. 26]

युद्धे (*yuddhe*) · parasmaipada
„to fight, to kill“

तुज् (01.0277 — tuj) [S. 26]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to hurt, to injure, to kill“

‘ हिंसायां शपि तुञ्जतीत्यनिदितः तस्यां तुजेः तोजति ‘ (श्लो.66) इति
देवः ।

तुञ्ज् (01.0278 — tuñj) [S. 26]

पालने (*pālāne*) · parasmaipada
„to follow, to obey“

‘ चाभिहिते त्वर्थे पदं तुञ्जयेत् ‘ (श्लो.66) इति देवः ।

गज् (01.0279 — gaj) [S. 26]

शब्दे मदने च (*śabde madane ca*) · parasmaipada
„to sound, to be intoxicated, to be drunk, to be confused“

‘ गज मदने च ‘ इति श्रीकृष्णलीलाशुक्लः । ‘ गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत्
शब्दने गाजयेष्णिचि ‘ (श्लो.59) इति देवः ।

गञ्ज् (01.0280 — gañj) [S. 26]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेष्णिचि ‘ (श्लो.59) इति देवः ।

गृज् (01.0281 — grj) [S. 26]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेष्णिचि ‘ (श्लो.59) इति देवः ।

गृञ्ज् (01.0282 — grñj) [S. 26]

गर्जने (*garjane*) · parasmaipada
„to sound, to roar, to grumble“

गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेष्णिचि ‘ (श्लो.59) इति देवः ।

मुज् (01.0283 — muj) [S. 26]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

‘ मृज ‘ इति स्वामिचन्द्रौ ।

मुञ्ज् (01.0284 — muñj) [S. 26]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound, to hum, to buzz“

मृजीति स्वामिचन्द्रौ ।

वज् (01.0285 — vaj) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

‘ गतौ वजति वाजयेत् ‘ (श्लो.58) इति देवः ।

व्रज् (01.0286 — vraj) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

अट् (01.0287 — aṭṭ) [S. 26]

अतिक्रमहिंसयोः (*atikramahiṁsayoḥ*) · ātmanepada
„to transgress, to kill, to hurt“

दोषधोयम् । तोपध इत्येके । ‘ हिंसातिक्रमयोरट्टेः णेनादरेट्टयेत् ‘ (श्लो.72)
इति देवः ।

वेष्ट् (01.0288 — veṣṭ) [S. 26]

वेष्टने (*veṣṭane*) · ātmanepada
„to surround, to cover“

‘ वेष्ट विलुण्ठने ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या (1.34) अकर्मकः इति च ।
वेष्टनम् - ग्रन्थनम्, लोटनम् - परिहाणिश्च (परिणाहश्च (हाणम्))’ इति
क्षीरस्वामी । काशकृत्स्नः धातुममुं न पपाठ ।

चेष्ट् (01.0289 — ceṣṭ) [S. 26]

चेष्टायाम् (*ceṣṭāyām*) · ātmanepada
„to act, to try, to put effort“

चेष्टा - ईहा ।

गोष्ट् (01.0290 — goṣṭ) [S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ātmanepada
„to assemble, to collect, to pile up“

लोष्ट् (01.0291 — loṣṭ) [S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ātmanepada
„to assemble, to collect, to pile up“

घट् (01.0292 — ghaṭṭ) [S. 26]

चलने (*calane*) · ātmanepada
„to walk“

‘घट्टयेद्भट्टते द्वे स्तां चलने णौ शपि च क्रमात्’ (श्लो.73) - देवः ।

स्फुट् (01.0293 — sphuṭ) [S. 26]

विकसने (*vikasane*) · ātmanepada
„to blow, to blossom, to burst, to break open, to split open“

‘विशरणे’ इति वोपदेवः । ‘क्रमाद् विकासे शशपोः, स्फुटति स्फोटते पदे’ (श्लो.70) इति देवः । क्षीरतरङ्गिण्यां धातुरयं न दृश्यते ।

अण्ट् (01.0294 — aṇṭh) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

वण्ट् (01.0295 — vaṇṭh) [S. 26]

एकचर्यायाम् (*ekacaryāyām*) · ātmanepada
„to go alone“

‘वण्ठते त्वेकचर्यायां स्थौल्ये शपि वठेदिति’ (श्लो.83) देवः ।
‘एकस्य चर्या = एकचर्या = सहायत्वेन आगमनम्’ इति क्षीरस्वामी ।
‘असहायगमनम्’ इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् (1.35) । बालमनोरमायाम् अपि एवमेव ।

मण्ट् (01.0296 — maṇṭh) [S. 26]

शोके (*śoke*) · ātmanepada
„to sorrow, to grieve, to be anxious“

‘मण्ठते शपि शोकार्थे मठेन्मदनिवासयोः’ (श्लो.82) इति देवः । शोकः = आध्यायनम् उत्कण्ठापूर्वकस्मरणम् । उत्कण्ठामात्रे तु अकर्मकः ।

कण्ट् (01.0297 — kaṇṭh) [S. 26]

शोके (*śoke*) · ātmanepada
„to sorrow, to grieve, to be anxious“

‘अथ कण्ठते । शोके यो कण्ठयेत् कण्ठेत्, कठेत् स्यात् कृच्छजीवने’ (श्लो.79) इति देवः । प्रायेण अयम् उत्पूर्वकः एव प्रयुज्यते । शोकः = सौत्कण्ठस्मरणम् । उत्कण्ठामात्रे तु अकर्मकः ।

मुण्ट् (01.0298 — muṇṭh) [S. 26]

पालने (*pālāne*) · ātmanepada
„to protect“

‘पलायने’ इति क्षीरस्वामी । ‘काशकृत्स्नचन्द्रौ च’ इति क्षी. टीका ।

हेठ् (01.0299 — heṭh) [S. 26]

विबाधायाम् (*vibādḥāyām*) · ātmanepada
„to hinder, to be wicked, to be cruel“

विबाधनम् = शाठ्यम् । ‘अमुं परस्मैपदेष्वपि केचित् पठन्ति’ इति माधवः ।

एट् (01.0300 — eṭh) [S. 26]

विबाधायाम् (*vibādḥāyām*) · ātmanepada
„to hinder, to be wicked, to be cruel“

‘विपूर्वोयमिति स्वामिकाश्यपौ । मैत्रेयादयस्तु केवलमेव उदाजाहुः’ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘अत्र स्वामिपदेन क्षीरस्वामी न ग्राह्यः, अपि तु अन्यः केशवस्वामी शिवस्वामी वा इति प्रतिभाति’ इति कृदन्तरूपमाला ।

हिण्ड् (01.0301 — hiṇḍ) [S. 26]

गत्यनादरयोः (*gatyānādarayoh*) · ātmanepada
„to roam, to disrespect, to insult“

हुण्ड् (01.0302 — huṇḍ) [S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ātmanepada
„to accept, to agree, to take away“

‘भवादावेव द्रुमिडाः ‘हुडि सङ्घाते’ इति पठन्ति, आर्यास्तु न पठन्ति’ इति काश्यपमतप्रदर्शनपूर्वकं माधवीये प्रतिपादितम् ।

कुण्ड् (01.0303 — kuṇḍ) [S. 26]

दाहे (*dāhe*) · ātmanepada
„to burn, to maim, to mutilate“

‘वैकल्यदाहरक्षासु कुण्डेत् कुण्डेत कुण्डयेत्’ (श्लो.88) इति देवः ।

वण्ड् (01.0304 — vaṇḍ) [S. 26]

विभाजने (*vibhājane*) · ātmanepada
„to separate, to divide“

‘विभाजनम्=भागीकरणम्, चर्माभावश्च । ‘चुरादौ वण्डयति’ इति क्षीरस्वामी । चर्माभावो नाम शिपिविष्टता (द्विन्मग्नता) इति वागीशः । ‘वेष्टने’ इति मैत्रेयः । ‘नन्दी तु ‘वटि विभाजने, वडि वेष्टने इति भङ्ग्या पठति’ इति क्षीरस्वामिवचनम् इह अनुसन्धयम् । ‘काशकृत्स्न-धातुपाठकन्नडतीकायां ‘वडि वेष्टने’ इति पाठः । वाहीक (पञ्जाब)-देशीयभाषायां विभाजनार्थिका ‘वण्डना’ - क्रिया प्रयुज्यते । तेन ‘विभाजने’ इत्यपि अर्थः प्रामाणिकः एव’ इति तत्र टिप्पण्याम् उक्तं युधिष्ठिरमीमांसकेन ।

मण्ड् (01.0305 — maṇḍ) [S. 26]

विभाजने (*vibhājane*) · ātmanepada
„to separate, to divide“

‘भूषार्थे मण्डतीति स्यात् तत्र मण्डयतीति णौ । मण्डते वेष्टने....’ (श्लो.84) इति देवः । ‘वटि विभाजने । मडि च । चकारात् विभाजने । पृथक्सूत्रादर्थान्तरेपि । मण्डते । मण्डो रसाग्रम्’ इति क्षीरस्वामी । विषयेस्मिन् विविधानि मतानि उल्लिख्य कृदन्तरूपमाला वदति - ईदृशस्थले शुद्धपाठः कीदृशः इति ग्रन्थैः निर्धारयितुं न शक्यते । सर्वथा मडिधातुरनेकार्थकः इति सारः” इति ।

भण्ड् (01.0306 — bhaṇḍ) [S. 26]

परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · ātmanepada
„to speak, to tease, to mock“

‘ परितो भाषणम् = परिभाषणम् ‘ इति स्वाम्यादयः । ‘ यः सनिन्दोपालम्भस्तत्र स्यात् परिभाषणम् (अमर.) इति निघण्टुः ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ परिहासः सनिन्दोपालम्भनं च परिभाषणम् ‘ इति कौमुदी ।

पिण्ड् (01.0307 — piṇḍ) [S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ātmanepada
„to heap, to pile up, to gather“

‘ सङ्घाते पिण्डयेत् पिण्डेतत्रैव शपि पिण्डते ‘ (श्लो.90) इति देवः ।

मुण्ड् (01.0308 — muṇḍ) [S. 26]

मार्जने (*mārjane*) · ātmanepada
„to cleanse, to purify“

‘ मार्जनम् = शुद्धिर्न्यभावश्च ‘ इति कौमुदी । ‘ मज्जने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ मज्जने ‘ इति काशकृत्स्नधातुपाठीयकन्नडटीकायाम् । मज्जनम् = स्नानम् इत्यपि तत्रैव ‘ इति क्षी.टीका । ‘ मुण्डते मार्जने खण्डेः, खण्डने शपि मुण्डति ‘ (श्लो.83) इति देवः । (खण्डनार्थे 326 सङ्ख्याकः धातुः दृश्यः ।

तुण्ड् (01.0309 — tuṇḍ) [S. 26]

तोडने (*toḍane*) · ātmanepada
„to disregard, to condemn, to kill, to injure, to cause pain“

‘ तोडनार्थे तुडेस्तुण्डेः तुडेत् तोडति तुण्डते ‘ (श्लो.88) इति देवः । ‘ तोडन-दारणं हिंसनं च ‘ इति मा.धा.वृत्तौ ।

हुण्ड् (01.0310 — huṇḍ) [S. 26]

वरणे हरणे च (*varaṇe haraṇe ca*) · ātmanepada
„to accept, to agree, to take away“

वरणम् = स्वीकारः । ‘ हरणे ‘ इति मैत्रेयः । हुण्डी = धनप्रक्षेप-स्थानम् । हुण्डिका = मुद्रा । ‘ स्फुडि विकसने ‘ इत्येके पठन्ति ।

स्फुण्ड् (01.0311 — sphuṇḍ) [S. 26]

विकसने (*vikasane*) · ātmanepada
„to grow, to blossom“

चण्ड् (01.0312 — caṇḍ) [S. 26]

कोपे (*kope*) · ātmanepada
„to be angry“

शण्ड् (01.0313 — śaṇḍ) [S. 26]

रुजायां सङ्घाते च (*rujāyāṃ saṅghāte ca*) · ātmanepada
„to have disease, to be ill, to heap, to pile up, to gather“

‘ हिंसागत्योः ‘ इति काशकृत्स्नः । किञ्च भ्वादौ इत् उत्तरत्र ‘ रुजायाम् ‘ इति पृथक् धातुत्वेन पठितः ।

तण्ड् (01.0314 — taṇḍ) [S. 26]

ताडने (*tāḍane*) · ātmanepada
„to strike, to hit“

ताडनम् = निरसनम् ।

पण्ड् (01.0315 — paṇḍ) [S. 26]

गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

कण्ड् (01.0316 — kaṇḍ) [S. 26]

मदे (*made*) · ātmanepada
„to be intoxicated, to be drunk, to be confused“

‘ कण्डयेदिति भेदे णौ मदे तु शपि कण्डते ‘ (श्लो.86) इति देवः ।

खण्ड् (01.0317 — khaṇḍ) [S. 26]

मन्ये (*manthe*) · ātmanepada
„to break, to fragment, to shatter, to cut, to tear“

‘ भेदने इति पाठान्तरं, ‘ खुडि ‘ इत्येके । ‘ मन्यार्थे खण्डने खण्डेर्भेदार्थे खण्डयेष्णिचि ‘ (श्लो.85) - देवः ।

हेड् (01.0318 — heḍ) [S. 26]

अनादरे (*anādare*) · ātmanepada
„to disregard, to insult“

‘ हेडतेनादरे हेडेर्वेष्टने हिडयेन्मिथः ‘ (श्लो.85) इति देवः ।

होड् (01.0319 — hoḍ) [S. 26]

अनादरे (*anādare*) · ātmanepada
„to disregard, to insult“

‘ होडतीति गतौ होडेर्होडतेनादरे पुनः (श्लो.86) इति देवः ।

बाड् (01.0320 — bād) [S. 26]

आप्लाव्ये (*āplāvyē*) · ātmanepada
„to bathe“

‘ आप्लाव्यम् = आप्लवनम् । सिद्धान्तकौमुदीबालमनोरमादिषु ‘ बाड् ‘ इत्येव पठ्यते, बशादिः इति च । धातुवृत्तिरङ्गिण्यादिषु ‘ वड् ‘ ‘ वाड् ‘ इति दृश्यते । ‘ वलेरित्येके ‘ इत्यपि क्षीरस्वामी ।

वाड् (01.0321 — vād) [S. 26]

आप्लाव्ये (*āplāvyē*) · ātmanepada
„to bathe“

द्राड् (01.0322 — drāḍ) [S. 26]

विशरणे (*viśaraṇe*) · ātmanepada
„to cut, to split, to fragment, to tear, to shatter“

‘ विशरणम् अवयवविभागः ‘ इति कौमुदी ।

ध्राड् (01.0323 — dhrāḍ) [S. 26]
विशरणे (*viśaraṇe*) · ātmanepada
 „to cut, to split, to fragment, to tear, to shatter“

शाड् (01.0324 — śāḍ) [S. 26]
श्लाघायाम् (*ślāghāyām*) · ātmanepada
 „to praise“
 ‘ लडयोरभेदात् शालते इत्यपि ‘ इति काश्यपः ।

शौट् (01.0325 — śautḥ) [S. 26]
गर्वे (*garve*) · parasmaipada
 „to be proud“
 गर्वः = अभिमानः । काशकृत्स्नहेमचन्द्रादयः धातुममुं न पठन्ति । ‘ शौट्
 ‘ इति काशकृत्स्नीये दृश्यते ।

यौट् (01.0326 — yautḥ) [S. 26]
बन्धे (*bandhe*) · parasmaipada
 „to bind, to keep under control“
 ‘ सम्बन्धे । सम्बन्धः श्लेषः ‘ इति क्षीरस्वामिमैत्रेयादयः । ‘ यौट् ‘ इति
 शाकटायनहेमचन्द्रप्रभृतयः पठन्ति । एतत्सर्वं ‘ पाणिनिधातुपाठसमीक्षा
 ‘ नामकग्रन्थदर्शनेन ज्ञेयम् ।

मेड् (01.0327 — meḍ) [S. 26]
उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
 „to be mad, to be mentally ill“

मेड् (01.0328 — mredḥ) [S. 26]
उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
 „to be mad, to be mentally ill“
 ‘ मेड् ‘ इति काशकृत्स्नसम्मतः पाठः ।

म्लेट् (01.0329 — mletḥ) [S. 26]
उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
 „to be mad, to be mentally ill“
 ‘ म्लेट् ‘ इति कुत्रचिद् दृष्टः पाठः । धातुवृत्तौ ‘ म्रेट् म्लेट् म्लेट् उन्मादे ‘ इति
 उपादाय, ‘ म्लेट् इति ‘ इति उदाहृतम् । धातुवृत्तौ एव प्राचीनमुद्रणे ‘ म्रेट् ‘ इति
 न उपात्तम् ।

चट् (01.0330 — caṭ) [S. 26]
वर्षाविरणयोः (*varṣāvaraṇayoh*) · parasmaipada
 „to rain, to approach, to cover, to surround“

‘ चटे ‘ इत्येके । चटति इत्यस्य लिटि चचाट, चेटतुः इत्यादीनि रूपाणि ।
 ‘ वैरूपापादकादेशात् इत्वाभावात् एत्वाभ्यासलोपी ‘ इति बालमनोरमा ।

कट् (01.0331 — kaṭ) [S. 26]
वर्षाविरणयोः (*varṣāvaraṇayoh*) · parasmaipada
 „to rain, to approach, to cover, to surround“

अट् (01.0332 — aṭ) [S. 26]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to wander“

पट् (01.0333 — paṭ) [S. 26]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 ‘ भाषार्थे पाटयेद् ग्रन्थे पटयेद् गमने पटेत् ‘ (श्लो.76) इति देवः ।

रट् (01.0334 — raṭ) [S. 26]
परिभाषणे (*paribhāṣane*) · parasmaipada
 „to memorize, to recall, to chat“

लट् (01.0335 — laṭ) [S. 26]
बाल्ये (*bālye*) · parasmaipada
 „to kid, to be childish, to speak less“
 बाल्यम् = बाल्यक्रिया ।

शट् (01.0336 — śaṭ) [S. 26]
रुजाविशरणगत्यवसादनेषु (*rujāviśaraṇagatyavasādaṇeṣu*)
 · parasmaipada
 „to be sick, to divide, to pierce, to go, to be weary, to be tired,
 to be sad“

वट् (01.0337 — vaṭ) [S. 26]
वेष्टने (*veṣṭane*) · parasmaipada
 „to cover, to surround, to string, to collect, to bring
 together“

“ णावदन्ताद्वेष्टन्ये वटयेत् वेष्टने वटेत् ‘ (श्लो.77) इति देवः । ‘ बटेत्यपि
 बहुषु कोशेषु दृश्यते ‘ इति पुरुषकारः ।

किट् (01.0338 — kiṭ) [S. 26]
त्रासे (*trāse*) · parasmaipada
 „to frighten, to irritate, to cause pain“

त्रासः = भयोत्पादनम् ।

खिट् (01.0339 — khitḥ) [S. 26]
त्रासे (*trāse*) · parasmaipada
 „to frighten, to irritate, to cause pain“

त्रासः = भयोत्पादनम् ।

शिड् (01.0340 — śiṭ) [S. 26]
अनादरे (*anādare*) · parasmaipada
 „to insult, to disregard“

सिद् (01.0341 — siṭ)

[S. 26]

अनादरे (*anādare*) · parasmaipada
„to insult, to disregard“

जद् (01.0342 — jaṭ)

[S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
„to become matted, to become entangled“
सङ्घातः = संहननं, मिश्रीकरणं च ।

झद् (01.0343 — jhaṭ)

[S. 26]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
„to become matted, to become entangled“
सङ्घातः = संहननं, मिश्रीकरणं च ।

भद् (01.0344 — bhaṭ)

[S. 26]

भृतौ (*bhr̥tau*) · parasmaipada
„to rent, to hire, to employ“
भृतिः = वेतनम् । ‘ भृतिः = वेतनप्राप्तिः ’ इति धा.का.व्या.(1.41)

तद् (01.0345 — taṭ)

[S. 26]

उच्छ्राये (*ucchrāye*) · parasmaipada
„to go up, to go high, to raise“
‘ नागाद्यारोह उच्छ्रायः ’ इत्यमरः ।

खद् (01.0346 — khaṭ)

[S. 26]

काङ्क्षायाम् (*kāṅkṣāyām*) · parasmaipada
„to wish, to desire“
खटः = तृणविशेषः ।

नद् (01.0347 — naṭ)

[S. 26]

नृत्तौ (*nr̥ttau*) · parasmaipada
„to dance, to act“
‘ नृत्तौ नट्यवस्थन्दे चुरादेर्णिचि नाटयेत् ’ (श्लो.76) इति देवः । अस्य णोपदेशविषये मा.धा.वृत्तौ विस्तरेण उक्तमस्ति । अयं धातुः घटादावपि (781) अस्ति ।

पिद् (01.0348 — piṭ)

[S. 26]

शब्दसङ्घातयोः (*śabdasaṅghātayoh*) · parasmaipada
„to sound, to heap, to pile up“

हद् (01.0349 — haṭ)

[S. 26]

दीप्तौ (*diptau*) · parasmaipada
„to glow, to shine“

सद् (01.0350 — saṭ)

[S. 26]

अवयवे (*avayave*) · parasmaipada
„to be a part“
तत्त्वबोधिनीयुक्तायां कौमुद्यां ‘ शट ’ इति दृश्यते ।

लुद् (01.0351 — luṭ)

[S. 26]

विलोडने (*vilodane*) · parasmaipada
„to agitate, to churn, to stir, to roll“
‘ लुल इति लान्तोपि ‘ इति सुधाकरः । ‘ णौ लोटयति भाषार्थे लुट्येल्लोटति लोटने ‘ लोटते प्रतिघातेर्थे स्तेये लुण्टति लुण्टयेत् ’ (श्लो.73- 74) इति देवः । “ एतादयः पाठत्यन्ताः ट्वर्गवृत्तीयान्ताः इति कौशिककाश्यपनन्दिद्रुमिडाः । ते चास्मादन्तरे पिटहटी च पेटुः ” इति मा.धा.वृत्तिः ।

लुङ् (01.0352 — luḍ)

[S. 26]

विलोडने (*vilodane*) · parasmaipada
„to agitate, to churn, to stir, to roll“

चिद् (01.0353 — ciṭ)

[S. 26]

परप्रैष्ये (*parapraīṣye*) · parasmaipada
„to obey, to be slave“
परप्रैष्यम् = दासभावः ।

विद् (01.0354 — viṭ)

[S. 26]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“
आक्रोशे स्वप्ने ‘ इति वोपदेवः । अत्र ‘ पिट ’ इति क्षीरस्वामी । ‘ अर्थभेधाद् द्विः पाठः ’ इति चाह ।

बिद् (01.0355 — biṭ)

[S. 26]

आक्रोशे (*ākrośe*) · parasmaipada
„to swear, to curse, to shout, to abuse“

‘ हितेत्येके ‘ इति कौमुदी । क्षीरतरङ्गिण्याम्, ‘ विट ’ इति पठित्वा ‘ डान्तोयमिति (विड) नन्दी ‘ इति दृश्यते । धातुवृत्तौ ‘ बिट - बशादिः ‘ इति पठितम् । तत्र टिप्पण्यां ‘ विट विड इति मैत्रेयः ‘ इति च दृश्यते । अमरे (विटः इत्यत्र) वकारादिः (दन्त्योष्ठादिः) एव पठ्यते । तत्त्वबोधिन्यामपि एवमेव दृश्यते ।

हिद् (01.0356 — hiṭ)

[S. 26]

आक्रोशे (*ākrośe*) · parasmaipada
„to swear, to curse, to shout, to abuse“

इद् (01.0357 — iṭ)

[S. 26]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

किट् (01.0358 — kiṭ) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to frighten, to irritate, to cause pain“

कट् (01.0359 — kaṭ) [S. 26]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 अयम् इदित् । इकारप्रश्लेषात्मकम् इत्यादीनि विभिन्नानि मतानि
 मा.धा.वृत्तौ विस्तरेण दर्शितानि ।

चुण्ट् (01.0360 — cuṇṭ) [S. 26]
 अल्पीभावे (*alpibhāve*) · parasmaipada
 „to reduce, to shrink, to contract“

मण्ड् (01.0361 — maṇḍ) [S. 26]
 भूषायाम् (*bhūṣāyām*) · parasmaipada
 „to adorn, to decorate“
 ‘ भूषार्थे मण्डतीति स्यात्तत्र मण्डयतीति णौ ‘ (श्लो.84) इति देवः ।

कुण्ड् (01.0362 — kuṇḍ) [S. 26]
 वैकल्ये (*vaikalye*) · parasmaipada
 „to be lame, to be dull“
 वैकल्यम् अविवेकः । ‘ वैकल्ये दाहरक्षासु कुण्डेत् कुण्डेत कुण्डयेत्
 ‘ (श्लो.88) इति देवः ।

कुण्ठ् (01.0363 — kuṇṭh) [S. 26]
 वैकल्ये (*vaikalye*) · parasmaipada
 „to be lame, to be dull“

मुड् (01.0364 — muḍ) [S. 26]
 मर्दने (*mardane*) · parasmaipada
 „to press, to massage, to rub“
 ‘ मुट प्रमर्दने ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

प्रुड् (01.0365 — pruḍ) [S. 26]
 मर्दने विमर्दने (*mardane vimardane*) · parasmaipada
 „to press, to massage, to rub“

मुट् (01.0366 — muṭ) [S. 26]
 मर्दने (*mardane*) · parasmaipada
 „to press, to massage, to rub“

पुड् (01.0367 — puḍ) [S. 26]
 मर्दने (*mardane*) · parasmaipada
 „to press, to massage, to rub“

चुण्ड् (01.0368 — cuṇḍ) [S. 26]
 अल्पीभावे (*alpibhāve*) · parasmaipada
 „to reduce, to shrink, to contract“

मुण्ड् (01.0369 — muṇḍ) [S. 26]
 खण्डने (*khaṇḍane*) · parasmaipada
 „to powder, to grind, to shave“
 ‘ पुडि ‘ चेत्येके इति कौमुदी । ‘ मुण्डते मार्जने मुण्डे: खण्डने शपि मुण्डति
 ‘ (श्लो.83) इति देवः । अर्थभेदात् पुनः पाठः । मार्जनार्थे 275 सङ्ख्याकः
 धातुः द्रष्टव्यः ।

पुण्ड् (01.0370 — puṇḍ) [S. 26]
 खण्डने (*khaṇḍane*) · parasmaipada
 „to powder, to grind, to shave“

रुण्ट् (01.0371 — ruṇṭ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“
 ‘ रुठि ‘ इति ‘ रुडि ‘ इति च केचिदमुं पठन्ति ।

लुण्ट् (01.0372 — luṇṭ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“
 ‘ लोटते प्रतिघातेर्थे स्तेये लुण्टति लुण्टयेत् ‘ (श्लो.74) इति देवः । ‘ लुठि
 ‘ इत्येके इति तरङ्गिण्याम् । किन्तु पुरुषकारे, ‘ लुण्ठेति क्षीरस्वामी ‘ इति
 उद्धृतम् । ‘ शाकटयानस्तु तृतीयान्तं (लुडि) पपाठ ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।
 धातुकाव्येपि (2.66) एवमेव ।

रुण्ड् (01.0373 — ruṇḍ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“

लुण्ड् (01.0374 — luṇḍ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“

रुण्ड् (01.0375 — ruṇḍ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“

लुण्ड् (01.0376 — luṇḍ) [S. 26]
 स्तेये (*ste ye*) · parasmaipada
 „to steal, to rob“

वण्ट् (01.0377 — vaṇṭ) [S. 27]
 विभाजने (*vibhājane*) · parasmaipada
 „to partition, to share to divide“

स्फण्ट् (01.0378 — sphant) [S. 27]
विशरणे (*viśaraṇe*) · parasmaipada
 „to burst, to break open, to split open, to destroy, to shatter, explode“

स्फुट् (01.0379 — sphuṭ) [S. 27]
विशरणे (*viśaraṇe*) · parasmaipada
 „to burst, to break open, to split open, to destroy, to shatter, explode“

‘स्फोटयेत् स्फोटतीति द्वे भेदे विशरणे क्रमात्’ (श्लो. 71) इति देवः । ‘अयं पाठो मैत्रेयादीनाम्’ इति माधवः । ‘स्फुट’ इति चन्द्रः । ‘विशरणे विकास च’ इति काशकृत्स्नः । ‘स्फुटि इत्यपि केचित् - स्फुण्टति’ इति कौमुदी ।

स्फुण्ट् (01.0380 — sphuṇṭ) [S. 27]
विशरणे (*viśaraṇe*) · parasmaipada
 „to burst, to break open, to split open, to destroy, to shatter, explode“

पठ् (01.0381 — paṭh) [S. 27]
व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyāṃ vāci*) · parasmaipada
 „to learn, to read, to study, to recite“

वठ् (01.0382 — vaṭh) [S. 27]
स्थौल्ये (*sthaulye*) · parasmaipada
 „to become fat, to gain weight“
 ‘वण्ठते त्वेकचर्यायां स्थौल्ये शपि वठेदिति’ (श्लो. 83) इति देवः ।

हौड् (01.0383 — hauḍ) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मठ् (01.0384 — maṭh) [S. 27]
मदनिवासयोः (*madanivāsayaḥ*) · parasmaipada
 „to be egoistic, to stay“

‘मठ निवासे’ इति काशकृत्स्नधातुपाठः इति क्षी. टीका । ‘मण्ठते शपि शोकार्थं मठेन्मदनिवासयोः’ (श्लो. 82) इति देवः ।

कठ् (01.0385 — kaṭh) [S. 27]
कृच्छ्रजीवने (*kṛcchrajīvane*) · parasmaipada
 „to drag on the days of life, to live in distress“

‘अथ कण्ठते । शोके यो कण्ठयेत् कण्ठेत् कठेत् स्यात् कृच्छ्रजीवने’ (श्लो. 79) इति देवः ।

रठ् (01.0386 — raṭh) [S. 27]
परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · parasmaipada
 „to speak, to memorise“

रट् (01.0387 — raṭ) [S. 27]
परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · parasmaipada
 „to memorize, to recall, to chat“

कौमुद्यां तु ‘रठ इत्येके’ इति दृश्यते । ‘रठ’ इति मा. धा. वृत्तिः ।

हट् (01.0388 — haṭh) [S. 27]
प्लुतिशठत्वयोः बलात्कारे च (*plutiśaṭhatvayoḥ balātkāre ca*) · parasmaipada
 „to leap, to jump, to be wicked, to treat with violence, to rape, to do crime“

‘बलात्कारे इत्येके’ इति धातुकाव्यव्याख्या (1.44) ।

रुठ् (01.0389 — ruṭh) [S. 27]
उपघाते (*upaghāte*) · parasmaipada
 „to hit, to push down, to throw down, to knock down“

रुण्ठतीति गतौ, ‘रोडेदुपघाते’ (श्लो. 79) इति देवः । ‘अश्मा लुलुठिषते’ इति भाष्यं व्याचक्षणः कैयटस्तु (3.1.7) ‘रुठ लुठ प्रतिघाते’ इति पाठम् आदृतवान् ।

लुठ् (01.0390 — luṭh) [S. 27]
उपघाते (*upaghāte*) · parasmaipada
 „to hit, to push down, to throw down, to knock down“

श्लेषालस्योपघातेषु प्रतिघाते क्रमाल्लुठेत् । लुण्ठेत्, लोठति लोठेत किन्तु गत्यां च लुण्ठति’ (श्लो. 78) इति देवः । ‘अत्र मैत्रेयः ‘उठेत्यप्येके’ इति (लुण्ड इत्येके इति च) धनपालशाकटायनौ रुठ - लुठेत्येव पठतुः । क्षीरस्वामी तु उठि पठित्वा ‘रुठ लुठ इत्यपि दौर्गाः इत्याह’ इति मा. धा. वृत्तिः ।

ऊठ् (01.0391 — ūṭh) [S. 27]
उपघाते (*upaghāte*) · parasmaipada
 „to hit, to push down, to throw down, to knock down“

उठ् (01.0392 — uṭh) [S. 27]
उपघाते (*upaghāte*) · parasmaipada
 „to hit, to push down, to throw down, to knock down“

ऊठ इत्येके, ऊठति’ इति कौमुदी ।

पिठ् (01.0393 — piṭh) [S. 27]
हिंसासङ्क्लेशनयोः (*himsāsankleśanayoḥ*) · parasmaipada
 „to kill, to give pain“

शर् (01.0394 — śaṭh) [S. 27]
 कैतवे हिंसासङ्क्लेशनयोः द्यूते स्पर्धायां च (*kaitave himsāsanklēśanayoḥ dyūte spardhāyām ca*) · parasmaipada
 „to cheat, to defraud, to kill, to give pain“

चकारात् ‘हिंसासङ्क्लेशनयोः’ इत्युक्तावर्थौ गृह्येते । पुरुषकारे धातुवृत्तौ चापि एवमेव । क्षीरस्वामिशाकटायनादयः पुनश्चकारं नैव पठन्ति । काशकृत्स्नधातुपाठे तु ‘कैतवे च द्यूते स्पर्धायां च’ इति दृश्यते । ‘हिंसायां कैतवे च’ इति चन्द्रः । ‘वधक्लेशकैतवे’ इति वोपदेवः । ‘कैतवे शठतीति स्यात् श्लाघायां शाठयेत णौ’ (श्लो. 82) इति देवः ।

शृ (01.0395 — śuṭh) [S. 27]
 प्रतिघाते गतिप्रतिघाते च (*pratighāte gatipratighāte ca*) · parasmaipada
 „to stop, to hinder, to restrain, to oppose“

गतिप्रतिहतौ शोठति, आलस्ये शोठयेदिति ‘ (श्लो. 80) इति देवः । ‘प्रतिघाते’ इत्येव धनापालः । ‘शृठ’ इति क्षीरस्वामी इति पुरुषकारे उक्तम् । क्षीरतरङ्गिण्याम् तु ‘शुठि’ इत्येव दृश्यते ।

शू (01.0396 — śūṭh) [S. 27]
 गतिप्रतिघाते (*gatipratighāte*) · parasmaipada
 „to stop, to hinder, to restrain, to oppose“

कुण् (01.0397 — kuṇṭh) [S. 27]
 प्रतिघाते (*pratighāte*) · parasmaipada
 „to stop, to hinder, to restrain“

लुण् (01.0398 — luṇṭh) [S. 27]
 आलस्ये प्रतिघाते च (*ālasye pratighāte ca*) · parasmaipada
 „to be lazy, to combat, to resist“

श्लेषालस्योपघातेषु प्रतिघाते क्रमाल्लुठेत् । लुण्ठेत्, लोठति लोठेत किन्तु गत्यां च लुण्ठति ‘ (श्लो. 78) इति देवः । अत्र क्षीरतरङ्गिण्याम् तु ‘रुठि आलस्ये गतिप्रतिघाते च’ इत्येव दृश्यते । अन्यत्र सर्वेषु कोशेषु ‘लुठि’ इत्येव दृश्यते ।

शुण् (01.0399 — śuṇṭh) [S. 27]
 शोषणे (*śoṣaṇe*) · parasmaipada
 „to dry, to become dry“

शुण्ठयेत् शुण्ठतीत्येवं शोषणे णौ शपि क्रमात् ‘ (श्लो. 80) इति देवः ।

रुण् (01.0400 — ruṇṭh) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

रुण्ठतीति गतौ , रोठेदुपघाते ‘ (श्लो. 79) इति देवः । ‘आलस्ये गतिप्रतिघाते च’ इति क्षीरस्वामी ।

लुण् (01.0401 — luṇṭh) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 ...गत्याम् च लुण्ठति ‘ (श्लो. 78) इति देवः ।

चुङ् (01.0402 — cuḍḍ) [S. 27]
 भावेकरणे (*bhāvakarāṇe*) · parasmaipada
 „to indicate, to give opinion, to hint, to give clue“
 दोषधोयं धातुः । भावकरणम् = अभिप्रायाविष्करणम् ।

अङ् (01.0403 — aḍḍ) [S. 27]
 अभियोगे (*abhiyoge*) · parasmaipada
 „to join from all sides, to pray, to do a crime“

अभियोगः = समाधानम् । दोषधः अयं धातुः ।

कङ् (01.0404 — kaḍḍ) [S. 27]
 कार्कश्ये (*kārkaṣye*) · parasmaipada
 „to be harsh, to be rough, to be ruthless“
 चुङ्वादयस्त्रयः दोषधाः ‘ इति कौमुदी ।

क्रीड् (01.0405 — kriḍ) [S. 27]
 विहारे (*vihāre*) · parasmaipada
 „to amuse oneself, to enjoy, to play, to gamble, to make a noise“

तुड् (01.0406 — tuḍ) [S. 27]
 तोडने (*toḍane*) · parasmaipada
 „to split, to tear, to cut, to break, to hurt, to injure, to kill“

तूड् इत्येके ‘ इति कौमुदी । ‘तूड्’ इति स्वामिशाकटायनादयः । तोडनम् = दारणम् हिंसनं च । ‘तोडनार्थे तुडेस्तुण्डेः तुडेत् तोडति तुण्डते’ (श्लो. 88) इति देवः ।

तूड् (01.0407 — tūḍ) [S. 27]
 तोडने (*toḍane*) · parasmaipada
 „to split, to tear, to cut, to break, to hurt, to injure, to kill“

हुङ् (01.0408 — huḍ) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

‘होडतीति गतौ होडेहोडतेनादरे पुनः’ (श्लो. 86) इति देवः ।

हूङ् (01.0409 — hūḍ) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

होङ् (01.0410 — hoḍ)

[S. 27]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

होट् ‘ इति क्षीरतरङ्गिणी ।

रौङ् (01.0411 — rauḍ)

[S. 27]

अनादरे (*anādare*) · parasmaipada
„to disrespect, to insult“

रौट् ‘ इति केचित् ।

रोङ् (01.0412 — roḍ)

[S. 27]

उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
„to be mad, to lose mental stability“

केचिदमुं धातुं न पठन्ति ।

लोङ् (01.0413 — loḍ)

[S. 27]

उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
„to be mad, to lose mental stability“

‘ लौट् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

अङ् (01.0414 — aḍ)

[S. 27]

उद्यमे (*udyame*) · parasmaipada
„to exert, to try, to put effort“**लङ्** (01.0415 — laḍ)

[S. 27]

विलासे (*vilāse*) · parasmaipada
„to enjoy, to play“

लाडयत्युपसेवायां विलासे तु लङेच्छपि ‘ (श्लो. 87) इति देवः ।
 ‘ विकास इति मैत्रेयः ‘ इति मा.धा.वृत्तौ टिप्पण्याम् । ‘ लल ईप्सायाम्
 ‘ इति केचित् भवादवेव पठन्ति । तत्तु क्षीरस्वामिपुरुषकारादयः न
 अनुमन्यन्ते । ‘ डलयोर्लरयोश्च एकत्वस्मरणात् ललतीति स्वाम्यादयः ‘ इति
 सिद्धान्तकौमुदी ।

लल् (01.0416 — lal)

[S. 27]

विलासे (*vilāse*) · parasmaipada
„to enjoy, to play“**कङ्** (01.0417 — kaḍ)

[S. 27]

मदे (*made*) · parasmaipada
„to be drunk, to be intoxicated, to be confused“

कङि मदे ‘ इति पाठान्तरम् ।

कणङ् (01.0418 — kaṇḍ)

[S. 27]

मदे (*made*) · parasmaipada
„to be drunk, to be intoxicated, to be confused“**गणङ्** (01.0419 — gaṇḍ)

[S. 27]

वदनैकदेशे (*vadanaikadeśe*) · parasmaipada
„to have cheek disease“

वदनैकदेशे = वदनैकदेशक्रियायाम् इत्यर्थः ।

तिप् (01.0420 — tip)

[S. 27]

क्षरणे (*kṣaraṇe*) · ātmanepada
„to drop, to ooze, to sprinkle“

क्षीरस्वामी तु अयं (धातुः) सेट् इति बभ्राम ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी ।

तेप् (01.0421 — tep)

[S. 27]

क्षरणे कम्पने च (*kṣaraṇe kampane ca*) · ātmanepada
„to drop, to ooze, to sprinkle, to shiver, to shake, to tremble“

कम्पने च ‘ इति क्षीरस्वाम्यादयः ।

स्तिप् (01.0422 — stip)

[S. 27]

क्षरणे (*kṣaraṇe*) · ātmanepada
„to drop, to ooze, to sprinkle“

ष्टिप् ‘ इति केचित् ।

स्तेप् (01.0423 — step)

[S. 27]

क्षरणे (*kṣaraṇe*) · ātmanepada
„to drop, to ooze, to sprinkle“**ग्लेप्** (01.0424 — glep)

[S. 27]

दैन्ये (*dainye*) · ātmanepada
„to be poor, to be miserable“**वेप्** (01.0425 — vep)

[S. 27]

कम्पने (*kampane*) · ātmanepada
„to tremble, to shake“

चलने ‘ इति जैन - कातन्त्र - शाकटायन - हेमादयः ।

केप् (01.0426 — kep)

[S. 27]

कम्पने गतौ च (*kampane gatau ca*) · ātmanepada
„to tremble, to shake, to go“

“ चकारात् कम्पने गतौ च सूत्रविभागात् इति स्वामी । मैत्रेयस्तु
 चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पने इत्यपेक्ष्यते इत्याह ” - सिद्धान्तकौमुदी ।

गेप् (01.0427 — gep)

[S. 27]

कम्पने गतौ च (*kampane gatau ca*) · ātmanepada
„to tremble, to shake, to go“

ग्लेप् (01.0428 — glep) [S. 27] कम्पने गतौ च (<i>kampane gatau ca</i>) · ātmanepada „to shiver, to tremble, to shake“ ग्लेपरर्थभेदात् पुनः पाठः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी ।	लम्ब् (01.0439 — lamb) [S. 27] अवस्रंसने शब्दे च (<i>avasramsane śabde ca</i>) · ātmanepada „to hang down“
मेप् (01.0429 — mep) [S. 27] गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“	कब् (01.0440 — kab) [S. 27] वर्णे (<i>varṇe</i>) · ātmanepada „to praise, to color, to paint“ वर्णनं वर्णः शुक्लादिः ‘ इति क्षीरस्वामी ।
रेप् (01.0430 — rep) [S. 27] गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“ शब्दे च ‘ इति क्षीरस्वामी ।	क्लीब् (01.0441 — klib) [S. 27] अधाष्ट्ये (<i>adhārṣṭye</i>) · ātmanepada „to behave like a eunuch, to be timorous, to be modest, to be unassuming, to be nervous, to be shy“
लेप् (01.0431 — lep) [S. 27] गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“	क्षीब् (01.0442 — kṣīb) [S. 27] मदे (<i>made</i>) · ātmanepada „to be drunk, to be intoxicated, to be confused“
हेप् (01.0432 — hep) [S. 27] गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“	क्षीव् (01.0443 — kṣīv) [S. 27] मदे (<i>made</i>) · ātmanepada „to be drunk, to be intoxicated, to be confused“
धेप् (01.0433 — dhep) [S. 27] गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“	शीब् (01.0444 — śīb) [S. 27] कथ्यने (<i>katthane</i>) · ātmanepada „to boast, to praise oneself“
त्रप् (01.0434 — trap) [S. 27] लज्जायाम् (<i>lajjāyām</i>) · ātmanepada „to be ashamed, to be abashed, to be embarrassed, to shy“	लौड् (01.0445 — laud) [S. 27] उन्मादे (<i>unmāde</i>) · parasmaipada „to be mad, to lose mental stability“
कम्प् (01.0435 — kamp) [S. 27] चलने (<i>calane</i>) · ātmanepada „to shake, to tremble, to quake, to shiver“	चीब् (01.0446 — cīb) [S. 27] कथ्यने (<i>katthane</i>) · ātmanepada „to boast, to praise oneself“
रम्ब् (01.0436 — ramb) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound, to make noise, to shout“	रेब् (01.0447 — rebh) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“ ‘ अभीरथी क्वचित् पठ्येते । अम्भते, रम्भते ‘ इति कौमुदी ।
लम्ब् (01.0437 — lamb) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound, to make noise, to shout“	अम्ब् (01.0448 — ambh) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“
अम्ब् (01.0438 — amb) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“	रम्ब् (01.0449 — rambh) [S. 27] शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“

सिध् (01.0450 — sidh) [S. 27]
 गत्याम् (*gatyām*) · parasmaipada
 „to regulate, to punish, to hinder, to instruct, to scare away, to drive off, to restrain“

स्तम्भ् (01.0451 — stambh) [S. 27]
 प्रतिबन्धे (*pratibandhe*) · ātmanepada
 „to stop, to hinder, to become stiff, to paralyze, to fix firmly“

‘... स्थास्तम्भोः...’ (8.4.61) इति निर्देशात् पवर्गोपधपाठः इति ज्ञायते । ‘स्तम्भेः’ (8.3.67) इति तवर्गोपधपाठः चेति माधवः । “ केचिदस्य टकारः औपदेशिकः इत्याह । तन्मते विष्टम्भते, ष्टम्भते । टष्टम्भे ” इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘स्तम्भते प्रतिबन्धार्थे स्तम्भेर्धे स्तोभते शपि’ (श्लो. 142) - देवः ।

स्कम्भ् (01.0452 — skambh) [S. 27]
 प्रतिबन्धे (*pratibandhe*) · ātmanepada
 „to stop, to hinder, to become stiff, to paralyze, to fix firmly“

जम्भ् (01.0453 — jabh) [S. 27]
 गात्रविनामे (*gātravināme*) · ātmanepada
 „to yawn, to gape“

जृम्भणे जम्भते यामे जम्भेन्नाशे तु जम्भयेत् (श्लो. 145) इति देवः ।

जृम्भ् (01.0454 — jṛmbh) [S. 27]
 गात्रविनामे (*gātravināme*) · ātmanepada
 „to yawn, to gape“

तत्त्वबोधिनीयुक्तायां कौमुद्याम् तु ‘जभि जृभी’ इति पाठः दृश्यते । सः अयुक्तः स्यात् । यतः ‘जभि’ इति पाठे इदित्वात् एव नुमि सिद्धे, पुनः नुमः विधानं व्यर्थं स्यात् । तथैव ‘जृभी’ इति पाठे नुमः प्राप्तिः न स्यात् ।

शल्भ् (01.0455 — śalbh) [S. 27]
 कत्थने (*katthane*) · ātmanepada
 „to boast, to praise oneself“

वल्भ् (01.0456 — valbh) [S. 27]
 भोजने (*bhojane*) · ātmanepada
 „to eat, to devour“

गल्भ् (01.0457 — galbh) [S. 27]
 धार्ष्ट्ये (*dhārṣṭye*) · ātmanepada
 „to be bold, to be confident, to show courage“

श्रम्भ् (01.0458 — śrambh) [S. 27]
 प्रमादे (*pramāde*) · ātmanepada
 „to err, to make mistake“

‘ तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च ’ इति सिद्धान्तकौमुदी । “ धातुरयं तालव्योष्मादिः इति काश्यपादयः । दन्त्यादिरिति चन्द्रादयः । काशिकादिषु प्रकृतधातूपादानप्रकरणेषु शोधकानाम् इच्छानुसारेण यथेष्टं मुद्रितम्, अतो भाष्यादिषु ‘ स्रम्भु ’ इति, ‘ श्रम्भु ’ इति वा अभिष्टमीति नेदानीं निश्चेतुं सामग्री लभ्यते । व्याख्यातरस्तु निर्विचारं परस्परदूषकाः ” इति कृदन्तरूपमाला ।

स्रम्भ् (01.0459 — srambh) [S. 27]
 प्रमादे (*pramāde*) · ubhayapada
 „to err, to make mistake“

स्तुभ् (01.0460 — stubh) [S. 27]
 स्तम्भे (*stambhe*) · ātmanepada
 „to stop, to hinder, to become stiff, to paralyze, to fix firmly“

स्तुप ‘ इति दुर्गः । ‘ ष्टूप ’ इति केचित् ।

गुप् (01.0461 — gup) [S. 27]
 रक्षणे (*rakṣaṇe*) · parasmaipada
 „to protect, to hide, to conceal“

णौ गोपयति भाषार्थे निन्दायां से जुगुप्सते । गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति (‘ श्लो. 129) इति देवः ।

धूप् (01.0462 — dhūp) [S. 27]
 सन्तापे (*santāpe*) · parasmaipada
 „to heat, to fumigate“

‘ धूपायतीति सन्तापे भाषार्थे धूपयेदिति ’ (श्लो. 130) इति देवः ।

जप् (01.0463 — jap) [S. 27]
 व्यक्तायां वाचि मानसे च (*vyaktāyām vāci mānase ca*) · parasmaipada
 „to speak, to meditate, to mutter, to speak nonsense“

जप मानसे च ‘ । मनोनिर्वर्त्ये वचने इत्यर्थः ।

जल्प् (01.0464 — jalp) [S. 27]
 व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · parasmaipada
 „to speak, to meditate, to mutter, to speak nonsense“

चप् (01.0465 — cap) [S. 27]
 सान्त्वने (*sāntvane*) · parasmaipada
 „to console, to soothe, to pacify“

सप् (01.0466 — sap) [S. 27]
 समवाये (*samavāye*) · parasmaipada
 „to connect, to join, to understand completely“
 समवायः सम्बन्धः, सम्यगवबोधो वा ।

रप् (01.0467 — rap) [S. 27]
 व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · parasmaipada
 „to talk, to speak, to articulate“

लप् (01.0468 — lap) [S. 27]
 व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · parasmaipada
 „to talk, to speak, to articulate“

चुप् (01.0469 — cup) [S. 27]
 मन्दायां गतौ (*mandāyām gatau*) · parasmaipada
 „to move slowly“
 ‘ स्पृशे चुपति मन्दायां गतौ तु शपि चोपति ‘ (श्लो. 138) - देवः ।

तुप् (01.0470 — tup) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“
 ‘ शपि तोपति हिंसायां तत्रैव तुपतीति शे ‘ (श्लो. 138) इति देवः ।

तुम्प् (01.0471 — tump) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“
 ‘ शपि तोपति हिंसायां तत्रैव तुपतीति शे ‘ (श्लो. 138) ‘ तत्रैव
 शशपोस्तुम्पेद् अर्दने तुम्पयेष्णिचि ‘ (श्लो. 139) इति देवः ।

त्रुप् (01.0472 — trup) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

त्रुम्प् (01.0473 — trump) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

तुफ् (01.0474 — tuph) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

तुम्फ (01.0475 — tumph) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

त्रुफ् (01.0476 — truph) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

त्रुम्फ (01.0477 — triumph) [S. 27]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to injure, to hurt, to kill“

पर्प् (01.0478 — parp) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

रफ् (01.0479 — raph) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 धातुममुं हिंसार्थं पठति कण्ठः इति क्षीरस्वामी ।

रम्फ (01.0480 — ramph) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 केचित् हिंसार्थकत्वम् अस्य अङ्गीकुर्वन्ति इति क्षीरतरङ्गिणीतो ज्ञायते ।

अर्ब् (01.0481 — arb) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 इतः एकादश तृतीयान्ताः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ अर्बादयो नोपधाः ‘ इति
 कौशिकः ।

पर्ब् (01.0482 — parb) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 वर्फ ‘ इति स्वामी ।

लर्ब् (01.0483 — larb) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 क्षीरस्वामिमैत्रेयो धातुममुं न पठतः ।

बर्ब् (01.0484 — barb) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मर्ब् (01.0485 — marb) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

कर्ब (01.0486 — karb) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

खर्ब (01.0487 — kharb) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

गर्ब (01.0488 — garb) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

गर्ब गर्ब ' इति स्वामी ।

शर्ब (01.0489 — śarb) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

एकः शर्बस्तालव्यादिः, अपरः षोपदेशः, अन्यो दन्त्यादिः ' इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । ' गतौ हिंसायां च ' इति कातन्त्रः । ' नोपधः इति कौशिकः ' इति माधवः । ' शवः ' इति काशकृत्स्नः ।

सर्ब (01.0490 — sarb) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

चर्ब (01.0491 — carb) [S. 27]
 गतौ अर्दने च (gatau ardane ca) · parasmaipada
 „to go, to trouble, to distress“

चर्ब भर्ब नर्ब ' इति क्षीरतरङ्गिणी ।

कुम्ब (01.0492 — kumb) [S. 27]
 छादने आच्छादने च (chādane āchādane ca) · parasmaipada
 „to cover“

णिचि कुम्बयतीति स्याच्छादने शपि कुम्बति ' (श्लो. 140) इति देवः ।

लुम्ब (01.0493 — lumb) [S. 27]
 अर्दने (ardane) · parasmaipada
 „to kill, to cause pain, to torment, to irritate“

' लुम्बयेद् लुम्बयेदर्दे शपि लुम्बति लुम्बति ' (श्लो. 139) इति देवः । क्षीरतरङ्गिण्याम् ' अर्दने ' इत्युक्तम् । देवमैत्रेयौ ' अर्दने ' इत्येव पठतः । ' चुरादिपाठादेव इदित्करणात् लुम्बयति - लुम्बति इति सिद्धेः अर्दनेर्थे भवादौ पाठोऽस्य व्यर्थः स्यात् । इह (चुरादौ) अदर्शनर्थे तु अर्थभेदात् सोपि (भवादौ पाठः) सार्थकः स्यात् । अत एव ' अदर्शने ' इत्येव समञ्जसमिति भाति ' इति कृदन्तरूपमाला ।

तुम्ब (01.0494 — tumb) [S. 27]
 अर्दने (ardane) · parasmaipada
 „to be invisible, to trouble, to distress, to hurt, to tear, to claw, to pluck“

लुम्बयेद् तुम्बयेदर्दे शपि लुम्बति तुम्बति ' (श्लो. 139) इति देवः ।

चुम्ब (01.0495 — cumb) [S. 27]
 वक्रसंयोगे (vaktrasamyoge) · parasmaipada
 „to kiss“

' हिंसायां, वक्रसंयोगे चुम्बयेच्चुम्बति क्रमात् ' (श्लो. 140) इति देवः ।

सृभ् (01.0496 — sṛbh) [S. 27]
 हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

षिभु ' इति, ' सिभु ' इति च पाठभेदौ ।

सृम्भ् (01.0497 — sṛmbh) [S. 27]
 हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

भर्त्सनहिंसयोः ' इति काशकृत्स्नः । उपदेशे नोपधोऽयं धातुः । ' षिम्भु ' इति मैत्रेयः ।

सिभ् (01.0498 — sibh) [S. 27]
 हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

सिम्भ् (01.0499 — simbh) [S. 27]
 हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

शुभ् (01.0500 — śubh) [S. 27]
 भाषणे भासने हिंसायां च (bhāṣaṇe bhāsane himsāyām ca) · parasmaipada
 „to speak, to shine, to glow, to speak, to kill“

भासने इत्येके ' इति कौमुदी । क्षीरस्वामि - चन्द्र - जैन - कातन्त्र - हेमचन्द्रादयः न पठन्ति । ' हिंसाभाषणयोः शोभेत्, शोभार्थे शुभतीति शे ' (श्लो. 143) इति देवः ।

शुम्भ् (01.0501 — śumbh) [S. 27]
भासने भासने हिंसायां दीप्तौ च (*bhāṣaṇe bhāsane himsāyām diptau ca*) · parasmaipada
 „to speak, to shine, to glow, to speak, to kill“

भासने इत्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ दीप्तौ हिंसे च ‘ इति वोपदेवः । ‘ भासने ‘ इति दुर्गः । ‘ भाषणे हिंसायां च ‘ इति क्षीरस्वामी । एवं देवमैत्रेयादयः अपि । ‘ शोभते शपि दीप्त्यर्थे शुम्भेरन्यत् तडः समम् ‘ (श्लो. 114) इति देवः । ‘ स्वामी तु निरनुषङ्गं न पपाठ । इदमेव आत्रेयस्यापि मतम्; तुदादौ ‘ शोभत इति शपि ‘ इति वचनात्; दुर्गस्तु भासने इत्यस्यार्थमाह । एवं धनपालशाकटायनौ । गुप्तस्तु ‘ सावष्टम्भनिष्ठुम्भसम्भ्रमनमद् - भूकूलम् ‘ (मालती. 5.22) इत्यादिदर्शनान्मूर्धन्या न्यादित्वमाह ‘ इति माधवः ।

घिण् (01.0502 — ghiṇṇ) [S. 27]
ग्रहणे (*grahaṇe*) · ātmanepada
 „to take“

घुण् (01.0503 — ghuṇṇ) [S. 27]
ग्रहणे (*grahaṇe*) · ātmanepada
 „to take“

घृण् (01.0504 — ghṛiṇṇ) [S. 27]
ग्रहणे (*grahaṇe*) · ātmanepada
 „to take“

घुण् (01.0505 — ghuṇ) [S. 27]
भ्रमणे (*bhramaṇe*) · ātmanepada
 „to roam round“

भूवाद्योर्धुणिघुण्योः स्तां घोणते घूर्णति शपि । भ्रमणेन तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ‘ (श्लो. 91) इति देवः ।

घूर्ण् (01.0506 — ghūrṇ) [S. 27]
भ्रमणे (*bhramaṇe*) · ātmanepada
 „to roam round“

भूवाद्योर्धुणिघुण्योः स्तां घोणते घूर्णति शपि । भ्रमणेन तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ‘ (श्लो. 91) इति देवः ।

पण् (01.0507 — paṇ) [S. 27]
व्यवहारे स्तुतौ च (*vyavahāre stutau ca*) · ātmanepada
 „to deal, to transact, to do business, to barter, to praise“

व्यावहार्ये आत्मनेपदम् । क्रेतव्यस्य द्रव्यस्य मूल्यनिर्धारणाय प्रश्नप्रतिवचनात्मकः व्यवहारः । स्तुतौ परस्मैपदम् ।

पन् (01.0508 — paṇ) [S. 27]
व्यवहारे स्तुतौ च (*vyavahāre stutau ca*) · ātmanepada
 „to deal, to transact, to do business, to barter, to praise“

भाम् (01.0509 — bhām) [S. 27]
क्रोधे (*krodhe*) · ātmanepada
 „to be angry“

‘ भामेर्भामयति क्रोधे तत्रैव शपि भामते ‘ (श्लो. 149) इति देवः ।

क्षम् (01.0510 — kṣam) [S. 27]
सहने (*sahane*) · ātmanepada
 „to endure, to suffer, to forgive“

अषितः क्षाम्यति क्षान्तिः क्षमूषः क्षमते क्षमा ‘ (श्लो. 146) इति देवः ।

कम् (01.0511 — kam) [S. 27]
कान्तौ (*kāntau*) · ātmanepada
 „to love, to desire, to long for, to have intercourse with“

कान्तिः = इच्छा ।

अण् (01.0512 — aṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to breathe, to utter a voice, to sound“

‘ अणेरणति शब्दार्थे प्राणते त्वण्यते श्यनि ‘ (92) इति देवः ।

रण् (01.0513 — raṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

वण् (01.0514 — vaṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

वव ‘ इति धातुका काव्यव्याख्यायाम् (1.58)

भण् (01.0515 — bhaṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

अमुं क्षीरस्वामी न पठति ।

मण् (01.0516 — maṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

कण् (01.0517 — kaṇ) [S. 27]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

कणेः कणति शब्दार्थे, काणयेणौ निमीलने ‘ (श्लो. 90) इति देवः ।

क्वण् (01.0518 — kvaṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

व्रण् (01.0519 — vraṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

‘ व्रणेच्छब्दार्थविषये व्रणयेद् गात्रचूणने ‘ (श्लो. 93) इति देवः । ‘ अयं बशादित्वेन क्वचित् पाठ्यते । सर्वत्र दन्तोष्ठ्यादिरेव ‘ इति धातुवृत्तिः । ‘ व्रण क्रिमिभक्षणे ‘ इति काशकृत्स्नः ।

भ्रण् (01.0520 — bhraṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

ध्वण् (01.0521 — dhvaṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

अमुं मैत्रेयो न पठति । ‘ मूर्धन्यान्तो ध्वणिलोके नास्ति ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ धण ‘ इति सम्मताकारपक्षे पाठः । ‘ धणिरपि कैश्चित् पठ्यते । धणति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी ।

धण् (01.0522 — dhaṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

ओण् (01.0523 — oṇ) [S. 27]

अपनयने (*apanayane*) · parasmaipada
„to remove, to discard, to push away“

शोण् (01.0524 — śoṇ) [S. 27]

वर्णगत्योः (*varṇagatyoh*) · parasmaipada
„to be red, to go“

वर्णे ‘ इति चन्द्रः । ‘ गते वर्णे ‘ इति वोपदेवः । ‘ वर्णगत्योः रागे गतौ च ‘ इति काशकृत्स्नः ।

श्रोण् (01.0525 — śroṇ) [S. 27]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
„to heap together, to collect, to pile together“

श्लोण् (01.0526 — śloṇ) [S. 27]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
„to heap together, to collect, to pile together“

पैण् (01.0527 — paiṇ) [S. 27]

गतिप्रेरणश्लेषणेषु (*gatipreranaśleṣaṇeṣu*) · parasmaipada
„to go, to inspire, to send, to touch, to hug, to embrace“

पेण् ‘ इति क्वचित् पाठः । ‘ प्रैण् ‘ इति मा. धा. वृत्तिसम्मतः पाठः ।

प्रेण् (01.0528 — praiṇ) [S. 27]

गतिप्रेरणश्लेषणेषु (*gatipreranaśleṣaṇeṣu*) · parasmaipada
„to go, to inspire, to send, to touch, to hug, to embrace“

ध्रण् (01.0529 — dhraṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

उपदेशे नान्तोयम् । रषाभ्याम्... इति णत्वम् । नोपदेशफलं यङ्लुकि । बणेत्यपि केचित् । बणति ‘ इति कौमुदी । क्षीरस्वामी अमुं न पठति ।

बण् (01.0530 — baṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

कण् (01.0531 — kaṇ) [S. 27]

दीप्तिकान्तिगतिषु (*dīptikāntigatiṣu*) · parasmaipada
„to glow, to shine, to approach“

दीप्तिः = प्रकाशः, कान्तिः = शोभा ‘ इति क्षीरस्वामी ।

स्तण् (01.0532 — stan) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

शब्दे च देवशब्दे च स्तनति स्तनयेत् क्रमात् ‘ (श्लो. 127) इति देवः । ‘ स्तन ‘ इति न्यासकारः (8.3.86) । तत् भाष्यविरोधात् उपेक्ष्यम् इति कृदन्तरूपमाला ।

वण् (01.0533 — vaṇ) [S. 27]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to sound“

सम्भक्तिशब्दयोः ‘ इति वोपदेवः । ‘ याचने वनुते शब्दे च सम्भक्तौ च वनेदिति ‘ (श्लो. 124) इति देवः ।

वण् (01.0534 — vaṇ) [S. 27]

सम्भक्तौ (*sambhaktāu*) · parasmaipada
„to serve, to be slave, to have problem“

‘ सम्भक्तौ च वनेदिति ‘ (श्लो. 124) इति देवः । ‘ भक्तौ । भक्तिः भजनम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ वनेरर्थभेदात् पुनः पाठः ‘ इति मैत्रेयरक्षितौ ।

सन् (01.0535 — san) [S. 27]
सम्भक्तौ (*sambhaktau*) · parasmaipada
 „to serve, to help, to be slave, to have problem“
 दाने सनोति सनुते, सम्भक्तौ तु सनेदिति ‘ (श्लो. 128) इति देवः ।

अम् (01.0536 — am) [S. 27]
गतौ शब्दे सम्भक्तौ च (*gatau śabde sambhaktau ca*) · parasmaipada
 „to go, to sound, to serve, to help, to be slave“
 गत्यदावमतीति स्याद् रोगे स्यादामयत्यमे: ‘ (श्लो. 147) इति देवः ।

द्रम् (01.0537 — dram) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

हम् (01.0538 — hamm) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

मीम् (01.0539 — mīm) [S. 27]
गतौ शब्दे च (*gatau śabde ca*) · parasmaipada
 „to go, to talk“
 शब्दे च ‘ इति क्षीरस्वामी । शब्दार्थे त्वकर्मकः । ‘ मीम ‘ इत्यपि धातुकाव्ये (1.60) पाठः ।

चम् (01.0540 — cam) [S. 27]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat“

छम् (01.0541 — cham) [S. 27]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat“

जम् (01.0542 — jam) [S. 27]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat“

झम् (01.0543 — jham) [S. 27]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat“
 जिमिं केचित् पठन्ति । ‘ जेमति ‘ इति कौमुदी ।

जिम् (01.0544 — jim) [S. 27]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat“

क्रम् (01.0545 — kram) [S. 27]
पादविक्षेपे (*pādavikṣepe*) · parasmaipada
 „to walk, to step, to go ahead, to cross, to leap, to ascend, to protect, to approach“

पदविक्षेपे ‘ इति कुत्रचित् पाठः । पादविक्षेपः = पादन्यासः ।

अय् (01.0546 — ay) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

वय् (01.0547 — vay) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

पय् (01.0548 — pay) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

यय ‘ इति मैत्रेयः ।

मय् (01.0549 — may) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

चय् (01.0550 — cay) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

तय् (01.0551 — tay) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

नय् (01.0552 — nay) [S. 27]
गतौ रक्षणे च (*gatau rakṣaṇe ca*) · ātmanepada
 „to go“

रक्षणे च ‘ इति मैत्रेयः । क्षीरस्वामी तु ‘ नय ‘ इति पपाठ । सः पाठः चिन्त्यः । सर्वत्र णोपदेशेनैव उपलम्भात् ।

दय् (01.0553 — day) [S. 27]
दानगतिरक्षणहिंसाऽदनेषु (*dānagatirakṣaṇahimsā’dāneṣu*) · ātmanepada
 „to accept, to receive, to obtain, to go, to protect, to kill, to hurt, to injure, to accept, to take“

आदानम् = ग्रहणम् ।

रय् (01.0554 — ray) [S. 27]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

यय् (01.0555 — yay)
गती (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

[S. 27]

ऊय् (01.0556 — ūy)
तन्तुसन्ताने (*tantusantāne*) · ātmanepada
„to weave, to sew“

[S. 27]

पूय् (01.0557 — pūy)
विशरणे दुग्न्धे च (*viśaraṇe durgandhe ca*) · ātmanepada
„to split, to stink, to cut“

[S. 27]

क्नूय् (01.0558 — knūy)
शब्दे उन्दने च (*śabde undane ca*) · ātmanepada
„to sound, to be wet“

[S. 27]

उन्दनम् = क्लेदनम् ।

क्ष्माय् (01.0559 — kṣmāy)
विधूनने (*vidhūnane*) · ātmanepada
„to tremble, to shake, to quake, to shake“

[S. 27]

स्फाय् (01.0560 — sphāy)
वृद्धौ (*vṛddhau*) · ātmanepada
„to grow, to increase, to expand“

[S. 27]

प्याय् (01.0561 — pyāy)
वृद्धौ (*vṛddhau*) · ātmanepada
„to grow, to increase, to expand“

[S. 27]

प्रायेणायमाङ्पूर्वः ।

ताय् (01.0562 — tāy)
सन्तानपालनयोः (*santānapālanayoḥ*) · ātmanepada
„to spread, to protect“

[S. 27]

सन्तानः = प्रबन्धः । आद्ये अकर्मकः । द्वितीये सकर्मकः ।

शल्य् (01.0563 — śal)
चलनसंवरणयोः (*calanasamvaraṇayoḥ*) · ātmanepada
„to go, to cover“

[S. 27]

गतौ शलति संवृत्यां चलने शलते शलेः ‘ (श्लो. 154) इति देवः ।

वल् (01.0564 — val) [S. 27]
संवरणे सञ्चरणे च (*saṃvaraṇe sañcaraṇe ca*) · ātmanepada
„to cover, to hide, to go“

संवरणे ‘ इत्येव क्षीरतरङ्गिणी । ‘ संवृतौ ‘ इति जैनेन्द्रे । ‘ चलने संवरणे च ‘ इति कातन्त्रः । ‘ स्मृतौ ‘ इति वोपदेवः । ‘ संवरणे प्रसारे ‘ इति काशकृत्स्नः । इतः पूर्वं भ्वाद् ‘ वल निष्पत्तौ फलितभावे ‘ इति पठितम् । अन्यत्र कोशेषु अस्य पाठो न दृश्यते । ‘ वलतेरात्मनेपदम् अनित्यम् ‘ इति वामनालङ्कारे (5.2.3) ।

वल्ल्य् (01.0565 — vall) [S. 27]
संवरणे सञ्चरणे च (*saṃvaraṇe sañcaraṇe ca*) · ātmanepada
„to cover, to hide, to go“

अमुं धातुं क्षीरस्वामी न पठति । ‘ चलने च ‘ इति कातन्त्रः । ‘ सौत्रोयं धातुः ‘ इति द. उ. वृत्त्याम् । (1.52) काष्कृत्स्नीये ‘ संवरणे ‘ इति पठित्वा इतः पूर्वं (भ्वाद्) ‘ वल्ल निष्पत्तौ ‘ इत्यपि पृथक् पठितः ।

मल् (01.0566 — mal) [S. 27]
धारणे (*dhāraṇe*) · ātmanepada
„to wear, to hold, to possess“

मल्ल्य् (01.0567 — mall) [S. 27]
धारणे (*dhāraṇe*) · ātmanepada
„to wear, to hold, to possess“

भल्य् (01.0568 — bhal) [S. 27]
परिभाषणहिंसादानेषु (*paribhāṣaṇaḥimsādāneṣu*) · ātmanepada
„to speak, to kill, to destroy, to injure, to give, to donate“

भल्ल्य् (01.0569 — bhall) [S. 27]
परिभाषणहिंसादानेषु (*paribhāṣaṇaḥimsādāneṣu*) · ātmanepada
„to speak, to kill, to destroy, to injure, to give, to donate“

कल् (01.0570 — kal) [S. 27]
शब्दसङ्ख्यानयोः (*śabdasaṅkhyānayoh*) · ātmanepada
„to sound, to count“

‘ कलेः कालयति क्षेपे गतिसङ्ख्या नयोर्द्वयोः । कलयेत्, शब्दसङ्ख्यान - विषये कलते शपि ‘ (श्लो. 155) इति देवः ।

कल्ल्य् (01.0571 — kall) [S. 27]
अव्यक्ते शब्दे अशब्दे च (*avyakte śabde aśabde ca*) · ātmanepada
„to sound indistinctly, to be quiet“

कल्ल अशब्दे ‘ इति क्षीरस्वाम्यादयः । ‘ अशब्दः = तूष्णीम्भावः ‘ इति ते विवृण्वन्ति ।

तेव् (01.0572 — tev) [S. 27]
 देवने (devane) · ātmanepada
 „to play, to sport“

देव् (01.0573 — dev) [S. 27]
 देवने (devane) · ātmanepada
 „to play, to sport“

अर्दने देवयेद्दीव्येत् क्रीडादौ परिकूजने । देवयेतेदितो दिन्वेद्देवेदेवत देवने
 (श्लो. 160-61) - देवः ।

सेव् (01.0574 — sev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

शेव् ‘ इत्यप्येके । ‘ सेचने ‘ इति केचित् । ‘ सेव् ‘ इति परे । दन्त्यादित्वं
 भाष्यविरोधात् उपेक्ष्यम् । भाष्ये ‘ अजादन्त्यपराः सादयः षोपदेशाः ...
 ‘ इति दृश्यते ।

गेव् (01.0575 — gev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“
 ‘ खेव् ‘ इत्यप्येके ।

ग्लेव् (01.0576 — glev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“
 ‘ क्लेव् ‘ इत्यप्येके ।

पेव् (01.0577 — pev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“
 ‘ सेचने ‘ इति मैत्रेयः । क्षीरस्वामिमैत्रेयादीनां मतेनास्य पाठः ।

मेव् (01.0578 — mev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“
 मा.धा.वृत्तौ तु मैत्रेयसम्मतपाठत्वेन अयम् उत्पातः ।

म्लेव् (01.0579 — mlev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“
 ‘ शेव् खेव् केव् ‘ इत्यप्येके ।

शेव् (01.0580 — sév) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

खेव् (01.0581 — khev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

प्लेव् (01.0582 — plev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

केव् (01.0583 — kev) [S. 27]
 सेवने (sevane) · ātmanepada
 „to serve, to devote oneself, practise“

रेव् (01.0584 — rev) [S. 27]
 प्लवगतौ (plavagatau) · ātmanepada
 „to leap, to jump, to cross by flying, to cross by swimming“

‘ प्लवगतिः = प्लुतिगतिः ‘ इति मा.धा.वृत्तौ । ‘ प्लुतिगतौ ‘ इति क्षीरस्वामी ।

मव्य् (01.0585 — mavy) [S. 27]
 बन्धने (bandhane) · parasmaipada
 „to hinder, to tie, to bind, to stop, to resist“

सूक्ष्य् (01.0586 — sūrksy) [S. 27]
 ईर्ष्यायाम् (īrṣyāyām) · parasmaipada
 „to envy, to grudge“
 ‘ ईर्ष्या = कामजम् असहनम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ ईर्ष्यायामादरे चार्थे
 क्रमात् सूक्ष्यति सूक्षति ‘ (श्लो. 170) इति देवः ।

ईक्ष्य् (01.0587 — īrksy) [S. 27]
 ईर्ष्यायाम् (īrṣyāyām) · parasmaipada
 „to envy, to grudge“
 ईर्ष्या = असहनम्

ईर्ष्य् (01.0588 — īrṣy) [S. 27]
 ईर्ष्यायाम् (īrṣyāyām) · parasmaipada
 „to envy, to grudge“
 ईर्ष्या = कामजम् असहनम् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

हय् (01.0589 — hay) [S. 27]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

भक्तिशब्दयोः इत्येके ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । (1.66)

शुच्य् (01.0590 — śucy) [S. 27]

अभिषवे (*abhiṣave*) · parasmaipada

„to bathe, to give bath, to extract, to churn, to print“

चुच्य इत्येके ‘ इति कौमुदी । अभिषवः नाम अवयवानां शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धानं च । अभिषवः स्नानम् इति चन्दः ।

चुच्य् (01.0591 — cucy) [S. 27]

अभिषवे (*abhiṣave*) · parasmaipada

„to bathe, to give bath, to extract, to churn, to print“

हर्य् (01.0592 — hary) [S. 27]

गतिकान्त्योः (*gatikāntyoh*) · parasmaipada

„to go, to glow, to shine“

अल् (01.0593 — al) [S. 27]

भूषणपर्याप्तिवारणेषु (*bhūṣaṇaparyāptivāraṇeṣu*) ·

parasmaipada

„to decorate, to satisfy, to fulfill, to get rid of, to complete“

फल् (01.0594 — phal) [S. 27]

विशरणे (*viśaraṇe*) · parasmaipada

„to blossom, to bear fruits“

विशरणम् अवयवानां विभागः ।

मील् (01.0595 — mīl) [S. 27]

निमेषणे (*nimeṣaṇe*) · parasmaipada

„to blink, to wink“

निमेषणम् = सङ्कोचः ।

श्मील् (01.0596 — śmīl) [S. 27]

निमेषणे (*nimeṣaṇe*) · parasmaipada

„to blink, to wink“

‘ निमेषणम् = सङ्कोचनम् । क्ष्मील इति चान्द्राः ‘ इति तरङ्गिण्याम् ।

‘ निमेषणे = अक्षिनिमेषे ‘ इति काशकृत्स्नः ।

स्मील् (01.0597 — smīl) [S. 27]

निमेषणे (*nimeṣaṇe*) · parasmaipada

„to blink, to wink“

निमेषणम् = सङ्कोचः । ‘ श्मील निमेषणे । क्ष्मील इति चान्द्राः ‘ इति क्षीरस्वामी ।

क्ष्मील् (01.0598 — kṣmīl) [S. 27]

निमेषणे (*nimeṣaṇe*) · parasmaipada

„to blink, to wink“

निमेषणम् = सङ्कोचनम् इति धातूकाव्ये । ‘ चान्द्रसम्मतः क्ष्मील इति पाठः ‘ इति क्षीरस्वामी ।

पील् (01.0599 — pīl) [S. 27]

प्रतिष्टम्भे (*pratiṣṭambhe*) · parasmaipada

„to be mad, to be insane, to stop, to resist, to obstruct“

प्रतिष्टम्भः = रोधनम् ।

नील् (01.0600 — nīl) [S. 27]

वर्णे (*varṇe*) · parasmaipada

„to color, to dye, to paint, to darken“

णील ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ वर्णेवर्णोपलक्षितायां क्रियायाम् । यथा - श्वेतं नीलति मरकतकान्त्या ‘ इति क्षीरस्वामी ।

शील् (01.0601 — śīl) [S. 27]

समाधौ (*samādhau*) · parasmaipada

„to meditate, to practise, to concentrate, to think, to pray, to worship“

समाधौ श (शी ?) लतीति स्यात् शीलयत्युपधारणे ‘ (श्लो. 154) इति देवः । ‘ समाधिः ऐकाग्र्यम् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

कील् (01.0602 — kīl) [S. 27]

बन्धने (*bandhane*) · parasmaipada

„to nail“

कूल् (01.0603 — kūl) [S. 27]

आवरणे (*āvaraṇe*) · parasmaipada

„to cover“

शूल् (01.0604 — śūl) [S. 27]

रुजायां सङ्घाते सङ्कोषे च (*rujāyāṃ saṅghāte saṅkoṣe ca*)

· parasmaipada

„to be ill, to have stomach ache, to have pain“

‘ रुजायाम् ‘ इति क्षीरस्वामि - चन्द्र - जैन - काशकृत्स्न - कातन्त्र - हेमचन्द्रादयः ।

तूल् (01.0605 — tūl) [S. 27]

निष्कर्षे (*niṣkarṣe*) · parasmaipada

„to extract“

निष्कर्षः = निष्कोषणम् । तच्च अन्तर्गतस्य बहिर्निस्सारणम् ।

पूल् (01.0606 — pūl) [S. 27]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada

„to collect, to gather, to heap up, to assemble“

सङ्घाते पूलयेत्पूलेत्पूलेः स्तां गिशापोः क्रमात् ‘ (श्लो. 156) इति देवः ।

मूल् (01.0607 — mül) [S. 27]
 प्रतिष्ठायाम् (*pratiṣṭhāyām*) · parasmaipada
 „to root, to be firm, to establish“

‘ मूलैः प्रतिष्ठितौ मूलेद् रोहणे मूलयेदिति ’ (श्लो. 157) इति देवः । ‘ मूल
 इति नन्दी ’ इति क्षीरस्वामी ।

फल (01.0608 — phal) [S. 27]
 निष्पत्तौ (*niṣpattau*) · parasmaipada
 „to succeed, to complete, to conclude, to get good results“

फलेर्विशरणे फुल्लं फलितम् फलति त्रयम् । आदितोनादिस्त्वन्त्ये रूपे
 निष्पत्तिवाचिनः ‘ (श्लो. 158-159) इति देवः ।

चुल्ल (01.0609 — cull) [S. 27]
 भावकरणे (*bhāvakarāṇe*) · parasmaipada
 „to give opinion“

भावकरणम् = अभिप्रायाविष्कारः ।

फुल्ल (01.0610 — phull) [S. 27]
 विकसने (*vikasane*) · parasmaipada
 „to develop, to glow, to blossom, to flourish“

चिल्ल (01.0611 — cill) [S. 27]
 शैथिल्ये भावकरणे च (*śaithilye bhāvakarāṇe ca*) ·
 parasmaipada
 „to loosen, to express, to speak out“

भावकरणम् = अभिप्रायाविष्कारः ।

तिल् (01.0612 — til) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

तिल्ल ‘ इत्येके ।

तिल्ल (01.0613 — till) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

वेल (01.0614 — vel) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

वेलेतु चलने वेलेर्वरणे विलतीति शे ‘ (श्लो. 157) इति देवः । ‘ गतौ ’ इति
 काशकृत्स्नकातन्त्रो पठतः । ‘ वेल्ल ’ इति पठित्वा ‘ वेल्लेर्द्विर्बद्धो लकारः
 वेल्लति ’ इति क्षीरस्वामी ।

चेल् (01.0615 — cel) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

केल् (01.0616 — kel) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

खेल् (01.0617 — khel) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

क्ष्वेल् (01.0618 — kṣvel) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

वेल्ल (01.0619 — vell) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

तरङ्गिण्यां पाठोऽयं न दृश्यते । मैत्रेयसम्मतः पाठः इति धातुवृत्तिदर्शनात्
 ज्ञायते ।

चेल् (01.0620 — cell) [S. 27]
 चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to go, walk“

पेल (01.0621 — pel) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

फेल (01.0622 — phel) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

शेल (01.0623 — śel) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, walk“

चलने ‘ इति चन्द्रः । ‘ चलगत्योः ‘ इति वोपदेवः । अयं धातुः
 काशकृत्स्नीयपाठे नोपलभ्यते । केचित् ‘ सेल् ’ इति पठन्ति । ‘ षेल् ’ इत्येके
 ‘ इति कौमुदी ।

सेल् (01.0624 — sel) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, walk“

स्खल् (01.0625 — skhal) [S. 27]
 सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to stumble, to totter, to deviate, to blunder, to err, to
 stammer, to drop“

‘ प्रतिघातेऽप्यस्ति ’ इति धातुकाव्यव्याख्या । (1.70) घटादिषु पठितोऽयं
 भोजेन ।

खल् (01.0626 — khal) [S. 27]
 सञ्चये चलने च (*sañcaye calane ca*) · parasmaipada
 „to gather, to collect, to move, to shake“
 ‘ चकारात् चलने च ‘ इति क्षीरस्वामी ।

गल् (01.0627 — gal) [S. 27]
 अदने स्रवणे च (*adane sravane ca*) · parasmaipada
 „to eat, to swallow, to drip, to flow, to dissolve“
 धातूनामनेकार्थत्वात् स्रवणेऽप्ययं धातुः इति क्षीरस्वामी ।

सल् (01.0628 — sal) [S. 27]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 ‘ सल ‘ इति क्षीरस्वामी ।

दल् (01.0629 — dal) [S. 27]
 विशरणे विदारणे च (*viśarane vidārane ca*) · parasmaipada
 „to break, to split, to expand, to open, to cut, to decline, to wither, to tear, to fade“
 विशरणम् अवयवानां विभागः । ‘ विदारणे ‘ इति मैत्रेयः । ‘ विदारणे शपि दलेद्दालयेदिति णौ दलेः ‘ (श्लो. 159) इति देवः ।

श्वल् (01.0630 — śval) [S. 27]
 आशुगमने (*āsugamane*) · parasmaipada
 „to go fast“
 शल ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ आशुगतौ ‘ इति काशकृत्स्न - कातन्त्र - शाकटायनादयः । ‘ वेगे ‘ इति वोपदेवः ।

श्वल्ल् (01.0631 — śvall) [S. 27]
 आशुगमने (*āsugamane*) · parasmaipada
 „to go fast“

खोल् (01.0632 — khol) [S. 28]
 गतिप्रतिघाते (*gatipratighāte*) · parasmaipada
 „to limp“

खोर् (01.0633 — khor) [S. 28]
 गतिप्रतिघाते (*gatipratighāte*) · parasmaipada
 „to limp“

धोर् (01.0634 — dhor) [S. 28]
 गतिधातुर्ये (*gaticāture*) · parasmaipada
 „to go quickly, to run, to trot, to be skillful“
 ‘ धोरितकम् अश्वानां गतिविशेषः ‘ इति बालमनोरमा ।

त्सर् (01.0635 — tsar) [S. 28]
 छद्मगतौ (*chadmagatau*) · parasmaipada
 „to creep, to crawl, to proceed crookedly, to proceed fraudulently“

कमर् (01.0636 — kmar) [S. 28]
 हूर्छने (*hūrchanē*) · parasmaipada
 „to be crooked“
 हूर्छनम् = कौटिल्यम् ।

अभ्र् (01.0637 — abhr) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

वभ्र् (01.0638 — vabhr) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“
 गतौ - चलने ‘ इति काशकृत्स्नः ।

मभ्र् (01.0639 — mabhr) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

चर् (01.0640 — car) [S. 28]
 गतौ भक्षणे च (*gatau bhakṣaṇe ca*) · parasmaipada
 „to go, to walk, to eat, to graze“

अयं धातुः भक्षणार्थेऽपि प्रयुज्यते । मा. धा. वृत्तौ लिख्यते - ‘ चरतिर्भक्षणार्थोऽपि ‘ । किन्तु पुरुषकारः भक्षणार्थकत्वं न अङ्गीकरोति । सः लिखति - ‘ यथा तु भक्षणेऽपि प्रयुज्यते चरिः इति मैत्रेयरक्षितः, तथा नायं पाठोऽस्ति । अपि तु अर्थवशेन केनचित् प्रक्षिप्तः इति गम्यते ‘ इति । संशये चारयेत् गत्याम् चरति ‘ (श्लो. 153) इति देवः ।

ष्ठिर्व् (01.0641 — ṣṭhiv) [S. 28]
 निरसने (*nirasane*) · parasmaipada
 „to spit“

छीवति छीव्यतीत्येते स्यातां निरसने षिवेः ‘ (श्लो. 162) इति देवः । “ अत्र द्वितीयः थकारः ठकारो वा इति वृत्तिः । आचार्येण शिष्येभ्यः उभयथा प्रतिपादनात् उभयमपि प्रमाणमिति व्याख्यातारः ” - मा. धा. वृत्तिः ।

जि (01.0642 — ji) [S. 28]
 जये (*jaye*) · parasmaipada
 „to prosper, to flourish“

जयः उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोयम् ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । मा. धा. वृत्तौ अपि अस्य धातोः अकर्मकत्वम् एव उक्तम् । ‘ जयेज्याभिभवयोराद्येऽर्थेसावकर्मकः । उत्कर्षप्राप्तिः आद्येऽर्थे द्वितीयेऽर्थे सकर्मकः ‘ (श्लो. 13-14) इति दैवश्लोकः अपि अत्र उपोद्बलकः । किन्तु कृदन्तरूपमालायां तु - ‘ जयः - उत्कर्ष - प्राप्तिः , अभिभवश्च । आद्ये अकर्मकः द्वितीये सकर्मकः इति पङ्क्तिः दृश्यते ।

जीव् (01.0643 — jīv)	[S. 28]	धूर्व् (01.0654 — dhūrv)	[S. 28]
प्राणधारणे (<i>prāṇadhāraṇe</i>) · parasmaipada „to live, to revive, to live upon, to survive“		हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“	
धात्वर्थसङ्गृहीतकर्मत्वेन अस्य धातोः अकर्मकत्वम् ।			
पीव् (01.0644 — pīv)	[S. 28]	गूर्व् (01.0655 — gūrv)	[S. 28]
स्थौल्ये (<i>sthaulye</i>) · parasmaipada „to be fat, to be thick“		उद्यमने (<i>udyamane</i>) · parasmaipada „to endeavour“	
मीव् (01.0645 — mīv)	[S. 28]	मूर्व् (01.0656 — mūrv)	[S. 28]
स्थौल्ये (<i>sthaulye</i>) · parasmaipada „to be fat, to be thick“		बन्धने (<i>bandhane</i>) · parasmaipada „to bind, to hinder“	
तीव् (01.0646 — tīv)	[S. 28]	पूर्व् (01.0657 — pūrv)	[S. 28]
स्थौल्ये (<i>sthaulye</i>) · parasmaipada „to be fat, to be thick“		पूरणे (<i>pūraṇe</i>) · parasmaipada „to fill, to complete“	
नीव् (01.0647 — nīv)	[S. 28]	गुर्द पूर्वनिकेतने ‘ इति चुरादिषु पठितस्य धातोः केषाञ्चित् मतेन ‘ गुर्द पूर्व ‘ इति व्यत्यस्तपाठपक्षे धातुरयम् उपात्तः । ‘ पूर्व पूर्वनिकेतने ‘ इति धातुकाव्यपाठः (3-31) । ‘ पूरणे पूर्वतीति स्यात् पूर्वयेत् णौ निकेतने ‘ (श्लो. 162) इति देवः ।	
स्थौल्ये (<i>sthaulye</i>) · parasmaipada „to be fat, to be thick“		पर्व् (01.0658 — parv)	[S. 28]
क्षीव् (01.0648 — kṣīv)	[S. 28]	पूरणे (<i>pūraṇe</i>) · parasmaipada „to fill, to complete“	
निरसने (<i>nirasane</i>) · parasmaipada „to spit“		मर्व् (01.0659 — marv)	[S. 28]
‘ मैत्रेयसम्मतः पाठोऽयम् ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ज्ञायते । ‘ क्षिवु ‘ इति तत्त्वबोधिनी । ‘ क्षेत्तु ‘ इति चन्द्रः ।		पूरणे (<i>pūraṇe</i>) · parasmaipada „to fill, to complete“	
क्षेव् (01.0649 — kṣev)	[S. 28]	गतौ च दुमे ‘ इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् । (1.73)	
निरसने (<i>nirasane</i>) · parasmaipada „to spit“		चर्व् (01.0660 — carv)	[S. 28]
ऊर्व् (01.0650 — ūrv)	[S. 28]	अदने (<i>adane</i>) · parasmaipada „to chew, to eat, to bite“	
हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“		भर्व् (01.0661 — bharv)	[S. 28]
तूर्व् (01.0651 — tūrv)	[S. 28]	हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“	
हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“		अयमीदिदपि क्वचित् पठ्यते ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।	
थूर्व् (01.0652 — thūrv)	[S. 28]	पर्ष् (01.0662 — parṣ)	[S. 28]
हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“		स्नेहने (<i>snehane</i>) · ātmanepada „to be wet, to be slippery“	
दूर्व् (01.0653 — dūrv)	[S. 28]	बंह् (01.0663 — baṃh)	[S. 28]
हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · parasmaipada „to kill, to destroy, to hurt“		वृद्धौ (<i>vṛddhau</i>) · ātmanepada „to grow“	

कर्क् (01.0664 — karv) [S. 28]
 दर्पे (*darpe*) · parasmaipada
 „to boast, to be egoistic, to be proud“

खर्क् (01.0665 — kharv) [S. 28]
 दर्पे (*darpe*) · parasmaipada
 „to boast, to be egoistic, to be proud“

गर्व् (01.0666 — garv) [S. 28]
 दर्पे (*darpe*) · parasmaipada
 „to boast, to be egoistic, to be proud“

माने गर्वयते, दर्पे गर्वतीति भवेच्छपि ‘ (श्लो. 161) इति देवः ।

अर्व् (01.0667 — arv) [S. 28]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to hurt“

शर्व् (01.0668 — śarv) [S. 28]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to hurt“

सर्व् (01.0669 — sarv) [S. 28]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to hurt“

‘ षर्वधातुष्पोपदेशः ‘ - बालमनोरमा ।

इन्क् (01.0670 — inv) [S. 28]
 व्याप्तौ (*vyāptau*) · parasmaipada
 „to pervade, to occupy“

पिन्क् (01.0671 — pinv) [S. 28]
 सेवने सेचने च (*sevane secane ca*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to make wet, to serve“

सेचने ‘ इति केचित् ।

मिन्क् (01.0672 — minv) [S. 28]
 सेवने सेचने संस्रने च (*sevane secane saṁsrane ca*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to make wet, to serve“

‘ मूर्धन्योष्मादिरित्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ सेचने ‘ इति क्षीरतरङ्गिणी । ‘ संस्रने इति मैत्रेयः ‘ इति धातुवृत्तिटीका । धातुवृत्तौ तु - ‘ सेचने इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । सेचने इति पाठो मैत्रेयस्य च ‘ इत्युक्तम् ।

निन्क् (01.0673 — ninv) [S. 28]
 सेवने सेचने संस्रने च (*sevane secane saṁsrane ca*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to make wet, to serve“

‘ सेचने ‘ इति क्षीरतरङ्गिण्याम् । संस्रने इति मैत्रेयः ।

सिन्क् (01.0674 — sinv) [S. 28]
 सेवने सेचने च (*sevane secane ca*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to make wet, to serve“

हिन्क् (01.0675 — hinv) [S. 28]
 प्रीणने (*prīṇane*) · parasmaipada
 „to please, to satisfy, to calm down“

दिन्क् (01.0676 — dinv) [S. 28]
 प्रीणने (*prīṇane*) · parasmaipada
 „to please, to satisfy, to calm down“

अर्दने देवयेद्, दीव्येत् क्रीडादौ, परिकूजने । देवयेत्, इदितो दिव्येत्, देवर्देवेत् देवने ‘ (श्लो. 160 - 161) इति देवः ।

धिन्क् (01.0677 — dhinv) [S. 28]
 प्रीणने (*prīṇane*) · parasmaipada
 „to please, to satisfy“

जिन्क् (01.0678 — jinv) [S. 28]
 प्रीणने (*prīṇane*) · parasmaipada
 „to be satisfied“

रिन्क् (01.0679 — rinv) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

रन्क् (01.0680 — ranv) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

धन्क् (01.0681 — dhanv) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

कृन्क् (01.0682 — kṛnv) [S. 28]
 गतौ हिंसाकरणयोश्च (*gatau himsākaraṇayośca*) · parasmaipada
 „to go, to kill, to hurt, to destroy, to irritate“

चकारात् गतौ अपि ।

गेष् (01.0698 — geṣ)	[S. 28]	हेष् (01.0708 — heṣ)	[S. 28]
अन्विच्छायाम् (<i>anvicchāyām</i>) · ātmanepada „to search, to investigate, to find out, to seek“		अव्यक्ते शब्दे (<i>avyakte śabde</i>) · ātmanepada „to snicker, to sound inarticulately“	
ग्लेष् ' इत्येके । अन्विच्छा - अन्वेषणा ।		स्वभावादयम् अश्वशब्दे वर्तते । ' अव्यक्ते शब्दे ' इति धातुपाठे बहुत्र पठितम् । लोकप्रयोगानुसारेण तेषां प्रतिनियतविषयत्वं बोध्यम् । तथाहि - " कौक्षे कर्दति, पर्दते गुदरवे, रेषेति वार्क भवेत् । बुक्कोपि श्वरवे भषेति हयजे हेषेति हेषेति च ' इति केशवस्वामी " इति माधवीये प्रतिपादितम् ।	
ग्लेष् (01.0699 — gleṣ)	[S. 28]	हेष् (01.0709 — hreṣ)	[S. 28]
अन्विच्छायाम् (<i>anvicchāyām</i>) · ātmanepada „to search, to investigate, to find out, to seek“		अव्यक्ते शब्दे (<i>avyakte śabde</i>) · ātmanepada „to snicker, to sound inarticulately“	
पेष् (01.0700 — peṣ)	[S. 28]	कास् (01.0710 — kāś)	[S. 28]
प्रयत्ने (<i>prayatne</i>) · ātmanepada „to try, to attempt“		शब्दकुत्सायाम् (<i>śabdakutsāyām</i>) · ātmanepada „to cough“	
एष् ' इति धातोः पाठान्तरम् इदम् ।		शब्दस्य कुत्सा रोगित्वात् ' इति क्षीरतरङ्गिणी ।	
एष् (01.0701 — eṣ)	[S. 28]	भास् (01.0711 — bhās)	[S. 28]
प्रयत्ने (<i>prayatne</i>) · ātmanepada „to try, to attempt“		दीप्तौ (<i>dīptau</i>) · ātmanepada „to shine, to appear, to become evident, to glow“	
येष् (01.0702 — yeṣ)	[S. 28]	नास् (01.0712 — nās)	[S. 28]
प्रयत्ने (<i>prayatne</i>) · ātmanepada „to try, to attempt“		शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“	
जेष् (01.0703 — jeṣ)	[S. 28]	' शब्दार्थे नासते नासेः कौटिल्ये नसते नसेः ' (श्लो. 184) इति देवः ।	
गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“		रास् (01.0713 — rās)	[S. 28]
नेष् (01.0704 — neṣ)	[S. 28]	शब्दे (<i>śabde</i>) · ātmanepada „to sound“	
गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“		नस् (01.0714 — nas)	[S. 28]
एष् (01.0705 — eṣ)	[S. 28]	कौटिल्ये (<i>kauṭilye</i>) · ātmanepada „to be crooked“	
गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“		शब्दार्थे नासते नासेः कौटिल्ये नसते नसेः ' (श्लो. 184) इति देवः ।	
प्रेष् (01.0706 — preṣ)	[S. 28]	भ्यस् (01.0715 — bhyas)	[S. 28]
गतौ (<i>gatau</i>) · ātmanepada „to go“		भये (<i>bhaye</i>) · ātmanepada „to fear, to be afraid“	
रेष् (01.0707 — reṣ)	[S. 28]	भेषु इति चन्द्रः ' इति क्षीरस्वामी ।	
अव्यक्ते शब्दे (<i>avyakte śabde</i>) · ātmanepada „to snicker, to sound inarticulately“		शंस् (01.0716 — śaṃś)	[S. 28]
धातुममुं क्षीरस्वामी चन्द्रसम्मतत्वेन पठति । अयं स्वभावाद् वृकध्वनौ वर्तते ।		इच्छायाम् (<i>icchāyām</i>) · ātmanepada „to wish“	
		आशंसे स्यादिच्छायां शंसतीति स्तुतौ भवेत् । हिंसायां शंसति ' (श्लो. 183) इति देवः । त्त्वा - ल्यपोः विषये अत्र विविधानि मतानि कृदन्तरूपमालायां दर्शितानि । अन्ते च लिख्यते - ' ईदृशेषु स्थलेषु प्रयोगाः पाठाः च अनियताः दृश्यन्ते ' इति ।	

ग्रस् (01.0717 — gras) [S. 28]
अदने (*adane*) · ātmanepada
„to eat, to devour, to swallow, to consume, to seize, to eclipse“

गलस् (01.0718 — glas) [S. 28]
अदने (*adane*) · ātmanepada
„to eat, to devour, to swallow, to consume, to seize, to eclipse“

ईह (01.0719 — ih) [S. 28]
चेष्टायाम् (*ceṣṭāyām*) · ātmanepada
„to try“

वंह (01.0720 — vaṃh) [S. 28]
वृद्धौ (*vṛddhau*) · ātmanepada
„to grow“

बहि ' इति मा.धा.वृत्तिः ।

मंह (01.0721 — maṃh) [S. 28]
वृद्धौ (*vṛddhau*) · ātmanepada
„to grow“

अंह (01.0722 — aṃh) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to grow“

अहि प्लिह वक्रगतौ ' इति काशकृत्स्नधातुपाठे पठ्यते ' इति क्षीरस्वामी ।

गर्ह (01.0723 — garh) [S. 28]
कुत्सायाम् (*kutsāyām*) · ātmanepada
„to blame, to censure“

ण्यन्तस्य ग्रहणे ग्रहेर्गृह्यते तत्रातदन्ताद् गृहेः भूवादेः शपि गर्हते, शिन् तु पदे गृह्णात्यगृहीत च । गर्हवां णिचि निन्दनार्थविषये गर्हंतथा गर्हयेद् । भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हर्भवेद्गर्हते ' (श्लो. 194) इति देवः ।

गल्ह (01.0724 — galh) [S. 28]
कुत्सायाम् (*kutsāyām*) · ātmanepada
„to blame, to censure“

बर्ह (01.0725 — barh) [S. 28]
प्राधान्ये (*prādhānye*) · ātmanepada
„to be eminent, to be superior“

केचन दन्त्योष्चादिम् आहुः । अमुं मैत्रेयो न पठति ।

बल्ह (01.0726 — balh) [S. 28]
प्राधान्ये (*prādhānye*) · ātmanepada
„to be eminent, to be superior“

केचन दन्त्योष्चादिम् आहुः ।

वर्ह (01.0727 — varh) [S. 28]
परिभाषणहिंसाच्छादनेषु (*paribhāṣaṇahimsācchādaneṣu*) · ātmanepada
„to speak, to kill, to hurt, to cover“

वल्ह (01.0728 — valh) [S. 28]
परिभाषणहिंसाच्छादनेषु (*paribhāṣaṇahimsācchādaneṣu*) · ātmanepada
„to speak, to kill, to hurt, to cover“

प्लिह (01.0729 — plih) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
„to go“

वेह (01.0730 — veh) [S. 28]
प्रयत्ने (*prayatne*) · ātmanepada
„to endeavour, to try“

' वेह ' इत्येके इति धा.का.व्याख्या । (1.81) ' दन्त्योष्चादिः । केवलौष्चादिः इत्येके ' इति मा.धा.वृत्तिः ।

जेह (01.0731 — jeh) [S. 28]
प्रयत्ने गतौ च (*prayatne gatau ca*) · ātmanepada
„to endeavour, to try“

' जेहतिर्गत्यर्थो ' इति मा.धा.वृत्तौ, कौमुद्याम् च ।

बाह (01.0732 — bāh) [S. 28]
प्रयत्ने (*prayatne*) · ātmanepada
„to endeavour, to try“

' (बेह बाह इत्यत्र) आद्यः दन्त्योष्चादिः । अन्त्यः केवलौष्चादिः । उभावप्योष्चादी इत्येके । दन्त्योष्चादीत्यपरे ' इति सिद्धान्तकौमुदी ।

द्राह (01.0733 — drāh) [S. 28]
निद्राक्षये निक्षेपे च (*nidrākṣaye nikṣepe ca*) · ātmanepada
„to wake up, to stay awake“

(' निक्षेपे ' इति क्षीरस्वामिप्रभृतयः ।)

काश् (01.0734 — kāś) [S. 28]
दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
„to shine, to glow“

' काशेर्दीप्तौ काश्येत काशते ' (श्लो. 165) इति देवः ।

ऊह (01.0735 — ūh) [S. 28]
वितर्के (*vitārke*) · ātmanepada
„to conjecture, to infer, to guess, to reason, to imagine, to hypothesize“

(वितर्कः - सम्भावना)

गाह् (01.0736 — gāh) [S. 28]

विलोडने (*vilodane*) · ātmanepada
„to destroy, to counterattack“

विलोडनं क्षोभणम् । ‘ विलोडनं परिमलनम् ’ इति क्षीरस्वामी ।

ग्रह् (01.0737 — grh) [S. 28]

ग्रहणे (*grahane*) · ātmanepada
„to take, to seize, to accept“

ग्लह् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृहयते, तत्रानदन्ताद् गृहेः, भूवादेः शपि गर्हते शिने तु परे गृह्यत्यगृह्णीत च । गर्हेर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत्, तथा गर्हयेद्, भूवादेः शपि कृत्स्ननार्थविषये गर्हेभवेद् गर्हते ’ (श्लो. 194) इति देवः ।

ग्लह् (01.0738 — glah) [S. 28]

ग्रहणे अपादाने च (*grahane apādāne ca*) · ātmanepada
„to take, to seize, to accept“

ग्लह् ‘ इति स्वामिकाश्यप-सम्मतकारादयः पठन्ति । तदार्षं ग्राह्यम् ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । [ऊदित्वे तु लुटि इङ्किल्पनात् ‘ ग्लाढा ‘ इत्यपि रूपम् इति विशेषः ।]

घष् (01.0739 — ghaṣ) [S. 28]

कान्तिकरणे (*kāntikarane*) · ātmanepada
„to cleanse, to purify“

घुंष् (01.0740 — ghumṣ) [S. 28]

कान्तिकरणे (*kāntikarane*) · ātmanepada
„to cleanse, to purify“

घुष् (01.0741 — ghuṣ) [S. 28]

अविशब्दने (*aviśabdane*) · parasmaipada
„to make indistinct sound“

विशब्दनम् - प्रतिज्ञानम् । तच्च शब्देन स्वाभिप्रायाविष्करणम् । ततोऽन्यस्मिन्नर्थे अस्य धातोः प्रयोगः । ‘ घुषिर् शब्दे ‘ इत्यन्ये पेटुः । ‘ घुषेर्विशब्दनादौ णौ घोषयत्यविशब्दने । घोषतीतिदितो घुषेद् घूषते कान्तिकर्मणि ‘ (श्लो. 169-170) इति देवः । इतोधिकं विवरणं मा.धा.वृत्तौ दृष्टव्यम् ।

अक्ष् (01.0742 — akṣ) [S. 28]

व्याप्तौ (*vyāptau*) · parasmaipada
„to pervade, to reach“

‘ सङ्घाते च ‘ इति क्षीरस्वामी ।

तक्ष् (01.0743 — takṣ) [S. 28]

तनूकरणे (*tanūkarane*) · parasmaipada
„to sharpen, to peel off“

‘ तनूकरणम् - स्थूलस्य काष्ठादेः कतिपयावयवापनयनेन सूक्ष्मकरणम् ‘ इति बालमनोरमा । ‘ स्यात् तक्षतीति त्वचनेथ वा शनौ तक्षणीति तक्षेच्च तनूक्रियायाम् ‘ (श्लो. 183) इति देवः ।

त्वक्ष् (01.0744 — tvakṣ) [S. 28]

तनूकरणे (*tanūkarane*) · parasmaipada
„to reduce in size“

उक्ष् (01.0745 — ukṣ) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to sprinkle, to wet“

रक्ष् (01.0746 — rakṣ) [S. 28]

पालने (*pālāne*) · parasmaipada
„to protect, to watch, to take care of“

निक्ष् (01.0747 — nikṣ) [S. 28]

चुम्बने (*cumbane*) · parasmaipada
„to kiss“

चुम्बनम् = वक्रसंयोगः इति क्षीरस्वामी ।

त्रक्ष् (01.0748 — trakṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to kiss“

स्त्रक्ष् (01.0749 — strakṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to kiss“

तृक्ष् (01.0750 — tṛkṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

बालमनोरमायां ‘ त्रक्ष ष्टक्ष णक्ष गतौ ‘ इति पठित्वा ‘ त्रयः अपि अकारमध्याः ‘ इति पठितम् । तत्त्वबोधिन्यां माधवीयधातुवृत्त्यादिषु च ‘ तृक्ष ‘ इत्येव पाठः ।

स्तृक्ष् (01.0751 — stṛkṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to kiss“

‘ अयं षोपधः । षस्य सत्वे ष्टुत्वनिवृत्तिरिति भावः ‘ इति बालमनोरमा । तत्त्वबोधिन्यां तु ‘ स्तृक्ष ‘ इत्येव पाठः । ‘ ष्टृक्ष ‘ इति मैत्रेयः ।

नक्ष् (01.0752 — nakṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

वक्ष् (01.0753 — vakṣ)

[S. 28]

रोषे सङ्घाते च (*roṣe saṅghāte ca*) · parasmaipada
 „to be angry, to collect, to gather“

‘ सङ्घाते ’ इति क्षीरस्वामी । ‘ रोषसंहत्योः ’ इति वोपदेवः । ‘ पालने ’ इति पठित्वा ‘ वक्षते ’ इति आत्मनेपदिनः इति काशकृत्स्नः । इतः पूर्वं भ्वादी ‘ रोषे ’ (परस्मैपदिनः) इति च तत्र पठ्यते ।

मृक्ष् (01.0754 — mṛkṣ)

[S. 28]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
 „to collect, to heap, to pile up“

‘ मक्ष ’ इत्यप्येके इति मैत्रेयः ‘ इति धातुवृत्तिः । ‘ म्रक्ष इत्येके ’ इति धा. का. । (1.8.4) ‘ ... म्रक्षेत् सङ्घाते.. ’ (श्लो. ...171) इति देवः ।

म्रक्ष् (01.0755 — mṛakṣ)

[S. 28]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
 „to collect, to heap, to pile up“

तक्ष् (01.0756 — takṣ)

[S. 28]

त्वचने (*tvacane*) · parasmaipada
 „to cover“

‘ पक्ष परिग्रहे इत्येके ’ इति कौमुदी । ‘ त्वचनम्=संवरणम्, त्वचो ग्रहणं च ’ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ ग्रहणमात्रे च इति दुमे ’ इति धातुकाव्यव्याख्याने । (1- 84) ‘ स्यात् तक्षतीति त्वचनेथ वा शनौ तक्ष्णोति तक्षेच्च तनूक्रियायाम् ’ (श्लो. 183) इति देवः । ‘ त्वक्ष त्वचने ’ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । ‘ अस्यैव युक्तता, न तु ’ तक्ष ’ इत्यस्य ’ इति आशयः विस्तरेण विवृतः अस्ति कृदन्तरूपमालायाम् । किन्तु कौमुद्याम् तु ‘ तक्ष ’ इत्येव पाठः दृश्यते ।

पक्ष् (01.0757 — pakṣ)

[S. 28]

परिग्रहे (*parigrahe*) · parasmaipada
 „to take side“

सूर्क्ष् (01.0758 — sūrṁkṣ)

[S. 28]

आदरे (*ādare*) · parasmaipada
 „to respect, to honor“

धातुकाव्य-सिद्धान्तकौमुदी-काशकृत्स्नीयेषु पठितः । ‘ ईर्ष्यायामादरे चार्थे क्रमात् सूक्ष्यति सूक्षति ’ (श्लो. 170) इति देवः । ‘ अनादरः इति तु क्वाचित्कः अपपाठः । अवज्ञावहेलनमसूर्क्षणम् इति अमरः ‘ इति कौमुदी । ‘ सूक्ष् ’ इति मा. धा. वृत्तिः ।

सल् (01.0759 — sal)

[S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, walk“

काङ्क्ष् (01.0760 — kāṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् (*kāṅkṣāyām*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish“

वाङ्क्ष् (01.0761 — vāṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् (*kāṅkṣāyām*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish“

माङ्क्ष् (01.0762 — māṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् (*kāṅkṣāyām*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish“

द्राङ्क्ष् (01.0763 — drāṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् घोरवाशिंते च (*kāṅkṣāyām ghoravāśite ca*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish, to caw“

घोरनिवाशिंते ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ चकारात् काङ्क्षायाम् ’ इति धातुकाव्यव्याख्याने । (1- 85)

ध्राङ्क्ष् (01.0764 — dhrāṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् घोरवाशिंते च (*kāṅkṣāyām ghoravāśite ca*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish, to caw“

चकारात् ‘ काङ्क्षायाम् ’ इति पूर्वधातुगतोर्थनिर्देशोत्रापि सम्बध्यते ।

ध्वाङ्क्ष् (01.0765 — dhvāṅkṣ)

[S. 28]

काङ्क्षायाम् घोरवाशिंते च (*kāṅkṣāyām ghoravāśite ca*) · parasmaipada
 „to desire, to long for, to wish, to caw“

चकारात् काङ्क्षार्थः अत्रापि सम्बध्यते ।

शुच्य् (01.0766 — śucy)

[S. 28]

अभिषवे (*abhiṣave*) · parasmaipada
 „to bathe, to give bath, to extract, to churn, to print“

चूष् (01.0767 — cūṣ)

[S. 28]

पाने (*pāne*) · parasmaipada
 „to suck“

तूष् (01.0768 — tūṣ)

[S. 28]

तुष्टौ (*tuṣṭau*) · parasmaipada
 „to be satisfied, to be happy“

पूष् (01.0769 — pūṣ)

[S. 28]

वृद्धौ (*vṛddhau*) · parasmaipada
 „to grow“

मूष् (01.0770 — mūṣ)

[S. 28]

स्तेये (*steye*) · parasmaipada
 „to steal to rob“

लूष् (01.0771 — lūṣ) [S. 28]

भूषायाम् (*bhūṣāyām*) · parasmaipada
„to decorate“

अयं धातुः सिद्धान्तकौमुद्यां स्वातन्त्र्येण पठितः । माधावीयधातुवृत्तौ ‘मूष स्तेये’ इत्यत्र ‘लूष्’ इति सुधाकरः इत्युक्तम् । क्षीरतरङ्गिण्यां तु ‘लूषोपीति दुर्गः’ इति दृश्यते ।

रूष् (01.0772 — rūṣ) [S. 28]

भूषायाम् (*bhūṣāyām*) · parasmaipada
„to decorate“

रूष् भूषायाम् इति सुधाकरः ‘इति सुधाकरपाठत्वेन मा.धा.वृत्तिः । ‘आलेपने इत्येके’ इति धातुकाव्ये । (1-86) सिद्धान्तकौमुद्यां तु स्वातन्त्र्येण पठ्यते । क्षीरतरङ्गिण्याम् अयं धातुः न दृश्यते ।

शूष् (01.0773 — śūṣ) [S. 28]

प्रसवे (*prasave*) · parasmaipada
„to deliver, to give birth“

षूष् प्रसवे ‘इति क्षीरस्वामिमैत्रेयौ । तालव्यादिरिति चरकः । ‘शूषा शाकम्’ इति तरङ्गिण्यामुक्तम् । ‘शूषम् बलम्’ इति ऋग्वेदे (1.9.10) ‘प्रसवः स चानुज्ञा (अभ्यानुज्ञा)’ इति धा.का.व्याख्या (1.86)। उत्पादनमपि प्रसवः इति च तत्रोक्तम् । ‘तालव्योष्मादिरिति पारायणिकाः इति स्वामी’ इति धातुवृत्तौ उद्धृतम् । अयं पाठः तरङ्गिण्याम् अक्षरशः नोपलभ्यते । ‘तैत्तिरीयके’ ‘सक्षशूष्’ इति केचिद्गन्त्यादि पठन्ति । तदनार्षं, षोपदेशलक्षणविरोधात् ‘इति माधवः ।

सूष् (01.0774 — sūṣ) [S. 28]

प्रसवे (*prasave*) · parasmaipada
„to deliver, to give birth“

यूष् (01.0775 — yūṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy“

जूष् (01.0776 — jūṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy“

भूष् (01.0777 — bhūṣ) [S. 28]

अलङ्कारे (*alankāre*) · parasmaipada
„to adorn, to decorate“

.. भूषति भूषयेत् । अलङ्कृतौ ..’ (श्लो. 172-3) इति देवः । माधावीयधा धातुवृत्तिपर्या पर्यालोचनया ज्ञायते यत् केचन अमुं धातुं न पठन्ति इति । कौमुद्यादिषु अयं दृश्यते एव ।

ग्लुह् (01.0778 — gluh) [S. 28]

ग्रहणे (*grahane*) · ātmanepada
„to take, to seize, to accept“

ऊष् (01.0779 — ūṣ) [S. 28]

रुजायाम् (*rujāyām*) · parasmaipada
„to be ill“

ईष् (01.0780 — īṣ) [S. 28]

उञ्छे (*uñche*) · parasmaipada
„to glean, to gather particle by particle“

‘ईषतीति उञ्छेथे, गत्यादावीषते भवेत्’ (169) इति देवः ।

कष् (01.0781 — kaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

खष् (01.0782 — khaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

शिष् (01.0783 — śiṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

तालव्योष्मादिः । ‘शिषः असर्वोपयोगे यौ शेषयेत् शेषतीत्युभे । लुङ्यभावादङ्गोशेषीत् शिनष्टीति विशेषणे’ (श्लो. 178 - 9) इति देवः । ‘शिषिं पिषिं श्लिष्यतिपुष्यती त्विषिम्’ इति व्याघ्रभूतिवचनात् (काशिका. 7.2.10) अनिट्त्वं धातोरस्य बोध्यम् ।

जष् (01.0784 — jaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

झष् (01.0785 — jhaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

झषेज्झषेत संवृत्यामादाने, हिंसने झषेत्’ (श्लो. 168) इति देवः ।

शष् (01.0786 — śaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

तालव्योष्मादिः ।

वष् (01.0787 — vaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

वधे ‘इति वोपदेवः । दन्त्योष्ठ्यादिः ।

मष् (01.0788 — maṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

रुष् (01.0789 — ruṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

शपि रोषति हिंसायां, रोषे रुष्यति रोषयेत् (श्लो. 179) इति देवः ।

रिष् (01.0790 — riṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

भष् (01.0791 — bhaṣ) [S. 28]

भर्त्सने (*bhartsane*) · parasmaipada
„to bark, to revile, to abuse, to criticise“

‘ भर्त्सनम् = श्वरः, यतस्तत्रैवायं (धातुः) प्रसिद्धः ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।
क्षीरस्वामी तु कुत्सितशब्दकरणा करणार्थकत्वम् अस्य आह । ‘ भष बुक्के
पिशुनोक्तौ... ‘ इति क. क. दुमे (श्लो. 320)

उष् (01.0792 — uṣ) [S. 28]

दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
„to burn“

जिष् (01.0793 — jiṣ) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to sprinkle“

विष् (01.0794 — viṣ) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to sprinkle“

सेवने ‘ इति धातुकाव्यव्याख्यापाठः । (1.38) ‘ विषेः वेषति सेचने ‘ (श्लो.
174) इति देवः । ‘ आर्याणामुदित्, द्रुमिडानां लुदित् ‘ इति धानपालः ।
‘ पुष्पादि... ‘ (3.1.55) इत्यत्र सुधाकरः - ‘ द्रुमिडानाम् अविषत्, आर्याणां
तु ‘ शल इगुपधात् ‘ (3.1.45) इति अविषत् इति नन्दी इति पुरुषकारे ‘ इति
। (श्लो. 175)

मिष् (01.0795 — miṣ) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to sprinkle“

‘ सेवने ‘ इति धा. काव्यम् । (1 - 87) ‘ सेचने मेषतीति स्यात्, स्पर्धायां
मिषतीति शे ‘ (श्लो. 174) इति देवः ।

मुष् (01.0796 — muṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

पुष् (01.0797 — puṣ) [S. 28]

पुष्टौ (*puṣṭau*) · parasmaipada
„to nourish, to bring up, to support, to protect, to take care,
to feed“

‘ धारणे पोषयेत्पुष्टौ पुष्येत् पुष्णाति पोषति ‘ (श्लो. 171) इति देवः ।

श्रिष् (01.0798 — śriṣ) [S. 28]

दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
„to set on fire“

श्लिष् (01.0799 — śliṣ) [S. 28]

दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
„to set on fire“

श्लिष्यत्यालिङ्गने दाहे श्लेषति श्लेषणे णिचि ‘ (श्लो. 175) इति देवः ।

प्रुष् (01.0800 — pruṣ) [S. 28]

दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
„to set on fire“

‘ स्नेहनादिषु । प्रुष्णाति च प्रोषति च दाहे ‘ (श्लो. 172) इति देवः ।

प्लुष् (01.0801 — pluṣ) [S. 28]

दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
„to set on fire“

‘ ... दाहकर्मणि । प्लोषति, प्लुष्यतीति स्तां, प्लुष्णाति स्नेहनादिषु ‘ (श्लो.
171 - 172) इति देवः ।

पृष् (01.0802 — prṣ) [S. 28]

सेचनहिंसासङ्क्लेशनेषु (*secanahimsāsankleśaneṣu*) ·
parasmaipada
„to sprinkle, to kill, to destroy, to hurt“

‘ हिंसासंक्लेशनयोश्च ‘ इति माधवः ।

वृष् (01.0803 — vrṣ) [S. 28]

सेचनहिंसासङ्क्लेशनेषु (*secanahimsāsankleśaneṣu*) ·
parasmaipada
„to sprinkle, to kill, to destroy, to hurt“

‘ .. सेके वर्षेत्, स्नेहे तु वर्षते ‘ (श्लो. 176) इति देवः ।

मृष् (01.0804 — mrṣ) [S. 28]

सेचने सहने च (*secane sahane ca*) · parasmaipada
„to sprinkle, to suffer, to endure, to bear, to tolerate“

हिंसाक्लेशादन्येषु इत्येते ‘ इति धातुकाव्यम् । (1.88) “ अत्र काश्यपः -
‘ मृषु हिंसासंक्लेशनदानेषु ‘ इत्यादि पपाठ “ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ स्नेहने
‘ इति देवसम्मत्तः पाठः (श्लो. 173) इति ज्ञायते । ‘ मृष्यते मृष्यतीति
स्यात्, स्नेहने शपि मर्षति ‘ (श्लो. 173) इति देवः ।

घृष् (01.0805 — ghr̥ṣ) [S. 28]
सङ्घर्षे (*saṅgharṣe*) · parasmaipada
 „to grind, to strike, to rub, to brush, to polish“

हृष् (01.0806 — hr̥ṣ) [S. 28]
अलीके (*alike*) · parasmaipada
 „to be delighted, to rejoice, to be happy, to fill with pleasure, to speak lie“

.. क्रमतोलीकं तुष्टौ हर्षति हृष्यति ‘ (श्लो. 176) इति देवः । ‘ अलीकम् = आनन्दः ‘ इति काशकृत्स्नधातुपाठकन्नडव्याख्या ।

तुस् (01.0807 — tus) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

हस् (01.0808 — hras) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

धातूनामनेकार्थत्वात् ‘ हासः ‘ इत्यत्र अपक्षयर्थः । ‘ हस्वः ‘ इत्यत्र अल्पत्वं धात्वर्थः ।

हृस् (01.0809 — hlas) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

रस् (01.0810 — ras) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

‘ शब्दे शपि रसेत् स्नेहास्वादयोः रसायेदृसेः ‘ (श्लो. 193) इति देवः ।

लस् (01.0811 — las) [S. 28]
श्लेषणक्रीडनयोः (*śleṣaṇakrīdanayoh*) · parasmaipada
 „to embrace, to hug, to linger, to enjoy, to come to light, to play“

‘ अयं शोभायां प्रसिद्धः ‘ इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् । (1.89) ‘ लासयेत् शिल्पयोगर्थे, श्लेषणे क्रीडने लसेत् ‘ (श्लो. 190) इति देवः ।

घस् (01.0812 — ghas) [S. 28]
अदने (*adane*) · parasmaipada
 „to eat, to devour, to binge, to overeat“

‘ अयं न सार्वत्रिकः । ‘ लिट्यन्यतरस्याम् ‘ (2-4-40) इत्यदेः घस्लादेशविधानात् । ततश्च, यत्र लिङ्गं वचनं वा अस्ति, तत्रैव अस्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लृदित्करणमङि । अनिट्कारिकासु पाठो वलाद्याधधातुके । क्मरचि तु विशिष्योपादानम् ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । कृदन्तरूपमालायां विषयेस्मिन् अन्यानि अपि मतानि दर्शितानि ।

जर्ज (01.0813 — jarj) [S. 28]
परिभाषणहिंसातर्जनेषु (*paribhāṣaṇaḥimsātarjaneṣu*) · parasmaipada
 „to speak, to to blame, to kill, to reprove, to hit“

चर्च् (01.0814 — carc) [S. 28]
परिभाषणहिंसातर्जनेषु (*paribhāṣaṇaḥimsātarjaneṣu*) · parasmaipada
 „to speak, to to blame, to kill, to reprove, to hit“

परिभाषणम् = सनिन्दोपालम्भः । ‘ हिंसायां, तर्जने परिभाषणे । चर्चत्यध्ययने त्वर्थे भवेच्चर्चयतीति णौ (श्लो. 54) इति देवः । ‘ जत्स (जत्स ?) इति चन्द्रदुगौ । चर्चे इत्येके । जर्ज इत्यने । झर्च् इत्यपरे । किमत्र सत्यम् ? देवा ज्ञास्यन्ति “ इति क्षीरस्वामी ।

झर्झ (01.0815 — jharjh) [S. 28]
परिभाषणहिंसातर्जनेषु (*paribhāṣaṇaḥimsātarjaneṣu*) · parasmaipada
 „to speak, to to blame, to kill, to reprove, to hit“

पिस् (01.0816 — pis) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

‘ इह क्वचित् कोशे विस् वेस् पिश्रु पेश्रु इति पठ्यते ‘ इति मा.धा.वृत्तौ । ‘ णौ पिसयति भाषार्थे गत्याम् तु शपि पेसति ‘ (श्लो. 192) इति देवः ।

पेस् (01.0817 — pes) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

णौ पिसयति भाषार्थे गत्याम् तु शपि पेसति ‘ (श्लो. 192) इति देवः ।

विस् (01.0818 — vis) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

वेस् (01.0819 — ves) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

पिश् (01.0820 — piś) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

पेश् (01.0821 — peś) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

हस् (01.0822 — has)

[S. 28]

हसने (*hasane*) · parasmaipada
„to laugh, to smile, to joke, to ridicule“

निश् (01.0823 — niś)

[S. 28]

समाधौ (*samādhau*) · parasmaipada
„to meditate upon, to think calmly“

तालव्योष्मान्तः ।

मिश् (01.0824 — miś)

[S. 28]

शब्दे रोषकृते गतौ च (*śabde roṣakṛte gatau ca*) · parasmaipada
„to make noise, to be angry, to tie, to bind, to go“

तालव्योष्मान्तः । ‘ शब्दने रोषक्रियायाञ्चार्थे ‘ इति क्षीरस्वामी ।
‘ शब्दकोपयोः इति दुमोक्त्या रोषकृतम् = रोष एव ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । (1.90)

मश् (01.0825 — maś)

[S. 28]

शब्दे रोषकृते गतौ च (*śabde roṣakṛte gatau ca*) · parasmaipada
„to make noise, to be angry, to tie, to bind, to go“

तालव्योष्मान्तः । ‘ शब्दने रोषक्रियायाञ्चार्थे ‘ इति क्षीरस्वामी ।
‘ शब्दकोपयोः इति दुमोक्त्या रोषकृतम् = रोष एव ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । (1.90)

शव् (01.0826 — śav)

[S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

दन्त्योष्मान्तः तालव्योष्मादिः । ‘ शवतिर्गतिकर्मा कम्बोजेषु भाष्यते
विकार एवैनमार्या आहुः ‘ इति निरुक्तम् (2.2) महाभाष्यम् च । (1.1.1)
‘ विकारे ‘ इत्येव वोपदेवः ।

शश् (01.0827 — śaś)

[S. 28]

प्लुतगतौ (*plutagatau*) · parasmaipada
„to jump, to dance, to leap“

तालव्योष्माद्यन्तः । ‘ प्लुतिगतौ । प्लुतिभिर्गमने ‘ इति क्षीरस्वामी ।

शस् (01.0828 — śas)

[S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy“

दन्त्योष्मान्तः । ‘ हिंसायां शसति ‘ (श्लो. 184) इति देवः । ‘ वधे ‘ इति
वोपदेवः ।

शंस् (01.0829 — śaṁs)

[S. 28]

स्तुतौ (*stutau*) · parasmaipada
„to praise, to complement“

नोपधोयम् धातुः । - ‘ नकारजावनुस्वा नुस्वारपञ्चमौ झलि धातुषु ‘ इति
अभियुक्तवचनात् । ‘ आशंसे स्यादिच्छायां शंसतीति स्तुतौ भवेत् । हिंसायां
शसति ‘ (श्लो. 183, 4) इति देवः । ‘ अयं हिंसायामपि ‘ इति दुर्गः ।

चह् (01.0830 — cah)

[S. 28]

परिकल्कने (*parikalkane*) · parasmaipada
„to be wicked, to be proud, to cheat, to boast“

परिकल्कनम् शाब्दं , दम्भो वा । ‘ चहयेज्वहतीत्येके चहेः स्ताम्
परिकल्कने ‘ (श्लो. 196) इति देवः ।

मह् (01.0831 — mah)

[S. 28]

पूजायाम् (*pūjāyām*) · parasmaipada
„to worship, to revere“

महयन्महतीत्येते पूजायां णौ शपि क्रमात् ‘ (श्लो. 196) इति देवः ।
क्षीरस्वामी नाम्नु धातुं पठति ।

रह् (01.0832 — rah)

[S. 28]

त्यागे (*tyāge*) · parasmaipada
„to abandon, to quit, to leave“

रहयेत् रहति त्यागे गतौ रंहेस्तु रंहति ‘ (श्लो. 195) इति देवः ।

रंह् (01.0833 — raṁh)

[S. 28]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

‘ रहयेत् रहति त्यागे गतौ रंहेस्तु रंहति ‘ (श्लो. 195) इति देवः ।

वृह् (01.0834 — ṛḥ)

[S. 28]

वृद्धौ (*vr̥ddhau*) · parasmaipada
„to grow, to prosper“

दृह् (01.0835 — ḍṛḥ)

[S. 28]

वृद्धौ (*vr̥ddhau*) · parasmaipada
„to grow, to prosper“

बृह् (01.0836 — ḅṛḥ)

[S. 28]

वृद्धौ (*vr̥ddhau*) · parasmaipada
„to grow, to prosper“

बृंह् (01.0837 — ḅṛṁḥ)

[S. 28]

वृद्धौ शब्दे च (*vr̥ddhau śabde ca*) · parasmaipada
„to grow, to prosper, to sound“

अत्र शब्दः गजशब्दः एव, लोके तथैव प्रयोगात् । ‘ बृह् ‘ इति चन्द्रदुर्गा ।
‘ ... बृंहति बर्हति । वृद्धौ , भाषार्थविषये बृंहयेत् बर्हयेदिति ‘ (श्लो. 198)
इति देवः ।

तुह् (01.0838 — tuh) [S. 28]
अर्दने (*ardane*) · parasmaipada
 „to hurt, to kill, to pain, to kill“

दुह् (01.0839 — duh) [S. 28]
अर्दने (*ardane*) · parasmaipada
 „to hurt, to kill, to pain, to kill“
 अमुं क्षीरस्वामी न पठति । ‘ प्रपूरणे दोग्धि दुग्धे दोहतीत्यर्दने दुहे: ‘ (श्लो. 193) इति देव: ।

उह् (01.0840 — uh) [S. 28]
अर्दने (*ardane*) · parasmaipada
 „to hurt, to kill, to pain, to kill“

अर्ह् (01.0841 — arh) [S. 28]
पूजयाम् (*pūjāyam*) · parasmaipada
 „to be worthy, to be eligible, to have merit“
 हकारान्तप्रसङ्गात् अनिडपि इह पठित: ‘ इति वाक्यं मा. धा. वृत्तौ दृश्यते । अस्य आशय: न स्फुट: । यत: पूजार्थक: ‘ अर्ह ‘ धातु: तु सेट् । ‘ पूजनेर्हति चार्हयेत् ‘ (197) इति देव: ।

द्युत् (01.0842 — dyut) [S. 28]
दीप्तौ (*diptau*) · ātmanepada
 „to glow, to illumine“
 प्रायेण अयं विपूर्वक: ।

श्वित् (01.0843 — śvit) [S. 28]
वर्णे (*varṇe*) · ātmanepada
 „to become white, to become clear“
 श्वेतवर्णकरणे श्वेतीभवने वा इत्यर्थ: । ‘ शौक्ये ‘ इत्येव वोपदेव: ।

मिद् (01.0844 — mid) [S. 28]
स्नेहने (*snehane*) · ātmanepada
 „to be greasy, to be soft, to melt, to love“

‘ मेदते मेघतीत्येते स्नेहने, मिन्दयेत् णिचि । ऋदितो मेदते मेदेत् मेधाहिसनयोर्द्वयो: ‘ (श्लो. 104) इति देव: । हरदत्तस्तु धातोरस्य भ्वादिषु पाठं नानुमेने इति ‘ निष्ठा शीङ् ‘ (1.2.19) इति सूत्रे पदमञ्जया व्यक्तम् ।

स्विद् (01.0845 — svid) [S. 28]
स्नेहनमोचनयो: गात्रप्रस्रवणे च (*snehanamocanayoh gātraprasravaṇe ca*) · ātmanepada
 „to be greasy, to be soft, to smoothen, to quit“

गात्रप्रक्षरणे स्विद्येत् स्वेदते स्नेहमोकयो: ‘ (श्लो. 107) इति देव: । ‘ जिह्विदा च इत्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ जि ह्विडा इति आर्हत: ‘ इति कृ. रू. माला ।

क्षिद् (01.0846 — kṣvid) [S. 28]
स्नेहनमोचनयो: (snehanamocanayoh) · ātmanepada
 „to be greasy, to be soft, to smoothen, to quit“

रुच् (01.0847 — ruc) [S. 28]
दीप्तावभिप्रीतौ च (*diptāvabhiprītau ca*) · ātmanepada
 „to shine, to glow, to please, to like, to enjoy“
 न्यासपदमञ्जयादिषु ‘ अभिप्रीतौ ‘ इति न पठ्यते । ‘ अभिप्रीति: = प्रीतिविषयीभवनम् ‘ इति बालमनोरमा । दीप्ति: प्रकाशनम् । रोचते सूर्य: ।

घुट् (01.0848 — ghut) [S. 28]
परिवर्तने (*parivartane*) · ātmanepada
 „to return, to retract, to come back, to revert“

रुट् (01.0849 — ruṭ) [S. 28]
प्रतिघाते (*pratighāte*) · ātmanepada
 „to resist, to strike, to oppose, to push, to oppose“

लुट् (01.0850 — luṭ) [S. 28]
प्रतिघाते (*pratighāte*) · ātmanepada
 „to resist, to strike, to oppose, to push, to oppose“

लोटते प्रतिघातेर्थे स्तेये लुण्टति लुण्टयेत् ‘ (श्लो. 74) इति देव: । अयं पाठ: देवमैत्रेयादीनाम् । क्षीरस्वामी तु द्वितीयान्तं पठित्वा ‘ लुट् इत्येके ‘ इति वदति ।

लुठ् (01.0851 — luṭh) [S. 28]
प्रतिघाते (*pratighāte*) · ātmanepada
 „to resist, to strike, to oppose, to push, to oppose“

क्षीरस्वामी त्वेवं पठित्वा ‘ लुट् इत्येके ‘ इत्याह । ‘ श्लेषालस्योपघातेषु प्रतिघाते क्रमाल्लुठेत् ‘ इति देव: ।

वृह् (01.0852 — vṛh) [S. 28]
वृद्धौ (*vṛddhau*) · parasmaipada
 „to grow, to prosper“

शुभ् (01.0853 — śubh) [S. 28]
दीप्तौ (*diptau*) · ātmanepada
 „to glow, to shine, to appear beautiful, to suite“

शोभते शपि दीप्त्यर्थे शुम्भेरन्यत् तडा समम् ‘ (श्लो. 144) इति देव: । ‘ हिसने च ‘ इति वोपदेव: । अर्थभेदात् पुन: पाठ: ।

क्षुभ् (01.0854 — kṣubh) [S. 28]
सञ्चलने (*sañcalane*) · ātmanepada
 „to be agitated, to shake, to disturb, to tremble, to be angry“

सञ्चलनम् = प्रकृतिविपर्यास: , गमनं च इति मा. धा. वृत्तौ । ‘ क्षुभ्नाति क्षोभते क्षुभ्येत् इति सञ्चलने क्षुभे: ‘ इति (श्लो. 144) इति देव: ।

नभ् (01.0855 — nabh) [S. 28]
 हिंसायाम् अभावे च (*himsāyām abhāve ca*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy“

नभ्येत् नभ्नाति नभते हिंसायां तन्नुभे: समम् ‘ (श्लो. 145) इति देवः ।
 ‘ णभिरयमभावेऽपि वर्तते । नभन्तामन्यके समे ‘ इत्यत्र , ‘ मा भूवन् अन्यके
 सर्वे ‘ इति निरुक्तम् (5.23) ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

तुभ् (01.0856 — tubh) [S. 28]
 हिंसायाम् (*himsāyām*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy“

संस्र (01.0857 — srams) [S. 28]
 अवसंसने (*avasramsane*) · ātmanepada
 „to fall down, to drop, to slip off, to hang down, to slide,
 to deteriorate“

अंससिष्ट संस्रते चाद्युतादे: ते च द्वे स्ताम् अस्रसच्य द्युतादे: ‘ (श्लो. 185)
 इति देवः । ‘ अधःपतने ‘ इति मैत्रेयः ।

ध्वंस (01.0858 — dhvams) [S. 28]
 अवसंसने गतौ च (*avasramsane gatau ca*) · ātmanepada
 „to fall down, to drop, to slip off, to hang down, to slide,
 to deteriorate“

ध्वंसु गतौ च ।

भ्रंस (01.0859 — bhrams) [S. 28]
 अवसंसने (*avasramsane*) · ātmanepada
 „to fall down, to drop, to slip off, to hang down, to slide,
 to deteriorate“

भ्रंशु इत्यपि केचित् पेटुः । अत्र (संसु ध्वंसु भ्रंसु इत्यत्र) तृतीयः एव
 तालव्यान्तः इत्यन्ये ‘ इति कौमुदी ।

भ्रंश् (01.0860 — bhramś) [S. 28]
 अवसंसने (*avasramsane*) · ātmanepada
 „to fall down, to drop, to slip off, to hang down, to slide,
 to deteriorate“

सम्भ् (01.0861 — srambh) [S. 28]
 विश्वासे (*viśvāse*) · ātmanepada
 „to trust, to believe“

दन्त्यादि: अयम् इति सिद्धान्तकौमुह्याम् । ‘ संभु प्रमादे (भ्वादि: 393)
 प्रमादोऽवलेपः ‘ इति तरङ्गिण्यां दृश्यते । पुरुषकारेणापि (श्लो. 185)
 उद्धृतोऽयं पाठः । ‘ सन्हु इति कौशिकः ‘ इति स्वामी । विपूर्वः एव अयम् ।

वृत् (01.0862 — vṛt) [S. 28]
 वर्तने (*vartane*) · ātmanepada
 „to be, to happen, to be present“

‘ वर्तयेद्वाषणार्थे णौ वर्तने शपि वर्तते ‘ (श्लो. 96) इति देवः । वर्तनं स्थितिः
 इति स्वामी ।

वृध् (01.0863 — vṛdh) [S. 28]
 वृद्धौ (*vṛddhau*) · ātmanepada
 „to increase, to grow, to prosper“

तदेव रूपं भाषार्थे वृधेर्वृद्धौ तु वर्धते ‘ (श्लो. 124) इति देवः ।

शृध् (01.0864 — śṛdh) [S. 28]
 उन्दने शब्दकुत्सायाम् च (*undane śabdakutsāyām ca*) ·
 ātmanepada
 „to moisten, to wet, to fart“

शब्दकुत्सा पायुशब्दः ‘ इति स्वामी । ‘ शर्धते शब्दकुत्सायाम् उन्दे शर्धति
 शर्धते ‘ (श्लो. 118) इति देवः ।

स्यन्द् (01.0865 — syand) [S. 28]
 प्रस्रवणे (*prasravane*) · ātmanepada
 „to ooze, to drip, to trickle“

कृप् (01.0866 — kṛp) [S. 28]
 सामर्थ्ये (*sāmarthyē*) · ātmanepada
 „to be able, to be capable, to be powerful“

सामर्थ्यं शक्तिः योग्यता वा । ‘ कल्पते शपि सामर्थ्ये कल्पयत्यवकल्कने ।
 अदान्तस्य कृपेर्णौ तु दौर्बल्ये कृपयेदिति ‘ (श्लो. 135) इति देवः ।

घट् (01.0867 — ghaṭ) [S. 28]
 चेष्टायाम् (*ceṣṭāyām*) · ātmanepada
 „to act, to become, to arrange, to try, to make an effort“

व्यथ् (01.0868 — vyath) [S. 28]
 भयसञ्चलनयोः (*bhayasañcalanayoh*) · ātmanepada
 „to be vexed, to fear, to be angry, to be irritated“

षिच्च । षित्वप्रयोजनं तु स्त्रियामित्यधिकारे ‘ षिद्धिदादिभ्यः अङ् ‘ ।
 घटाव्यथादीनि रूपाणि । ‘ दुःखभयचलनयोः ‘ इति काशकृत्स्नः ।
 ‘ दुःखचलनयोः ‘ इति दुर्गः । ‘ दुःखे चाले भये ‘ इति वोपदेवः इति पा.धा.
 समीक्षा ।

प्रथ् (01.0869 — prath) [S. 28]
 प्रख्याने (*prakhyāne*) · ātmanepada
 „to become famous, to arise, to declare, to manifest, to
 publish, to expand the scope“

षिच्च । ‘ प्रख्यानम् = प्रसिद्धिः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ विस्तारेऽपि ‘ इति
 धा.का.(2.4) । ‘ प्रतथे प्रथयत्येतत् प्रख्याने द्वितयं प्रथे: ‘ (श्लो. 99) इति
 देवः ।

प्रस् (01.0870 — pras) [S. 28]

विस्तारे (*vistāre*) · ātmanepada
„to extend, to expand“

षिच् । ‘ प्रसवे ’ इति क्षीरस्वामी ।

म्रद् (01.0871 — mrad) [S. 28]

मर्दने (*mardane*) · ātmanepada
„to crush, to grind“

मृद् ‘ इति बालमनोस्मा । स च ‘ अत्सृदुत्वरप्रथम्रद. ’ (7.4.95) इति सूत्रे
म्रद इत्यनेन अस्यैव ग्रहणस्य सर्वैरप्युक्तत्वात् चिन्त्यः ।

स्खद् (01.0872 — skhad) [S. 28]

स्खदने (*skhadane*) · ātmanepada
„to win, to cut, to tear, to stabilize, to cause pain, to irritate“

स्खदिर् ‘ इति धातुकाव्यव्या व्याख्यायाम् (2.19) पाठः । ‘ स्खदनम् =
विद्रावणम् ’ इति स्वामी । ‘ विदारणम् ’ इति क्षीरस्वामी ।

क्षञ्ज् (01.0873 — kṣañj) [S. 28]

गतिदानयोः (*gatidānayoḥ*) · ātmanepada
„to go, to give“

षिच् ।

दक्ष् (01.0874 — dakṣ) [S. 28]

गतिहिंसनशासनवृद्धिशीघ्राथेषु
(*gatihiṃsanaśāsanavṛddhiśīghrārtheṣu*) · ātmanepada
„to go, to kill, to destroy“

षिच् । ‘ गतिशासनयोः ’ इति मा.धा.वृत्त्यादिषु पाठो दृश्यते । भ्वादिष्वेव
पूर्वे पठितस्य दक्षधातोः (810) अर्थभेदेन मित्त्वार्थं घटादिषु पुनः पाठः ।
मित्त्वसामर्थ्यात् अनदुपधत्वेऽपि ण्यन्ते, णमुलि च दीर्घविकल्पः ।

कृप् (01.0875 — kṛp) [S. 28]

कृपायां गतौ च (*kṛpāyām gatau ca*) · ātmanepada
„to pity, to do favor, to go“

क्रप् (01.0876 — krap) [S. 28]

कृपायां गतौ च (*kṛpāyām gatau ca*) · ātmanepada
„to pity, to do favor, to go“

अस्येह पाठः मित्त्वार्थः, न तु षित्त्वार्थः । यतः ‘ क्रपेः सम्प्रसारणं च ’ इति
भिदादिपाठात् तत्फलम् अङ् सिद्धयति कृपा इति ‘ इति मा.धा. वृत्तिः ।

वृह् (01.0877 — vṛmh) [S. 28]

वृद्धौ शब्दे च (*vṛddhau śabde ca*) · parasmaipada
„to grow, to prosper, to sound“

कन्द् (01.0878 — kand) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

षिच् । ‘ अनिदिद् इति नन्दी ’ इति स्वामी । ‘ आह्वाने
रोदने क्रन्देः कन्देः क्रन्दति कन्दति । वैक्लव्ये तु तयोर्धात्वोः
क्रन्दते कन्दते मितोः । मित्त्वर्थपाठसामर्थ्यात् तयोर्दीर्घविकल्पनम् ।
भवेच्चिण्णमुलोस्तस्मादक्रान्द्यक्रन्दि सिद्धयतः ‘ (श्लो. 105 - 106) इति
देवः । ‘ कदि आह्वाने रोदने च ’ (70) इति धातोरेव, अर्थविशेषे आत्मनेपदार्थे
मित्त्वार्थम् चानुवादः घटादौ ।

क्रन्द् (01.0879 — krand) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

अनिदिदिद् इति नन्दी ‘ इति स्वामी । ‘ वैक्लव्ये - वैक्लव्ये ’ इत्येके । ‘ क्रद
‘ इति मैत्रेयः ।

कलन्द् (01.0880 — kland) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

(वैक्लव्ये इत्येके) ‘ अनिदिद् इति नन्दी ‘ इति स्वामी । (कदि - वैक्लव्ये
इत्यत्र (772) इत्यत्र विवरणं दृष्टव्यम् ।)

कद् (01.0881 — kad) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

क्रद् (01.0882 — krad) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

क्लद् (01.0883 — klad) [S. 28]

वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · ātmanepada
„to be afraid, to to grieve, to cry, to shed tears“

त्वर् (01.0884 — tvar) [S. 28]

सम्भ्रमे (*sambhrame*) · ātmanepada
„to hurry up“

सम्भ्रमः = आशुकारिता ‘ इति क्षीरस्वामी ।

ज्वर् (01.0885 — jvar) [S. 28]

रोगे (*roge*) · parasmaipada
„to have fever, to be ill“

गङ् (01.0886 — gaṅ) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to irrigate“

हेङ् (01.0887 — heṅ) [S. 28]
वेष्टने (*veṣṭane*) · parasmaipada
 „to wrap, to cover, to surround, to clothe“

‘ हेङ् अनादरे इति आत्मनेपदिषु गतः । सः एव उत्सृष्टानुबन्धः अनुद्यते अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेव अनुवादे कर्तव्ये तन्मध्ये अनुवादसामर्थ्यात् परस्मैपदम् ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ हेङतेनादरे हेङर्वेष्टने हिङयेन्मितः ‘ (श्लो. 85) इति देवः ।

वट् (01.0888 — vaṭ) [S. 28]
परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · parasmaipada
 „to talk rubbish, to blab“

अवयवे ‘ इति का.कृत्स्नः ।

भट् (01.0889 — bhaṭ) [S. 28]
परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · parasmaipada
 „to talk rubbish, to blab“

नट् (01.0890 — naṭ) [S. 28]
नृतौ गतौ च (*nṛtau gatau ca*) · parasmaipada
 „to dance, to act, to move“

‘ इत्थमेव पूर्वमपि पठितम् । तत्रायं विवेकः - पूर्वम् पठितस्य नाट्यम् अर्थः, यत्कारिषु नाट्यव्यपदेशः । वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम् । घटादौ तु नृत्तं नृत्यं च अर्थः, यत्कारिषु नर्तकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयो नृत्यम् । गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तम् । केचित् तु घटादौ ‘ नट गतौ ‘ इति पठन्ति । णोपदेशपर्युदासवाक्ये भाष्यकृता ‘ नाटि ‘ इति दीर्घपाठात् घटादिः णोपदेशः एव । ... ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ गतावित्येके नतावित्यन्ये ‘ इति मैत्रेयः । स्वामी च नट नतौ इति पठित्वा ‘ नटयति शाखाम् ‘ इत्युदाहृत्य ‘ नृत्तौ नाटयति ‘ इति । ‘ नृतौ नटत्यवस्पन्दे चुरादेर्णि च नाटयेत् ‘ (श्लो. 76) इति देवः । अयं धातुः घटादिभिन्नः अपि अस्ति ।

स्तक् (01.0891 — stak) [S. 28]
प्रतिघाते (*pratighāte*) · parasmaipada
 „to stop, to hinder, to resist, to block“

दन्त्यादिः क्वचित् पठ्यते । तत् षोपदेशलक्षणविरुद्धम् ।

चक् (01.0892 — cak) [S. 28]
तृप्तौ (*tr̥ptau*) · parasmaipada
 „to be satisfied, to be content“

प्रतीघाते च तृप्तौ च चकते चकतीति तु । तृप्तिमात्रे चकेरस्य मित्वात् चकयतीति णौ ‘ (श्लो. 40) इति देवः । पूर्वम् अनुदात्तेषु पठितस्यास्य धातोः तृप्तिरूपेर्षे मित्वार्थम् परस्मैपदिनां मध्ये पुनः पाठः कृतः ।

कख् (01.0893 — kakh) [S. 28]
हसने (*hasane*) · parasmaipada
 „to laugh“

रग् (01.0894 — rag) [S. 28]
शङ्कायाम् (*śankāyām*) · parasmaipada
 „to doubt, to suspect“

लग् (01.0895 — lag) [S. 28]
सङ्गे (*saṅge*) · parasmaipada
 „to adhere to, to become united, to come in contact, to approach, to touch“

संवरणे ‘ इति पदमञ्जरी ।

हग् (01.0896 — hrag) [S. 28]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to wrap, to cover, to conceal“

संवरणम् = तिरोधानम् इति धा.का. व्याख्या (2.8) ।

ह्लग् (01.0897 — hlag) [S. 28]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to wrap, to cover, to conceal“

सग् (01.0898 — sag) [S. 28]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to wrap, to cover, to conceal“

छगे ‘ इति क्वचित् पाठः ।

स्तग् (01.0899 — stag) [S. 28]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to wrap, to cover, to conceal“

कग् (01.0900 — kag) [S. 28]
अनेकार्थाः (*anekārthāḥ*) · parasmaipada
 „to do some action“

अस्यायमर्थ इति नोच्यते इत्यर्थः, क्रियासामान्यवाचित्वात् । अनेकार्थत्वादित्यन्ये । ‘ कलिः कामधेनुः इति न्यायेन कलधातुवत् अपरिमितार्थकत्वम् इति भावः ‘ इति बालमनोरमा ।

अक् (01.0901 — ak) [S. 28]
कुटिलायां गतौ (*kuṭilāyām gatau*) · parasmaipada
 „to move tortuously, to limp“

मित् । ‘ इदितस्त्वङ्कते तत्र कुटिलायां गतावेत् ‘ (श्लो. 41) इति देवः ।

अग् (01.0902 — ag) [S. 28]
कुटिलायां गतौ (*kuṭilāyām gatau*) · parasmaipada
 „to move tortuously, to limp“

कण् (01.0903 — kaṇ) [S. 28]
गतौ शब्दे च (*gatau śabde ca*) · parasmaipada
 „to go, to sound“

रण् (01.0904 — raṇ) [S. 28]

गतौ शब्दे च (*gatau śabde ca*) · parasmaipada
„to go, to sound“

चण् (01.0905 — caṇ) [S. 28]

दाने गतौ च (*dāne gatau ca*) · parasmaipada
„to go, to give“
चकारात् गतावपि ।

शण् (01.0906 — śaṇ) [S. 28]

दाने गतौ च (*dāne gatau ca*) · parasmaipada
„to go, to give“

दाने च ‘ इति पठित्वा चकारात् गतौ इति मा. धा. वृत्तिः । क्षीरतरङ्गिण्याम्
अयं धातुः न दृश्यते । ‘ गतौ इत्येके इति मैत्रेयः ‘ इति धा. का. व्याख्यायाम्
(2-97) । ‘ दाने इत्यपि दुर्गः ‘ इति क्षीरस्वामी ।

श्रण् (01.0907 — śraṇ) [S. 28]

दाने गतौ च (*dāne gatau ca*) · parasmaipada
„to go, to give“

चकारात् पूर्वधात्वर्थे गतौ च इति ऊह्यम् । ‘ मितः श्रणति दानार्थे ‘ (श्लो.
92) इति देवः ।

श्रथ् (01.0908 — śrath) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

श्रथ ‘ इति क्वचित् पाठः । ‘ दौर्बल्ये श्रथयेत् प्रयत्नविषये स्याच्छाथयेत्
मोक्षणे । यौ तु श्राथयति श्रथत्यपि च वा णौ श्रन्थयेत् श्रन्थति । सन्दर्भे शिने
विमोचनार्थविषये श्रन्थत्यथ श्रन्थते, शैथिल्ये..’ (श्लो. 101) इति देवः ।

स्थग् (01.0909 — sthag) [S. 28]

संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
„to wrap, to cover, to conceal“

छगे ‘ इति क्षीरस्वामी । संवरणम् = तिरोधानम् इति धा. का. व्याख्या (2.8) ।

श्लथ् (01.0910 — ślath) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

क्नथ् (01.0911 — knath) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

‘ क्नथ ‘ इत्ययं पाठः बालमनोरमानुसारेण । तत्र लिख्यते - “ (श्रथ क्नथ
ऋथ क्लथ इत्यत्र) द्वितीयो नकारमध्यः ‘ इति । तत्त्वबोधिण्यां तु ‘ क्लथ
‘ इति पाठः । मैत्रेयसम्मतः पाठः अयम् ।

क्रथ् (01.0912 — krath) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

ऋथत्ययौ यौ हिंसायां ऋथयेत्ऋथते ऋथेत् ‘ (श्लो. 100) इति देवः ।

क्लथ् (01.0913 — klath) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

चन् (01.0914 — can) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

वन् (01.0915 — van) [S. 28]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt“

‘ वन च ‘ इति धातुपाठः । कृदन्तरूपमालाकारः एतं पाठं न अनुमनुते ।
(494 चन च इत्यत्र) ‘ चन च इति पाठः स्यात् ‘ इति तस्य मतम् ।
तथा हि तदीया पङ्क्तिः - “ अत्र सिद्धान्तकौमुद्यां ‘ वन च ‘ इति घटादिषु
पठ्यते । स च न प्रामाणिकः पाठः । ‘ चन च ‘ इत्येव भाव्यम् । अतः
एव क्षीरस्वामिमाधवनारायणभट्टादिभिः हिंसार्थकत्वेन ‘ चन ‘ धातुः घटादौ
पठितः, व्याख्यातश्च । ‘ चनु च ‘ इति क्षीरस्वामिपाठः ‘ इति । चकारात्
‘ हिंसायाम् ‘ इति अर्थः सिद्धः । ‘ वनु न नोच्यते ‘ । ‘ वनु ‘ इति अपूर्वः
एवायं धातुः, न तु तानादिकस्य अनुवादः, उदित्करणसामर्थ्यात् । तेन
क्रियासामान्ये वनतीत्याति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ वनु स्मरणे ‘ इति
काशकृत्स्नः । ‘ व्यापृतौ ‘ इति वोपदेवः । ‘ यदि तानादिकस्यैव अत्र
अनुवादः स्यात्, तर्हि तनादिगणे ‘ वनु ‘ इति कृतेन उदित्करणेनैव ‘ उदितौ
वा ‘ (7.2.56) इत्याद्युदित्कार्यस्य सिद्धेरिह गणे पुनः उदित्करणम् अनर्थकं
स्यात् । अतः तानादिकस्य न अत्र अनुवादः । किन्तु अपूर्वः एवायं वनुधातुः
‘ इति बालमनोरमायाम् उक्तम् । ‘ धनपालस्तु वनोतिमेव प्रस्तुत्याह - ‘ वनुं
घटादिषु पठन्ति द्रुमिडाः । तेषां (नित्यं) मित्संज्ञा । वनयति । आर्यास्तु
विभाषया मित्त्वमिच्छन्ति । तेषां वानयति ‘ इति पुरुषकारः । (श्लो. 125)
‘ याचने वनुते शब्दे सम्भक्तौ च वनेदिति ‘ इति (श्लो. 124) देवः ।

ज्वल् (01.0916 — jval) [S. 28]

दीप्तौ (*diptau*) · parasmaipada
„to shine, to glow, to blaze, to flame“

(ज्वलादिश्च) ‘ णप्रत्ययार्थं पठिष्यमाण एवायं मित्त्वार्थम् अनूद्यते ‘ -
सिद्धान्तकौमुदी ।

हल् (01.0917 — hval) [S. 28]

चलने (*calane*) · parasmaipada
„to walk“

हल्ल् (01.0918 — hmal) [S. 28]

चलने (*calane*) · parasmaipada
„to walk“

स्मृ (01.0919 — smr) [S. 28]
आध्याने (*ādhyāne*) · parasmaipada
 „to remember, to recollect, to think upon, to recite mentally, to memorize“

चिन्तायां पठिष्यमाणस्य आध्याने (उत्कण्ठापूर्वकस्मरणे) मित्त्वार्थोऽनुवादः
 ‘ इति कौमुदी ।

दृ (01.0920 — dṛ) [S. 28]
भये (*bhaye*) · parasmaipada
 „to be afraid“

दृ विदारणे इति क्रयादेरयं मित्त्वार्थोऽनुवादः । धात्वन्तरमेवेदमिति मते तु
 ‘ दरति ’ इत्यादि । केचित् घटादौ ‘ अस्मृदृत्वर... ’ इति सूत्रे च ‘ दृ ’ इति
 दीर्घस्थाने ह्रस्वं पठन्ति । तन्नेति माधवः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी ।

नृ (01.0921 — nṛ) [S. 28]
नये (*naye*) · parasmaipada
 „to carry“

श्रा (01.0922 — śrā) [S. 28]
पाके (*pāke*) · parasmaipada
 „to cook, to boil“

श्रे इति कृतात्वस्य श्रा इत्यादिकस्य च सामान्येन अनुकरणम् ‘ इति
 सिद्धान्तकौमुदी । ‘ श्रे ’ धातोः अनेकार्थकतया पाके वृत्तस्य मित्त्वार्थोऽत्र
 अनुवादः । शपि श्रायतीत्यादि रूपम् ‘ - तत्त्वबोधिनीटीका (सि.कौ.) ।
 ‘ पाकः - विक्लित्तिः ’ इति कैयटः । ‘ स्वेदः ’ इति वोपदेवः । ‘ क्लेशने
 ‘ इति जैनेन्द्रः । ‘ ... श्राति श्रायति लुक्शपोः ’ (श्लो. 9) इति देवः ।

ज्ञा (01.0923 — jñā) [S. 28]
मारणतोषणनिशामनेषु (*māraṇatoṣaṇaniśāmaṇeṣu*) ·
 parasmaipada
 „to kill, to hurt, to please, to satisfy, to perceive, to understand“

स्वभावादयम् आङ्पूर्वः । निशामनं ज्ञापनम् । ‘ जानातीति श्नि सिद्धयेत्,
 ज्ञपयति तु पुनर्मारणादौ घटादेः, णौ (चौ) मित्त्वेपीदमेव ‘ ज्ञप मिद्
 ‘ (ज्ञपनम्) इति पदं ज्ञापने मारणादौ । तेनार्थाज्ज्ञापनेर्थे ज्ञपयतिपदवत्
 ज्ञापयेदित्यपि स्याद्, उक्तस्योक्तिः ‘ णिचश्चे ‘ (1.3.74) त्सुदितविहतये
 ज्ञापयेज् ‘ ज्ञा नियोगे ‘ (श्लो. 8) इति देवः । अस्य मित्त्वविषये अनेके
 अंशाः मा.धा.वृत्तौ उक्ताः ।

चल् (01.0924 — cal) [S. 28]
कम्पने (*kampane*) · parasmaipada
 „to move, to shake, to walk“

‘ चल - कम्पने ’ इति ज्वलादौ स्थितस्य (दृश्यताम् 832) मित्त्वार्थे अनुवादः
 । ‘ ...भृत्यां चालयेत् कम्पने चलेत् ’ (श्लो. 158) इति देवः ।

छद् (01.0925 — chad) [S. 28]
ऊर्जने (*ūrjane*) · parasmaipada
 „to be powerful, to be energized“

‘ अत्र ’ छदिः इति इका निर्देशः ‘ इति माधवीयधातुवृत्तिः । ऊर्जनं
 बलं जीवनं च । “ छद् अपवारणे ’ इति चौरादिकस्य स्वार्थे णिजभावे
 मित्त्वार्थम् अयमनुवादः । अनेकार्थत्वात् ऊर्जरर्थे वृत्तिः । छदन्तं प्रयुङ्क्ते
 छदयति । अपवारयन्तं प्रयुङ्क्ते इत्यर्थः । स्वार्थे णिचि तु छादयति ।
 बलीभवति प्राणीभवति अपवारयति वा इत्यर्थः “ - सिद्धान्तकौमुदी । ‘ यौ
 वा णावपवारणे छदत इत्येकम्, द्वितीयं छदेत्, (छदन्) अन्यत् छादयति,
 छदेदिति पुनः स्यादूर्जनेर्थे मितः । यत्तु च्छन्दयतीति णौ नुमि पदं तत्
 संवृताविष्यते ’ (श्लो. 113) इति देवः ।

लड् (01.0926 — laḍ) [S. 28]
विलासे जिह्वन्मथने च (*vilāse jihvonmathane ca*) ·
 parasmaipada
 „to enjoy, to play“

‘ लड विलासे ’ इति पठितस्य मित्त्वार्थोऽनुवादः । उन्मथनं = ज्ञापनम् इति
 कौमुदी । उन्मथनम् = क्षोभणम् इति मैत्रेयः । ‘ लाडयत्युपसेवायां विलासे
 तु लडेच्छपि ’ (श्लो. 87) इति देवः । ‘ विकासे इति मैत्रेयः ’ इति मा.धा.वृत्तौ
 टिप्पण्यम् । ‘ लल ईप्सायाम् ’ इति केचित् भवादावेव पठन्ति । तत्तु
 क्षीरस्वामिपुरुषकारादयः न अनुमन्यन्ते ।

मद् (01.0927 — mad) [S. 28]
हर्षग्लेपनयोः (*harṣaglepanayoh*) · parasmaipada
 „to enjoy, to be happy, to be tired, to be distressed“

देवादिकस्य मित्त्वार्थोऽनुवादः । ‘ ग्लेपनम् = दैन्यम् ’ इति मा.धा.वृत्तिः ।
 ‘ ग्लेपने ’ इति क्षीरतरङ्गिण्यां पाठः । ‘ स्तुत्यादौ मन्दते , हर्षे माद्येत्,
 मादयते णिचि ’ (श्लो. 112) इति देवः ।

ध्वन् (01.0928 — dhvan) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

ध्वनयेदित्यदन्तस्य ध्वनेः शब्दे ध्वनेत् शपि ‘ (श्लो. 126) इति देवः ।
 अमित्त्वार्थकः अयं धातुः (828) इत्यत्र द्रष्टव्यः ।

शम् (01.0929 — śam) [S. 28]
दर्शने (*darśane*) · parasmaipada
 „to look at, to inspect“

यम् (01.0930 — yam) [S. 28]
अपरिवेषणे (*apariveṣaṇe*) · parasmaipada
 „to fast, to avoid eating“

यमेरुपरमे यच्छेद् यमयेद् परिवेषणे ‘ (श्लो. 148) इति देवः ।

स्खद् (01.0931 — skhad) [S. 28]
विद्रावणे विदारणे च (*vidrāvaṇe vidārane ca*) · ātmanepada
 „to destroy, to cut, to break apart“

स्वन् (01.0932 — svan) [S. 28]
 अवतंसने (*avatamsane*) · parasmaipada
 „to decorate, to beautify“

पठिष्यमाणस्य अयम् अनुवादः । अमित्त्वार्थकः अयं धातुः (827) इत्यत्र दृष्टव्यः ।

घटादयो मितः (01.0933 — ghaṭādayo mitaḥ) [S. 28]
 - -

जनीजृष्णसुरज्जोऽमन्ताश्च (01.0934 —
 janijṛṣṇasurañjo'mantāśca) [S. 28]
 - -

ज्वलहलहलनमामनुपसर्गाद्वा (01.0935 —
 jvalahvalahmalanamāmanupasargādvā) [S. 28]
 - -

ग्लास्नावनुवमां च (01.0936 — glāsnāvanuvamāṃ ca)
 [S. 28]
 - -

न कम्यमिचमाम् (01.0937 — na kamyamicamām) [S. 28]
 - -

शमो दर्शने (01.0938 — śamo darśane) [S. 28]
 - -

यमोऽपरिवेषणे (01.0939 — yamo'pariveṣaṇe) [S. 28]
 - -

स्खदिरवपरिभ्यां च (01.0940 — skhadiravaparibhyāṃ
 ca) [S. 28]
 - -

घटादयः षितः (01.0941 — ghaṭādayaḥ ṣitaḥ) [S. 28]
 - -

तृह् (01.0942 — tṛh) [S. 28]
 वृद्धौ (*vṛddhau*) · parasmaipada
 „to grow, to prosper“

तृह् (01.0943 — tṛmḥ) [S. 28]
 वृद्धौ (*vṛddhau*) · parasmaipada
 „to grow, to prosper“

दलिवलिस्खलिरणिध्वनित्रपिक्षपयश्चेति भोजः
 (01.0944 — dalivaliskhaliraniḍhvanitrapikṣapayaśceti
 bhojaḥ) [S. 28]
 - -

रुङ्ग् (01.0945 — ruṅg) [S. 28]
 वर्जने (*varjane*) · parasmaipada
 „to abandon, to desert, to leave“

खुण्ड् (01.0946 — khuṇḍ) [S. 28]
 गतिवैकल्ये (*gativaikalye*) · ātmanepada
 „to halt, to stop“

म्लेङ् (01.0947 — mled) [S. 28]
 उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
 „to be mad, to be mentally ill“

मेट् (01.0948 — meṭ) [S. 28]
 उन्मादे (*unmāde*) · parasmaipada
 „to be mad, to be mentally ill“

बिङ् (01.0949 — biḍ) [S. 28]
 आक्रोशे (*ākrośe*) · parasmaipada
 „to swear, to curse, to shout, to abuse“

मक्ष् (01.0950 — makṣ) [S. 28]
 रोषे सङ्घाते च (*roṣe saṅghāte ca*) · parasmaipada
 „to be angry, to collect, to gather“

वन् (01.0951 — van) [S. 28]
 अनेकार्थत्वे (*anekārthatve*) · parasmaipada
 „various meanings“

वाह् (01.0952 — vāh) [S. 28]
 प्रयत्ने (*prayatne*) · ātmanepada
 „to endeavour, to try“

रम् (01.0953 — ram) [S. 28]
 क्रीडायाम् (*kṛīḍāyām*) · ātmanepada
 „to enjoy, to rejoice, to play“

याच् (01.0954 — yāc) [S. 28]
 याच्नायाम् (*yācñāyām*) · ubhayapada
 „to beg, to beg, to ask, to solicit“

फण् (01.0955 — phaṇ) [S. 28]
 गतिदीप्त्योः (*gatidiptyoḥ*) · parasmaipada
 „to go, to take away charm“

राज् (01.0956 — rāj) [S. 28]
 दीप्तौ (*diptau*) · ubhayapada
 „to shine, to glitter, to glow, to reign, to be lustrous“

भ्राज् (01.0957 — bhrāj) [S. 28]
 दीप्तौ (*diptau*) · ātmanepada
 „to shine, to glitter, to glow, to reign, to be lustrous“

ऋदिद् दीप्त्यर्थकः भ्राजृधातुः पूर्वमपि (181) पठितः । टिप्पणी तत्रैव दृष्टव्या । ततोपि विस्तरः कृदन्तरूपमालायां द्रष्टुं शक्यः ।

भ्राश् (01.0958 — bhrāś) [S. 28]
 दीप्तौ (*diptau*) · ātmanepada
 „to shine, to glitter, to glow, to reign, to be lustrous“

तालव्यान्तः ।

भ्लाश् (01.0959 — bhlāś) [S. 28]
 दीप्तौ (*diptau*) · ātmanepada
 „to shine, to glitter, to glow, to reign, to be lustrous“

तालव्यान्तः ।

स्यम् (01.0960 — syam) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

‘ स्यमेः स्यमति शब्दार्थे वितर्के स्यामयेत णौ ’ (श्लो. 148) - देवः ।

स्वन् (01.0961 — svan) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

घटादिकार्यार्थम् अयं पूर्वम् (817) इत्यत्र अनूदितः अस्ति ।

ध्वन् (01.0962 — dhvan) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

घटादिकार्यार्थम् अयं पूर्वम् (816) इत्यत्र अनूदितः अस्ति ।
 ध्वनयेदित्यदन्तस्य ध्वनेः शब्दे ध्वनेच्छपि ‘ (श्लो. 126) इति देवः ।

सम् (01.0963 — sam) [S. 28]
 अवैकल्ये (*avaikalye*) · parasmaipada
 „to be calm, to be coolheaded“

" वैकल्ये " इति मा.धा.वृत्तिः ।

स्तम् (01.0964 — stam) [S. 28]
 अवैकल्ये (*avaikalye*) · parasmaipada
 „to be calm, to be coolheaded“

सिद्धान्तकौमुद्यादिषु केषुचिदेवायं पठितः । ‘ वैकल्ये ’ इति मा.धा. वृत्तिः ।

ज्वल् (01.0965 — jval) [S. 28]
 दीप्तौ (*diptau*) · parasmaipada
 „to blaze, to glow, to shine, to burn“

ज्वलादिप्रयोजनं तु कृत्सु एव तथापि गणज्ञानाय अत्र ज्वलादित्वं निर्दिष्टम् । ‘ कस गतौ ’ इत्यन्ताः ज्वलादयः । अयं धातुः घटादौ अपि अस्ति ।

चल् (01.0966 — cal) [S. 28]
 कम्पने (*kampane*) · parasmaipada
 „to move, to walk, to shake“

अयं धातुः घटादौ अपि अस्ति । ‘ ... भृत्याम् चालयेत् कम्पने चलेत् ’ (श्लो. 158) इति देवः ।

जल् (01.0967 — jal) [S. 28]
 घातने (*ghātane*) · parasmaipada
 „to be sharp, to be pointed“

घातनं = तैक्ष्ण्यम् इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ जल घान्ये ’ इति क्षीरतरङ्गिण्यां धातुकाव्ये च पाठः । घान्यम् - अतैक्ष्ण्यम् ।

टल् (01.0968 — ṭal) [S. 28]
 वैक्लव्ये (*vaiklavye*) · parasmaipada
 „to be confused, to be distressed“

वैक्लव्यं भयादिजनिता उद्विग्नता । ‘ वैप्लव्ये ’, विप्लव एव वैप्लव्यम् ‘ इति क्षीरस्वामी । वैकल्ये इति धातुकाव्ये (2.21)

ट्वल् (01.0969 — ṭval) [S. 28]
 वैकल्ये (*vaikalye*) · parasmaipada
 „to be confused, to be distressed“

स्थल् (01.0970 — sthal) [S. 28]
 स्थाने (*sthāne*) · parasmaipada
 „to stand firm, to stand, to be stunned“

स्थल ‘ इति क्षीरतरङ्गिणी ।

हल् (01.0971 — hal) [S. 28]
 विलेखने (*vilekhane*) · parasmaipada
 „to plow, to cultivate, to till, to furrow“

विलेखनम् = कर्षणम् ।

नल् (01.0972 — nal) [S. 28]
 गन्धे बन्धने च (*gandhe bandhane ca*) · parasmaipada
 „to smell, to bind“

बन्धने इति काश्यपः ।

पल् (01.0973 — pal) [S. 28]
गती (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

पूर्व मैत्रेयः ‘ गल गरणे ‘ इति अधिकं पठति ।

बल् (01.0974 — bal) [S. 28]
प्राणने धान्यावरोधने च (*prāṇane dhānyāvarodhane ca*) · parasmaipada
 „to breathe, to be powerful, to collect grains“

प्राणनम् = जीवनम् । धान्यावरोधनम् = कुसूलादि - व्यापारः ।
 प्राणनेकर्मकः, धान्यावरोधने सकर्मकः ।

पुल् (01.0975 — pul) [S. 28]
महत्त्वे (*mahattve*) · parasmaipada
 „to be great, to pile up, to grow, to be large“

महत्त्वे पोलति पुलेणौ तु तत्रैव पोलयेत् ‘ (श्लो. 156) इति देवः ।

कुल् (01.0976 — kul) [S. 28]
संस्त्याने बन्धुषु च (*saṁstyāne bandhuṣu ca*) · parasmaipada
 „to collect, to gather, to treat equally, to treat like family“

सन्ताने ‘ इत्येके सन्तानो विजातीयैरविच्छिन्नः प्रवाहः । संस्त्यानम् = सङ्घातः । बन्धुशब्देन तद्व्यापारो विवाहादिः लक्ष्यते ।

शल् (01.0977 — śal) [S. 28]
गती (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

गती शलति संवृत्यां चलने शलते शलेः ‘ (श्लो. 154) - देवः ।

हुल् (01.0978 — hul) [S. 28]
गती हिंसायां संवरणे च (*gatau hiṁsāyāṁ saṁvarane ca*) · parasmaipada
 „to go“

हिंसासंवरणयोश्च ‘ इति मैत्रेयः ।

पत् (01.0979 — pat) [S. 28]
गती (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

गत्यर्थे पतयेत् पतेत् ‘ (श्लो. 95) इति देवः ।

क्षल् (01.0980 — kṣal) [S. 28]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to flow, to ooze, to drip“

क्वथ् (01.0981 — kvath) [S. 28]
निष्पाके (*niṣpāke*) · parasmaipada
 „to boil, to cook, to decoct“

पथ् (01.0982 — path) [S. 28]
गती (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

अथ पथेर्गतौ पथति णौ पन्थेर्गतौ पन्थयेत् ‘ (श्लो. 101) इति देवः ।

मथ् (01.0983 — math) [S. 28]
विलोडने (*vilodane*) · parasmaipada
 „to churn, to think, to meditate, to ponder“

हिंसासङ्कलेशयोर्मथेत् मथेन्मथ्नाति लोडने ‘ (श्लो. 98) - देवः ।

वम् (01.0984 — vam) [S. 28]
उद्गिरणे (*udgirane*) · parasmaipada
 „to vomit, to drop, to emit, to give out, to be sick“

मिच्च । ‘ उद्गिरणे = वमने ‘ इति काशकृत्स्नः । ‘ उद्गिरणम् = अन्तर्गतस्य मुखेन निःसारणम् ‘ इति माधवः । ‘ भुक्तस्य ऊर्ध्वगतिः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ उदित् इति काशकृत्स्नपाठः ‘ इति तरङ्गिण्याम् । ‘ प्रकृत काशकृत्स्नधातुपाठे तु ‘ डु वम ‘ इत्येव दृश्यते । ‘ काश्यपादीनामप्युदित्पाठः ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

भ्रम् (01.0985 — bhram) [S. 28]
चलने (*calane*) · parasmaipada
 „to walk, to wander, to roam“

चलने भ्रमति भ्रम्येच्छमादेर्भ्राम्यति भ्रमेत् ‘ (श्लो. 147) - देवः ।
 ‘ मण्डलाकारेण चलनमेव धात्वर्थः, न तु चलनमात्रम् ‘ इति तत्त्वबोधिनी ।

क्षर् (01.0986 — kṣar) [S. 28]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to flow, to ooze, to drip“

‘ क्षल ‘ धातुः अस्यैव पाठान्तरम् इति बहवः । क्षीरस्वामी तु ‘ क्षल सञ्चलने सञ्चये च ‘ इति पृथाग्धातुं पठति भवादौ ।

दृ (01.0987 — dṛ) [S. 28]
स्थगने (*sthaḡane*) · parasmaipada
 „to cover, to surround, to conceal“

सह् (01.0988 — sah) [S. 28]
मर्षणे (*marṣaṇe*) · ātmanepada
 „to tolerate, to bear, to forgive“

‘ मर्षणे सहते, यौ तु साहयेत् सहति द्वयम् ‘ इति देवः । अपराधे सत्यपि कोपस्य अनाविष्करणं मर्षणम् ।

रम् (01.0989 — ram) [S. 28]
क्रीडायाम् (*kṛīḍāyām*) · ātmanepada
 „to enjoy, to rejoice, to play“

नायम् उदित् इति माधवः । ‘ रम् ‘ इत्युदितं केचित् पठन्ति ।

सद् (01.0990 — sad)

[S. 28]

विशरणगत्यवसादनेषु (viśaraṇagatyavasādaneṣu) · parasmaipada

„to go, to lose power, to be tired, to dry up, to destroy, to wither, to despond, to lose interest“

ज्वलादेश्च तुदादेश्च सीदेद् विशरणादिके । पद्यतेरर्थ आसीदेद्, आसादयति चाडि. यौ ‘ (श्लो. 108) देवः । ‘ विशमृशणुदप्रवेशमर्शक्षेपेषु षद् लृ विशरणार्थः ‘ इति च श्लोकधातुपाठः ‘ इति पुरुषकारः । विशरणम् अवयवानाम् विश्लेषः । अवसादनं नाशः ।

शद् (01.0991 — śad)

[S. 28]

शातने (śātane) · parasmaipada

„to perish, to fall, to wither, to decay, to wear off, to fall, to wane, to throw down“

अवशातने ‘ इति जैनः । शातनम् = तनूकरणमिति क्षीरस्वामी । ‘ शातनम् - तीक्ष्णीभावः । विशीर्णतायामित्येके । ‘ गतावप्यस्ति ‘ इति धा.का.व्या व्याख्यायाम् (2.24) । ‘ विशाने विशीर्णतायां वर्तते, शातनं, विषयभावेन निर्दिश्यते प्रसिद्धत्वात् ‘ इति मैत्रेयः ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । अयं तुदादौ अपि अस्ति ।

क्रुश् (01.0992 — kruś)

[S. 28]

आह्वाने रोदने च (āhvāne rodane ca) · parasmaipada

„to call out, to shout, to cry“

कुच् (01.0993 — kuc)

[S. 28]

सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठम्भविलेखनेषु

(samparcanakaūṭilyapratīṣṭambhaviḷekhaneṣu) · parasmaipada

„to contract, to cleanse, to touch, to shrink, to be crooked, to bend, to write, to delineate“

सङ्कोचे कुचतीति स्यात् कोचेत् सम्पर्चनादिषु ‘ (श्लो. 54) इति देवः ।

बुध् (01.0994 — budh)

[S. 28]

अवगमने (avagamane) · parasmaipada

„to know, to understand, to be awakened with knowledge, to be restored to senses, to think, to learn“

अवगमनम् उद्बोधः ज्ञानं च । ‘ बुध्यते बोधतीत्येवं बुधेरवगमे द्वयम् । बुधिरो बोधनार्थस्य बोधते बोधतीत्यपि ‘ (श्लो. 119) इति देवः । ‘ अयमर्थभेदेन सकर्मकोकर्मकश्च ‘ इति मा.धा. वृत्तिः ।

रुह् (01.0995 — ruh)

[S. 28]

बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च (bījajanmani prādurbhāve ca) · parasmaipada

„to grow from seed, to manifest, to rise, to ascend, to take birth, to be born“

प्रादुर्भावे च ‘ इति केचित् न पठन्ति । ‘ रुह जन्मनि ‘ इति न्यासपाठः ।

कस् (01.0996 — kas)

[S. 28]

गतौ (gatau) · parasmaipada

„to go“

गतिशासनयोः कस्ते कसतीति गतौ शपि ‘ (श्लो. 192) - देवः ।

हिक्क् (01.0997 — hikk)

[S. 28]

अव्यक्ते शब्दे (avyakte śabde) · ubhayapada

„to hiccup, to mutter“

अञ्च् (01.0998 — añc)

[S. 28]

गतौ याचने च (gatau yācane ca) · ubhayapada

„to go, to beg, to ask, to solicit“

अचु ‘ इत्येके । ‘ अचि ‘ इत्यपरे । ‘ अञ्चू ‘ इति शाकटायनः । ‘ गतियाचनयोरञ्चत्यञ्चते, णौ विशेषणे । अञ्चयत्यञ्चतीत्येकं गतिपूजनयोरपि ‘ इति (श्लो. 50) देवः ।

अच् (01.0999 — ac)

[S. 28]

गतौ याचने च (gatau yācane ca) · ubhayapada

„to go, to beg, to ask, to solicit“

अञ्च् (01.1000 — añc)

[S. 28]

गतौ याचने च (gatau yācane ca) · ubhayapada

„to go, to beg, to ask, to solicit“

याच् (01.1001 — yāc)

[S. 28]

याच्चायाम् (yācñāyām) · ubhayapada

„to beg, to beg, to ask, to solicit“

केचित् इवितं पठन्ति । तदपि प्रमाणम् ‘ इति मा.धा. वृत्तिः ।

रेट् (01.1002 — reṭ)

[S. 28]

परिभाषणे (paribhāṣaṇe) · ubhayapada

„to speak, to ask, to request“

याचने च इति दुमे ‘ इति धा.का. व्याख्यायाम् (2 - 25) ।

चत् (01.1003 — cat)

[S. 28]

याचने (yācane) · ubhayapada

„to beg, to beg, to ask, to solicit“

चते चदे च यातने ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । चकारः परिभाषणे इति पूर्वधात्वर्थस्यापि अनुवृत्तिसूचकः ।

चद् (01.1004 — cad)

[S. 28]

याचने (yācane) · ubhayapada

„to beg, to beg, to ask, to solicit“

प्रोथ् (01.1005 — proth) [S. 28]

पर्याप्ती (*paryāptau*) · ubhayapada

„to be powerful, to be capable, to be competent“

प्रोथति = सुदति ‘ इति मन्त्रव्याख्यायां व्याख्यानात्, ‘ अपप्रोथ = मारय ‘ इति व्याख्यानाच्च भट्टभास्करमते हिंसार्थकोयं धातुः इति मा.धा.वृत्तिदर्शनात् ज्ञायते । ‘ पर्याप्तिगतौ ‘ इत्यपि क्वचिदर्थनिर्देशः कृतः । ‘ अपप्रोथनम् = हुङ्करणम् ‘ इति क्षुरे ‘ मा.धा.वृत्तिः । ‘ शब्दार्थापि । अपपूर्वस्तु मारणे हुङ्करणे वा ‘ इति धा.का. व्याख्याने (2 - 25) ।

मिद् (01.1006 — mid) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः (*medhāhimsanayoh*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble“

थान्तः इति स्वामी । धान्तः इति न्यासः ‘ इति कौमुदी । ‘ ऋदितो मेदते मेदेन्मेधाहिंसनयोर्द्वयोः ‘ (श्लो. 104) इति देवः ।

मेद् (01.1007 — med) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः सङ्गमे च (*medhāhimsanayoh saṅgame ca*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble, to collect, to merge together“

‘ थान्तः इति स्वामी । धान्तः इति न्यासः ‘ इति कौमुदी । ‘ ऋदितो मेदते मेदेन्मेधाहिंसनयोर्द्वयोः ‘ (श्लो. 104) इति देवः । भोजराजस्तु मेधिं नानुमन्यते । ‘ कौमाराश्चातत्रैव अनुकूलाः ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

मिथ् (01.1008 — mith) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः (*medhāhimsanayoh*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble“

मेथ् (01.1009 — meth) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः (*medhāhimsanayoh*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble“

मिध् (01.1010 — midh) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः (*medhāhimsanayoh*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble“

मेध् (01.1011 — medh) [S. 28]

मेधाहिंसनयोः सङ्गमे च (*medhāhimsanayoh saṅgame ca*) · ubhayapada

„to understand, to know, to hurt, to injure, to cause trouble, to join, to unite“

चकारात् धातुपाठे पूर्वधातुगतं मेधाहिंसारूपम् अर्थद्वयम् विवक्षितम् ।

निद् (01.1012 — nid) [S. 28]

कुत्सासन्निकर्षयोः (*kutsāsannikarṣayoh*) · ubhayapada

„to ridicule, to insult, to reach, to go closer“

‘ प्रत्येकं निदिनेद्योः स्तां नेदते नेदतीत्युभे । कुत्सायां सन्निकर्षे वा , कूत्सामात्रे तु निन्दति ‘ (श्लो. 114) इति देवः ।

नेद् (01.1013 — ned) [S. 28]

कुत्सासन्निकर्षयोः (*kutsāsannikarṣayoh*) · ubhayapada

„to ridicule, to insult, to reach, to go closer“

‘ प्रत्येकं निदिनेद्योः स्तां नेदते नेदतीत्युभे । कुत्सायां सन्निकर्षे वा , कूत्सामात्रे तु निन्दति ‘ (श्लो. 114) इति देवः ।

शृध् (01.1014 — śṛdh) [S. 28]

उन्दने (*undane*) · ubhayapada

„to kill, to hurt, to wet, to moist“

उन्दनं क्लेदनम् ।

मृध् (01.1015 — mṛdh) [S. 28]

उन्दने (*undane*) · ubhayapada

„to kill, to hurt, to wet, to moist“

उन्दनम् = क्लेदनम् ।

बुध् (01.1016 — budh) [S. 28]

बोधने (*bodhane*) · ubhayapada

„to know, to understand, to be awakened with knowledge, to be restored to senses, to think, to learn“

बुधिरो बोधनार्थस्य बोधते बोधतीत्यपि ‘ (श्लो. 119) इति देवः । चान्द्राः, क्षीरस्वामी च ‘ बुध ‘ इत्यनिरितं पठन्ति ।

बुन्द् (01.1017 — bund) [S. 28]

निशामने (*niśāmane*) · ubhayapada

„to perceive, to apprehend, to comprehend, to understand with keen senses“

निशामनं ज्ञानम् । ‘ उ बुन्धिर् ‘ इति नन्दी । ‘ उ बेदिर् ‘ इत्यन्ये इति क्षीरस्वामी । ‘ उ चुन्दिर् ‘ इति काशकृत्स्नचन्द्रौ पठतुरिति क्षीरतरङ्गिणीटीका ।

वेण् (01.1018 — ven) [S. 28]

गतिज्ञानचिन्तानिशासनवादित्रग्रहणेषु

(*gatiññānacintāniśāmanavāditragrahaṇeṣu*)

ubhayapada

„to go, to know, to understand, to remember, to memorize, to think, to play a musical instrument, to pick a musical instrument“

नान्तोप्ययम् ‘ इति कौमुदी । ‘ वादित्रं वाद्यभागडम्, तस्य वादनार्थग्रहणम् इति क्षीरस्वामी । ‘ वीणृ ज्ञानचिन्तानिशासनेषु ‘ इति काशकृत्स्नः । तत्र भ्वादौ इतः पूर्व णकारदण्डके ‘ वेणृ गतिप्रेषणाश्लेषणेषु ‘ इति दृश्यते । ‘ उत माता महिषम् अन्वेनत् ‘ (तै. सं. 3.2.113) इत्यत्र भाष्यकाराः तवर्गपञ्चमान्तम् अमुं पेटुः । ‘ वेनृ इत्येके ‘ इति पक्षम् अवलम्ब्य धा.का. व्याख्यायां (2 - 77) शानचि प्रयोगः दर्शयति - ‘ वेनमाना ‘ इति ।

वेन् (01.1019 — ven) [S. 28]

गतिज्ञानचिन्तानिशासनवादित्रग्रहणेषु

(*gatiññānacintāniśāmanavāditragrahaṇeṣu*)

ubhayapada

„to go, to know, to understand, to remember, to memorize, to think, to play a musical instrument, to pick a musical instrument“

खन् (01.1020 — khan) [S. 28]

अवदारणे (*avadāraṇe*) · ubhayapada

„to dig“

चीव् (01.1021 — cīv) [S. 28]

आदानसंवरणयोः (*ādānaśaṃvaraṇayoḥ*) · ubhayapada

„to accept, to take to wear, to hold“

अनृदिदित्येके ।

चीप् (01.1022 — cīp) [S. 28]

आदानसंवरणयोः (*ādānaśaṃvaraṇayoḥ*) · ubhayapada

„to accept, to take to wear, to hold“

चाय् (01.1023 — cāy) [S. 28]

पूजानिशासनयोः (*pūjāniśāmanayoḥ*) · ubhayapada

„to worship, to know, to understand“

व्यय् (01.1024 — vyay) [S. 28]

वित्तत्यागे गतौ च (*vittatyāge gatau ca*) · ubhayapada

„to spend, to do an expense, to go“

अयं वित्तत्यागे नित्यमात्मनेपदी । ‘ वित्तत्यागे व्यययति व्ययति गतौ ‘ (श्लो. 150) इति देवः ।

दाश् (01.1025 — dāś) [S. 28]

दाने (*dāne*) · ubhayapada

„to give, to offer an oblation“

भेष् (01.1026 — bheṣ) [S. 28]

भये (*bhaye*) · ubhayapada

„to fear“

गतौ ‘ इति मैत्रेयः । ‘ अगतौ इत्येके ‘ इति धा.का. (2 - 27) ।

भ्रेष् (01.1027 — bhreṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · ubhayapada

„to go“

भ्रेष् इत्यपि ‘ इति मैत्रेयः । ‘ भये, चलने च ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ भ्लेषु ‘ इत्यन्ये इति धा.का. (2 - 27) ।

भ्लेष् (01.1028 — bhleṣ) [S. 28]

गतौ (*gatau*) · ubhayapada

„to go“

अयं केवलं सिद्धान्तकौमुद्यामेव उपात्तः । अन्येषु सर्वेषु ग्रन्थेषु ‘ भ्रेष् ‘ इत्यत्र ‘ भ्लेषु इति अन्ये ‘ इत्युक्तम् ।

अस् (01.1029 — as) [S. 28]

गतिदीप्त्यादानेषु (*gatiḍṭyādāneṣu*) · ubhayapada

„to go, to shine, to glow, to take“

असतेसति गत्यादौ भुव्यस्ति क्षेपणस्यति ‘ (श्लो. 184) इति देवः । दीप्तौ अकर्मकः । ‘ अष ‘ इत्यपि पाठः दृश्यते ।

अष् (01.1030 — aṣ) [S. 28]

गतिदीप्त्यादानेषु (*gatiḍṭyādāneṣu*) · ubhayapada

„to go, to shine, to glow, to take“

यम् (01.1031 — yam) [S. 28]

उपरमे (*uparame*) · parasmaipada

„to stop, to resist, to hinder“

स्पश् (01.1032 — spaś) [S. 28]

बाधनस्पर्शनयोः (*bādhanasparśanayoḥ*) · ubhayapada

„to obstruct, to stop, to hinder, to touch, to collect“

बाधने स्पर्शने चार्थे हिक्कादौ स्पशते स्पशेत् ‘ (श्लो. 166) इति देवः । ‘ बाधनस्पाशनयोः ‘ । स्पाशनं - ग्रन्थनम् ‘ इति स्वामी । ‘ ग्रन्थ - बाधनयोः ‘ इति वोपदेवः । ‘ बाधनस्पर्शनयोः ‘ पषेत्येके । पषेत्यन्ये । हिंसार्थम् दोषसूचनं स्पश (शं) नम् ‘ इति धा.का. व्याख्या (2 - 27) ।

लष् (01.1033 — laṣ) [S. 28]

कान्तौ (*kāntau*) · ubhayapada

„to wish, to desire“

‘ कान्तौ लष्पति लष्पेत श्यनि वा लषते लषेत् ‘ (श्लो. 177) इति देवः । कान्तिः = इच्छा ।

चष् (01.1034 — caṣ) [S. 28]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · ubhayapada
„to eat, to taste“

छष् (01.1035 — chaṣ) [S. 28]

हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to hurt, to injure“

झष् (01.1036 — jhaṣ) [S. 28]

आदानसंवरणयोः (*ādānasamvaraṇayoḥ*) · ubhayapada
„to hurt, to injure, to kill, to take, to put on, to wear“

झषेज्झषेत संवृत्यामादाने हिंसने झषेत् ‘ (श्लो. 168) इति देवः ।

भ्रक्ष (01.1037 — bhrakṣ) [S. 28]

अदने (*adane*) · ubhayapada
„to eat“

भ्लक्ष (01.1038 — bhlakṣ) [S. 28]

आदानसंवरणयोः (*ādānasamvaraṇayoḥ*) · ubhayapada
„to eat“

भक्ष इति मैत्रेयः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ प्लक्ष ‘ इति दुर्गः । तस्य अनार्षत्वम् उक्तं मा. धा. वृत्तौ । विस्तरस्तु तत्र, कृदन्तरूपमालायां वा दृष्टव्यः ।

भक्ष (01.1039 — bhakṣ) [S. 28]

अदने (*adane*) · ubhayapada
„to eat“

प्लक्ष (01.1040 — plakṣ) [S. 28]

अदने (*adane*) · ubhayapada
„to eat“

दास् (01.1041 — dās) [S. 28]

दाने (*dāne*) · ubhayapada
„to give, to handover“

दंसयेन्मोक्षणे, दस्येत् क्षये दंसयते णिचि । दंशदर्शनयोः, दासेदनि दासति दासते ‘ (श्लो. 186 - 187) इति देवः ।

माह् (01.1042 — mäh) [S. 28]

माने (*māne*) · ubhayapada
„to measure, to weigh“

मानम् = वर्तनम् इति क्षीरस्वामी ।

गुह् (01.1043 — guh) [S. 28]

संवरणे (*samvaraṇe*) · ubhayapada
„to cover, to hide, to clothe“

श्रि (01.1044 — śri) [S. 28]

सेवायाम् (*sevāyām*) · ubhayapada
„to serve“

श्रीणाति पाके श्रीणीते सेवायां श्रयते श्रयेत् ‘ (श्लो. 16) - देवः ।

भृ (01.1045 — bhr) [S. 28]

भरणे (*bharaṇe*) · ubhayapada
„to nourish, to protect, to fill, to maintain, to protect, to upbringing“

पूरणेपि इति भट्टिः ‘ इति धा. का. व्याख्याने । (2 - 29) ‘ भृजो बिभर्ति बिभृते भरते भरतीत्यपि । ऋदन्तस्य भृणातीति भर्त्सनि श्नि तथा भरः ‘ (श्लो. 28) इति देवः ।

हृ (01.1046 — hr) [S. 28]

हरणे (*haraṇe*) · ubhayapada
„to take way, to carry, to steal, to acquire“

प्रसह्यसृत्यां हरणे जिहर्ति हरते हरेत् ‘ (श्लो. 27) इति देवः । हरणम् = प्रापणम्, स्वीकारः, स्तैन्यम्, नाशनं च । भारं हरति (प्रापयति) ग्रामम् । अंशं हरति (भागं स्वीकरोति) पुत्रः । मणिं हरति चोरः । रामनाम पापं हरति ।

धृ (01.1047 — dhr) [S. 28]

धारणे (*dhāraṇe*) · ubhayapada
„to wear, to support, to possess, to hold“

धरते धारणेर्ये तु धरते धरतीत्यभे ‘ (श्लो. 29) इति देवः ।

सूर्क्ष्य (01.1048 — sūrksy) [S. 28]

ईर्ष्यायाम् (*īrṣyāyām*) · parasmaipada
„to envy, to grudge“

नी (01.1049 — nī) [S. 28]

प्रापणे (*prāpaṇe*) · ubhayapada
„to obtain, to carry, to take“

प्रापणम् = आसादनम् ।

धे (01.1050 — dhe) [S. 28]

पाने (*pāne*) · parasmaipada
„to drink“

ग्लै (01.1051 — glai) [S. 28]

हर्षक्षये (*harṣakṣaye*) · parasmaipada
„to be tired, to wane, to be fatigued, to be exhausted“

हर्षक्षयः = धातुक्षयः ।

म्लै (01.1052 — mlai) [S. 28]

हर्षक्षये (*harṣakṣaye*) · parasmaipada

„to be tired, to wane, to be fatigued, to be exhausted“

गात्रविनामे । विनामः कान्तिक्षयः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ हर्षक्षयः = धातुक्षयः
‘ इति माधवः ।

द्यै (01.1053 — dyai) [S. 28]

न्यक्करणे (*nyakkarane*) · parasmaipada

„to hate, to despise, to disfigure, to condemn“

न्यक्करणं = तिरस्कारः । ‘ न्यङ्गविधाने ‘ इति क्षीरस्वामी । न्यङ्गम् =
कुत्सिताङ्गम् ।

द्रै (01.1054 — drai) [S. 28]

स्वप्ने (*svapne*) · parasmaipada

„to sleep“

द्रै स्वप्ने द्रायति, द्राति कुत्सिते गमने लुकि ‘ (श्लो.6) इति देवः ।

ध्रै (01.1055 — dhrai) [S. 28]

तृप्तौ (*trptaui*) · parasmaipada

„to be pleased, to be satisfied“

ध्यै (01.1056 — dhyai) [S. 28]

चिन्तायाम् (*cintāyām*) · parasmaipada

„to think, to meditate, to recollect, to concentrate upon“

रै (01.1057 — rai) [S. 28]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada

„to sound“

स्त्यै (01.1058 — styai) [S. 28]

शब्दसङ्घातयोः (*śabdasaṅghātayoḥ*) · parasmaipada

„to sound, to gather, to be crowded, to surround“

दन्त्यादिः । ‘ शब्दसङ्घातयोर्धात्वोः स्त्यायत्येकस्य सो न षः ‘ (श्लो. 7)
- देवः ।

स्त्यै (01.1059 — styai) [S. 28]

शब्दसङ्घातयोः (*śabdasaṅghātayoḥ*) · parasmaipada

„to sound, to gather, to be crowded, to surround“

मूर्धन्यादिः । ‘ शब्दसङ्घातयोर्धात्वोः स्त्यायत्येकस्य सो न षः ‘ (श्लो. 7)
- देवः ।

खै (01.1060 — khai) [S. 28]

खदने (*khadane*) · parasmaipada

„to dig, to irritate, to cause pain, to be steady“

खदनं स्थैर्यं हिंसा च । ‘ खे खदने ‘ इति काशकृत्स्ने धातुपाठे पठ्यते ।
‘ भक्षणार्थत्वं च इति तट्टीकायाम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ खनने
‘ इति शङ्कराचार्याः इति धा. का. व्याख्या ।

क्षै (01.1061 — kṣai) [S. 28]

क्षये (*kṣaye*) · parasmaipada

„to wane, to decline, to decay, to reduce, to contract, to shrink“

भोजमते घटादिः अयम् ।

जै (01.1062 — jai) [S. 28]

क्षये (*kṣaye*) · parasmaipada

„to wane, to decline, to decay, to reduce, to contract, to shrink“

सै (01.1063 — sai) [S. 28]

क्षये (*kṣaye*) · parasmaipada

„to wane, to decline, to decay, to reduce, to contract, to shrink“

‘ सै क्षये सावतीतीष्ठं अन्तर्कर्मणि तु स्यति ‘ (श्लो. 7) इति देवः । ‘ सै ‘ इति
केचित् । स तु पाठो भाष्यादि (6.1.64) विरोधादुपेक्ष्यः । अष्टाध्यायीसूत्रेषु
‘ षा ‘ धातुग्रहणानि सर्वाण्यपि देवादिकस्येति निष्कर्षः ।

कै (01.1064 — kai) [S. 28]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada

„to sound“

शब्दे ‘ इति सामान्यतः उक्तावपि शब्दविशेषे प्रयुज्यते ।

गै (01.1065 — gai) [S. 28]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada

„to sing“

शब्दविशेषे ‘ इति क्षीरस्वामी ।

शै (01.1066 — śai) [S. 28]

पाके (*pāke*) · parasmaipada

„to cook“

पाकः - विक्लित्तिः । धातुमसु क्षीरस्वामि- मैत्रेय - लीलाशुक - शाकटायन
- काशकृत्स्न - कातन्त्र - हेमचन्द्रादयः न पठन्ति । अत्र ‘ सै ‘ इति
क्षीरस्वामिणा दृश्यते ।

श्रै (01.1067 — śrai) [S. 28]

पाके (*pāke*) · parasmaipada

„to cook“

... श्राति श्रायति लुक्शपोः ‘ (श्लो.9) इति देवः ।

स्रै (01.1068 — srai) [S. 28]

पाके (*pāke*) · parasmaipada

„to cook“

पै (01.1069 — pai) [S. 28]
शोषणे (*śoṣaṇe*) · parasmaipada
 „to dry, to wither“

‘ पाने पिबति, रक्षायां पाति, पायति शोषणे ’ (श्लो. 5) इति देवः ।

वै (01.1070 — vai) [S. 28]
शोषणे (*śoṣaṇe*) · parasmaipada
 „to dry, to wither“

‘ गतिगन्धनयोर्वति वायतीति तु शोषणे ’ (श्लो. 10) इति देवः ।

स्तै (01.1071 — stai) [S. 28]
वेष्टने शोभायां च (*veṣṭane śobhāyām ca*) · parasmaipada
 „to cover, to wrap, to decorate“

स्नै (01.1072 — snai) [S. 28]
वेष्टने शोभायां च (*veṣṭane śobhāyām ca*) · parasmaipada
 „to cover, to wrap, to decorate“

‘ शोभायां च ’ इत्येके । ‘ शौच इत्यन्ये ’ इति कौमुदी । ‘ स्नातीति शौचे स्नः स्नायेदिति चेच्छन्ति केचन ’ (श्लो. 12) इति देवः ।

दै (01.1073 — dai) [S. 28]
शोधने (*śodhane*) · parasmaipada
 „to purify, to cleanse“

‘ दाति दायति दाप् दैपोः दयते रक्षणे डितः ’ (श्लो. 4) इति देवः ।

पा (01.1074 — pā) [S. 28]
पाने (*pāne*) · parasmaipada
 „to drink“

‘ पाने पिबति, रक्षायां पाति, पायति शोषणे ’ (श्लो. 5) इति देवः ।

घ्रा (01.1075 — ghrā) [S. 28]
गन्धोपादाने घ्राणे च (*gandhopādāne ghrāṇe ca*) · parasmaipada
 „to smell“

ध्मा (01.1076 — dhmā) [S. 28]
शब्दाग्निसंयोगयोः (*śabdāgnisaṃyogayoḥ*) · parasmaipada
 „to blow, to breathe out, to produce sound by blowing, to blow a fire, to manufacture by blowing, to play a conch“

‘ अग्निसंयोगश्च मुखवायुना । लक्षणया विधूनने, सन्तापेन पूरणे च ’ इति धा.का. व्याख्यायाम् (2.33)

स्था (01.1077 — sthā) [S. 28]
गतिनिवृत्तौ (*gatinivṛttau*) · parasmaipada
 „to stay, to stand“

म्ना (01.1078 — mnā) [S. 28]
अभ्यासे (*abhyāse*) · parasmaipada
 „to study, to repeat, to remember, to think“

प्रायेणायमाङ्पूर्वक एव प्रयुज्यते । ‘ अभ्यासः = पारम्पर्येण वृत्तिः ’ इति क्षीरस्वामी ।

दा (01.1079 — dā) [S. 28]
दाने (*dāne*) · parasmaipada
 „to give“

हृ (01.1080 — hvṛ) [S. 28]
कौटिल्ये (*kauṭilye*) · parasmaipada
 „to be crooked“

स्वृ (01.1081 — svṛ) [S. 28]
शब्दोपतापयोः (*śabdopatāpayoḥ*) · parasmaipada
 „to sound, to be ill, to irritate, to trouble“

उपतापः = रोगः ।

स्मृ (01.1082 — smṛ) [S. 28]
चिन्तायाम् (*cintāyām*) · parasmaipada
 „to remember, to recollect, to memorize“

अयमनेकार्थत्वात् विस्मरणे चित्तापदक्रमणे च वर्तते ‘ इति मा.धा. वृत्तिः ।

वृ (01.1083 — vṛ) [S. 28]
संवरणे (*saṃvarāṇe*) · parasmaipada
 „to cover, to surround, to conceal“

क्वचित्तु ‘ हृ वृ ’ इति पाठः । तत्त्वबोधि बोधिनीयुक्त्यां कौमुद्याम् अयं पाठः । बालमनोरमायुक्तायां तु ‘ हृ वृ ’ इत्येव दृश्यते । क्षीरतरङ्गिणीटिप्पण्यां ‘ वृ ’ इत्यस्य पाठस्य युक्तता दृश्यते । ‘ दृ वृ ’ इति क्वचित् पाठः । ‘ दृ वृ वर ’ इति क्वचित् पठ्यते ‘ इति मा.धा. वृत्तिः ।

हृ (01.1084 — hvṛ) [S. 28]
संवरणे (*saṃvarāṇe*) · parasmaipada
 „to cover, to hide, to enclose“

सृ (01.1085 — sṛ) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, to move, to approach, to slip“

अयं धातुः अर्थभेदेन अकर्मकः सकर्मकोपि दृश्यते । ‘ गतौ ससर्ति सरति श्रुशपोर्धावति क्वचित् ’ (श्लो. 30) इति देवः ।

ऋ (01.1086 — ṛ) [S. 28]
गतिप्रापणयोः (*gatiprāpaṇayoḥ*) · parasmaipada
 „to go, to obtain, to reach“

तत्रेयत्यृच्छतीत्यर्तेः शिने गतौ स्याद् ऋणाति तु ‘ (श्लो. 30) - देवः ।

गृ (01.1087 — gr) [S. 28]
सेचने (*secane*) · parasmaipada
 „to irrigate, to moisten, to wet“

ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति, त्रयं, युक्तं ग्री गरीतीति सेकविषये
 ह्रस्वान्तधातोः शपि ‘ (श्लो. 33) - देवः ।

घृ (01.1088 — ghr) [S. 28]
सेचने (*secane*) · parasmaipada
 „to irrigate, to moisten, to wet“

‘ घरेद् घारयेद्, यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचिद् विदुः छान्दसम् ‘ (श्लो. 33) इति देवः । भौवादिकस्य घृधातोस्तु घृतं, घर्मः, घृणा इत्यत्रैव प्रयोगः, नान्यत्र इति ‘ तुज्वत्क्रोष्टुः ‘ इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् ‘ इति बालमनोरमा । पुरुषकारः अपि अमुं समर्थयति ।

धृ (01.1089 — dhvr) [S. 28]
हूँछने (*hūrchane*) · parasmaipada
 „to bend, to twist“

हूँछनं कौटिल्यम् । ‘ भ्रातृव्यमेव तदपध्वरति ‘ इत्यादौ हिंसायामपि दृश्यते
 ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

सु (01.1090 — sru) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go, to drip, to ooze, to flow“

सुतौ च दुमे । शु सु गतावित्येकं ‘ इति धा. का. व्या. (2 - 34)

सु (01.1091 — su) [S. 28]
प्रसवैश्वर्ययोः (*prasavaishvaryayoh*) · parasmaipada
 „to give birth, to become pregnant, to conceive, to possess power, to possess supremacy“

प्रसवोभ्यनुज्ञानम् । आद्ये सकर्मकः । द्वितीये तु अकर्मकः ।

श्रु (01.1092 — śru) [S. 28]
श्रवणे (*śraveṇe*) · parasmaipada
 „to hear, to listen“

ध्रु (01.1093 — dhru) [S. 28]
स्थैर्ये (*sthairye*) · parasmaipada
 „to be firm, to be fixed“

‘ स्थैर्यं ध्रुवति गत्यां तु स्थैर्यं च ध्रुवतीति शे ‘ (श्लो. 22) - देवः ।

दु (01.1094 — du) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

दुनोति दूयते तापे दवतीति गतौ पदम् ‘ (श्लो. 22) इति देवः ।

दु (01.1095 — dru) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

जि (01.1096 — ji) [S. 28]
अभिभवे (न्यूनीभवने न्यूनीकरणे च) (*abhibhave* (*nyūnibhavane nyūnikarane ca*)) · parasmaipada
 „to win, to conquer, to dislike, to refrain“

अभिभवो न्यूनीकरणं न्यूनीभवनं च । आद्ये सकर्मकः, द्वितीये तु अकर्मकः ।

जि (01.1097 — jri) [S. 28]
अभिभवे (न्यूनीभवने न्यूनीकरणे च) (*abhibhave* (*nyūnibhavane nyūnikarane ca*)) · parasmaipada
 „to conquer, to win, to have victory“

आभिभवो न्यूनीभवनं च । आद्ये सकर्मकः, द्वितीये तु अकर्मकः ‘ इति सि. कौमुदी । क्षीरस्वामी तु ‘ जृ ‘ इति पठति । तन्मते जारकः, जरन् इत्यादीनि रूपाणि । देवः क्षीरस्वामिसम्मतपाठस्य अनुकूलः । यदाह - ‘ जृणाति जीर्यति जरत्येकार्थे जारयत्यपि ‘ (श्लो. 39) इति । धातुकाव्ये तु ‘ जि अभिभवे ‘ इति पठित्वा, तदनुगुणः प्रयोगोपि प्रदर्शितः ।

जृ (01.1098 — jr) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

स्मि (01.1099 — smi) [S. 28]
ईषद्वसने (*iṣaddhasane*) · ātmanepada
 „to smile a bit“

गु (01.1100 — gu) [S. 28]
अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · ātmanepada
 „to speak inarticulately“

गा (01.1101 — gā) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

“ अयं धातुरदादिकः इति न्यासपरमञ्जय्योः (‘ गापोष्ठक् ‘ इत्यत्र) स्थितम् । शपि पाठे चास्य प्रयोजनं नास्ति । अस्माभिस्तु ‘ क्वापि पठितव्यः ‘ इति मैत्रेयाद्यनुसारेण इह पठितः “ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ गाते गाडो गतावर्थे, कै गै शब्देस्य गायति ‘ (श्लो. 5) इति देवः ।

उ (01.1102 — u) [S. 28]
शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to sound“

कु (01.1103 — ku) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to hum, to speak inarticulately, to sound“

अव्यक्ते शब्दे क्वते कुवते त्वार्तशब्दने । कौतीति शब्दमात्रे स्यात् ‘ (श्लो. 23) इति देवः ।

खु (01.1104 — khu) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to sound“

गु (01.1105 — gu) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to speak, to make noise“

घु (01.1106 — ghu) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to sound“

ङु (01.1107 — ṅu) [S. 28]
 शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to sound“

च्यु (01.1108 — cyu) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

ज्यु (01.1109 — jyu) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

छ्यु (01.1110 — chyu) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

प्रु (01.1111 — prū) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

प्लु (01.1112 — plu) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

क्लुङ् इत्यपि पाठः ।

क्लु (01.1113 — klu) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

रु (01.1114 — ru) [S. 28]
 गतिरेषणयोः (*gatireṣaṇayoḥ*) · ātmanepada
 „to go, to move, to kill, to be angry, to cause pain“

अस्य सेट्-त्वम् इति तत्त्वबोधिनीका कारमतम् इति ज्ञायते । न्यासकारादयः अनिट् त्वं मन्यते । विस्तरस्तु कृदन्तरूपमालायां दृष्टव्यः । रेषणं = हिंसा । ‘ गतिरेषणयोः ‘ इति कुत्रचित् दृष्टः पाठः । रेषणशब्दस्य वृकशब्दार्थत्वात् क्वचिदेव नेयमिति पुरुषकारः । ‘ र्वते रौति शब्दने ‘ (श्लो. 23) इति देवः ।

धृ (01.1115 — dhr) [S. 28]
 अवबन्धने विध्वंसने च (*avabandhane vidhvamsane ca*) · ātmanepada
 „to fall down, to get destroyed“

अविध्वंसने ‘ इति क्षीरस्वामी ।

मे (01.1116 — me) [S. 28]
 प्रणिदाने (*praṇidāne*) · ātmanepada
 „to exchange, to handover“

मिमीते मायते माने, माति तत्रैव शब्लुकि । मायते प्रणिदानेर्थे ... । ‘ (श्लो. 9) इति देवः । ‘ प्रणिदानम् = विनिमयः । ‘ प्रत्यर्पणम् ‘ इत्यपरे ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ प्रतिदाने ‘ इति काशकृत्स्नः । तथैव कातन्त्रे चान्द्रे च । ‘ प्रणिधाने ‘ इति क्षीरस्वामिटीका ।

दे (01.1117 — de) [S. 28]
 रक्षणे (*rakṣaṇe*) · ātmanepada
 „to protect“

दाजो दत्ते ददातीति दाणो यच्छति दो दति । दाति दायति दाप्देपोर्दयते रक्षणे डितः ‘ (श्लो. 4) इति देवः ।

श्यै (01.1118 — śyai) [S. 28]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“

प्यै (01.1119 — pyai) [S. 28]
 वृद्धौ (*vrddhau*) · ātmanepada
 „to grow, to increase, to swell;“

त्रै (01.1120 — trai) [S. 28]
 पालने (*pālāne*) · ātmanepada
 „to protect, to secure“

पू (01.1121 — pū) [S. 28]
 पवने (*pavane*) · ātmanepada
 „to purify, to cleanse“

पवनम् = शोधनम् । ‘ शिने पुनाति पुनीते स्ताम् पवने पवते डितः ‘ (श्लो. 27) इति देवः ।

मू (01.1122 — mū) [S. 28]
बन्धने (*bandhane*) · ātmanepada
 „to tie, to get stuck“

डी (01.1123 — dī) [S. 28]
विहायसा गतौ (*viḥāyasā gatau*) · ātmanepada
 „to fly“

विहायसा गतौ डीडो डयते डीयते पदे ' (श्लो. 20) इति देवः । " विहायसां गतौ इति देवसम्मत्तं पाठम् अनूद्य ' विहायसां = विहागानाम् ' इति पुरुषकारे व्याख्यातम् । ' आकाशगतौ ' इति ' विहायसि गतौ ' इति च केचित् अर्थं वर्णयन्ति " इति कृदन्तरूपमाला । " विहायसां गतौ इति क्वचित् पठ्यते । तदाकाशगमनम् इति पठद्भ्यां चन्दुधनपालाभ्यां प्रत्युक्तम् । ' व्यामोरोभ्यां गमने डयते मंहते च ' इति पठन् केशवस्वामी अत्रैव अनुकूलः । अयमेव पाठः मैत्रेयादीनामपि " इति मा.धा.वृत्तिः ।

तृ (01.1124 — tṛ) [S. 28]
प्लवनतरणयोः (*plavanataranayoh*) · parasmaipada
 „to cross, to float, to swim“

तरणम् = मज्जनम् । तरणम् = लङ्घनम् । ' अभिभवे च ' इति कविकल्पदुमे ।

गुप् (01.1125 — gup) [S. 28]
गोपने निन्दयां च (*gopane nindāyām ca*) · ātmanepada
 „to protect, to conceal, to hide, to blame, to criticize“

(निन्दार्थे सन्) ' गौ गोपयति भाषार्थे , निन्दायाम् से जुगुप्सते । गोपयेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ' (श्लो. 129) इति देवः । ' गोपनकुत्सनयोः ' इति मैत्रेयरक्षितौ ।

तिज् (01.1126 — tij) [S. 28]
निशाने क्षमायाम् च (*niśāne kṣamāyām ca*) · ātmanepada
 „to sharpen, to whet, to endure, to tolerate, to bear, to forgive“

(तिजि क्षमायां नित्यसन्) निशानम् = तीक्ष्णीकरणम् । ' क्षमायाम् च ' इति क्षीरस्वामी ।

मान् (01.1127 — mān) [S. 28]
पूजायाम् जिज्ञासायां च (*pūjāyām jijñāsāyām ca*) · ātmanepada
 „to worship, to investigate, to examine, to wish to know“

(विचारार्थे सन्) ' पूजायां मानयेन्माने द्यौ मीमांसेत तड्सनोः ' (श्लो. 126) इति देवः ।

बध् (01.1128 — badh) [S. 28]
बन्धने चित्तविकारे च (*bandhane cittavikāre ca*) · ātmanepada
 „to bind, to restrain, to loathe, to hate, to criticize“

(बधे: चित्तविकारे सन्)

रभ् (01.1129 — rabh) [S. 28]
राभस्ये (*rābhasye*) · ātmanepada
 „to be happy, to be glad“

राभस्यम् = कार्योपक्रमः । अयं प्रायेण आङ्पूर्वकः एव प्रयुज्यते ।

लभ् (01.1130 — labh) [S. 28]
प्राप्तौ (*prāptau*) · ātmanepada
 „to get, to obtain, to take, to have, to find“

प्रेरणे लाभयेत् लाभेः प्राप्त्यर्थे लभते शपि ' इति देवः ।

स्वज्ज् (01.1131 — svañj) [S. 28]
परिष्वङ्गे (*pariṣvaṅge*) · ātmanepada
 „to hug, to embrace“

हद् (01.1132 — had) [S. 28]
पुरीषोत्सर्गे (*purīṣotsarge*) · ātmanepada
 „to excrete“

स्विद् (01.1133 — svid) [S. 28]
अव्यक्ते शब्दे (*avyakte śabde*) · parasmaipada
 „to be greedy, to perspire, to be disturbed, to quit“
 मा.धा.वृत्तौ ' जि क्ष्विदा ' इति पाठः ।

स्कन्द् (01.1134 — skand) [S. 28]
गतिशोषणयोः (*gatiśoṣaṇayoh*) · parasmaipada
 „to go, to dry“

शोषणे ' इति स्वामी । अन्ये सर्वे ' गतिशोषणयोः ' इत्येव पठन्ति ।

यभ् (01.1135 — yabh) [S. 28]
मैथुने (*maithune*) · parasmaipada
 „to copulate“

अस्य पाठभेदविषये अर्थभेदविषये च विविधानि मतानि मा.धा. वृत्तौ कृदन्तरूपमालायां च दत्तानि सन्ति ।

नम् (01.1136 — nam) [S. 28]
प्रहृत्वे शब्दे च (*prahvatve śabde ca*) · parasmaipada
 „to salute, to greet, to respect, to bend, to sound“

शब्दे च ' इति अर्थः क्षीरस्वामिना न पठ्यते ।

गम् (01.1137 — gam) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

सृप् (01.1138 — srp) [S. 28]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

यम् (01.1139 — yam) [S. 28]

उपरमे (*uparamē*) · parasmaipada
„to stop, to resist, to hinder“

यमेरुपरमे यच्छेद् यमयेत् परिवेषणे ‘ (श्लो. 148) इति देवः ।

तप् (01.1140 — tap) [S. 28]

सन्तापे (*santāpe*) · parasmaipada
„to be angry, to burn, to become hot, to envy, to glow, to shine, to perform penance, to heat, to suffer pain, to hurt“

सन्तापेर्थे तपेद् दाहे तापयेत् तपते तपेत् । ऐश्वर्ये वा दिवादित्वात् तप्यते तपतीति च ‘ (श्लो. 131) इति देवः ।

त्यज् (01.1141 — tyaj) [S. 28]

हानौ (*hānau*) · parasmaipada
„to abandon, to leave, to quit, to let go, to renounce“

हानिः = उत्सर्गः इति बालमनोरमा । त्यागः इति क्षीरस्वामी ।

सञ्ज् (01.1142 — sañj) [S. 28]

सङ्गे (*sañge*) · parasmaipada
„to hug, to embrace, to stay in close contact, to cling, to stick to“

दृश् (01.1143 — dṛś) [S. 28]

प्रेक्षणे (*prekṣane*) · parasmaipada
„to see, to look“

दंश् (01.1144 — dañś) [S. 28]

दशने (*daśane*) · parasmaipada
„to bite, to sting“

दशनम् = दंष्ट्राव्यापारः । हनुमूलगताः स्थूलदन्ताः दंष्ट्राः । तदव्यापारः तत्क्रियादिरूप इत्यर्थः ‘ इति बालमनोरमा । ‘ दंशने दशतीति स्यात् तत्र दंशयते णिचि । भाषणे दंशयेत् ‘ (श्लो. 164 - 165) इति देवः ।

कृष् (01.1145 — kṛṣ) [S. 28]

विलेखने (*vilekhane*) · parasmaipada
„to farm, to plow, to cultivate“

विलेखनम् = आकर्षणम् । हलौत्किरणमिति क्षीरस्वामी ।

दह् (01.1146 — dah) [S. 28]

भस्मीकरणे (*bhasmikarane*) · parasmaipada
„to reduce to ashes, to burn, to destroy, to cause pain“

मिह् (01.1147 — mih) [S. 28]

सेचने (*secane*) · parasmaipada
„to irrigate, to wet, to sprinkle, to urinate“

कित् (01.1148 — kit) [S. 28]

निवासे रोगापनयने व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च (*nivāse rogāpanayane vyādhipratikāre nigrahe apānayane nāśane saṁśaye ca*) · parasmaipada
„to stay, to cure, to carry out medical examination, to fight disease“

अर्थनिर्देशस्य उपलक्षणत्वात् अर्थान्तरेषु वृत्तिः । ‘ कितेव्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च ‘ इति निबद्धेष्वर्थेषु ‘ गुणित्जिह्वः सन् ‘ इति सन् विहितः ‘ इति तत्त्वबोधिनीटीका । ‘ निवासे तु केतयति (चुरादौ उक्तः) ‘ इति सि.कौमुदी । आभरणकारः अस्य आत्मनेपदं मनुते । मा.धा.वृत्तौ तत् खण्डितम् ।

दान् (01.1149 — dān) [S. 28]

खण्डने आजर्वि च (*khaṇḍane ārjave ca*) · ubhayapada
„to cut off, to break“

‘ अर्थविशेषे सन् । अन्यत्र दानयति ‘ इति कौमुदी । ‘ अवखण्डने ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।

शान् (01.1150 — śān) [S. 28]

तेजने निशाने च (*tejane niśāne ca*) · ubhayapada
„to sharpen, to make pointed“

तेजनम् = आयुधानां तीक्ष्णीकरणम् ।

पच् (01.1151 — pac) [S. 28]

पाके (*pāke*) · ubhayapada
„to cook“

सच् (01.1152 — sac) [S. 28]

समवाये (*samavāye*) · ubhayapada
„to understand clearly, to be related, to be connected, to carry germs“

केचिदमुं न पठन्ति । ‘ सेचने समवाये च सचते, सचति क्रमात् ‘ (श्लो. 46) इति देवः । माधवीयधातुवृत्तिकारः अमुं धातुं परस्मैपदिनं सेटं च मन्यते । सः लिखति - ‘ पचिं वचिम् इत्यादौ व्याघ्रभूतिकारिकायां चकारान्तानाम् अनिटां परिगणनात् सेट् । अनिटां मध्ये पाठस्तु स्वरितेतत्त्वसाम्यात् ‘ इति । बालमनोरमायां तु अस्य सेट्वम् उक्तम् । अनिटत्वे तु साता, सक्ष्यति, सक्षीष्ट, असाक्षीत् - असक्त इत्यादीनि रूपाणि भवेयुः ।

भज् (01.1153 — bhaj) [S. 28]

सेवायाम् (*sevāyām*) · ubhayapada
„to worship, to honour, to pray, to serve“

विभागसेवयोः ‘ इति दुमे (श्लो. 123) । ‘ सेवायां भजते भजेदिति भजेः, विश्राणने भाजयेद् । आमर्दे तु भनक्ति, भाजयति णौ भाजेः पृथक्कर्मणि ‘ (श्लो. 66) इति देवः ।

रज्ज् (01.1154 — rañj) [S. 28]

रागे (*rāge*) · ubhayapada
„to paint, to color“

रजते रजतीत्येव रज्यते रज्यतीत्यपि । रागार्थे शप्श्यनोद्धे द्वे ‘ (श्लो. 57,58)
इति देवः ।

शप् (01.1155 — śap) [S. 28]

आक्रोशे (*ākrośe*) · ubhayapada
„to swear, to take oath, to pledge, to curse, to abuse“

आक्रोशे शप्यते शप्येत्, शपते शपतीति च । उपालम्भे शपेर्वाक्यात्तडि
स्यात् शपते पदम् ‘ (श्लो. 132) इति देवः । ‘ आक्रोशे विरुद्धानुध्यायम्
‘ इति क्षीरस्वामी ।

त्विष् (01.1156 — tviṣ) [S. 28]

दीप्तौ (*diptau*) · ubhayapada
„to glow, to shine“

यज् (01.1157 — yaj) [S. 28]

देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु
(*devapūjāsaṅgatikaraṇādāneṣu*) · ubhayapada
„to sacrifice, to offer to a deity, to worship, to get
associated with, to give“

वप् (01.1158 — vap) [S. 28]

बीजसन्ताने गर्भाधाने छेदने बीजतन्तुसन्ताने मुण्डबीजोप्योः
वपने घर्षणे तन्तुनिर्माणे च (*bijasantāne garbhādhāne
chedane bijatantusantāne muṇḍabijōptyoḥ vapane
gharṣaṇe tantunirmāṇe ca*) · ubhayapada
„to sow, to plant, to chop“

बीजसन्तानः = क्षेत्रे बीजविकिरणम् । अयं गर्भाधानेपि दृश्यते - ‘ मा वः
क्षेत्रे परबीजा (नि) न्यवाप्सुः ‘ (आ.प.सू. 2.6.13.6)। छेदनेपि दृश्यते ।
यथा - ‘ केशान् वपति ‘ इति । ‘ बीजतन्तुसन्ताने ‘ इति कातन्त्रः । द.
उ. वृत्तावपि (9.39) एवमेव । ‘ छेदने ‘ इति केचित् । ‘ मुण्डबीजोप्योः
‘ इति वोपदेवः । ‘ निपूर्वात् पितृक्रियार्थता ‘ इति धा.का.व्याख्या (2.24)
। ‘ बीजतन्तुसन्ताने, वपने, घर्षणे, तन्तुनिर्माणे च ‘ इति काशकृत्स्नः ।

वह् (01.1159 — vah) [S. 28]

प्रापणे (*prāpaṇe*) · ubhayapada
„to flow, to propel, to carry, to haul, to drag“

प्रापणे = धारणे ‘ इति काशकृत्स्नः ।

वस् (01.1160 — vas) [S. 28]

निवासे (*nivāse*) · parasmaipada
„to dwell, to live, to stay“

वस्यति स्तम्भे वस्ते, छादने वसयेत्, वसेत् । निवासे वासयेत् स्नेहे,
वासायत्युपसेवने ‘ (श्लो. 187 - 8) इति देवः ।

वे (01.1161 — ve) [S. 30]

तन्तुसन्ताने (*tantusantāne*) · ubhayapada
„to weave, to sew, to compose, to knit“

वयने वयतीत्येवं तन्तुसन्तान इष्यते ‘ (श्लो. 10) इति देवः । ‘ तन्तुसन्तानो
नाम पटनिर्माणार्थं तन्तूनां तिर्यगतिर्यक् प्रसारणविशेषः ‘ - बालमनोरमा ।

व्ये (01.1162 — vye) [S. 28]

संवरणे (*saṁvaraṇe*) · ubhayapada
„to cover, to hide“

हे (01.1163 — hve) [S. 28]

स्पर्धायां शब्दे च (*spardhāyām śabde ca*) · ubhayapada
„to vie with, to challenge, to compete, to call, to invoke“

वद् (01.1164 — vad) [S. 31]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · parasmaipada
„to talk, to speak, to tell, to describe, to inform, to explain
to utter, to communicate“

व्यक्तवाचि वदेद्वा णौ वादयेद् वदते वदेत् ‘ (श्लो. 109) - देवः ।

श्रि (01.1165 — śvi) [S. 31]

गतिवृद्धयोः (*gativṛddhyoḥ*) · parasmaipada
„to go, to increase, to grow, to swell, to be whitened“

ऋत् (01.1166 — ṛt) [S. 52]

जुगुप्सायां कृपायां च (*jugupsāyām kṛpāyām ca*) ·
ātmanepada
„to pity, to hate, to criticize, to abuse, to favour“

सौत्रः अयं धातुः ‘ तकारान्तो धातुरयम् इका निर्दिष्टः, न तु इकारान्तः ‘ -
सिद्धान्तकौमुदी । धातुपाठे अपठितः अपि सूत्रे अनुवादात् (ऋतेरीयङ्
- 3.1.29) धातुत्वं बोध्यम् । ‘ सनाद्यन्ताः... (3.1.32) इति ईयङन्तस्य
धातुत्वम् । ‘ जुगुप्सायाम् अयं धातुः ‘ इति बहवः । ‘ कृपायां च ‘ इत्येके
। (अयं धातुः तत्त्वबोधिनीयुक्तायां कौमुद्याम् अदादेः आदौ दत्तः अस्ति ।)

अदादि: (Adādi)

अद् (02.0001 — ad)

[S. 52]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · parasmaipada
„to eat, to binge“

हन् (02.0002 — han)

[S. 52]

हिंसागत्योः (*hiṃsāgatyoh*) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to go“

वधादेशे सेट् ।

द्विष् (02.0003 — dviṣ)

[S. 52]

अप्रीती (*apritau*) · ubhayapada
„to hate, to dislike, to grudge“

दुह् (02.0004 — duh)

[S. 52]

प्रपूरणे (*prapūrane*) · ubhayapada
„to milk, to extract“

अयं धातुः द्विकर्मकः । ‘ प्रपूरणम् = पूरणाभावः । उपसर्गोत्र धात्वर्थं बाधते प्रस्थानवत् ’ इति क्षीरस्वामी । ‘ ऊधः पूरणप्रतिकूलीभावः इत्यर्थः । ऊधसः सकाशात् क्षारणे इति यावत् ’ इति बालमनोरमा । ‘ प्रपूरणम् = त्याजनम् ’ इति तत्त्वबोधिनी । ‘ प्रपूरणे दोषि दुग्धे दोहतीत्यर्दने दूहेः ’ (श्लो. 193) इति देवः ।

दिह् (02.0005 — dih)

[S. 52]

उपचये (*upacaye*) · ubhayapada
„to grow, to collect, to dishonor“

उपपचः = लेपः । वृद्धिश्च ।

लिह् (02.0006 — lih)

[S. 52]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada
„to lick, to taste, to pasture“

चक्ष् (02.0007 — cakṣ)

[S. 52]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · ātmanepada
„to articulate, to speak clearly“

ख्याजादेशे तु अनिट् । “ अयं दर्शनकर्मा च ; यथा - ‘ विश्वा रूपाभिचष्टे शचीभिः ’ इति प्रायेण अयम् आङपूर्वः ” इति मा.धा. वृत्तिः ।

ईर् (02.0008 — īr)

[S. 52]

गतौ कम्पने च (*gatau kampane ca*) · ātmanepada
„to go, to shake, to tremble“

ईरयतीरति । ईरः क्षेपे विभाषा णौ लुकीर्ते गतिकम्पयोः ‘ (श्लो. 153) इति देवः ।

ईड् (02.0009 — īḍ)

[S. 52]

स्तुतौ (*stutau*) · ātmanepada
„to pray, to worship, to adore, to laud“
स्तुत्यामिट्टे तत्रेडयेणिचि ‘ (श्लो. 84) इति देवः ।

ईश् (02.0010 — īś)

[S. 52]

ऐश्वर्ये (*aiśvarye*) · ātmanepada
„to rule, to command, to possess power“

आस् (02.0011 — ās)

[S. 52]

उपवेशने (*upaveśane*) · ātmanepada
„to sit“

शास् (02.0012 — śās)

[S. 52]

इच्छायाम् (*icchāyām*) · ātmanepada
„to desire, to bless, to praise“

आङ्पूर्वत्वं प्रायिकम् । तेन ‘ नमोवाकं प्रशास्महे ’ इति सिद्धम् ‘ - सिद्धान्तकौमुदी ।

वस् (02.0013 — vas)

[S. 52]

आच्छादने (*ācchādane*) · ātmanepada
„to cover, to wear, to pull, to dress“

वस्यति स्तम्भने वस्ते छादने वसयेद् वसेत् ‘ (श्लो. 187) इति देवः । स्मृतौ इति वोपदेवः ।

कंस् (02.0014 — kaṃs)

[S. 52]

गतिशासनयोः (*gatiśāsanayoh*) · ātmanepada
„to go, to rule, to punish“

गतिशासनयोः कंस्ते कंसतीति गतौ शपि ‘ (श्लो. 192) - देवः ।

कस् (02.0015 — kas)

[S. 52]

गतिशासनयोः (*gatiśāsanayoh*) · ātmanepada
„to go, to rule, to punish“

कश् (02.0016 — kaś)

[S. 52]

गतिशासनयोः (*gatiśāsanayoh*) · ātmanepada
„to go, to rule, to punish“

निस् (02.0017 — niṃs)

[S. 52]

चुम्बने (*cumbane*) · ātmanepada
„to kiss“

दन्त्यान्तोयम् । आभरणकारस्तु तालव्यान्तः इति बभ्राम ‘ इति कौमुदी ।

निञ्ज् (02.0018 — niñj)

[S. 73]

शुद्धौ (*śuddhau*) · ātmanepada
„to purify, to cleanse“

शिञ्ज् (02.0019 — śiñj)

[S. 73]

अव्यक्ते शब्दे (avyakte śabde) · ātmanepada
„to murmur“**पिञ्ज्** (02.0020 — piñj)

[S. 73]

वर्णे सम्पर्चने अवयवे अव्यक्ते शब्दे च (varṇe samparcane
avayave avyakte śabde ca) · ātmanepada
„to color, to paint, to make shine, to murmur“यथायथं सकर्मकः अकर्मकः च । ‘ सम्पर्चने इत्येके । अवयवे इत्यपरे ।
अव्यक्ते शब्दे इतीतरे ‘ इति कौमुदी । ‘ वर्णे पिङ्क्ते भवेत् पिञ्जेर्भाषार्थे
पिञ्जयेदिति ‘ (श्लो. 60) इति देवः ।**पूञ्ज्** (02.0021 — prñj)

[S. 73]

वर्णे (varṇe) · ātmanepada
„to color, to paint, to make shine“**वृज्** (02.0022 — vrj)

[S. 73]

वर्जने (varjane) · ātmanepada
„to avoid, to abandon, to leave“दन्त्योष्ण्यादिः । ईदित् । काशकृत्स्नोपि ‘ वृजी ‘ इत्येव पपाठ । ‘ त्यागे
वृत्तौ च ‘ इति वोपदेवः । ‘ ईदित् ‘ इति आत्रेयमैत्रेयदुर्गादयः । ‘ वृणक्ति
वर्जने वृङ्क्ते यौ वर्जयति वर्जति ‘ (श्लो. 59) इति देवः ।**वृञ्ज्** (02.0023 — vrñj)

[S. 73]

वर्जने (varjane) · ātmanepada
„to avoid, to abandon, to leave“**पृच्** (02.0024 — prc)

[S. 73]

सम्पर्चने (samparcane) · ātmanepada
„to unite, to communicate“सम्पर्चनम् = मिश्रीकरणम् । ‘ पृणाति पृक्ते (पृङ्क्ते) सम्पर्के, यौ पर्चयति
पर्चति ‘ (श्लो. 51) इति देवः ।**सू** (02.0025 — sū)

[S. 73]

प्राणिगर्भविमोचने (prāṇigarbhavimocane) · ātmanepada
„to procreate, to give birth“

प्राणिग्रहणमतन्त्रम् । अप्राणिप्रसवेपि वर्तते । प्रसूनं धान्यम् ‘ इति मैत्रेयः ।

शी (02.0026 — śi)

[S. 73]

स्वप्ने (svapne) · ātmanepada
„to sleep“**यु** (02.0027 — yu)

[S. 73]

मिश्रणेऽमिश्रणे च (miśraṇe’miśraṇe ca) · parasmaipada
„to mix, to join, to group“अमिश्रणे च ‘ इत्यपि क्वचित् पाठः । ‘ यावयेत जुगुप्सायाम्, मिश्रणे यौति,
बन्धने । युनीति, च युनोते च .. ‘ (श्लो. 24) इति देवः ।**रु** (02.0028 — ru)

[S. 73]

शब्दे (śabde) · parasmaipada
„to sound, to howl, to hum, to yelp, to roar, to cry out loud“
रवते रौति शब्दने ‘ (श्लो. 23) इति देवः ।**तु** (02.0029 — tu)

[S. 73]

गतिवृद्धिर्हिसासु (gativrddhihimsāsu) · parasmaipada
„to go, to grow, to kill, to destroy“**नु** (02.0030 — nu)

[S. 73]

स्तुतौ (stutau) · parasmaipada
„to praise, to worship“

स्तुत्यां नुवति, नौति वा ‘ (श्लो. 24) इति देवः ।

क्षु (02.0031 — kṣu)

[S. 73]

शब्दे (śabde) · parasmaipada
„to sneeze, to cough“**क्ष्णु** (02.0032 — kṣṇu)

[S. 73]

तेजने (tejane) · parasmaipada
„to whet, to sharpen“**स्नु** (02.0033 — snu)

[S. 73]

प्रस्रवणे (prasravane) · parasmaipada
„to ooze, to drip“**ऊर्णु** (02.0034 — ūrṇu)

[S. 73]

आच्छादने (ācchādane) · ubhayapada
„to cover“**द्यु** (02.0035 — dyu)

[S. 73]

अभिगमने (abhigamane) · parasmaipada
„to assail, to attack, to advance towards“केचिदस्य सेट्त्वमिच्छन्ति ‘ इति धातुपारायणे । तत् ‘ उतां च रुस्नुवौ
क्षुवं तथोर्णोतिमथो युगुक्ष्णुवः ‘ ति उकारान्तसेट्परिगणने पाठाभावात्
इच्छामात्रम् ‘ इति मा.धा.वृत्तिः ।**सु** (02.0036 — su)

[S. 73]

प्रसवैश्वर्ययोः (prasavaiśvaryaḥ) · parasmaipada
„to give birth, to procreate, to become pregnant, to possess
power, to possess supremacy“प्रसवोभ्यनुज्ञानम् । ‘ ओमिति ब्रह्मा प्रसौति ‘ (तै. उप. 2.16) अभ्यानुज्ञां
ब्रह्मा ददातीत्यर्थः । ‘ भुजः सुनोति सुनुते, प्रसवैश्वर्ययोरसौत् । गतौ तयोश्च
सवति द्विरुत्तया तस्य सो न षः ‘ (श्लो. 21) इति देवः ।

कु (02.0037 — ku) [S. 73]

शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
„to hum, to moan, to sound“

अव्यक्तशब्दे कवते कुवते त्वात्शब्दने । कौतीति शब्दमात्रे स्यात् ‘ (श्लो. 23) इति देवः ।

स्तु (02.0038 — stu) [S. 73]

स्तुतौ (*stutau*) · ubhayapada
„to pray, to worship, to glorify, to praise“

ब्रू (02.0039 — brū) [S. 73]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · ubhayapada
„to speak, to tell, to explain“

वच्यादेशे तु अनिट् ।

इ (02.0040 — i) [S. 73]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

अयत्येतीयते गत्याम्, अधीतेध्येति चेडिकोः ‘ (श्लो. 14) - देवः ।

इ (02.0041 — i) [S. 73]

अध्ययने (*adhyayane*) · ātmanepada
„to study, to learn“

नित्यमधिपूर्वः । ‘ अयत्येतीयते गत्याम्, अधीतेध्येति चेडिकोः ‘ (श्लो. 14) - देवः ।

इ (02.0042 — i) [S. 73]

स्मरणे (*smarane*) · parasmaipada
„to memorize, to think“

नित्यमधिपूर्वकः । ‘ अयत्येतीयते गत्याम्, अधीतेध्येति चेडिकोः ‘ (श्लो. 14) - देवः ।

वी (02.0043 — vī) [S. 73]

गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु

(*gativyāptiprajanakāntyasanaḥādaneṣu*)

parasmaipada
„to go, to pervade, to surround, to attack, to be pregnant, to conceive, to glow, to shine, to throw, to eat“

अत्र व्याप्तिः इत्यर्थः धातुवृत्ति- क्षीरतरङ्गिणी- जै.का.कृ - द. उ. वृत्ति - कातन्त्रशाकटायनीयेषु न दृश्यते । ‘ प्रजनः = प्रथमगर्भग्रहणम्, असनं = क्षेपणम् अशनं = व्याप्तिरित्येके ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ प्रजननकान्त्यासनखादनेषु च’ इति काशकृत्स्नधातुपाठे । ‘ कन्डटीकायाम् आसनार्थस्य निर्देशात् काशकृत्स्ने ‘आसन’ इति पाठो द्रष्टव्यः । यद्वा मूलपाठे प्रमादपठितस्यैव टीकाकृता तथा व्याख्यानं कृतं स्यात्’ इति का. कृ. टीका । ‘ अजेर्व्यघजपोः ‘ (2.4.56) इति सूत्रभाषरीत्या अस्य धातोः आर्धधातुके नास्ति प्रयोगः इति शब्देन्दुशेखरे स्थितम् । ‘ वी इत्यत्र ईकारोपि धात्वन्तरं प्रश्लिष्यते ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ कान्तिगतिव्याप्तिक्षेपप्रजनखादनेषु ‘ इति वोपदेवः ।

या (02.0044 — yā) [S. 73]

प्रापणे (*prāpane*) · parasmaipada
„to go, to pass“

प्रापणम् = गतिः ।

वा (02.0045 — vā) [S. 73]

गतिगन्धनयोः (*gatigandhanayoḥ*) · parasmaipada
„to go, to blow, to move rapidly“

गन्धनम् = सूचनम् । ‘ गतिगन्धनयोर्वीति वायतीति तु शोषणे । वयते वयतीत्येवं तन्तुसन्तान इष्यते ‘ (श्लो. 10) इति देवः । ‘ हेमचन्द्राचार्यस्तु ‘ वा तण् ‘ इति पठित्वा ‘ सुखसेवनयोः इत्येके ‘ इति च उक्त्वा ‘ वेत्येके ‘ इत्यप्याह ‘ इति पुरुषकारवचनम् अत्र अनुसन्धेयम् । ‘ अर्दनं हिंसनं च गन्धनम् इति लीलाशुकरः ‘ इति धातुकाव्ये । (2.49) ‘ गन्धनम् = सौरभ्यकरणम् ‘ इति सहस्रनामभाष्ये । ‘ गमनहिंसनयोः ‘ इति वोपदेवः । ‘ गतिगन्धनयोः, चलने च ‘ इति काशकृत्स्नः ।

भा (02.0046 — bhā) [S. 73]

दीप्तौ (*dīptau*) · parasmaipada
„to glow, to shine, to look attractive, to look beautiful“

स्ना (02.0047 — snā) [S. 73]

शौचे (*śauce*) · parasmaipada
„to bathe, to cleanse, to purify“

स्नातीति शौचे स्नस्नायेदिति चेच्छन्ती केचन ‘ (श्लो. 11) - देवः ।

श्रा (02.0048 — śrā) [S. 73]

पाके (*pāke*) · parasmaipada
„to cook, to boil, to exude, to sweat“

...श्राति श्रायति लुक्शपोः ‘ (श्लो. 9) इति देवः ।

द्रा (02.0049 — drā) [S. 73]

कुत्सायां गतौ (*kutsāyām gatau*) · parasmaipada
„to be spoiled, to act crucked, to fly, to run away, to sleep“

कुत्सितगतिः = पलायनम् । निन्दा च । स्वापे निपूर्वकोयम् । ‘ दै स्वप्ने द्रायति द्राति कुत्सिते गमने लुकि ‘ (श्लो. 6) इति देवः ।

प्सा (02.0050 — psā) [S. 73]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · parasmaipada
„to devour, to eat“

पा (02.0051 — pā) [S. 73]

रक्षणे (*rakṣaṇe*) · parasmaipada
„to protect, to preserve“

पाने पिबति, रक्षायां पाति, पायति शोषणे ‘ (श्लो. 5) इति देवः ।

रा (02.0052 — rā) [S. 73]

दाने (*dāne*) · parasmaipada
„to give, to grant“

आदाने ‘ इति केचित् । ‘ रैशब्दे रायतीतीष्टं, रादाने राति शब्लुकि ‘ (श्लो. 11) इति देवः ।

ला (02.0053 — lā) [S. 73]

आदाने (*ādāne*) · parasmaipada
„to accept, to obtain“

दाने ‘ इति चन्द्रः ।

दा (02.0054 — dā) [S. 73]

लवने (*lavane*) · parasmaipada
„to cut“

दाजो दत्ते ददातीति, दाणो यच्छति दो द्यति । दाति दायति दाप्तेपोः, दयते रक्षणे छितः ‘ (श्लो. 4) इति देवः ।

ख्या (02.0055 — khyā) [S. 73]

प्रकथने (*prakathane*) · parasmaipada
„to explain, to make famous, to elocute“

प्रा (02.0056 — prā) [S. 73]

पूरणे (*pūraṇe*) · parasmaipada
„to fill, to be satisfied, to be content“

मा (02.0057 — mā) [S. 73]

माने (*māne*) · parasmaipada
„to measure, to weigh, to limit, to compare in size“

मानमिह अन्तर्भावः । अत्रायं सकर्मकः । गृहं निर्माति इत्यादौ सकर्मकत्वम् उपसर्गवशात् अर्थान्तरवृत्त्या वा ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ मिमीते मायते माने माति तत्रैव शब्लुकि’ (श्लो. 9) इति देवः । ‘ मानम् = वर्तनम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ आधेयस्याधाराद् अनधिकपरिमाणता अत्र मानम् ‘ इति पुरुषकारः ।

वच् (02.0058 — vac) [S. 73]

परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · parasmaipada
„to speak, to tell, to talk“

वक्तीति भाषणे वा णौ वाचयेत् वचतीति वा ‘ (श्लो. 51) इति देवः । ‘ भाषणे ‘ इति क्षीरस्वामि - मैत्रेय - चन्द्र - शाकटायन - हेमचन्द्रादयः । ‘ पारायणिकैर्नाधीतः अयम् ‘ इति तरङ्गिण्याम् उक्तम् ।

विद् (02.0059 — vid) [S. 73]

ज्ञाने (*jñāne*) · parasmaipada
„to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think“

सत्तायां विद्यते, ज्ञाने वेत्ति, विन्ते विचारणे ‘ (श्लो. 111) इति देवः । ‘ मतौ ‘ इति वोपदेवः ।

अस् (02.0060 — as) [S. 73]

भुवि (*bhuvi*) · parasmaipada
„to be, to exist“

असतेसति गत्यादौ भुव्यस्ति, क्षेपणस्यति ‘ (184) इति देवः ।

मृज् (02.0061 — mṛj) [S. 73]

शुद्धौ (*śuddhau*) · parasmaipada
„to cleanse, to purify“

शौचालङ्कारयोर्वा णौ मृजेमार्जति मार्जयेत् । मार्ष्टि शुद्धौ तथा मार्जेः शब्दार्थन्मार्जयेण्णिचि ‘ इति देवः ।

रुद् (02.0062 — rud) [S. 73]

अश्रुविमोचने (*aśruvimocane*) · parasmaipada
„to shed tears, to cry, to weep, to lament“

स्वप् (02.0063 — svap) [S. 73]

शये (*śaye*) · parasmaipada
„to sleep“

" जि ष्वप - शये । ‘ हलन्त्यम् ‘ (1.3.3) इति ईत्वप्रसङ्गात् ‘ जि ष्वप् शये ‘ इति अपपाठः इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् । (2.51) युज्यते चैतत् । यतः सर्वेषु अपि धातुपाठेषु ‘ जि ष्वप् शये । उदात्तेत् । अनुदात्तः ‘ इति पठ्यते । ‘ उदात्तेत् ‘ इत्यस्य उदात्तोपदेशः अकारः इत्संज्ञकः अत्र इत्येव खलु अर्थः ? अतश्च प्रामादिकः सार्वत्रिकः ‘ ष्वप् ‘ इति हलन्त्यपाठः इत्येव न्याय्यम् । अतः एव अपपाठः शोधितः धातुकाव्यव्याख्यातृमहाशयेन " इति कृदन्तरूपमाला ।

श्वस् (02.0064 — śvas) [S. 73]

प्राणने (*prāṇane*) · parasmaipada
„to breathe, to live, to inhale“

अन् (02.0065 — an) [S. 73]

प्राणने (*prāṇane*) · parasmaipada
„to breathe, to live, to inhale, to be able“

प्रपूर्वकोयं प्रायेण ।

जक्ष् (02.0066 — jakṣ) [S. 73]

भक्षहसनयोः (*bhakṣaṣanayoh*) · parasmaipada
„to eat, to consume, to laugh“

अन्यत्राकर्मकः ।

जागृ (02.0067 — jāgr) [S. 73]

निद्राक्षये (*nidrākṣaye*) · parasmaipada
„to be awake, to abandon sleep, to be watchful“

दरिद्रा (02.0068 — daridrā) [S. 73]

दुर्गता (*durgatau*) · parasmaipada
„to be poor, to be distressed, to be sad“

चकास् (02.0069 — cakās) [S. 73]
दीप्तौ (*dīptau*) · parasmaipada
 „to shine, to be bright, to be prosperous, to glow“

शास् (02.0070 — śās) [S. 73]
अनुशिष्टौ (*anuśiṣṭau*) · parasmaipada
 „to order, to tell, to explain, to educate, to inform, to rule,
 to command to punish“

‘ अनुशिष्टिः नियोगः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ आत्रेय - मैत्रेय - स्वामि -
 काश्यपाः अमुमुदितं पठन्ति । वर्धमान - सम्मताकार - हरदत्त - गर्गादयः
 अनुदितं पठन्ति ‘ इति माधवः । ‘ इच्छायाम् आशास्ते, शास्ति शासने
 ‘ (श्लो. 184) इति देवः ।

दीधी (02.0071 — dīdhī) [S. 73]
दीप्तिदेवनयोः (*dīptidevanayoḥ*) · ātmanepada
 „to glow, to shine, to play, to enjoy“

वस्तुतस्तु छन्दसि दृष्टानुविधित्वादिषां पञ्चानां लोकानुसारेण रूपवर्ण
 वर्णनमनुचितम् ‘ इति बालमनोरमा । ‘ अस्माभिः तु कालापमतानुसारेण
 उदाहरणप्रदर्शनं कृतम् ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । धातुरयं छान्दसः । देवनम् -
 ऋडाविजिगीषादिकम् ।

वेवी (02.0072 — vevī) [S. 73]
गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनस्वादानेषु
 (*gativyāptiprajanakāntyasanasvādaneṣu*) · ātmanepada
 „to go, to walk to pervade, to become pregnant, to
 conceive, to wish, to desire, to send, to eat, to taste“

धातुरयं छान्दसः ।

सस् (02.0073 — sas) [S. 73]
स्वप्ने (*svapne*) · parasmaipada
 „to sleep“

‘ षसने ‘ इति सुधाकरक्षीरस्वामिनौ । धातुरयं छान्दसः ।

संस्त् (02.0074 — samst) [S. 74]
स्वप्ने (*svapne*) · parasmaipada
 „to sleep“

धातुरयं छान्दसः । ‘ तदेवं देधीङ् वेवीङ् षस षस्ति वश एते पञ्च धातवः
 छान्दसाः एव इति माधवालयः । तत्र ‘ दीधीवेवीटाम् ‘ इति सूत्रे दीधीवेव्योः
 छन्दोविषयत्वात् इति भाष्यम् । ‘ जक्षित्यादयः षट् ‘ इति सूत्रे षसिवषी
 छान्दसाविति भाष्यम् । एतद्भाष्यादेव षस्तिधातोर्नात्र पाठ इति प्रतीयते
 ‘ इति बालमनोरमा ।

वश् (02.0075 — vaś) [S. 73]
कान्तौ (*kāntau*) · parasmaipada
 „to wish, to long for, to desire“

कान्तिः = इच्छा इति क्षीरस्वामी । धातुरयं छान्दसः ।

चर्करीतं च (02.0076 — carkarītaṁ ca) [S. 73]

धातुपाठे गणसूत्रमिदम् । ‘ चर्करीतम् ‘ इति यङ्लुगन्तस्य संज्ञा
 पूर्वाचार्यसिद्धा । ‘ यङ्लुगन्तम् अदादौ बोध्यम् ‘ । तेन यङ्लुगन्ताच्छावेव
 विकरणः, तस्य लुक्, न तु श्यनादि विकरणान्तरम् । परस्मैपदिनः इति
 उपक्रमात् यङ्लुगन्तस्य परस्मैपदमेव ‘ इति बालमनोरमा ।

हु (02.0077 — hnu) [S. 73]
अपनयने (*apanayane*) · ātmanepada
 „to hide, to conceal, to take away, to deny“

जुहोत्यादि: (Juhotyādi)

हु (03.0001 — hu) [S. 75]
 दानादानयोः आदाने प्रीणने च (dānādānayoḥ ādāne prīṇane ca) · parasmaipada
 „to sacrifice, to eat, to consume“

‘ दानादानयोः ‘ इत्येके । दानमत्र ‘ चोदित आधारे हविःप्रक्षेपः ‘ इति माधवः । ‘ जीवधातौ प्राणस्येव अत्रापि दाने हविषो अन्तर्भावात् अकर्मकत्वम् केचिदङ्गीचक्रुः । ‘ तृतीया च होश्छन्दसि ‘ (2.3.3) इत्यत्र भाष्ये तु ‘ जुहोतिः प्रक्षेपे वर्तते ‘ इत्युक्तम् । एवं च यवाणू जुहोति इत्यादयः सकर्मकाः प्रयोगाः उपपद्यन्ते । ‘ अग्निषु हूयमानेषु ‘ इत्यादिषु प्रीणनार्थकत्वमपि भाष्यसम्मतम् ।

भी (03.0002 — bhī) [S. 75]
 भये (bhaye) · parasmaipada
 „to fear, to be afraid of, to be anxious about“

ही (03.0003 — hī) [S. 75]
 लज्जायाम् (lajjāyām) · parasmaipada
 „to shy, to be ashamed“
 ‘ हीष् ‘ इति केचित् ।

पृ (03.0004 — pṛ) [S. 75]
 पालनपूरणयोः (pālanaṇapūṇayoḥ) · parasmaipada
 „to take care, to nurture, to nourish, to provide, to fill“
 पृणाति पूरणे श्लौ तु पिपति णिचि पारयेत् ‘ (श्लो. 36) - देवः ।

प्र (03.0005 — pr) [S. 75]
 पालनपूरणयोः (pālanaṇapūṇayoḥ) · parasmaipada
 „to take care, to nurture, to nourish, to provide, to fill“

भृ (03.0006 — bhṛ) [S. 75]
 धारणपोषणयोः (dhāraṇapoṣaṇayoḥ) · ubhayapada
 „to wear, to bear, to support, to nourish, to protect“
 भृजो बिभर्ति बिभृते भरते भरतीत्यपि । ऋदन्तस्य भृणातीति भर्त्सने शिने तथा भरः ‘ (श्लो. 28) इति देवः ।

मा (03.0007 — mā) [S. 75]
 माने शब्दे च (māne śabde ca) · ātmanepada
 „to measure, to weigh, to limit, to compare in size, to shine, to appear, to sound“
 ‘ मिमीते मायते माने माति तत्रैव शब्लुकि । मयते प्रणिदानेर्थे ‘ (श्लो. 9) इति देवः ।

हा (03.0008 — hā) [S. 75]
 गतौ (gatau) · ātmanepada
 „to go“

‘ गतौ त्यागे यथासङ्ख्यं जिहीते च जहाति च ‘ (श्लो. 11) - देवः ।

हा (03.0009 — hā) [S. 75]
 त्यागे (tyāge) · parasmaipada
 „to abandon, to leave, to desert, to omit, to neglect“

‘ गतौ त्यागे यथासङ्ख्यं जिहीते च जहाति च ‘ (श्लो. 11) - देवः ।

दा (03.0010 — dā) [S. 75]
 दाने (dāne) · ubhayapada
 „to give, to provide, to donate, to handover“

‘ दाजो दत्ते ददातीति, दाणो यच्छति, दो द्यति । दाति दायति दाप्दैपोः, दयते रक्षणे डितः ‘ (श्लो. 4) इति देवः ।

धा (03.0011 — dhā) [S. 75]
 धारणपोषणयोः (dhāraṇapoṣaṇayoḥ) · ubhayapada
 „to wear, to obey, to wear, to bear, to support, to nourish, to protect“

दानेप्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ डु धाज् - दानपोषणयोः ‘ इति क्षीरस्वामी । निरुक्तकारोपि (7.15) ‘ रत्नधातम् - रमणीयानां रत्नानां दातृत्वम् ‘ इत्याह । मैत्रेयरक्षितप्रभृतिभिः अस्य धातोः दानमपि अङ्गीकृतम् । ‘ धेटो धयति पानार्थं धाजो धत्ते दधात्यपि ‘ (श्लो. 6) इति देवः ।

निज् (03.0012 — nij) [S. 75]
 शौचपोषणयोः (śaucaṇapoṣaṇayoḥ) · ubhayapada
 „to wash, to purify, to cleanse, to nourish, to support“
 निङ्क्ते नेनेक्ति नेनक्ति शोचैर्थे पोषणे तथा ‘ (श्लो. 63) इति देवः ।

विज् (03.0013 — vij) [S. 75]
 पृथग्भावे (prthagbhāve) · ubhayapada
 „to split, to separate, to divide, to distinguish, to discern“

वेवेक्तीति पृथग्भावे विविक्ते च भये पुनः ‘ (श्लो. 61) इति देवः । ‘ विचिर् इति सभ्याः ‘ इति क्षीरस्वामी ।

विष् (03.0014 — viṣ) [S. 75]
 व्याप्तौ (vyāptau) · ubhayapada
 „to pervade, to spread“

‘ व्याप्तौ वेवेष्टि वेविष्टे ... ‘ (श्लो. 174) इति देवः । ‘ विष् ‘ इति काशकृत्स्नः । ‘ विष्लु इति कातन्त्रे पाठः ‘ इति च तत्र उक्तम् । ‘ उदिदित्येके । हरिदिति दुमे ‘ इति धा.का. व्याख्या (2.55) ।

घृ (03.0015 — ghr̥) [S. 75]
क्षरणदीप्त्योः (*kṣaraṇadiptyoh*) · parasmaipada
 „to sprinkle, to ooze out, to drip, to shine, to glow“

छान्दसः । ‘ आ गणान्तात् परस्मैपदिनः छन्दसाश्च ’ इति कौमुदी । ‘ यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचिद्विदुश्छान्दसम् ’ (श्लो. 33) इति देवः । क्षरणं = स्रवणम् इति क्षीरस्वामी ।

हृ (03.0016 — hr̥) [S. 75]
प्रसह्यकरणे (*prasaḥyakaṛaṇe*) · parasmaipada
 „to take forcibly, to rape“

छान्दसः । ‘ प्रसह्यहृत्यां हरणे जिघर्ति हरते हरेत् ’ (श्लो. 27) इति देवः ।

ऋ (03.0017 — ṛ) [S. 75]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

“ अस्य च अर्तेः घृप्रभृतित्वेपि भाषायामपि प्रयोगः दृश्यते । तच्च ‘ बहुलं छन्दसि ’ (7.4.78) इत्येव इत्त्वे सिद्धे अर्तेः पृथग् इत्त्वविधानसामर्थ्यात् अवसीयते ’ इति ‘ अर्तिपिपत्योश्च ’ (7.4.77) इत्यत्र भाष्ये स्थितम् “ इति पुरुषकारे लीलाशुक्लः । बालमनोरमायां मा. धा. वृत्तौ चापि अयमंशः विवृतः । ‘ तत्रेत्यृच्छतीत्यर्तेः शिने गतौ स्याद् ऋणाति तु ’ (श्लो. 30) - देवः ।

सृ (03.0018 — sr̥) [S. 75]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

छान्दसः । ‘ आ गणान्तात् परस्मैपदिनः छन्दसाश्च ’ इति कौमुदी । ‘ यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचिद्विदुश्छान्दसम् ’ (श्लो. 33) इति देवः । क्षरणं = स्रवणम् इति क्षीरस्वामी ।

भस् (03.0019 — bhas) [S. 75]
भर्त्सनदीप्त्योः (*bhartsanadiptyoh*) · parasmaipada
 „to frighten, to censure, to blame, to shine, to insult“

छान्दसः । ‘ भक्षणदीप्त्योः इति प्रामाणिकः इति, भर्त्सनभक्षणशब्दयोः तुल्यश्रुत्या पाठभेदः इति वा प्रतिभाति ’ इति कृदन्तरूपमाला ।

कि (03.0020 — ki) [S. 75]
ज्ञाने (*jñāne*) · parasmaipada
 „to know, to understand“

छान्दसः ।

कित् (03.0021 — kit) [S. 75]
ज्ञाने (*jñāne*) · parasmaipada
 „to know, to understand“

तुर् (03.0022 — tur) [S. 76]
त्वरणे (*tvaraṇe*) · parasmaipada
 „to make haste, to be quick“

छान्दसः ।

धिष् (03.0023 — dhiṣ) [S. 77]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound“

छान्दसः ।

धन् (03.0024 — dhan) [S. 76]
धान्ये (*dhānye*) · parasmaipada
 „to bear fruit, to produce crops“

छान्दसः । ‘ धान्ये = धान्याजने इत्यर्थः ’ इति सिद्धान्तकौमुदी ।

जन् (03.0025 — jan) [S. 77]
जनने (*janane*) · parasmaipada
 „to create, to procreate, to make“

छान्दसः । उत्पत्तौ अकर्मकः, उत्पादने सकर्मकः ।

गा (03.0026 — gā) [S. 76]
स्तुतौ (*stutau*) · parasmaipada
 „to praise, to acclaim“

छान्दसः । ‘ जनेन च ’ इति क्षीरस्वामी ।

दिवादिः (Divādi)

दिक् (04.0001 — div)

[S. 76]

क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु (kriḍāvijigīṣāvyavahāradhyutistutitimodamadastvapnakāntigatiṣu)

· parasmaipada

„to play, to gamble, to dice, to desire to win, to transact, to glow, to shine, to praise, to please, to boast, to sleep, to wish, to go“

व्यवहारः = ऋयविक्रयादिः । यथासम्भवं सकर्मकत्वाकर्मकत्वे बोध्ये ।
‘ अर्दने देवयेत्, दीव्येत् क्रीडादौ, परिकूजने । देवयेत्, इदितो दिन्वेत्,
देवेदेवेत देवने ‘ (श्लो. 160-161) इति देवः ।

सिक् (04.0002 — siv)

[S. 76]

तन्तुसन्ताने (tantusantāne) · parasmaipada

„to weave, to sew“

स्रिक् (04.0003 — sriv)

[S. 76]

गतिशोषणयोः (gatiśoṣaṇayoh) · parasmaipada

„to go, to dry up“

ष्ठिक् (04.0004 — ṣṭhiv)

[S. 76]

निरसने (nirasane) · parasmaipada

„to spit, to rinse the mouth“

‘ केचिदिहामुं न पठन्ति ‘ - कौमुदी ।

स्नुक् (04.0005 — snus)

[S. 76]

अदने आदाने अदर्शने च (adane ādāne adarśane ca) · parasmaipada

„to eat, to swallow, to consume, to take, to disappear, to be invisible“

आदाने इत्येके । अदर्शने इत्यपरे ।

स्नक् (04.0006 — snas)

[S. 76]

अदने निरसने च (adane nirasane ca) · parasmaipada

„to spit, to rinse the mouth“

आदाने इत्येके । अदर्शने इति द्रुमिडाः इति धातुवृत्तिः । स्वामिकाश्यपा
काश्यपादिमतानुसारेण अयं धातुः माधवीयादिषु पठितः ।

क्नक् (04.0007 — knas)

[S. 76]

ह्रणदीप्तयोः (hvaraṇādiptyoh) · parasmaipada

„to be crooked, to shine, to glow“

ह्रणम् = कौटिल्यम् ।

व्युक् (04.0008 — vyuṣ)

[S. 76]

दाहे (dāhe) · parasmaipada

„to burn, to set on fire, to fry, to split“

प्लुक् (04.0009 — pluṣ)

[S. 76]

दाहे (dāhe) · parasmaipada

„to burn, to set on fire, to fry, to split“

नृत् (04.0010 — nrt)

[S. 76]

गात्रविक्षेपे (gātravikṣepe) · parasmaipada

„to dance, to gesticulate, to enact“

त्रस् (04.0011 — tras)

[S. 76]

उद्वेगे (udvege) · parasmaipada

„to fear, to tremble“

उद्वेगः = भयम् इति क्षीरस्वामी । ‘ त्रसति त्रस्यतीत्येवमुद्वेगार्थे तु वा श्यनि
‘ (श्लो. 191) इति देवः ।

कुथ् (04.0012 — kuth)

[S. 76]

पूतीभावे (pūtibhāve) · parasmaipada

„to have rotten smell, to have bad smell“

पूतीभावः = दौर्गन्ध्यम् इति सिद्धान्तकौमुदी । पवित्रीकरणमिति
तत्त्वबोधिनी । ‘ कुथ्नाति कुन्थेत् संक्लेशे, पूतीभावे तु कुथ्यति ‘ (श्लो.
38) इति देवः ।

पुथ् (04.0013 — puth)

[S. 76]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to hurt“

पुथ्येत्युच्यति हिंसार्थे भाषार्थे पोथयेदिति ‘ (श्लो. 100) इति देवः ।

गुध् (04.0014 — gudh)

[S. 76]

परिवेष्टने (pariveṣṭane) · parasmaipada

„to surround, to cover“

गुधेर्गुध्नाति रोषेर्धे गुध्येत् तु परिवेष्टने ‘ (श्लो. 121) इति देवः ।

क्षिप् (04.0015 — kṣip)

[S. 76]

प्रेरणे (prerane) · parasmaipada

„to throw“

प्रेरणम् = निरसनम् इति धातुकाव्यव्याख्या । ‘ क्षिप्यति प्रेरणे, शे तु क्षिपति
क्षिपते पदे ‘ (श्लो. 130) इति देवः ।

पुष्प् (04.0016 — puṣp)

[S. 79]

विकसने (vikasane) · parasmaipada

„to blossom, to flourish, to flower“

तिम् (04.0017 — tim)

[S. 79]

आर्द्रिभावे (ādrībhāve) · parasmaipada

„to be wet, to be moist“

तीम् (04.0018 — tim)

[S. 79]

आर्द्रिभावे (*ārdribhāve*) · parasmaipada
„to be wet, to be moist“**स्तिम्** (04.0019 — stim)

[S. 79]

आर्द्रिभावे (*ārdribhāve*) · parasmaipada
„to be wet, to be moist“

स्तिम् ‘ इति माधावादयः । ‘ निश्चलीभावे ‘ इति च केचित् । ‘ क्लेदे ‘ इति परे ।

स्तीम् (04.0020 — stīm)

[S. 79]

आर्द्रिभावे (*ārdribhāve*) · parasmaipada
„to be wet, to be moist“

तीम् ‘ इति केचित् पठन्ति इति धातुवृत्तिः ।

ब्रीड् (04.0021 — vṛīḍ)

[S. 79]

चोदने लज्जायां च (*codane lajjāyām ca*) · parasmaipada
„to be shy, to inspire“

धातुवृत्तौ तु ‘ चोदने ‘ इत्येव । तरङ्गिण्यां ‘ चोदने ‘ इति पठित्वा ‘ चोदनम् - लज्जा ‘ इति दृश्यते । ‘ लज्जायामप्यधीयते ‘ इति मैत्रेयः । दीक्षितकाशकृस्त्रात्रेयादयस्तु ‘ चोदने लज्जायां च ‘ इत्येव पठन्ति । ‘ प्रेरणे च इति दुम् ‘ इति धातुकाव्यव्याख्याम् । (1.57)

इष् (04.0022 — iṣ)

[S. 79]

गतौ (*gatau*) · parasmaipada
„to go“

इष्णात्याभीक्ष्ण्ये, इच्छायामिच्छेद्गत्यर्थे इष्यति’ (श्लो. 168) - देवः ।

सह् (04.0023 — sah)

[S. 79]

चक्यर्थे (*cakyarthe*) · parasmaipada

„to be satisfied, to be patient, to tolerate, to resist“

चक्यर्थः = तृप्तिः ।

सुह् (04.0024 — suh)

[S. 79]

चक्यर्थे (*cakyarthe*) · parasmaipada

„to be satisfied, to be patient, to tolerate, to resist“

‘ फलानां सुहितः । सुहितार्थाः तृप्त्यर्थाः इति वैयाकरणाः ‘ इति कौमुदी । ‘ चक्यर्थः = तृप्तिः ‘ इति स्वामिकाश्यपधनपालशाकटायनाः ।

जू (04.0025 — jū)

[S. 79]

वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada

„to grow old“

‘ जृणाति, जीर्यति, जरत्येकार्थे जास्यत्यपि ‘ (श्लो. 39) इति देवः ।

झू (04.0026 — jhū)

[S. 79]

वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada
„to grow old“

जू वायोहानौ ‘ इत्यस्य पाठभेदोऽयम् ।

सू (04.0027 — sū)

[S. 79]

प्राणिप्रसवे (*prāṇiprasave*) · ātmanepada

„to procreate, to conceive, to give birth“

अत्र प्राणिग्रहणमतन्त्रम् । तेन ‘ प्रसूनास्तरवः इति भवति ‘ इति माधवः ।

दू (04.0028 — dū)

[S. 79]

परितापे (*paritāpe*) · ātmanepada

„to feel sad“

परितापः = खेदः । ‘ दुनोति दूयते तापे, दवतीति गतौ पदम् ‘ (श्लो. 22) इति देवः ।

दी (04.0029 — dī)

[S. 79]

क्षये (*kṣaye*) · ātmanepada

„to perish, to decay, to deteriorate“

डी (04.0030 — ḍī)

[S. 79]

विहायसा गतौ (*vihāyāsā gatau*) · ātmanepada

„to pass through air, to fly“

विहायसा गतौ डीडो डयते डीयते पदे ‘ (श्लो. 20) इति देवः ।

धी (04.0031 — dhī)

[S. 79]

आधारे आदाने अनादरे च (*ādāhare ādāne anādare ca*) · ātmanepada

„to support, to hold, to take, to despise, to become hidden, to disappear“

आधारे ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ अनादरे ‘ इति मैत्रेयः । ‘ आदाने ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

मी (04.0032 — mī)

[S. 79]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ātmanepada

„to kill, to die, to leave body“

‘ मीजो मीनाति मीनीते, हिंसायां मीयते डितः ‘ (श्लो. 16) इति देवः । ‘ हिंसात्र मृतिः ‘ इति धा. का. व्या व्याख्यायाम् (2.58) ।

री (04.0033 — rī)

[S. 79]

स्रवणे (*sraṇe*) · ātmanepada

„to ooze, to flow“

‘ स्रवणे रीयते रीडो रिणाति गतिरेषयोः ‘ (श्लो. 18) इति देवः । ‘ श्रवणेपि ‘ इति क्वचित् पाठः ।

ली (04.0034 — li) [S. 79]
श्लेषणे (*śleṣaṇe*) · ātmanepada
 „to adhere, to be absorbed, to dissolve, to unite“
 ‘लापयेल्लालयेदात्वे श्लेषणे लीयतेलिनात्’ (श्लो. 18) - देवः ।

व्री (04.0035 — vṛi) [S. 79]
वृणीत्यर्थे (*vṛṇotyarthē*) · ātmanepada
 „to choose, to select, to find, to glean“

वरणे - आवरणे सामीप्ये ‘इति काशकृत्स्नः । ‘व्रीणाति वरणे तत्र व्रीडो व्रीयेत तु श्यनि’ (श्लो. 19) इति देवः । ‘छादनं परिग्रहो वा तत्’ इति धा.का.व्या व्याख्यायाम् । (1.58)

पी (04.0036 — pī) [S. 79]
पाने (*pāne*) · ātmanepada
 „to drink“

मा (04.0037 — mā) [S. 79]
माने (*māne*) · ātmanepada
 „to measure, to weigh, to limit, to compare in size“
 ‘मिमीते मायते माने माति तत्रैव शब्बुकि’ (श्लो. 9) इति देवः । दुर्गादयः केचिदेवामुं धातुं पठन्ति । क्षीरस्वामिप्रभृतयस्तु न पठन्ति ।

ई (04.0038 — i) [S. 79]
गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go“
 ‘अयत्येतीयते गत्याम् अधीतेध्येति चेडिकोः’ (श्लो. 14) - देवः ।

प्री (04.0039 — prī) [S. 79]
प्रीतौ (*prītau*) · ātmanepada
 „to please, to love, to show affection“

‘प्रीतिः लुष्टिः । ‘मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः’ इति अमरः । एवं सति अकर्मकः । यथा - फल - मूलादिना हरिः प्रीयते । दृष्यति इत्यर्थः । यदा तु प्रीतिः तर्पणं , प्रीञ् तर्पणे इति त्रैयादिकात् क्तिनि प्रीतिशब्दनिष्पत्तिः, तदा तु सकर्मकः । प्रीयते = तर्पयति इत्यर्थः । ‘प्रीङ् प्रीतौ प्रीयतेप्रीणात् प्रीणीते तर्पणे जितः । अणौ यौ जित्वसाफल्यत् प्रीणयेत् प्रयते प्रयेत्’ (श्लो. 19-20) इति देवः ।

शो (04.0040 — śo) [S. 79]
तनूकरणे (*tanūkarāṇe*) · parasmaipada
 „to whet, to sharpen“
 ‘तक्षणे’ इति हेमचन्द्रः । ‘निशाने’ इति वोपदेवः । अन्ये सर्वेपि ‘तनूकरणे’ इत्येव पठन्ति ।

छो (04.0041 — cho) [S. 79]
छेदने (*chedane*) · parasmaipada
 „to cut, to mow“

सो (04.0042 — so) [S. 79]
अन्तकर्मणि (*antakarmanī*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to terminate, to finish, to end“
 ‘षै क्षये सायतीतीष्टम् अन्तकर्मणि तु स्यति’ (श्लो. 7) इति देवः ।

दो (04.0043 — do) [S. 79]
अवखण्डने (*avakhaṇḍane*) · parasmaipada
 „to cut, to mow“

जन् (04.0044 — jan) [S. 79]
प्रादुर्भावे (*prādurbhāve*) · ātmanepada
 „to be born, to become, to come to existence“
 प्रादुर्भावः उत्पत्तिरभिव्यक्तिर्वा । यदा त्वन्तर्भावितण्यर्थम् उत्पादनायाम् । अभिव्यञ्जनायां वा वर्तते तदा अनुपूर्वकोपि अयं धातुः सकर्मकः ।

दीप् (04.0045 — dip) [S. 79]
दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
 „to shine, to burn, to be illustrious, to glow“
 दीपि ‘इति क्षीरतरङ्गिणीपाठः ।

पूर (04.0046 — pūr) [S. 79]
आप्यायने (*āpyāyane*) · ātmanepada
 „to fill, to complete, to fulfill“
 आप्यायनं वृद्धिः ‘इति क्षीरस्वामी । ‘पूरेराप्यायनेर्थे स्यात् पूर्यते पूरयेदपि’ (श्लो. 150) इति देवः ।

तूर (04.0047 — tūr) [S. 79]
गतित्वरणहिंसनयोः (*gatitvarṇahimsanayoh*) · ātmanepada
 „to hurry, to destroy, to irritate“

‘गतेः त्वरणे हिंसने च’ इति क्षीरस्वामी । ‘तूर’ इति दुर्गाः । ‘त्वरणहिंसनयोः’ इति मैत्रेयः । ‘त्वरणमात्रे च दुर्मे’ इति धा.का. व्याख्यायाम् । (2.59)

धूर् (04.0048 — dhūr) [S. 79]
हिंसागत्योः (*himsāgatyoh*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy, to go“

गूर (04.0049 — gūr) [S. 79]
हिंसागत्योः (*himsāgatyoh*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy, to go“

‘गूरते गूर(गुर)येतेति शे णावुद्यमने तडि । श्यनि गूर्यत इत्येवं गतिहिंसनयोस्तुडि’ (श्लो. 152) इति देवः । ‘हिंसावयोहान्योः’ इति क्वचित् पाठः ।

घूर (04.0050 — ghūr) [S. 79]
 हिंसावयोहान्योः (hiṃsāvayohānyoh) · ātmanepada
 „to kill, to torture, to become old“

जूर (04.0051 — jūr) [S. 79]
 हिंसावयोहान्योः (hiṃsāvayohānyoh) · ātmanepada
 „to kill, to torture, to become old“

शूर (04.0052 — śūr) [S. 79]
 हिंसास्तम्भनयोः (hiṃsāstambhanayoh) · ātmanepada
 „to kill, to torture, to become old“

शूरयेतेति विक्रान्तौ शूर्येति स्तम्भहिंसयोः ‘ (श्लो. 151) इति देवः ।

चूर (04.0053 — cūr) [S. 79]
 दाहे (dāhe) · ātmanepada
 „to burn to ashes“

तप् (04.0054 — tap) [S. 79]
 ऐश्वर्ये (aiśvarye) · ātmanepada
 „to be powerful“

‘ अयं धातुरैश्वर्ये वा श्यनं तडम् च लभते । अन्यदा तु शब्दिकरणः परस्मैपदी च - सिद्धान्तकौमुदी । केचित् ‘ वा ‘ इति पदं ‘ वृतु वरणे ‘ इति अनन्तरं पठिष्यमाणस्य धातोः आद्यावयवम् इच्छन्ति । तन्मते ऐश्वर्येथे अस्मात् धातोः तड्श्यनौ नित्यमेव भवतः । ‘ सन्तापेथे तपेद् दाहे तापयेत् तपते तपेत् । ऐश्वर्ये वा दिवादित्वात् तप्यते तपतीति वा ‘ (श्लो. 131) इति देवः । ‘ पत ‘ इति व्यत्ययेन पाठान्तरम् । ‘ द्युत धामनि युतः पत्यमानः ‘ इति कौमुदी । ‘ अस्माकं तु उभयमपि प्रमाणम् । आचार्येण उभयथा शिष्याणां प्रतिपादनात् ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

वृत् (04.0055 — vṛt) [S. 79]
 वरणे (varāṇe) · ātmanepada
 „to choose, to like, to serve, to do employment“

केचित् पूर्वत्र वाग्रहणमस्यादि पठित्वा (कृत्वा) ‘ वावृतु वरणे ‘ इत्याहुः ‘ इति धा. का. व्याख्या (2.60) । विषयेस्मिन् कृदन्तरूपमालायां ‘ वावृतु वरणे ‘ इत्यत्र (1590) बहवः विषयाः निरूपिताः ।

वावृत् (04.0056 — vāvṛt) [S. 79]
 वरणे (varāṇe) · ātmanepada
 „to choose, to like, to serve, to do employment“

क्लिश् (04.0057 — kliś) [S. 79]
 उपतापे (upatāpe) · ātmanepada
 „to be ill, to be sad, to suffer“

व्यक्तोक्तौ क्लेशते क्लेशेः, क्लिश्नाति तु विबाधने । दिवादेरुपतापेथे तडि स्यात् क्लिश्यते पदम् ‘ (श्लो. 163- 164) इति देवः ।

काश् (04.0058 — kāś) [S. 79]
 दीप्तौ (diptau) · ātmanepada
 „to glow, to shine“

काशेः दीप्तौ काश्येत काशते ‘ (श्लो. 165) इति देवः ।

वाश् (04.0059 — vāś) [S. 79]
 शब्दे (śabde) · ātmanepada
 „to howl, to growl, to roar“

वासु ‘ इति काशकृत्स्नः । ‘ वाशु ‘ इति कातन्त्राः अन्ये वैयाकरणाः च ।

मृष् (04.0060 — mṛṣ) [S. 79]
 तितिक्षायाम् (titikṣāyām) · ubhayapada
 „to tolerate, to bear, to endure, to suffer, to forgive“

... क्षमायां यौ, मर्षेन्मर्षेत मर्षयेत् । मृष्यते मृष्यतीति स्यात् स्नेहने शपि मर्षति ‘ (श्लो. 173) इति देवः ।

शुच् (04.0061 — śuc) [S. 79]
 पूतीभावे (pūtibhāve) · ubhayapada
 „to be wet, to be clean, to be purified“

पूतीभावः = क्लेदः ।

नह् (04.0062 — nah) [S. 79]
 बन्धने (bandhane) · ubhayapada
 „to tie“

रज्ज् (04.0063 — rañj) [S. 79]
 रागे (rāge) · ubhayapada
 „to color, to be involved in, to be attracted to“

रजते रजतीत्येव रज्यते रज्यतीत्यपि । रागार्थे शप्श्यनोद्ध .. ‘ (श्लो. 57 - 58) इति देवः ।

शप् (04.0064 — śap) [S. 79]
 आक्रोशे (ākrośe) · ubhayapada
 „to swear, to take oath, to curse“

‘ आक्रोशे शप्यते शप्येत् शपते शपतीति च । उपालम्भे शपेर्वाक्यात्तडि, स्याच्छपते पदम् ‘ (श्लो. 132) इति देवः ।

पद् (04.0065 — pad) [S. 79]
 गतौ (gatau) · ātmanepada
 „to go, to attain“

पदल् ‘ इति पुरुषकारसम्मतः पाठः । ‘ श्यनि गत्यर्थे पद्यते पदयेत णौ ‘ (श्लो. 109) इति देवः ।

खिद् (04.0066 — khid) [S. 79]
दैन्ये (*dainye*) · ātmanepada
 „to be sad, to be displeased, to be distressed“
 दैन्येर्धे खिद्यते खिन्ते, परिधाते (तपे) तु खिन्दति ‘ (श्लो. 112) इति देवः ।

विद् (04.0067 — vid) [S. 79]
सत्तायाम् (*sattāyām*) · ātmanepada
 „to exist“
 ‘ सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ‘ (श्लो. 111) - देवः ।

बुध् (04.0068 — budh) [S. 79]
अवगमने (*avagamane*) · ātmanepada
 „to know, to understand“
 ‘ बुध्यते बोधतीत्येवं बुधेरवगमे द्वयम् ‘ (श्लो. 119) - देवः ।

युध् (04.0069 — yudh) [S. 79]
सम्प्रहारे (*samprahāre*) · ātmanepada
 „to fight“
 ‘ सम्प्रहारः = हननम् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

रुध् (04.0070 — rudh) [S. 79]
कामे (*kāme*) · ātmanepada
 „to pity, to be compassionate, to agree, to approve, to mourn, to grieve, to desire, to wish“
 ‘ अनुपूर्वो रुधिः कामेर्धे तड्श्यनौ भजते ‘ इति धा.का. व्याख्यायां (2.62) विवृतम् । ‘ रुन्धे रुणद्ध्यावरणे, कामेनावनुरुध्यते ‘ (श्लो. 121) इति देवः ।

अण् (04.0071 — aṇ) [S. 79]
प्राणने (*prāṇane*) · ātmanepada
 „to live, to breath“
 अन ‘ इति दन्त्यान्तोयमित्येके इति कौमुदी । ‘ अणेरणति शब्दार्थे प्राणते त्वण्यते श्यनि ‘ (श्लो. 92) इति देवः ।

अन् (04.0072 — an) [S. 79]
प्राणने (*prāṇane*) · ātmanepada
 „to breath, to breathe“

मन् (04.0073 — man) [S. 79]
ज्ञाने (*jñāne*) · ātmanepada
 „to believe, to know, to understand, to consider, to think“
 ‘ स्तम्भे मानयते, ज्ञाने मन्यते मनुते पदम् । पूजायां मानयेन्मानेत्, यौ मीमांसते तड्श्यनोः ‘ (श्लो. 125 - 126) इति देवः ।

युज् (04.0074 — yuj) [S. 79]
समाधौ (*samādhau*) · ātmanepada
 „to concentrate, to focus, to abstain from senses, to meditate“

“ चित्तवृत्तेः धात्वर्थान्तर्भावात् अकर्मकत्वम् । अर्थान्तरे तु सकर्मकोपि ‘ सृजयुज्योः सकर्मकयोः कर्मवद्भावः ‘ इति कर्मवत्सूत्रवार्तिकात् ” इति बालमनोरमा । समाधिः = चित्तवृत्तिनिरोधः । ‘ युनक्ति युङ्क्ते योगार्थे समाधौ युज्यते श्यनि । युजेः संयमनार्थे वा णौ योजयति योजति ‘ (श्लो. 64) इति देवः ।

सृज् (04.0075 — sṛj) [S. 79]
विसर्गे (*visarge*) · ātmanepada
 „to discharge, to let loose, to let off“
 विसर्गः = सम्बन्धः । ‘ सर्गे सृज्यते सृजतीति च ‘ (श्लो. 62) इति देवः ।

लिश् (04.0076 — liś) [S. 79]
अल्पीभावे (*alpībhāve*) · ātmanepada
 „to decrease, to reduce“
 ‘ लिश्यते लिशतीत्येवमल्पीभावे गतौ क्रमात् ‘ (श्लो. 165) इति देवः ।
 ‘ क्षीरस्वामिधनपालो अस्य तुदादित्वं मन्येते ‘ इति वदति पुरुषकारः ।

राध् (04.0077 — rādh) [S. 79]
वृद्धिसिद्धिद्रोहदैवपर्यालोचनादिषु
च (*vṛddhisiddhidrohadaivaparyālocanādiṣu ca*) · parasmaipada
 „to grow“

“ राधोकर्मकादेव वृद्धावेव । (ग. सू. दिवादौ) एवकारः भिन्नक्रमः । राधोकर्मकादेव श्यन् । उदाहरणमाह वृद्धाविति । यन्मह्यमपराध्यति । दुह्यति इत्यर्थः । विराध्यन्तं क्षमेत कः । दुह्यताम् इत्यर्थः । राध्यत्योदनः । सिद्धयतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवं पर्यालोचयतीत्यर्थः । देवस्य धात्वर्थेन्तर्भावात् जीवत्यादिवत् अकर्मकत्वम् “ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ राध्नोति संसिद्धयर्थे श्नौ, राध्येत् वृद्धावकर्मकात् ‘ (श्लो. 122) इति देवः । अत्र प्रयुक्तस्य एवकारस्य विविधाः अर्थाः कृदन्तरूपमालायां दर्शिताः । ‘ अस्य तु सिद्धिद्रोहदैवपर्यालोचनादयोर्थाः ‘ इति धा.का.व्याख्या (2.63) ।

व्यध् (04.0078 — vyadh) [S. 79]
ताडने (*tāḍane*) · parasmaipada
 „to strike, to hurt, to stab, to pierce, to hit, to cause pain, to pinch“

‘ ताडनं - प्रायेण विदारणपर्यन्तम् ‘ इति धा.का. व्याख्या (2-63) ।

पुष् (04.0079 — puṣ) [S. 79]
पुष्टौ (*puṣṭau*) · parasmaipada
 „to nurture, to nourish, to maintain, to promote, to bring up, to support“

‘ धारणे पोषयेत् पुष्टौ पुष्येत् पुष्णाति पोषति ‘ (श्लो. 171) - देवः ।

शुष् (04.0080 — śuṣ) [S. 79]

शोषणे (*śoṣaṇe*) · parasmaipada
„to become dry“

तुष् (04.0081 — tuṣ) [S. 79]

प्रीतौ (*prītau*) · parasmaipada
„to be pleased, to be delighted, to be happy“
प्रीतिः = तृप्तिः ।

दुष् (04.0082 — duṣ) [S. 79]

वैकृत्ये (*vaikṛtye*) · parasmaipada
„to sin, to soil, to make impure, to cause pain, to hurt“
वैकृत्यं रूपभङ्गः । इति क्षीरस्वामी ।

श्लिष् (04.0083 — śliṣ) [S. 79]

आलिङ्गने (*āliṅgane*) · parasmaipada
„to hug, to embrace“
श्लिष्यत्यालिङ्गने दाहे श्लेषते णिचि श्लेषयेत् (श्लो. 175) इति देवः ।

शक् (04.0084 — śak) [S. 79]

मर्षणे (*marṣaṇe*) · ubhayapada
„to be able, to be possible“
मर्षणर्थे शकधातुः विकल्पेन परस्मैपदी भवति । मर्षणमिह सामर्थ्यम् । शक्यति शक्यते वा हरिं द्रष्टुं भक्तः । ‘विभाषितः इत्युभयपदीत्यर्थः’ इति कौमुदी । ‘क्षमायाम्’ इति कातन्त्रकाशकृत्स्नौ । ‘शक्तौ’ इति वोपदेवः । ‘शक्यते शक्यतीत्येवं शपि शनौ श्यनि च क्रमात्’ (श्लो. 43) इति देवः ।

स्विद् (04.0085 — svid) [S. 79]

गात्रप्रक्षरणे (*gātraprakṣaraṇe*) · parasmaipada
„to sweat, to perspire“
घर्मसुतौ इत्यर्थः । अयं जीदिति न्यासकारादयः । नेति हरदत्तादयः । ‘गात्रप्रक्षरणे स्विद्येत् स्वेदते स्नेहमोकयोः’ (श्लो. 107) इति देवः ।

क्रुध् (04.0086 — krudh) [S. 79]

क्रोधे (*krodhe*) · parasmaipada
„to be angry“

क्षुध् (04.0087 — kṣudh) [S. 79]

बुभुक्षायाम् (*bubhukṣāyām*) · parasmaipada
„to be hungry“

शुध् (04.0088 — śudh) [S. 79]

शौचे (*śauce*) · parasmaipada
„to become pure“

शौचम् = नैर्मल्यम् इति क्षीरस्वामी । ‘शुद्धौ शुन्धति भूवादेः शुधेः शोचे तु शुध्यति’ (श्लो. 117) इति देवः । शोधने, व्यवस्थिते, अन्वेषणे, नाशने च दृश्यते । यदाह मनुः - ‘वेदाभ्यासेन शुध्यन्ति’ (11.46) इति । अत्र नश्यति इत्यर्थः ‘इति कुल्लूकभट्टः ।

सिध् (04.0089 — sidh) [S. 79]

संराद्धौ (*saṃrāddhau*) · parasmaipada
„to be thoroughly prepared, to be accomplished, to be achieved, to be ready“

संराद्धिः = विपत्तिः । ‘सिधेः सिध्यति संराद्धौ’ (श्लो. 116) इति देवः । संराद्धिः निष्पत्तिः । ‘केचिद्वृत्तं पठन्ति । तदसत् । अनुदात्तोपदेशवैयर्थ्यात्’ इति माधवः ।

रध् (04.0090 — radh) [S. 79]

हिंसासंराद्धयोः (*himsāsaṃrāddhyoḥ*) · parasmaipada
„to kill, to injure, to hurt, to be ripen, to be ready“
‘रधादिभ्यश्च’ - रध, नश्, तृप्, दृप्, दुह, मुह, णुह, णिह, एभ्यः वलाढ्यार्धाधातुकस्य वेट् स्यात् । ‘रध हिंसायाम्’ इत्येव प्रौढमनोरमादिषु पाठः । ‘हिंसासंसिद्धयोः’ इति काशिकायां (7.2.45) दृष्टः पाठः । संराद्धिः = विपत्तिः । ‘संराद्धिः पाकः’ इति मा. धा. वृत्तिः ।

नश् (04.0091 — naś) [S. 79]

अदर्शने (*adarśane*) · parasmaipada
„to disappear, to perish, to get destroyed, to be invisible“

तृप् (04.0092 — tṛp) [S. 79]

प्रीणने (*prīṇane*) · parasmaipada
„to satisfy, to be satisfied, to please, to be pleased“

प्रीणनम् = तृप्तिः, तर्पणं च । आद्येकर्मकः, द्वितीये सकर्मकः । ‘तृप्नोति तृप्येतीत्येते प्रीणने श्नौ श्यनि क्रमात् । तृप्तावन्यतरस्यां णौ स्यातां तर्पति तर्पयेत्’ (श्लो. 133) इति देवः ।

दृप् (04.0093 — dṛp) [S. 79]

हर्षमोहनयोः (*harṣamohanayoḥ*) · parasmaipada
„to be glad, to be proud“

‘हर्षमोचनयोः’ इति मैत्रेयः । ‘मोहनम् - गर्वः’ इति स्वामी । धातोरस्य अनुदात्तत्वेपि न आत्मनेपदित्वं, न वा इण्णिषेधः । किन्तु ‘अनुदात्तस्य चर्दुपधस्य ...’ (6.1.59) इत्यत्र ग्रहनार्थमेव अनुदात्तत्वम् । ‘रधादिभ्यश्च’ (7.2.45) इत्यनेन इङ्गविकल्पः । ‘रधादित्वादिमौ वेटाकावमर्थमनुदात्ता’ इति वचनम् इह स्मर्तव्यम् ।

दुह् (04.0094 — druh) [S. 79]

जिघांसायाम् (*jighāṃsāyām*) · parasmaipada
„to hate, to try to hurt“

मुह् (04.0095 — muh) [S. 79]
 वैचित्त्ये (vaicittye) · parasmaipada
 „to lose senses, to faint, to be foolish, to err“
 वैचित्त्यम् = विचित्तता, अविवेकः ।

सुह् (04.0096 — snuh) [S. 79]
 उद्गिरणे (udgirane) · parasmaipada
 „to vomit“

स्निह् (04.0097 — snih) [S. 79]
 प्रीतौ (prītau) · parasmaipada
 „to feel affection for, to love, to be kind to“

‘ णिह ’ धातोः अनन्तरं वृत्करणम् दृश्यते । तच्च रधादिपाठसमाप्तिसूचनाय । पुषादयः तु अनुवर्तन्ते एव । तथा हि कौमुदी - “ रधादयः समाप्ताः । पुषादयः तु आ गणान्तात् इति सिद्धान्तः “ इति । तरङ्गिण्यां तु रधादीन् परिसमाप्य - ‘ एतावन्तः पुषादिरित्येके । अग्रे तु शमादिः ’ इति उक्तम् । ‘ तत् भाष्यादिविरोधात् उपेक्ष्यम् ’ इति उक्त्वा मा. धा. वृत्तौ कैयटोक्तिः विवृता । विस्तरः तत्रैव दृष्टव्यः । ‘ स्नेहने स्नेहयेत्, प्रीतौ स्निह्येत् ’ (श्लो. 198) इति देवः । ‘ स्निह् ’ इति केचित् । तद् भाष्यादिविरोधादुपेक्ष्यम् ।

शम् (04.0098 — śam) [S. 79]
 उपशमे (upaśame) · parasmaipada
 „to be calm, to be pacified, to be quiet“

उपशमः नाशः इन्द्रियनिग्रहश्च । ‘ आलोचने शमयते शाम्यत्युपशमे श्यनि ’ (श्लो. 149) इति देवः ।

तम् (04.0099 — tam) [S. 79]
 काङ्क्षायां (kāṅkṣāyām) · parasmaipada
 „to desire, to wish, to be sad“

दम् (04.0100 — dam) [S. 79]
 उपशमे (upaśame) · parasmaipada
 „to be calm, to be pacified, to be quiet“

श्रम् (04.0101 — śram) [S. 79]
 तपसि खेदे च (tapasi khede ca) · parasmaipada
 „to do penance, to be fatigued, to be tired“

भ्रम् (04.0102 — bhram) [S. 79]
 अनवस्थाने (anavasthāne) · parasmaipada
 „to be unsteady, to wander to roam“

अनवस्थानम् = देशान्तरगमनम् । ‘ चलने भ्रमति भ्रम्येत्, शमादेः भ्राम्यति भ्रमेत् ’ (श्लो. 147) इति देवः ।

क्षम् (04.0103 — kṣam) [S. 79]
 सहने (sahane) · parasmaipada
 „to endure, to suffer, to tolerate, to forgive“
 अषितः क्षाम्यतेः क्षान्तिः क्षमूषः क्षमते क्षमा ‘ (श्लो. 146) इति देवः ।

क्लम् (04.0104 — klam) [S. 79]
 ग्लानौ (glānau) · parasmaipada
 „to be fatigued, to be tired“

मद् (04.0105 — mad) [S. 79]
 हर्षे ग्लेपने च (harṣe glepane ca) · parasmaipada
 „to be happy, to be tired, to be intoxicated“

ग्लेपनम् = दैन्यम् ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ ग्लेपने ’ इति क्षीरतरङ्गिण्यां पाठः । ‘ स्तूत्यादौ मन्दते, हर्षे माद्येत्, मादयते णिचि ’ (श्लो. 112) इति देवः ।

अस् (04.0106 — as) [S. 79]
 क्षेपणे (kṣepaṇe) · parasmaipada
 „to throw, to be disappointed“

असतेसति गत्यादौ भुव्यस्ति क्षेपणेऽस्यति ‘ (श्लो. 184) - देवः ।

यस् (04.0107 — yas) [S. 79]
 प्रयत्ने (prayatne) · parasmaipada
 „to endeavour, to strive, to try“

जस् (04.0108 — jas) [S. 79]
 मोक्षणे (mokṣaṇe) · parasmaipada
 „to leave, to set free“

मोक्षणे जस्यतीति स्यात् णावत्रार्थे तु जंसयेत् । हिंसाताडनयोर्धात्वोः उदितोर्जासायेदिति ‘ (श्लो. 188 - 189) इति देवः ।

तस् (04.0109 — tas) [S. 79]
 उपक्षये (upakṣaye) · parasmaipada
 „to throw, to bounce, to fly away“

तस्यत्युपक्षयार्थे णौ, अलङ्कारे तु तंसयेत् (श्लो. 189) इति देवः ।

दस् (04.0110 — das) [S. 79]
 उपक्षये (upakṣaye) · parasmaipada
 „to throw, to bounce, to fly away“

उपतापे ‘ इति दशपाद्युणादिवृत्तौ पाठः । ‘ दंसयेन्मोक्षणे, दस्येत् क्षये, दंसयते णिचि । दंशदर्शनयोः, दासेदनि दासति दासते ‘ (श्लो. 186 - 188) इति देवः ।

वस् (04.0111 — vas) [S. 79]
 स्तम्भे (stambhe) · parasmaipada
 „to be firm to be fixed, to be straight“

वस्यति स्तम्भने वस्ते छादने वसयेद् वसेत् ‘ (श्लो. 187) इति देवः ।

बस् (04.0112 — bas) [S. 79]
 स्तम्भे (*stambhe*) · parasmaipada
 „to be firm to be fixed, to be straight“

युस् (04.0113 — yus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition, to burn, to fry“

व्युष् (04.0114 — vyuṣ) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition, to burn, to fry“

व्युस् ' इति केचित् । अयकारो ' वुस् ' इत्यन्ये । अयं दाहार्थे पठितः,
 अर्थभेदे त्वङ्गं दिवादौ पुनः पठ्यते ।

व्युस् (04.0115 — vyus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition, to burn, to fry“

ब्युस् (04.0116 — byus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition, to burn, to fry“

बुस् (04.0117 — bus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate“

वुस् (04.0118 — vus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition“

प्युष् (04.0119 — pyuṣ) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition“

प्युस् (04.0120 — pyus) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to split, to divide, to separate, to partition“

पुष् (04.0121 — puṣ) [S. 79]
 विभागे (*vibhāge*) · parasmaipada
 „to partition, to divide“

प्लुष् (04.0122 — pluṣ) [S. 79]
 दाहे (*dāhe*) · parasmaipada
 „to burn“

दाहकर्मणि । प्लोषति प्लुष्यतीति स्तां, प्लुष्णाति स्नेहनादिषु ' (श्लो. 171 - 172) इति देवः ।

बिस् (04.0123 — vis) [S. 79]
 प्रेरणे (*prerane*) · parasmaipada
 „to inspire“

मा. धा. वृत्तौ ' बिस ' इति पाठः । ' बिस इति कुत्रचित् दृष्टः पाठोप्रामाणिकः
 ' इति कृदन्तरूपमाला ।

बिस् (04.0124 — bis) [S. 79]
 प्रेरणे (*prerane*) · parasmaipada
 „to inspire“

कुस् (04.0125 — kus) [S. 79]
 संश्लेषणे (*saṁśleṣaṇe*) · parasmaipada
 „to embrace, to surround, to get together“

कुश ' इति दुर्गः ।

कुश् (04.0126 — kuś) [S. 79]
 संश्लेषणे (*saṁśleṣaṇe*) · parasmaipada
 „to embrace, to surround, to get together“

स्विद् (04.0127 — svid) [S. 79]
 गात्रप्रक्षरणे (*gātraprakṣaraṇe*) · parasmaipada
 „to sweat, to perspire“

क्षम् (04.0128 — kṣam) [S. 79]
 सहने (*sahane*) · parasmaipada
 „to endure, to suffer, to tolerate, to forgive“

बुस् (04.0129 — bus) [S. 79]
 उत्सर्गे (*utsarge*) · parasmaipada
 „to discharge, to emit“

मुस् (04.0130 — mus) [S. 79]
 खण्डने (*khaṇḍane*) · parasmaipada
 „to piece, to cut, to petition“

आत्रेयस्तु कातन्त्रे मूर्धन्यान्तोयम् । तथा च ' राघवस्यामुषः कान्ताम्
 ' (भ. का. 15- 16) इति प्रयोगश्च, इति पाठान्तरमप्याह ' इति मा. धा. वृत्तौ ।

मस् (04.0131 — mas) [S. 79]
 परिणामे (*pariṇāme*) · parasmaipada
 „to transform, to shape“

परिणामः = विकारः । ' परिमाणे ' इति कविकल्पद्रुममाधवीयधातुवृत्त्योः
 पाठः । ' समी ' इति क्वचित् पाठः । सम्यति ।

सम् (04.0132 — sam) [S. 79]
 परिणामे (*pariṇāme*) · parasmaipada
 „to transform, to shape“

लुट् (04.0133 — luṭ)

[S. 79]

विलोडने (vilodane) · parasmaipada

„to churn, to agitate, to shake, to move“

‘ विलोटने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ लुठ ‘ इति द्वितीयान्तः पठितः
सिद्धान्तकौमुद्याम् । धातुकाव्येपि । (2.66)

लुठ् (04.0134 — luṭh)

[S. 79]

विलोडने (vilodane) · parasmaipada

„to churn, to agitate, to shake, to move“

उच् (04.0135 — uc)

[S. 79]

समवाये (samavāye) · parasmaipada

„to be gather, to be collected“

समवायः सङ्गमो मिश्रणम् । समवायः = ऐक्यम् इति क्षीरस्वामी ।

भृश् (04.0136 — bhrś)

[S. 79]

अधःपतने (adhaḥpatane) · parasmaipada

„to churn, to agitate, to shake, to move“

स्तिम् (04.0137 — stim)

[S. 79]

आर्द्रिभावे (ārdribhāve) · parasmaipada

„to be wet, to be moist“

भ्रंश् (04.0138 — bhrāmś)

[S. 79]

अधःपतने (adhaḥpatane) · parasmaipada

„to churn, to agitate, to shake, to move“

वृश् (04.0139 — vṛś)

[S. 79]

आवरणे (āvarane) · parasmaipada

„to cover“

कृश् (04.0140 — kṛś)

[S. 79]

तनूकरणे (tanūkarane) · parasmaipada

„to be thin“

तृष् (04.0141 — tṛś)

[S. 79]

पिपासायाम् (pipāsāyām) · parasmaipada

„to be thirsty, to be desirous“

कौमुद्याम् ‘ जि तृषा ‘ इति आकारान्तः पाठः दृश्यते । मैत्रेयसम्मतः पाठः
अयम् । परं तु क्षीरतरङ्गिणी-मा. धा. वृत्ति- धातुकाव्यव्याख्यानादिषु ‘ तृष
‘ इत्येव पाठः दृश्यते । आदित्फलम् तु निष्ठायां इष्णिषेधः ।

हृष् (04.0142 — hrś)

[S. 79]

तुष्टौ (tuṣṭau) · parasmaipada

„to be delighted, to rejoice, to be happy, to fill with
pleasure“

... कमतोलीके तुष्टौ हर्षति हृष्यति ‘ (श्लो. 176) इति देवः ।

रुष् (04.0143 — ruṣ)

[S. 79]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to be angry“

रोषे ‘ इति क्वचित् पाठः । ‘ जिहासायाम् ‘ इति केचित् । ‘ शपि रोषति
हिंसायां रोषे रुष्यति रोषयेत् ‘ (श्लो. 179) इति देवः ।

रिष् (04.0144 — riṣ)

[S. 79]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to be angry“

डिप् (04.0145 — ḍip)

[S. 79]

क्षेपे (kṣepe) · parasmaipada

„to throw, to make fly“

सङ्घाते डेपयेतेति, क्षेपे डिपति डिष्यति ‘ (श्लो. 134) इति देवः ।

कुप् (04.0146 — kup)

[S. 79]

क्रोधे (krodhe) · parasmaipada

„to be angry“

‘ दिवादेः कृष्यति क्रोधे भाषायां कोपयेत्कुपेः ‘ (श्लो. 136) इति देवः ।

गुप् (04.0147 — gup)

[S. 79]

व्याकुलत्वे (vyākulatve) · parasmaipada

„to be confused, to be disturbed, to be distressed“

‘ गौ गोपयति भाषार्थे, निन्दायाम् से जुगुप्सते । गोपायेद् रक्षणे त्वाये,
व्याकुलत्वे तु गुष्यति ‘ (श्लो. 129) इति देवः ।

युप् (04.0148 — yup)

[S. 79]

विमोहने (vimohane) · parasmaipada

„to be confused, to be afraid“

‘ युपु ‘ इति धातुकाव्ये (2.67) पाठः । ‘ उदित्पाठः धातुवृत्त्यादिविरोधात्
लेखकप्रमादात् आगतः ‘ इति बालमनोरमा ।

रुप् (04.0149 — rup)

[S. 79]

विमोहने (vimohane) · parasmaipada

„to be confused, to be afraid“

रुपु ‘ इति धा.का.व्या व्याख्यायाम् (2.67) । ‘ उदित्पाठः
धातुवृत्त्यादिविरोधात् लेखकप्रमादात् आगतः ‘ इति बालमनोरमा ।

लुप् (04.0150 — lup)

[S. 79]

विमोहने (vimohane) · parasmaipada

„to be confused, to be afraid“

स्तुप् (04.0151 — stup)

[S. 79]

समुच्छ्राये (samucchrāye) · parasmaipada

„to grow, to rise, to escalate, to accumulate“

स्तूप् (04.0152 — stūp) [S. 79]
समुच्छ्रये (*samucchrāye*) · parasmaipada
 „to grow, to rise, to escalate, to accumulate“

लुभ् (04.0153 — lubh) [S. 79]
गाद्व्ये (*gārdhrye*) · parasmaipada
 „to long for, to wish, to be greedy, to desire“

‘ भूवादेस्वृत्तत्वात् लोभते इति भवति इति आत्रेयः ‘ इति मा. धा. वृत्तिरिह अनुसन्धेया । ‘ गार्ध्र्यम् = आकाङ्क्षा ‘ इति च तत्र वृत्तिः । ‘ गार्ध्र्ये लुभ्यति मोहार्थे तु दादेर्लुभतीति शे (श्लो. 141) इति देवः ।

क्षुभ् (04.0154 — kṣubh) [S. 79]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to agitate, to be agitated, to shake, to be disturbed, to tremble“

क्षुभ्नाति क्षोभते क्षुभ्येत् इति सञ्चलने क्षुभेः ‘ (श्लो. 144) इति देवः ।

नभ् (04.0155 — nabh) [S. 79]
हिंसायाम् (*hiṁsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

नभ्येन्नभ्नाति नभते हिंसायां तत्तुभेः समम् ‘ (श्लो. 145) इति देवः ।

तुभ् (04.0156 — tubh) [S. 79]
हिंसायाम् (*hiṁsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

क्लिद् (04.0157 — klid) [S. 79]
आर्द्रिभावे (*ārdribhāve*) · parasmaipada
 „to be wet, to be moist“

क्लिन्दते क्लिन्दतीत्येवमिदितः परिदेवने । क्लिद्यतीत्यार्द्रभावेर्थे क्लिदेः श्यन्यूदितो भवेत् ‘ (श्लो. 102) इति देवः ।

मिद् (04.0158 — mid) [S. 80]
स्नेहने (*snehane*) · parasmaipada
 „to be greasy, to be soft, to melt“

मेदते मेद्यतीत्येते स्नेहने मिन्दयेष्णिचि ‘ (श्लो. 104) इति देवः ।

क्ष्विद् (04.0159 — kṣvid) [S. 82]
स्नेहनमोचनयोः (*snehanamocanayoh*) · parasmaipada
 „to massage, to set free“

क्ष्वेदत्यव्यक्तशब्दार्थे क्ष्विद्यति स्नेहमोक्षयोः ‘ (श्लो. 107) इति देवः ।

ऋध् (04.0160 — ṛdh) [S. 80]
वृद्धौ (*vṛddhau*) · parasmaipada
 „to increase, to prosper, to grow“

ऋध्नोतीति भवेद्बृद्धौ ऋध्यतीत्यत्र तु श्यनि ‘ (श्लो. 122) इति देवः ।

गृध् (04.0161 — gṛdh) [S. 80]
अभिकाङ्क्षायाम् (*abhikāṅkṣāyām*) · parasmaipada
 „to desire, to long“

गृधेर्गृध्यति काङ्क्षायां गर्धेस्तत्रैव गर्धयेत् ‘ (श्लो. 123) इति देवः ।

स्वादयः ओदितः (04.0162 — svādayaḥ oḍitaḥ) [S. 79]
 - -

राधोऽकर्मकाद् वृद्धावेव (04.0163 — rādhō’karmakād vṛddhāveva) [S. 83]
 - -

स्वादि: (Svādi)

सु (05.0001 — su) [S. 83]

अभिषवे (*abhiṣave*) · ubhayapada

„to bathe, to extract, to distill, to juice, to agitate, to churn“

स्नाने अकर्मकः, अन्यत्र सकर्मकः । अभिषवः स्नपनपीडनस्नानसुरासन्धानादिः । ‘षुजः सुनेति सुनुते प्रसवैश्वर्ययोरसौत् । गतौ तयोश्च सवते द्विरुक्त्या तस्य सो न षः’ इति (श्लो. 21) देवः ।

सि (05.0002 — si) [S. 83]

बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada

„to tie, to bind, to quill, to interlock“

‘सिनोति सिनुते बन्धे सिनिते च सिनाति च’ (श्लो. 15) इति देवः ।

शि (05.0003 — śi) [S. 83]

निशाने (*niśāne*) · ubhayapada

„to sharpen, to whet“

तालव्यादिः । निशानम् = तीक्ष्णीकरणम् ।

मि (05.0004 — mi) [S. 83]

प्रक्षेपणे (*prakṣepane*) · ubhayapada

„to throw, to scatter“

मिनोति मिनुते स्वादेः गतौ मयति माययेत्’ (श्लो. 17) इति देवः ।

चि (05.0005 — ci) [S. 83]

चयने (*cayane*) · ubhayapada

„to collect, to select, to pick“

चयनम् = रचना ।

स्तृ (05.0006 — str) [S. 83]

आच्छादने (*ācchādane*) · ubhayapada

„to cover, to eclipse, to spread, to expand“

लक्षणया वीक्षणे ‘इति धा.का.व्याख्या । (2.68) ‘तृजः श्नि च्छादने प्यादेः स्तृणीते च स्तृणाति च । श्रावृदन्तस्य तत्रैव स्तृणोति स्तृणुते स्तृजः’ (श्लो.35) इति देवः ।

कृ (05.0007 — kr) [S. 83]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy, to irritate“

‘हिंसाकरणयोः श्नावौ कृणोति कृणुते कृजः । करोति कुरुते द्वे द्वे सम्पद्येते पदे क्रमात्’ (श्लो.31) इति देवः ।

वृ (05.0008 — vr) [S. 83]

वरणे (*varāṇe*) · ubhayapada

„to choose, to select, to marry, to finalize“

वरणे - आवरणे इति काशकृत्स्नः । वरणं - स्वीकारः छादनं वा इति धा.का.व्याख्या । (2.68) ‘भक्तौ वृणीते वरणे वृणोति वृणुते वृजः । वृज आवरणे वा णौ वारयेद् वरते वरेत्’ (श्लो. 32) इति देवः ।

धु (05.0009 — dhu) [S. 83]

कम्पने (*kampane*) · ubhayapada

„to shake, to tremble“

धूनयति धवति धवते, धुनोति धुनुते, धुनाति च धुनीते । धूनोति धूनुते स्युः पदानि कम्पे, विधूनने धूवति’ (श्लो. 26) इति देवः ।

धू (05.0010 — dhū) [S. 83]

कम्पने (*kampane*) · ubhayapada

„to shake, to tremble“

दु (05.0011 — du) [S. 83]

उपतापे (*upatāpe*) · parasmaipada

„to give pain, to burn, to heat, to set on fire“

दुनोति दूयते तापे दवतीति गतौ पदम्’ (श्लो. 22) इति देवः ।

हि (05.0012 — hi) [S. 83]

गतौ वृद्धौ च (*gatau vṛddhau ca*) · parasmaipada

„to go, to grow“

पृ (05.0013 — pr) [S. 83]

प्रीतौ (*prītau*) · parasmaipada

„to satisfy, to please“

प्रीतौ पृणोत्यृदन्तस्य व्यायामे प्रियते पृडः’ (श्लो. 34) इति देवः ।

स्पृ (05.0014 — spr) [S. 83]

प्रीतिपालनयोः प्रीतिचलनयोश्च (*prītipālanayoh*

prīticalanayośca) · parasmaipada

„to satisfy, to please, to nurture, to nourish, to go“

प्रीतिचलनयोः इत्येके । ‘प्रीतिर्बलं, पालनं - जीवनम् इति स्वामी’ इति माधवः । ‘स्पृ प्रीतिबलनयोः’ बलनं जीवनम् । ‘स्पृ इत्येके’ इति क्षीरतरङ्गिण्याम् ।

स्मृ (05.0015 — smṛ) [S. 83]

प्रीतिबलनयोः (*prītibalanayoh*) · parasmaipada

„to satisfy, to please, to force“

आप् (05.0016 — āp) [S. 83]

व्याप्तौ (vyāptau) · parasmaipada

„to obtain, to pervade, to occupy, to reach, to get“

आपयत्यापतीत्यापेर्यौ वा णौ लम्भने पदे । व्याप्त्यर्थस्यास्य तु स्वादेराप्नोतीति पदं भवेत् ‘ (श्लो. 137) इति देवः ।

शक् (05.0017 — śak) [S. 83]

शक्तौ (śaktau) · parasmaipada

„to be able, to be powerful“

‘ शङ्कते शक्ति शङ्कायां शक्तौ शक्नोति मर्षणे ‘ (श्लो. 43) इति देवः ।

राध् (05.0018 — rādh) [S. 83]

संसिद्धौ (saṁsiddhau) · parasmaipada

„to accomplish, to attain, to fulfill, to achieve“

राध्नोति संसिद्धयर्थे शनौ राध्येत् वृद्धावकर्मकात् ‘ (श्लो. 122) इति देवः ।

साध् (05.0019 — sād) [S. 83]

संसिद्धौ (saṁsiddhau) · parasmaipada

„to accomplish, to attain, to fulfill, to achieve“

अश् (05.0020 — aś) [S. 83]

व्याप्तौ सङ्घाते च (vyāptau saṅghāte ca) · ātmanepada

„to pervade, to heap, to pile up“

व्याप्तावश्नुत इत्याहुश्नातीति तु भोजने ‘ इति देवः । (166)

स्तिष् (05.0021 — stigh) [S. 83]

आस्कन्दने (āskandane) · ātmanepada

„to attack, to hate, to kill, to destroy“

षोपदेशः ।

तिक् (05.0022 — tik) [S. 83]

आस्कन्दने गतौ च (āskandane gatau ca) · parasmaipada

„to attack, to hate, to kill, to destroy, to go“

चकारात् ‘ आस्कान्दने ‘ इति सम्बध्यते ।

तिग् (05.0023 — tig) [S. 83]

आस्कन्दने गतौ च (āskandane gatau ca) · parasmaipada

„to attack, to hate, to kill, to destroy, to go“

चकारात् ‘ आस्कान्दने ‘ इति सम्बध्यते ।

सघ् (05.0024 — sagh) [S. 83]

हिंसायाम् (hiṁsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy“

धृष् (05.0025 — dhṛṣ) [S. 83]

प्रागल्भ्ये (prāgalbhye) · parasmaipada

„to boast, to be proud, to show off“

प्रागल्भ्यार्थे तु धृष्णोति परस्मैपदिनावुभौ ‘ (श्लो. 182) इति देवः ।

दम्भ् (05.0026 — dambh) [S. 83]

दम्भने (dambhane) · parasmaipada

„to deceive, to cheat“

दम्भनम् = लोकरञ्जनार्थं विहितकर्मानुष्ठानम् ।

ऋध् (05.0027 — ṛdh) [S. 83]

वृद्धौ (vṛddhau) · parasmaipada

„to increase, to prosper“

अयम् अकर्मकः सकर्मकः च’ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ तृप प्रीणने इत्येके ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । देवोपि स्वादिषु पाठम् अनुमेने । वृत्तिकारन्यासादयः एतम् पाठम् न इच्छन्ति । विस्तरस्तु कृदन्तरूपमालायां दृष्टव्यः । ‘ ऋध्नोतीति भवेद् वृद्धावृध्यतीत्यत्र तु श्यनि ‘ (श्लो. 122) इति देवः ।

तृप् (05.0028 — tṛp) [S. 83]

प्रीणने (prīṇane) · parasmaipada

„to satisfy, to please“

अह् (05.0029 — ah) [S. 83]

व्याप्तौ (vyāptau) · parasmaipada

„to pervade, to expand, to spread“

छान्दसः ।

दघ् (05.0030 — dagh) [S. 83]

घातने पालने च (ghātane pālāne ca) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to protect“

छान्दसः ।

चम् (05.0031 — cam) [S. 83]

भक्षणे (bhakṣaṇe) · parasmaipada

„to eat, to drink“

छान्दसः ।

रि (05.0032 — ri) [S. 83]

हिंसायाम् (hiṁsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

छान्दसः । अयं धातुः क्षीरतरङ्गिण्यां न दृश्यते ।

क्षि (05.0033 — kṣi)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

अयं भाषायामपि इति आत्रेयमैत्रेयादयः । अतः एव ‘न तद्यशः शस्त्रभूतां क्षिणोति’ (रघु.) ‘पञ्चबाणः क्षिणोति’ (शाकु.) इत्यादयः प्रयोगाः सङ्गच्छन्ते । शाकटायनादयः तु छान्दसत्वमेवाहुः । तत्र ‘चिरिणोति रिणोत्येवं क्षिणोति जिरिणोति च । दाश्नोति च दृणोत्याहुः पदानि छान्दसानि षट्’ इति भट्टमल्लवचनम् (आख्यातचन्द्रिका - 1.77) प्रमाणम् । ‘क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति षितो भवेत् । निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः’ (श्लो. 12- 13) इति देवः । ‘रि’ धातुं किञ्चित् परिवर्त्य ‘क्षि’ धातुं संयोज्य ‘ऋक्षि’ इति अजादिमिदितं केचन पठन्ति । ‘ऋक्षीत्येक एव अजादिरित्यन्ये’ इति सिद्धान्तकौमुदी । तदा ऋक्षिणोति ।

चिरि (05.0034 — ciri)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

अयं धातुश्छान्दसः । भाषायामपीत्येके । द्रव्यचक्रोयं धातुः । इकारः न इत्संज्ञकः । अत एव, ‘दरिद्राजागृदीधीडामनेकाच्चवं चिरैर्जिरः । अदन्तोर्णोतिवेवीडां स्मर्यते णेस्तथोलडेः’ इत्यभियुक्तोक्तिः सङ्गच्छते ।

जिरि (05.0035 — jiri)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

छान्दसः । अनेकाच्चाद् यङ् न ।

दाश् (05.0036 — dāś)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

छान्दसः ।

दृ (05.0037 — dr)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

छान्दसः ।

ऋक्ष (05.0038 — ṛkṣ)

[S. 83]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to damage, to hurt“

तुदादिः (Tudādi)

तुद् (06.0001 — tud)

[S. 89]

व्यथने (vyathane) · ubhayapada

„to wound, to strike, to pain, to irritate, to hurt, to cause pain, to attack“

नुद् (06.0002 — nud)

[S. 89]

प्रेरणे (prerane) · ubhayapada

„to inspire“

दिश् (06.0003 — diś)

[S. 89]

अतिसर्जने (atisarjane) · ubhayapada

„to give, to donate, to grant, to leave“

अतिसर्जनं त्यागः, दानं च ।

भ्रज्ज् (06.0004 — bhrāj)

[S. 89]

पाके (pāke) · ubhayapada

„to fry, to roast, to parch“

भृज्जते भृज्जति भ्रस्जेः भर्जने भर्जते भृजेः ‘(श्लो. 68) इति देवः ।

क्षिप् (06.0005 — kṣip)

[S. 89]

प्रेरणे (prerane) · ubhayapada

„to throw, to send, to make fly“

क्षिप्यति प्रेरणे शे तु क्षिपति क्षिपते पदे ‘(श्लो. 130) इति देवः ।

कृष् (06.0006 — kṛṣ)

[S. 89]

विलेखने (vilekhane) · ubhayapada

„to plow, to furrow, to cultivate“

कर्षत्याकर्षणे शे तु कृषते कृषतीत्युभे ‘(श्लो. 178) इति देवः ।

ऋष् (06.0007 — ṛṣ)

[S. 89]

गतौ (gatau) · parasmaipada

„to go“

जुष् (06.0008 — juṣ)

[S. 89]

प्रीतिसेवनयोः (prītisevanayoh) · ātmanepada

„to serve, to please, to satisfy“

जोषयेज्जोषतीत्येते युजादेः परितर्कणे । प्रीतिसेवनयोरिष्टं तुदादेर्जुषते पदम् ‘(श्लो. 180 - 181) इति देवः ।

विज् (06.0009 — vij)

[S. 89]

भयचलनयोः (bhayacalanayoh) · ātmanepada

„to fear, to tremble, to shiver, to have disaster“

प्रायेण अयम् उत्पूर्वः । ‘उद्धरे च’ इति पा. धा. समीक्षा । ‘वेवेक्तीति पृथग्भावे विवेके च भये पुनः । विनक्ति विजते’ (श्वो. 61.62) इति देवः ।

लज् (06.0010 — laj) [S. 89]
 ब्रीडायाम् (*vrīḍāyām*) · ātmanepada
 „to be ashamed, to be shy“
 ‘ प्रकाशे लजयेद् ब्रीडे (डे) लज्जते लजते पदे ’ (श्लो. 68) इति देवः ।

लज्ज् (06.0011 — lajj) [S. 89]
 ब्रीडायाम् (*vrīḍāyām*) · ātmanepada
 „to be ashamed, to be shy“

व्रश्च (06.0012 — vraśc) [S. 89]
 छेदने (*chedane*) · parasmaipada
 „to cut, to make a hole, to tear“

व्यच् (06.0013 — vyac) [S. 89]
 व्याजीकरणे (*vyājīkaraṇe*) · parasmaipada
 „to deceive, to cheat“
 ‘ व्याजीकरणम् = छद्मकरणम् ’ इति तत्त्वबोधिनी ।

उञ्छ् (06.0014 — uñch) [S. 89]
 उञ्छे (*uñche*) · parasmaipada
 „to collect, to gather, to glean“
 ‘ शशपोरुञ्छतीत्युञ्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते ’ (श्लो. 55) इति देवः ।

उच्छ् (06.0015 — ucch) [S. 89]
 विवासे (*vivāse*) · parasmaipada
 „to dwell abroad, to retire, to exile“
 अतिक्रमणबन्धनवर्जनेषु च दुमे ‘ इति धातुकाव्ये । ‘ शशपोरुञ्छतीत्युञ्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । उच्छतीति विवासे स्यात् इदितोनिदितस्तयोः ’ (श्लो. 55) इति देवः ।

ऋच्छ् (06.0016 — ṛcch) [S. 89]
 गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु
 (*gatindriyapralayamūrtibhāveṣu*) · parasmaipada
 „to go, to become weak, to lose power of senses, to harden“
 इन्द्रियप्रलयः = सम्मोहः, मूर्तिभावः = काठिन्यम् ।

मिच्छ् (06.0017 — micch) [S. 89]
 उत्कलेशे (*utkleṣe*) · parasmaipada
 „to annoy, to hurt, to obstruct“
 उत्कटः क्लेशः - उत्कलेशः । ‘ उत्कलेशः = बाधनम् ’ इति क्षीरस्वामी ।
 अस्य मते सकर्मकत्वम् । ‘ उत्कलेशः = पीडा ’ इति धातुवृत्तिः । तदानीम्
 अकर्मकत्वम् ।

जर्ज् (06.0018 — jarj) [S. 89]
 परिभाषणभर्त्सनयोः (*paribhāṣaṇabhartsanayoh*) ·
 parasmaipada
 „to say, to kill, to blame, to abuse“
 ‘ परिभाषणसन्तर्जनयोः ’ इति मा. धा. वृत्तिपाठः ।

चर्च् (06.0019 — carc) [S. 89]
 परिभाषणभर्त्सनयोः (*paribhāṣaṇabhartsanayoh*) ·
 parasmaipada
 „to say, to kill, to blame, to abuse“
 ‘ अध्ययने चर्चयेत्, चर्चतीति तु । हिंसायां तर्जने शे तु तथैव परिभाषणे
 ‘ (श्लो. 54) इति देवः ।

झर्झ् (06.0020 — jharjh) [S. 89]
 परिभाषणभर्त्सनयोः (*paribhāṣaṇabhartsanayoh*) ·
 parasmaipada
 „to say, to kill, to blame, to abuse“

त्वच् (06.0021 — tvac) [S. 89]
 संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to cover“
 संवरणम् = आच्छदनम् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

ऋच् (06.0022 — ṛc) [S. 89]
 स्तुतौ दीप्तौ च (*stutau dīptau ca*) · parasmaipada
 „to praise, to pray, to glow, to shine“
 दीप्तौ ‘ इत्यपि पाठः । ‘ वियोजनेचयेदर्चेद् यौ, स्तुतावृचतीत्यृचेः
 ‘ (श्लो. 55) इति देवः ।

उब्ज् (06.0023 — ubj) [S. 89]
 आर्जवे (*ārjave*) · parasmaipada
 „to be straight (non-twisted)“
 अयं दोषधः । अयम् उपध्मानीयः इति केचित् ।

उज्झ् (06.0024 — ujjh) [S. 89]
 उत्सर्गे (*utsarge*) · parasmaipada
 „to abandon, to leave“
 अयमपि दोषधः ।

लुब् (06.0025 — lubh) [S. 89]
 विमोहने (*vimohane*) · parasmaipada
 „to be confused, to lose senses, to act weird“
 ‘ विमोहनम् = व्याकुलीकरणम् ’ इति क्षीरस्वामी । ‘ गार्ध्वे लुभ्यति मोहार्थे
 तुदादेर्लुभतीति शे ’ (श्लो. 141) इति देवः ।

रिफ् (06.0026 — riph) [S. 89]
 कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु
 (katthanayuddhanindāhiṃsādāneṣu) · parasmaipada
 „to speak, to boast, to fight, to insult, to give“

रिह् (06.0027 — rih) [S. 89]
 कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु
 (katthanayuddhanindāhiṃsādāneṣu) · parasmaipada
 „to speak, to boast, to fight, to insult, to give“

तृप् (06.0028 — tr̥p) [S. 89]
 तृप्तौ (tr̥ptau) · parasmaipada
 „to satisfy, to be satisfied, to please, to be pleased“

ऋह् (06.0029 — r̥h) [S. 89]
 कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु
 (katthanayuddhanindāhiṃsādāneṣu) · parasmaipada
 „to speak, to boast, to fight, to insult, to give“

तृफ् (06.0030 — tr̥ph) [S. 89]
 तृप्तौ (tr̥ptau) · parasmaipada
 „to satisfy, to be satisfied, to please, to be pleased“

तृम्फ् (06.0031 — tr̥mph) [S. 89]
 तृप्तौ (tr̥ptau) · parasmaipada
 „to satisfy, to be satisfied, to please, to be pleased“
 तृम्फादि: इत्यत्र आदिशब्दः प्रकारे । तेन येन नकारानुषक्तः ते तृम्फादयः
 ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ प्रीणने इति दुमे ‘ इति धा.का. व्याख्यायाम् ।
 (2.27)

तुप् (06.0032 — tup) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to injure, to destroy“
 ‘ शपि तोपति हिंसायां तत्रैव तुपतीति शे ‘ (श्लो. 138) इति देवः ।

तुम्फ् (06.0033 — tump) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to injure, to destroy“
 शपि तोपति हिंसायां तत्रैव तुपतीति शे । तत्रैव शशपोस्तुम्फेद् अर्दने
 तुम्फेष्णिचि ‘ (श्लो. 138 - 9) इति देवः ।

तुफ् (06.0034 — tuph) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to injure, to destroy“

तुम्फ् (06.0035 — tumph) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to injure, to destroy“

दृप् (06.0036 — d̥rp) [S. 89]
 उत्क्लेशे (utkleṣe) · parasmaipada
 „to give pain, to injure, to torment“
 ‘ दृफ् ‘ इति द्वितीयान्तोयमित्येके ।

स्तृह् (06.0037 — str̥ph) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to hurt, to strike“

दृफ् (06.0038 — d̥rph) [S. 89]
 उत्क्लेशे (utkleṣe) · parasmaipada
 „to give pain, to injure, to torment“

दृम्फ् (06.0039 — d̥rmph) [S. 89]
 उत्क्लेशे (utkleṣe) · parasmaipada
 „to give pain, to injure, to torment“

ऋफ् (06.0040 — r̥ph) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

ऋम्फ् (06.0041 — r̥mph) [S. 89]
 हिंसायाम् (hiṃsāyām) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

गुफ् (06.0042 — guph) [S. 89]
 ग्रन्थे (granthe) · parasmaipada
 „to string together, to tie together“

गुम्फ् (06.0043 — gumph) [S. 89]
 ग्रन्थे (granthe) · parasmaipada
 „to string together, to tie together“

उभ् (06.0044 — ubh) [S. 89]
 पूरणे (pūraṇe) · parasmaipada
 „to fill“

उम्फ् (06.0045 — umbh) [S. 89]
 पूरणे (pūraṇe) · parasmaipada
 „to fill“

शुभ् (06.0046 — śubh) [S. 89]
 शोभायाम् (śobhāyām) · parasmaipada
 „to shine, to look beautiful“

‘हिंसाभाषणयोः शोभेच्छोभार्थे शुभतीति शे ‘ (श्लो. 143) - देवः ।

शुम्भ् (06.0047 — śumbh) [S. 89]
 शोभायाम् (śobhāyām) · parasmaipada
 „to shine, to look beautiful“

‘हिंसायां च दुमे ‘ इति धा.का. व्याख्या (2-75) । ‘दीप्तौ हिंसने च ‘ इति वोपदेवः ।

दृभ् (06.0048 — dṛbh) [S. 89]
 ग्रन्थे (granthe) · parasmaipada
 „to string together, to tie together“

अनीदितश्च सन्दर्भे दृभति ग्रन्थः ईदितः ‘ (श्लो. 142) इति देवः ।

चृत् (06.0049 — crt) [S. 89]
 हिंसाग्रन्थनयोः (himsāgranthanayoḥ) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to hurt, to string together, to tie together, to collect“

ग्रन्थनयोः ‘ इति कृदन्तरूपमाला । श्रन्थनम् = विसंसनम् ।

विध् (06.0050 — vidh) [S. 89]
 विधाने (vidhāne) · parasmaipada
 „to mention, to make a rule, to state“

जुड् (06.0051 — juḍ) [S. 89]
 गतौ बन्धने च (gatau bandhane ca) · parasmaipada
 „to go, to bind“

तवर्गपञ्चमान्तमेके पठन्ति । ‘... मरुतो जुनन्ति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । मा.धा.वृत्तौ अपि एवमेव उच्यते । ‘जुन ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । ‘जुड ‘ इति दुर्गः ।

जुन् (06.0052 — jun) [S. 89]
 गतौ बन्धने च (gatau bandhane ca) · parasmaipada
 „to go, to bind“

मृड् (06.0053 — mṛḍ) [S. 89]
 सुखने (sukhane) · parasmaipada
 „to make happy, to rejoice, to be happy“

मृडेर्मृङ्गाति सुखने तत्रैव मृडतीति शे ‘ (श्लो. 87) इति देवः ।

पृड् (06.0054 — pṛḍ) [S. 89]
 सुखने (sukhane) · parasmaipada
 „to make happy, to rejoice, to be happy“

पृण् (06.0055 — pṛṇ) [S. 89]
 प्रीणने (prīṇane) · parasmaipada
 „to be happy, to be contented“

वृण् (06.0056 — vṛṇ) [S. 89]
 प्रीणने (prīṇane) · parasmaipada
 „to be happy, to be contented“

मृण् (06.0057 — mṛṇ) [S. 89]
 हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
 „to kill“

तुण् (06.0058 — tuṇ) [S. 89]
 कौटिल्ये (kauṭilye) · parasmaipada
 „to be crooked, to tilt, to curve, to bend, to ill-behave“

पुण् (06.0059 — puṇ) [S. 89]
 कर्मणि शुभे (karmaṇi śubhe) · parasmaipada
 „to be pure, to be virtuous, to do a holy work“

‘पुण कर्मणि शब्दे च ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः ।

मुण् (06.0060 — muṇ) [S. 89]
 प्रतिज्ञाने (pratijñāne) · parasmaipada
 „to promise, to vow“

कुण् (06.0061 — kuṇ) [S. 89]
 शब्दोपकरणयोः (śabdopakaraṇayoḥ) · parasmaipada
 „to sound, to gift, to support financially, to take care“

आमन्त्रणे तु कुणयेत् शब्दे चोपकृतौ कुणेत् ‘ (श्लो. 93) - देवः ।

शुन् (06.0062 — śun) [S. 89]
 गतौ (gatau) · parasmaipada
 „to go“

दृण् (06.0063 — druṇ) [S. 89]
 हिंसागतिकौटिल्येषु (himsāgatikauṭilyeṣu) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to bend, to curve, to tilt, to go“

घुण् (06.0064 — ghuṇ) [S. 89]
 भ्रमणे (bhramane) · parasmaipada
 „to move, to roam around“

घूर्ण् (06.0065 — ghūrṇ) [S. 89]
 भ्रमणे (bhramane) · parasmaipada
 „to move, to roam around“

भूवाद्योः घुणिघूर्ण्योः स्तां घोरति घूर्णति शपि । भ्रमणेन तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ‘ (श्लो. 19) इति देवः ।

सुर् (06.0066 — sur)

[S. 89]

ऐश्वर्यदीप्त्योः (aiśvaryadiptyoh) · parasmaipada
„to rule, to be powerful, to shine“**कुर्** (06.0067 — kur)

[S. 89]

शब्दे (śabde) · parasmaipada
„to sound“**खुर्** (06.0068 — khur)

[S. 89]

छेदने खण्डने च (chedane khaṇḍane ca) · parasmaipada
„to cut, to break“

खण्डने इति मैत्रेयः ।

मुर् (06.0069 — mur)

[S. 89]

संवेष्टने परिवेष्टने च (saṁveṣṭane pariveṣṭane ca) · parasmaipada
„to surround, to cover“

परिवेष्टने ‘ इति मा. धा. वृत्तौ ।

क्षुर् (06.0070 — kṣur)

[S. 89]

विलेखने (vilekhane) · parasmaipada
„to cut, to split, to scratch, to divide, to delineate“

विलेखनम् = छेदः ।

घुर् (06.0071 — ghur)

[S. 89]

भीमार्थशब्दयोः (bhīmārthaśabdayoh) · parasmaipada
„to frighten, to sound, to snore“**पुर्** (06.0072 — pur)

[S. 89]

अग्रगमने (agragamane) · parasmaipada
„to proceed, to lead, to go ahead“**वृह्** (06.0073 — vṛh)

[S. 89]

उद्यमने (udyamane) · parasmaipada
„to try, to put effort“उद्यमः = उद्धरणम् ‘ इति क्षीरस्वामी । दन्त्योष्छादिः इति सर्वे । केचित्
‘ बृहू पवर्गादिः ‘ इति । क्षीरतरङ्गिण्यामपि ‘ बृहू ‘ इत्येव दृश्यते ।**बृह्** (06.0074 — bṛh)

[S. 89]

उद्यमने (udyamane) · parasmaipada
„to try, to put effort“**तृह्** (06.0075 — tṛh)

[S. 89]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt, to strike“

शने तृणे ढीति हिंसायां तृहतीत्यूदितस्तृहेः ‘ (श्लो. 195) इति देवः ।

स्तृह् (06.0076 — stṛh)

[S. 89]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt, to strike“

षोपदेशः इति दुर्गः ‘ इति तरङ्गिण्याम् ।

तृह् (06.0077 — tṛh)

[S. 89]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
„to kill, to destroy, to hurt, to strike“नोपधोयं धातुः । ‘ शने तृणे ढीति हिंसायां तृहतीत्यूदितस्तृहेः ‘ (श्लो. 195)
इति देवः ।**इष्** (06.0078 — iṣ)

[S. 89]

इच्छायाम् (icchāyām) · parasmaipada
„to wish, to desire, to want“केचन धातुमेतत् अनुदितं मन्यन्ते । उदितफलं तु त्वायाम् इङ्गविकल्पः
। ‘ इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात् प्रतिषेधो वक्तुं ‘ इति भाष्यात्
तकारादावार्धधातुके इङ्गविकल्पः सिद्धः एषः इत्यतः उदित्वस्य फलं नास्ति
इति वदन्ति । मा. धा. वृत्तौ अनुदित् एव उत्पातः । ‘ इष्णात्याभीक्ष्ण्य
इच्छायां इच्छेद् गत्यर्थः इष्यति ‘ (श्लो. 168) इति देवः ।**मिष्** (06.0079 — miṣ)

[S. 89]

स्पर्धायाम् (spardhāyām) · parasmaipada
„to compete, to contend, to rival“

‘ सेचने मेषतीति स्यात् स्पर्धायां मिषतीति शे ‘ (श्लो. 174) - देवः ।

किल् (06.0080 — kil)

[S. 89]

श्वैत्यक्रीडनयोः (śvaityakriḍanayoh) · parasmaipada
„to become white, to play“**तिल्** (06.0081 — til)

[S. 89]

स्नेहने (snehane) · parasmaipada
„to oil, to be greasy, to anoint“**चिल्** (06.0082 — cil)

[S. 89]

वसने (vasane) · parasmaipada
„to dress“

निवासने ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

चल् (06.0083 — cal)

[S. 89]

विलसने विकसने च (vilasane vikasane ca) · parasmaipada
„to foster, to cherish, to play“विकासने ‘ इति मैत्रेयः । ‘ भृत्यां चालयेत्, कम्पने चलेत् ‘ (श्लो. 158)
इति देवः ।

इल् (06.0084 — il) [S. 89]

स्वप्नक्षेपणयोः (svapnakṣepaṇayoḥ) · parasmaipada
„to sleep, to throw, to cast, to throw in air“

स्वप्नेरणयोः ‘ इति धातुकाव्ये पाठः ।

विल् (06.0085 — vil) [S. 89]

संवरणे (saṁvaraṇe) · parasmaipada
„to cover, to conceal, to cut, to make a hole“

दन्त्योष्ठ्यादिः । ‘ वेलति चलने वेलेवरणे विलतीति शे ‘ (श्लो. 157) इति देवः ।

बिल् (06.0086 — bil) [S. 89]

भेदने (bhedane) · parasmaipada
„to break, to split, to divide“

ओष्ठयादिः ।

निल् (06.0087 — nil) [S. 89]

गहने (gahane) · parasmaipada
„to misunderstand, to solidify, to hide, to precipitate“

हिल् (06.0088 — hil) [S. 89]

भावकरणे (bhāvakaraṇe) · parasmaipada
„to act, to show tantrums, to enact“

‘ हावकरणे ‘ इति क्षीरस्वामिमैत्रेयौ ।

शिल् (06.0089 — śil) [S. 89]

उञ्छे (uñche) · parasmaipada
„to glean“

तालव्यादिः । ‘ उञ्छः = उद्धृतसस्यशेषाहरणम् ‘ इति दुर्गः ।

सिल् (06.0090 — sil) [S. 89]

उञ्छे (uñche) · parasmaipada
„to glean“

मूर्धन्यादिः ।

मिल् (06.0091 — mil) [S. 89]

श्लेषणे (śleṣaṇe) · parasmaipada
„to join, to unite, to meet“

श्लेषे मिलेत् सङ्गमे तु मिलते मिलतीति च ‘ (श्लो. 160) - देवः ।

लिख् (06.0092 — likh) [S. 89]

अक्षरविन्यासे (akṣaravinīyāse) · parasmaipada
„to write, to scratch, to draw, to scribble“

कुट् (06.0093 — kuṭ) [S. 89]

कौटिल्ये (kauṭilye) · parasmaipada
„to be crooked, to bend, to grow, to cheat“

पुट् (06.0094 — puṭ) [S. 89]

संश्लेषणे (saṁśleṣaṇe) · parasmaipada
„to hug, to embrace“

भाषासंसर्गसंश्लेषे पोटयेत् पुटयेत् पुटेत् ‘ (श्लो. 75) इति देवः ।

कुच् (06.0095 — kuc) [S. 89]

सङ्कोचने (saṅkocane) · parasmaipada
„to contract, to shrink, to shorten“

सङ्कोचः ह्रस्वीभवनम् । प्रायेण सम्पूर्वक एव अयं प्रयुज्यते । ‘ सङ्कोचे कुचतीति स्यात् काचेत् सम्पर्चनादिषु ‘ (श्लो. 54) इति देवः ।

गुज् (06.0096 — guj) [S. 89]

शब्दे (śabde) · parasmaipada
„to hum, to buzz, to sound inarticulately, to sound“

गुञ्जेदव्यक्तशब्दे स्यात् शब्दमात्रे गुजेदिति ‘ (श्लो. 67) इति देवः ।

गुड् (06.0097 — guḍ) [S. 89]

रक्षायाम् (rakṣāyām) · parasmaipada
„to protect, to create“

डिप् (06.0098 — ḍip) [S. 89]

क्षेपे (kṣepe) · parasmaipada
„to throw, to throw in air“

छुर् (06.0099 — chur) [S. 89]

छेदने (chedane) · parasmaipada
„to cut, to engrave“

स्फुट् (06.0100 — sphuṭ) [S. 89]

विकसने (vikasane) · parasmaipada
„to blow, to blossom, to burst, to break open“

स्फोटयेत्स्फोटतीति द्वे भेदे विशरणे क्रमात् ‘ (श्लो. 71) - देवः ।

मुट् (06.0101 — muṭ) [S. 89]

आक्षेपमर्दनयोः (ākṣepamardanayoḥ) · parasmaipada
„to object, to insult, to blame, to crush, to grid“

‘ प्रमर्दने चापेक्षे च मुटेत् आद्ये तु मोटति ‘ (श्लो. 71) इति देवः ।

त्रुट् (06.0102 — truṭ) [S. 89]

छेदने (chedane) · parasmaipada
„to cut, to break“

तुट् (06.0103 — tuṭ) [S. 89]
कलहकर्मणि (*kalahakarmani*) · parasmaipada
 „to quarrel, to argue, to fight“

चुट् (06.0104 — cuṭ) [S. 89]
छेदने (*chedane*) · parasmaipada
 „to cut, to pierce“

छुट् (06.0105 — chuṭ) [S. 89]
छेदने (*chedane*) · parasmaipada
 „to cut, to pierce“

जुड् (06.0106 — juḍ) [S. 89]
बन्धने (*bandhane*) · parasmaipada
 „to join, to tie“

जुट् ‘ इति केचित् पठन्ति । ‘ प्रेरणे जोडयेच्छे तु बन्धने जुडतीति च ‘ (श्लो. 89) इति देवः ।

जुट् (06.0107 — juṭ) [S. 89]
बन्धने (*bandhane*) · parasmaipada
 „to join, to tie“

कड् (06.0108 — kaḍ) [S. 89]
मदे (*made*) · parasmaipada
 „to be involved in sorrow, to be invoked in happiness“

‘ डकाराकारान्तप्रकरणात् अस्य कुटादौ पाठः । कुटादिपाठस्य फलं किमपि न ‘ इति कृदन्तरूपमाला ।

लुट् (06.0109 — luṭ) [S. 89]
संश्लेषणे (*saṁśleṣaṇe*) · parasmaipada
 „to join, to unite, to bring together, to connect“

लुठ् (06.0110 — luṭh) [S. 89]
संश्लेषणे (*saṁśleṣaṇe*) · parasmaipada
 „to join, to unite, to bring together, to connect“

कड् (06.0111 — kaḍ) [S. 89]
घसने (*ghasane*) · parasmaipada
 „to join, to unite, to bring together, to connect“

कृड् (06.0112 — kṛḍ) [S. 89]
घनत्वे (*ghanatve*) · parasmaipada
 „to thicken, to solidify“

‘ घसने ‘ इत्येके । घनत्वम् = सान्द्रता ।

कुड् (06.0113 — kuḍ) [S. 89]
बाल्ये (*bālye*) · parasmaipada
 „to act as a child, to kid, to heap, to collect“

पुड् (06.0114 — puḍ) [S. 89]
उत्सर्गे (*utsarge*) · parasmaipada
 „to leave, to quit“
 ‘ मुड ‘ इति आत्रेयः ।

घुट् (06.0115 — ghuṭ) [S. 89]
प्रतिघाते (*pratighāte*) · parasmaipada
 „to strike against, to strike back, to combat, to oppose“

तुड् (06.0116 — tuḍ) [S. 89]
तोडने (*toḍane*) · parasmaipada
 „to split, to cut, to to hurt“

‘ तोडनम् - भेदः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ भेदः पृथक्करणम् वा ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ तोडनार्थे तुडेस्तुण्डेः तुडेत् तोडति तुण्डते ‘ (श्लो. 88) इति देवः ।

थुड् (06.0117 — thuḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to cover“

खुड ‘ इत्येके ।

स्थुड् (06.0118 — sthuḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to cover“

छुड ‘ इत्येके ।

खुड् (06.0119 — khuḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to cover“

छुड् (06.0120 — chuḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṁvaraṇe*) · parasmaipada
 „to cover“

स्फुर् (06.0121 — sphur) [S. 89]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to throb, to pulse, to move, to palpitate“

चलने ‘ इति न्यासे (6.1.47) । एवं क्षीरस्वाम्यपि । ‘ स्फुर इत्येके ‘ इति माधवः । ‘ स्फुरणे सञ्चलने दीप्तौ च ‘ इति मैत्रेयः । ‘ स्फूर्तौ चले ‘ इति वोपदेवः ।

स्फुल् (06.0122 — sphul) [S. 89]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to throb, to pulse, to move, to palpitate“

स्फर् (06.0123 — sphar) [S. 89]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to throb, to pulse, to move, to palpitate“

स्फल् (06.0124 — sphal) [S. 89]
सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
 „to throb, to pulse, to move, to palpitate“

स्फुड् (06.0125 — sphud) [S. 89]
संवरणे (*saṃvarane*) · parasmaipada
 „to cover, to conceal“

चुड् (06.0126 — cuḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṃvarane*) · parasmaipada
 „to cover, to conceal“

व्रुड् (06.0127 — vruḍ) [S. 89]
संवरणे (*saṃvarane*) · parasmaipada
 „to cover, to conceal“

क्रुड् (06.0128 — kruḍ) [S. 89]
निमज्जने (*nimajjane*) · parasmaipada
 „to sink“

अग्निमटिप्पणी अत्रापि अन्वेति ।

भृड् (06.0129 — bhrḍ) [S. 89]
निमज्जने (*nimajjane*) · parasmaipada
 „to sink“

आत्रेयमैत्रेयादीनां मतेन मा.धा.वृत्तौ सिद्धान्तकौमुद्यां च पठितोयं धातुः ।
 तत्र मा.धा.वृत्ति वृत्तिपर्यालोचनया मैत्रेयः धातुममुं संवरणार्थकमेव पठति
 इत्यपि ज्ञायते ।

हुड् (06.0130 — huḍ) [S. 89]
सङ्घाते (*saṅghāte*) · parasmaipada
 „to collect, to heap, to pile up“

गुर् (06.0131 — gur) [S. 89]
उद्यमने (*udyamane*) · ātmanepada
 „to try, to make effort“

उद्यमनम् = उद्धरणम् इति धातुकाव्यव्याख्या । (2.82) ‘गुरते (गू) गूरयेतेति
 शे णौ उद्यमने तडि । श्यनि गूर्यत इत्येवं गतिहिंसनयोः तडि’ (श्लो. 152)
 इति देवः ।

नू (06.0132 — nū) [S. 89]
स्तवने (*stavane*) · parasmaipada
 „to praise“

णोपदेशः दीर्घान्तः । ‘स्तुत्यां नुवति , नौति वा’ (श्लो. 24) इति देवः ।
 “ह्रस्वान्तम् आत्रेयादयः पठन्ति । यथा तु भाष्यं तथा तु दीर्घान्तः । यदाह
 कुटादिसूत्रे - ‘तस्मान्नुत्वा धृत्वेत्येव भवितव्यम्’ इति” इति मा.धा.वृत्तिः ।

धू (06.0133 — dhū) [S. 89]
विधूनने (*vidhūnane*) · parasmaipada
 „to shake, to agitate, to tremble“

धूनयति धवति धवते, धुनोति धुनाति च धुनीते । धूनोति धुनुते स्युः पदानि
 कम्पे, विधूनने धुवति’ (श्लो. 26) इति देवः ।

गु (06.0134 — gu) [S. 89]
पुरीषोत्सर्गे (*purīṣotsarge*) · parasmaipada
 „to excrete“

ध्रु (06.0135 — dhru) [S. 89]
गतिस्थैर्ययोः (*gatisthairyayoh*) · parasmaipada
 „to be firm, to be fixed, to go“

ध्रुव ‘इति केचित् पठन्ति । तेषां मते सेडयं धातुः । ‘स्थैर्यं ध्रुवति, गत्यां तु
 स्थैर्यं च ध्रुवतीति शे’ (श्लो. 22) इति देवः ।

कु (06.0136 — ku) [S. 89]
शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to speak loudly, to shout, to chirp“

‘अव्यक्तशब्दे कवते, कुवते त्वार्तशब्दने । कौतीति शब्दमात्रे स्यात्
 ‘(श्लो.23) इति देवः । केचित् दीर्घन्तमिमं पठन्ति ।

कू (06.0137 — kū) [S. 89]
शब्दे (*śabde*) · ātmanepada
 „to hum, to moan, to speak inarticulately, to sound“

पृ (06.0138 — pr) [S. 89]
व्यायामे (*vyāyāme*) · ātmanepada
 „to try, to put effort“

प्रायेण व्याङ्पूर्वः । ‘व्यायामः = उद्योगः । स च प्रवृत्तिमात्रम् । इति धा.का.
 (2.83) ‘प्रीतौ पृणोत्युदन्तस्य व्यायामे प्रियते पृङः’ (श्लो. 34) इति देवः ।

मृ (06.0139 — mṛ) [S. 89]
प्राणत्यागे (*prāṇatyāge*) · ātmanepada
 „to die“

मृणाति हिंसार्थे प्यादेर्मृडस्तु म्रियते पदम्’ (श्लो. 34) इति देवः ।

रि (06.0140 — ri) [S. 89]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

पि (06.0141 — pi)

[S. 89]

गतौ (gatau) · parasmaipada
„to go“

धि (06.0142 — dhi)

[S. 89]

धारणे (dhāraṇe) · parasmaipada
„to hold, to possess, to become“

गतौ ' इति दुमे ।

क्षि (06.0143 — kṣi)

[S. 89]

निवासगत्योः (nivāsagatyoh) · parasmaipada
„to dwell, to stay, to go“

क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति षितो भवेत् । निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यवगुणे क्षिणोः ' (श्लो. 12 - 13) इति देवः ।

सू (06.0144 — sū)

[S. 89]

प्रेरणे (preraṇe) · parasmaipada

„to inspire, to put to work, to make something fly“

‘ प्रेरणे सुवति प्राणिप्रसवे सूयते भवेत् । प्राणिगर्भविमोकेथे सूते शे श्यनि शब्लुकि ' (श्लो. 25) इति देवः ।

कृ (06.0145 — kṛ)

[S. 89]

विक्षेपे (vikṣepe) · parasmaipada
„to discard, to throw away“

‘ कृणन् कृणीते हिंसायां विक्षेपे किरतीति शे ' (श्लो. 39) - देवः ।

गृ (06.0146 — gṛ)

[S. 89]

निगरणे (nigaraṇe) · parasmaipada

„to eat, to swallow“

निगरणम् भक्षणम् । ‘ ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति त्रयम्, युक्तं ग्रो गरतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि ' (श्लो. 33) इति देवः ।

दृ (06.0147 — dṛ)

[S. 89]

आदरे (ādare) · ātmanepada

„to respect, to praise, to honor“

प्रायेणायम् आङ्पूर्वकः । ‘ दरेद् दृणाति द्वियते क्रमाद् भीदारणादरे ' (श्लो. 36) इति देवः ।

धृ (06.0148 — dhṛ)

[S. 89]

अवस्थाने (avasthāne) · ātmanepada

„to be, to exist, to be steady, to wear“

धारणे च ' इति दुमे । ‘ ध्रियते स्यादवस्थाने धृडोवध्वंसने पुनः । धरते धरतीत्युभे ' (श्लो. 29) इति देवः ।

प्रच्छ् (06.0149 — pracch)

[S. 89]

जीप्सायाम् (jñīpsāyām) · parasmaipada
„to ask, to seek, to question“

सृज् (06.0150 — sṛj)

[S. 89]

विसर्गे (visarge) · parasmaipada

„to create, to generate, to produce“

सर्गे सृज्यते सृजतीति च (श्लो. 62) इति देवः ।

मज्ज् (06.0151 — majj)

[S. 89]

शुद्धौ (śuddhau) · parasmaipada

„to bathe, to submerge“

शुद्ध्या स्नानं, वृडनं च लक्ष्यते ' इति क्षीरस्वामी । वृडनम् = संवरणम् ।

रुज् (06.0152 — ruj)

[S. 89]

भङ्गे (bhaṅge) · parasmaipada

„to have pain, to be ill, to bend, to break“

भङ्गे रुजति, हिंसायां रोजयेदिति णौ रुजेः ' (श्लो. 69) इति देवः ।

भुज् (06.0153 — bhuj)

[S. 89]

कौटिल्ये (kauṭilye) · parasmaipada

„to bend, to curve, to be crooked“

भुजेद्भुनक्ति भुङ्क्ते स्युः कौटिल्ये पालनेदने ' (श्लो. 65) इति देवः ।

छुप् (06.0154 — chup)

[S. 89]

स्पर्शे (sparṣe) · parasmaipada

„to touch“

रुश् (06.0155 — ruṣ)

[S. 89]

हिंसायाम् (hiṁsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy“

तालव्यान्तः ।

रिश् (06.0156 — riṣ)

[S. 89]

हिंसायाम् (hiṁsāyām) · parasmaipada

„to kill, to destroy“

तालव्यान्तः । ‘ रिशिं रुशिं... ' (व्याघ्रभूतिकारिका 7.2.10) इति वचनाद् धातुरयम् अनिट् ।

लिश् (06.0157 — liṣ)

[S. 89]

गतौ (gatau) · parasmaipada

„to go“

लिश्यते लिशतीत्येवमल्पीभावे गतौ क्रमात् ' (श्लो. 165) इति देवः ।

स्पृश् (06.0158 — sprś) [S. 89]
 संस्पृशने (*saṃsparśane*) · parasmaipada
 „to touch“

विच्छ (06.0159 — vicch) [S. 89]
 गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

विच्छ ' इति धातुपाठः । ' छे च ' (6.1.73) इति तुक् । ' छे च इति तुक्सिद्धेः विच्छेत्यपपाठः ' इति पुरुषकारः । ' णौ विच्छयति भाषार्थे, गतौ विच्छायतीति शे । विच्छेराये शतुर्वा नुं शे स्यादिति तुदादिता ' (श्लो. 56 - 57) इति देवः ।

विश् (06.0160 — viś) [S. 89]
 प्रवेशने (*praveśane*) · parasmaipada
 „to enter“

मृश् (06.0161 — mṛś) [S. 89]
 आमर्शने (*āmarśane*) · parasmaipada
 „to touch“
 आमर्शनम् = स्पर्शः ।

नुद् (06.0162 — nud) [S. 89]
 प्रेरणे (*prerane*) · parasmaipada
 „to inspire, to urge“
 कर्त्रभिप्रायेपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः ' इति कौमुदी ।

सद् (06.0163 — sad) [S. 89]
 विशरणगत्यवसादनेषु (*viśaraṇagatyavasādaṇeṣu*) · parasmaipada
 „to go, to lose energy, to move, to be sad“
 इह पाठः नुम् विकल्पार्थः । ज्वालादौ पाठस्तु णार्थः स्वरार्थश्च ' इति कौमुदी ।

शद् (06.0164 — śad) [S. 89]
 शातने (*śātane*) · parasmaipada
 „to go, to lose energy, to move, to be sad“

स्वरार्थः पुनः पाठः ' इति कौमुदी । अयमेव धातुः भवादौ (855) अपि अस्ति । भौवादिकधात्वपेक्षया अस्य रूपे अभेदात् प्रयोजनाभावाच्च इह पाठः प्रयोजनरहितः इति कृदन्तरूपमालायां विवृतम् ।

मिल् (06.0165 — mil) [S. 89]
 सङ्गमे (*saṅgame*) · ubhayapada
 „to unite, to join, to get together“

' मिल संश्लेषणे इति पठितस्येह पुनः पाठः कर्त्रभिप्राये तडर्थः इति आत्रेयः ' इति मा. धा. वृत्तिः । क्षीरस्वामी तु अमुं न पठति । ' श्लेषे मिलेत् सङ्गमे तु मिलते मिलतीति च ' (श्लो. 160) इति देवः ।

मुच् (06.0166 — muc) [S. 89]
 मोक्षणे (*mokṣaṇe*) · ubhayapada
 „to free, to liberate, to leave, to release, to loosen, to abandon“

कल्कने मुञ्चते मुञ्चेः मोक्षे मुञ्चति मुञ्चते । प्रमोचने चुरादेर्णो मोचयत्येष न त्वलदित् ' (श्लो. 47) इति देवः ।

लुप् (06.0167 — lup) [S. 90]
 छेदने (*chedane*) · ubhayapada
 „to cut, to break, to slice“

विद् (06.0168 — vid) [S. 90]
 लाभे (*lābhe*) · ubhayapada
 „to obtain, to receive“

व्याघ्रभूत्यादिमते सेट्कः अयम् । भाष्यादिमते अनिट्कः । ' विन्दते विन्दतीत्येवं लाभे वेदयते णिचि ' (श्लो. 111) इति देवः ।

लिप् (06.0169 — lip) [S. 90]
 उपदेहे (*upadehe*) · ubhayapada
 „to anoint, to besmear, to cover, to spread over, to stain“

उपदेहः - वृद्धिः इति क्षीरस्वामी । ' अस्य दाहनार्थकत्वमपि आह शङ्कराचार्यः ' इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् । (2.58) ' उपदाहे ' इति मैत्रेयः । न्यासकारोपि (3.1.138) एवमेव ।

सिच् (06.0170 — sic) [S. 90]
 क्षरणे (*kṣaraṇe*) · ubhayapada
 „to sprinkle, to moisten“

षिचि इति केचित् पठन्ति । तत्तु फलाभावात् उपेक्ष्यम् ' इति तत्त्वबोधिनी ।

कृत् (06.0171 — kṛt) [S. 89]
 छेदने (*chedane*) · parasmaipada
 „to cut, to break, to slice“

कृणत्ति कृन्ततीत्येते वेष्टने छेदने क्रमात् । कीर्तयेदिति संशब्दे ' (श्लो. 95) इति देवः ।

खिद् (06.0172 — khid) [S. 90]
 परिघाते (*parighāte*) · parasmaipada
 „to distress, to irritate“

परितापे ' इति क्षीरस्वामी । ' दैन्येयं खिद्यते खिन्ते, परितापे (घाते) तु खिन्दति ' (श्लो. 112) इति देवः ।

पिश् (06.0173 — piś) [S. 90]
 अवयवे (*avayave*) · parasmaipada
 „to rip off, to grind, to cut into small parts“

अवयवे = अवयवक्रियायाम् इत्यर्थः । अयं दीपनायामपि वर्तते । दीपनं प्रकाशनम् इत्यर्थः ।

फुल् (06.0174 — phul)

सञ्चलने (*sañcalane*) · parasmaipada
„to throb, to pulse, to move, to palpitate“

स्फुर इत्यकारोपधं केचित् पठन्ति ‘ इति कौमुदी ।

[S. 90]

रुधादि: (Rudhādi)

रुध् (07.0001 — rudh)

[S. 97]

आवरणे (*āvarane*) · ubhayapada

„to obstruct, to surround, to besiege, to enclose, to obscure“

‘ आवरणम् = व्याप्तिः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ रुन्धे रुणध्यावरणे, कामेनावनुरुध्यते ‘ (श्लो. 121) इति देवः ।

भिद् (07.0002 — bhid)

[S. 97]

विदारणे (*vidārane*) · ubhayapada

„to cut, to break, to divide“

छिद् (07.0003 — chid)

[S. 97]

द्वैधीकरणे (*dvaidhikarane*) · ubhayapada

„to cut, to grind, to truncate, to incise“

रिच् (07.0004 — ric)

[S. 97]

विरेचने (*virecane*) · ubhayapada

„to separate, to abort, to purify the body, to sweep, to cleanse the body“

‘ विरेचनम् = निःसारणम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ रिचिर् विरेचने रिङ्क्ते रिणक्ति श्ने, वियोजने । सम्पचने च यौ वा णौ रेचयत्यपि रेचति ‘ (श्लो.52) इति देवः ।

विच् (07.0005 — vic)

[S. 97]

पृथग्भावे (*prthagbhāve*) · ubhayapada

„to divide, to separate, to remove from“

अयं पाठः सर्वसम्मतः । धातुवृत्तौ तु ‘ विजिर् ‘ इति दृश्यते ।

क्षुद् (07.0006 — kṣud)

[S. 97]

सम्पेषणे (*sampeṣaṇe*) · ubhayapada

„to crush, to grind, to powder“

युज् (07.0007 — yuj)

[S. 97]

योगे (*yoge*) · ubhayapada

„to bind, to restrain, to join, to unite, to apply, to combine“

‘ युनक्ति युङ्क्ते योगार्थं समाधौ युज्यते श्यनि ‘ (श्लो. 64) इति देवः ।

छृद् (07.0008 — chṛd)

[S. 97]

दीप्तिदेवनयोः (*diptidevanayoh*) · ubhayapada

„to glow, to shine, to play“

दीप्तौ अकर्मकः, देवने सकर्मकः । ‘ छृदी सन्दीपने वा णौ छर्दयेच्छर्दतीत्युभे । छृन्ते छृणतीति पदे दीप्तिदेवनयोः श्नमि ‘ (श्लो. 115) इति देवः । देवनम् - क्रीडाविजिगीषादिः । ‘ दीप्तिवमनयोः इत्येके ‘ इति धा.का.व्याख्या ।(3.2)

वृद् (07.0009 — ṭrd) [S. 97]
 हिंसानादरयोः (*hiṃsānādarayoḥ*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy, to disregard, to insult“

कृत् (07.0010 — krt) [S. 97]
 वेष्टने (*veṣṭane*) · parasmaipada
 „to surround, to cover“

‘ कृणक्ति कृन्ततीत्येते वेष्टने च्छेदने क्रमात् । कीर्तयेदिति संशब्दे ‘ (श्लो. 95) इति देवः ।

इन्ध् (07.0011 — indh) [S. 97]
 दीप्तौ (*dīptau*) · ātmanepada
 „to shine, to glow“

दीपनायामपि प्रयुज्यते ।

खिद् (07.0012 — khid) [S. 97]
 दैन्ये (*dainye*) · ātmanepada
 „to be sad, to be distressed, to have sorrow“

‘ दैन्येर्धे खिद्यते खिन्ते परितापे (घाते) तु खिन्दति ‘ (श्लो. 112) इति देवः ।

विद् (07.0013 — vid) [S. 97]
 विचारणे (*vicāraṇe*) · ātmanepada
 „to think, to meditate, to analyze, to reason upon“

मीमांसे ‘ इति वोपदेवः । ‘ सत्तायां विद्यते, ज्ञाने वेत्ति, विन्ते विचारणे ‘ (श्लो. 111) इति देवः ।

शिष् (07.0014 — śiṣ) [S. 97]
 विशेषणे (*viśeṣaṇe*) · parasmaipada
 „to distinguish, to criticize, to characterize“

विशेषणम् = उपरञ्जनम् ‘ इति दुर्गादासः ।

पिष् (07.0015 — piṣ) [S. 97]
 सञ्चूर्णने हिंसायाम् च (*sañcūrṇane hiṃsāyām ca*) · parasmaipada
 „to grind, to powder, to crush, to kill, to destroy“

सञ्चूर्णनम् = धान्यादीनां चूर्णीकरणम्, हिंसा च ।

भञ्ज् (07.0016 — bhañj) [S. 97]
 आमर्दने (*āmardane*) · parasmaipada
 „to destroy“

आमर्दं तु भनक्ति ... ‘ (श्लो. 65) इति देवः ।

भुज् (07.0017 — bhuj) [S. 97]
 पालनाभ्यवहारयोः (*pālanābhyavahārayoḥ*) · parasmaipada
 „to protect, to preserve, to eat, to consume“

पालने परस्मैपदी , ‘ भूजोनवने ‘ इति पालनभिन्नार्थे आत्मनेपदित्वम् । अभ्यवहारः = भोजनम् । ‘ भुजेद् भुनक्ति भुङ्क्ते स्युः कौटिल्ये पालनेदने ‘ (श्लो. 65) इति देवः ।

तृह् (07.0018 — ṭrh) [S. 97]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · parasmaipada
 „to kill to destroy, to give pain“

‘ श्ने तृणेढीति हिंसायां तृहतीत्यूदितस्तृहेः ‘ (श्लो. 195) इति देवः ।

हिंस् (07.0019 — hiṃs) [S. 97]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · parasmaipada
 „to kill to destroy, to give pain“

उन्द् (07.0020 — und) [S. 97]
 क्लेदने (*kledane*) · parasmaipada
 „to moisten, to be wet“

अञ्ज् (07.0021 — añj) [S. 97]
 व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु (*vyaktimrakṣaṇakāntigatiṣu*) · parasmaipada
 „to anoint, to polish, to smear“

व्यक्तिः = प्रकटता । म्रक्षणम् = घृतादिसेकः ।

तञ्च् (07.0022 — tañc) [S. 97]
 सङ्कोचने (*saṅkocane*) · parasmaipada
 „to contract, to reduce, to constrict“

नोपधः । कृतपरसवर्णनिर्देशः । ‘ तञ्च् ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । जकारान्तमध्ये पाठात् एवमेव न्याय्यम् इति तदाशयः ।

विज् (07.0023 — vij) [S. 97]
 भयचलनयोः (*bhayacalanayoḥ*) · parasmaipada
 „to fear, to tremble, to shiver, to be distressed, to move“

‘ वेवेक्तीति पृथग्भावे विवेक्ते च भये पुनः । विनक्ति विजते ... ‘ (श्लो. 61 - 62) इति देवः ।

वृज् (07.0024 — vrj) [S. 97]
 वर्जने (*varjane*) · parasmaipada
 „to avoid, to abandon, to leave behind“

वरणे ‘ इति धनपालशाकटायनौ । ‘ त्यागे वृत्तौ च ‘ इति वोपदेवः । ‘ त्यागे ‘ इति काशकृत्स्नोपि । ‘ वृणक्ति वर्जने वृङ्क्ते यौ वर्जयति वर्जति ‘ (श्लो. 59) इति देवः ।

पृच् (07.0025 — prc)

[S. 97]

सम्पर्के (samparke) · parasmaipada

„to contact, to touch, to join, to unite“

पृणाङ्क्ति पृक्ते (पृङ्क्ते) सम्पर्के यौ परचयति पर्चति ‘ (श्लो. 51) इति देवः ।

तनादिः (Tanādi)

तन् (08.0001 — tan)

[S. 97]

विस्तारे (vistāre) · ubhayapada

„to spread, to stretch, to expand, to increase“

श्रद्धोपकरणार्थस्य तनेस्तनति तानयेत् । दैर्घ्यार्थस्योपसर्गात् तु , विस्तारे तनुतेतनोत् ‘ (श्लो. 127 - 128) इति देवः ।

सन् (08.0002 — san)

[S. 99]

दाने (dāne) · ubhayapada

„to give, to donate“

णोपदेशोयम् । ‘ नान्तोयम् । षकारस्तु लाक्षणिकः । तेन यङ्लुकि संसन्ति संसन्तः इत्यादी अनुस्वार - परसवर्णौ ‘ इति तत्त्वबोधिनी । ‘ दाने सनोति सनुते सम्भक्तौ तु सनेदिति ‘ (श्लो. 128) इति देवः ।

क्षण् (08.0003 — kṣaṇ)

[S. 99]

हिंसायाम् (himsāyām) · ubhayapada

„to kill, to destroy, to irritate, to cause pain, to hurt, to break“

अदुपधः । अयमपि लाक्षणिकणकारः ।

क्षिण् (08.0004 — kṣiṇ)

[S. 99]

हिंसायाम् (himsāyām) · ubhayapada

„to kill, to destroy, to irritate, to cause pain, to hurt, to break“

इदुपधः । अयमपि लाक्षणिकणकारः ।

ऋण् (08.0005 — ṛṇ)

[S. 99]

गतौ (gatau) · ubhayapada

„to go“

अयमपि तवर्गीयान्तोपदेशः । लाक्षणिकं णत्वम् ।

तृण् (08.0006 — tṛṇ)

[S. 99]

अदने (adane) · ubhayapada

„to eat, to graze“

घृण् (08.0007 — ghrṇ)

[S. 99]

दीप्तौ (dīptau) · ubhayapada

„to shine, to glow“

वन् (08.0008 — van)

[S. 99]

याचने (yācane) · ātmanepada

„to act, to beg, to request, to seek“

याचने वनुते, शब्दे सम्भक्तौ च वनेदिति ‘ (श्लो. 124) इति देवः ।

मन् (08.0009 — man)

[S. 99]

अवबोधने (*avabodhane*) · ātmanepada

„to understand, to regard, to think, to believe, to assume“

स्तम्भे मानयते, ज्ञाने मन्यते मनुते पदम् ‘ (श्लो. 125) इति देवः । ‘ बोधने
इति मैत्रेयः ‘ इति मा. धा. वृत्तिटीका ।

कृ (08.0010 — kr)

[S. 99]

करणे (*karane*) · ubhayapada

„to do, to act, to make“

हिंसकरणयोः श्नावौ कृणोति कृणुते कृजः । करोति कुरुते द्वे द्वे सम्पद्येते
पदे क्रमात् ‘ (श्लो. 31) इति देवः ।

क्र्यादिः (Kryādi)**क्री** (09.0001 — kṛi)

[S. 99]

द्रव्यविनिमये (*dravyavinimaye*) · ubhayapada

„to buy, to purchase“

प्री (09.0002 — prī)

[S. 99]

तर्पणे कान्तौ च (*tarpane kāntau ca*) · ubhayapada

„to love, to satisfy, to wish, to desire, to show kindness“

कान्तिः = कामना । ‘ प्रीङ् प्रीतौ प्रीयते प्रीनात् प्रीणीते तर्पणे जितः । अणौ
यौ जित्त्वसाफल्यात् प्रीणयेत् प्रयते प्रयेत् ‘ (श्लो. 19-20) इति देवः ।

श्री (09.0003 — śrī)

[S. 99]

पाके (*pāke*) · ubhayapada

„to cook“

श्रीणाति पाके श्रीणीते सेवायां श्रयते श्रयेत् ‘ (श्लो. 16) इति देवः ।

मी (09.0004 — mī)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to tie, to bind, to kill, to destroy, to hurt“

मीजो मीनाति मीनीते हिंसायां मीयते डितः ‘ (श्लो. 16) इति देवः ।

सि (09.0005 — si)

[S. 99]

बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada

„to tie, to bind, to string, to catch with a stick“

सिनोति सिनुते बन्धे सिनीते च सिनाति च ‘ (श्लो. 15) इति देवः ।

स्कु (09.0006 — sku)

[S. 99]

आप्रवणे (*āpravaṇe*) · ubhayapada

„to jump, to leap, to make something fly, to pull up, to cover“

स्तम्भ् (09.0007 — stambh)

[S. 99]

रोधने स्तम्भने च (*rodhane stambhane ca*) · parasmaipada

„to stop, to hinder, to become stiff, to obstruct“

स्तुम्भ् (09.0008 — stumbh)

[S. 99]

रोधने निष्कोषणे च (*rodhane niṣkoṣaṇe ca*) · parasmaipada

„to stop, to hinder, to become stiff, to obstruct“

स्कम्भ् (09.0009 — skambh)

[S. 99]

रोधने स्तम्भने च (*rodhane stambhane ca*) · parasmaipada

„to stop, to hinder, to become stiff, to obstruct“

स्कुम्भ् (09.0010 — skumbh)

[S. 99]

रोधने धारणे च (*rodhane dhāraṇe ca*) · parasmaipada

„to stop, to hinder, to become stiff, to obstruct“

यु (09.0011 — yu)

[S. 99]

बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada

„to tie, to bind“

‘ यावयेत जुगुप्सायाम् , मिश्रणे यौति , बन्धने । युनाति च युनीते च ...
(श्लो. 24) इति देवः ।

क्नु (09.0012 — knū)

[S. 99]

शब्दे (*śabde*) · ubhayapada

„to sound“

जित् ।

द्रु (09.0013 — drū)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy“

पू (09.0014 — pū)

[S. 99]

पवने (*pavane*) · ubhayapada

„to purify, to cleanse“

शिने पुनाति पुनीते स्ताम् पवने पवते छितः ‘ (श्लो. 27) इति देवः ।

शू (09.0015 — śū)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy“

लू (09.0016 — lū)

[S. 99]

छेदने (*chedane*) · ubhayapada

„to cut, to pluck, to destroy, to dissolve“

ल्वादिप्रयोजनं तु निष्ठान्तस्य नत्वं - ‘ ल्वादयः ‘ (8.2.44) इति सूत्रेण ।
अतः तिङन्तरूपेषु तस्य प्रयोजनं न दृश्यते । लूजादयः एकविंशतिः प्वादयः
।

स्तृ (09.0017 — stṛ)

[S. 99]

आच्छादने (*ācchādane*) · ubhayapada

„to wrap, to cover, to clothe“

‘ स्तृजः शिने च्छादने प्वादेः स्तृणीते च स्तृणाति च । श्नावृदन्तस्य ...
(श्लो. 35) इति देवः ।

कृ (09.0018 — kṛ)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy“

कृण् कृणीते हिंसायां विक्षेपे किरतीति शे ‘ (श्लो. 39) - देवः ।

वृ (09.0019 — vṛ)

[S. 99]

वरणे (*varaṇe*) · ubhayapada

„to marry, to accept, to own, to choose“

वृवृजोरजितो धातोर्वृणाति वरणे भवेत् । वृणाति च वृणीते वृजस्तत्रार्थ इष्यते ‘ (श्लो. 37) इति देवः ।

धू (09.0020 — dhū)

[S. 99]

कम्पने (*kampane*) · ubhayapada

„to shake, to agitate, to tremble, to cause to shake, to cause to agitate, to tremble“

‘ धूनयति धवति धवते, धुनोति धुनुते, धुनाति च धुनीते । धूनोति धुनुते स्युः
पदानि कम्पे, विधूनने धुवति ‘ (श्लो. 26) इति देवः ।

शू (09.0021 — śū)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada

„to kill, to destroy“

शूज् ‘ इति क्षीरस्वामी । अयं धातुः देवादिकोपि इति प्रयोगात् ऊह्यते ।

पृ (09.0022 — pṛ)

[S. 99]

पालनपूरणयोः (*pālanapūraṇayoh*) · parasmaipada

„to protect, to take care, to nurture, to complete, to fill, to fulfill“

पृणाति पूरणे श्लौ तु पिपर्ति णिचि पारयेत् ‘ (श्लो. 36) इति देवः ।

वृ (09.0023 — vṛ)

[S. 99]

वरणे (*varaṇe*) · parasmaipada

„to marry, to accept, to own, to choose“

भरणे ‘ इत्येके । ‘ वृत्त्यां भृत्याम् ‘ इति वोपदेवः । ‘ वृवृजोरजितो
धातोर्वृणाति वरणे भवेत् । वृणाति च वृणीते च वृजस्तत्रार्थ इष्यते ‘ (श्लो.
37) इति देवः । ‘ वृज् इति नन्दि ‘ इति क्षीरस्वामी ।

भृ (09.0024 — bhṛ)

[S. 99]

भर्त्सने (*bhartsane*) · parasmaipada

„to hate, to insult“

भरणे ‘ इत्यप्येके । ‘ भृ भर्जने च ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ ऋदन्तस्य भृणातीति
भर्त्सने शिने, तथा भरः ‘ (श्लो. 28) इति देवः । भरणार्थं भर्जनार्थं च
सकर्मकोयम् इति ज्ञेयम् ।

मृ (09.0025 — mṛ)

[S. 99]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · parasmaipada

„to kill, to destroy, to hurt“

‘ मृणाति हिंसार्थं प्वादेर्मृडस्तु म्रियते पदम् ‘ (श्लो. 34) इति देवः ।

दृ (09.0026 — dṛ) [S. 99]
विदारणे (*vidāraṇe*) · parasmaipada
 „to break apart, to tear off, to cut“

भये च ‘ इति कविकल्पदुमे । अर्थविशेषे घटादिः । ‘ दरेद् दृणाति द्वियते
 क्रमाद् भीदारणादरे ‘ (श्लो. 36) इति देवः ।

जृ (09.0027 — jṛ) [S. 99]
वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada
 „to grow old“

झृ इत्येके । धृ इत्यन्ये ‘ इति कौमुदी । ‘ जृ इति कृयादौ चूरादौ
 च । ‘ जृष् ‘ इति दिवादौ चेति समानार्थकाः त्रयः धातवः सन्ति ।
 विषयेस्मिन् ‘ कृदन्तरूपमालायां विस्तरेण विवृतम् अस्ति । ‘ जृणाति
 जीर्यति जरत्येकार्थे जारयत्यपि ‘ (श्लो. 39) इति देवः ।

झृ (09.0028 — jhṛ) [S. 99]
वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada
 „to grow old“

धृ (09.0029 — dhṛ) [S. 99]
वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada

नृ (09.0030 — nṛ) [S. 99]
नये (*naye*) · parasmaipada
 „to take away, to carry“

कृ (09.0031 — kṛ) [S. 99]
हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy“

ऋ (09.0032 — ṛ) [S. 99]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

तत्रेयर्त्यृच्छीत्यर्तेः शिने गतौ स्यादृणाति तु ‘ (श्लो. 30) इति देवः ।

गृ (09.0033 — gṛ) [S. 99]
शब्दे (*śabde*) · parasmaipada
 „to sound, to talk“

ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति त्रयं युक्तं, ग्रो गरतीति सेकविषये
 ह्रस्वान्तधातोः शपि ‘ (श्लो. 33) इति देवः ।

ज्या (09.0034 — jyā) [S. 99]
वयोहानौ (*vayohānau*) · parasmaipada
 „to become old, to decay“

री (09.0035 — rī) [S. 99]
गतिरेषणयोः (*gatireṣaṇayoh*) · parasmaipada
 „to go, to howl, to kill, to destroy, to hurt“

रेषणं हिंसा ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ रेषणं वृकशब्दः । यदाह यादवप्रकाशः -
 ‘ वृकस्य रेषणं रेषा हेषा हेषा च वाजिनाम् । बृंहितं करिणां शब्दः ‘ इति
 पुरुषकारः । गतिहिंसार्थयोः सकर्मकः, वृकशब्दार्थकत्वे तु अकर्मकः इति
 बोध्यम् । ‘ श्रवणे ‘ इत्यपि केचित् । ‘ गतिशोषणयोः ‘ इति न्यासे (7.3.36)
 पाठः । ‘ स्त्रवणे रीयते रीडो, रिणातिगतिरेषयोः ‘ (श्लो. 18) इति देवः ।

ली (09.0036 — li) [S. 99]
श्लेषणे (*śleṣaṇe*) · parasmaipada
 „to adhere to, to be absorbed, to get dissolved“

‘ यौ दूवीकरणेनात्वे लीनयेत् लाययेत् लयेत् । लापयेल्लालयेदात्वे श्लेषणे
 लीयतेलिनात् ‘ (श्लो. 17-18) इति देवः ।

व्ली (09.0037 — vli) [S. 99]
वरणे (*varaṇe*) · parasmaipada
 „to choose, to select, to find, to marry, to cover, to glean“

ब्ली (09.0038 — bli) [S. 99]
वरणे (*varaṇe*) · parasmaipada
 „to choose, to select, to find, to marry, to cover, to glean“

प्ली (09.0039 — pli) [S. 99]
गतौ (*gatau*) · parasmaipada
 „to go“

व्री (09.0040 — vri) [S. 99]
वरणे (*varaṇe*) · parasmaipada
 „to choose, to select, to find, to marry, to cover, to glean“

‘ वरणे - अवरणे ‘ इति ‘ व्रीतः, व्रीतवान् आवारकेर्थे ‘ इति च काशकृत्स्नः
 । ‘ गतौ च दुमे ‘ इति धा.का.व्याख्या (3-9) । ‘ व्रीणाति वरणे तत्र व्रीडो
 व्रीयेत तु श्यनि ‘ (श्लो. 19) इति देवः ।

भ्री (09.0041 — bhri) [S. 99]
भये (*bhaye*) · parasmaipada
 „to fear, to support, to wear, to obey“

‘ भरणे ‘ इति मैत्रेयक्षी क्षीरस्वामिप्रभृतयः पठन्ति ।

क्षी (09.0042 — kṣī) [S. 99]
हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · parasmaipada
 „to kill, to destroy, to cause pain, to hurt“

‘ क्षरे क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति षितो भवेत् । निवासगत्योः क्षियति,
 क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः ‘ (श्लो. 12-13) इति देवः ।

ज्ञा (09.0043 — jñā)

[S. 99]

अवबोधने (avabodhane) · parasmaipada
„to know, to realize, to understand“

‘ अनुपसर्गात् ज्ञः ‘ (1.3.76) इति अनुपसृष्टात् तङ् विहितम् । तस्मात् ‘ न जाने ‘ इत्यादयः प्रयोगाः सिद्धाः । ‘ जानातीति शिने सिद्धयेत्, ज्ञपयति तु पुनर्मारणादौ घटादेः, णौ (चौ) मित्वेपीदमेव ज्ञपमिति (ज्ञप मिद् इति) पदं ज्ञापने मारणादौ । तेनार्थाज्ज्ञापनेर्थं ज्ञपयतिपदवज्ज्ञापयेदित्यपि स्यात् । उक्तस्योक्तिः, ‘ णिचश्च ‘ (1.3.74) त्पुदितविहतये, ज्ञापयेत् ‘ ज्ञा नियोगे ‘ (श्लो. 8) इति देवः ।

बन्ध् (09.0044 — bandh)

[S. 99]

बन्धने (bandhane) · parasmaipada
„to tie, to bind“

नोपधः । ‘ बध्नाति बन्धने बन्धेर्बाधयेदिति संयमे ‘ (श्लो. 120) इति देवः ।

वृ (09.0045 — vṛ)

[S. 99]

सम्भक्तौ (sambhaktau) · ātmanepada
„to serve, to worship, to care“

भक्तिः - भजनम् । ‘ भक्तौ वृणीते, वरणे वृणोति वृणुते वृजः ‘ (श्लो. 32) इति देवः ।

श्रन्थ् (09.0046 — śranth)

[S. 99]

विमोचनप्रतिहर्षयोः (vimocanapratiharṣayoh) · parasmaipada
„to leave, to liberate, to set free, to be happy“

मन्थ् (09.0047 — manth)

[S. 99]

विलोडने (viloḍane) · parasmaipada
„to churn, to shake, to agitate“

‘ विलोटने ‘ इति पुरुषकारे (श्लो. 98) पाठः । ‘ हिंसासङ्क्लेशयोर्मन्येत्, मथेन्मथ्नाति लोडने ‘ (श्लो. 98) इति देवः ।

श्रन्थ् (09.0048 — śranth)

[S. 99]

सन्दर्भे (sandarbhe) · parasmaipada
„to arrange, to put in sequence“

(अर्थभेदात् पुनः पाठः) ‘ दौर्बल्ये श्रथयेत् प्रयत्नविषये स्याच्छ्रथयेत् मोक्षणे । यौ तु श्राथयति श्रथत्यपि च वा णौ श्रथयेत् श्रन्थति । सन्दर्भे शिने विमोचनार्थविषये श्रन्थन्त्यथ श्रन्थते, शैथिल्ये.. ‘ (श्लो. 101) इति देवः ।

ग्रन्थ् (09.0049 — granth)

[S. 99]

सन्दर्भे (sandarbhe) · parasmaipada
„to arrange, to put in sequence“

सन्दर्भः = बन्धनम् । ‘ ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे ग्रन्थयेद् ग्रन्थतीति यौ । कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेद् ग्राथति ग्रन्थेः ‘ (श्लो. 97) इति देवः ।

कुन्थ् (09.0050 — kunth)

[S. 99]

संश्लेषणे (saṁśleṣaṇe) · parasmaipada
„to stay together“

सङ्क्लेशने ‘ इत्येके । ‘ कुथ ‘ इति दुर्गः । ‘ कुश्नाति कन्थेत् सङ्क्लेशे पूतीभावे तु कुन्थति ‘ (श्लो. 98) इति देवः ।

मृद् (09.0051 — mṛd)

[S. 99]

क्षोदे (kṣode) · parasmaipada
„to powder, to cut, to grind“

क्षोदनम् = सञ्चूर्णनम् ‘ इति धा.का. (3 - 10) ।

मृड् (09.0052 — mṛd)

[S. 99]

क्षोदे सुखे च (kṣode sukhe ca) · parasmaipada
„to powder, to cut, to grind, to make happy“

मृड सुखे इति केचित् ‘ इति मा.धा.वृत्तिः । ‘ सुखने ‘ इति क्षीरस्वामी पुरुषकारश्च । तत्र (पुरुषकारे श्लो. 87) - ‘ अन्ये ... क्षोदे मृड सुखने च इति पठन्ति ‘ इति । ‘ मृडेर्मृड्णाति सुखने तत्रैव मृडतीति शे ‘ (श्लो. 87) इति देवः ।

गुध् (09.0053 — gudh)

[S. 99]

रोषे (roṣe) · parasmaipada
„to be angry“

गुधेर्गुध्नाति रोषेर्षे, गुध्येत् तु परिवेष्टने ‘ (श्लो. 121) इति देवः ।

कुष् (09.0054 — kuṣ)

[S. 99]

निष्कर्षे (niṣkarṣe) · parasmaipada
„to take out, to extract, to examine a metal, to investigate purity of a metal“

निष्कर्षः = बहिर्निस्सारणम् ।

क्षुब्ध् (09.0055 — kṣubh)

[S. 99]

सञ्चलने (sañcalane) · parasmaipada
„to tremble, to shake, to agitate“

‘ क्षुब्ध्नाति क्षोभते क्षुब्धेदिति सञ्चलने क्षुभेः ‘ (श्लो. 144) इति देवः ।

नभ् (09.0056 — nabh)

[S. 99]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
„to kill, to destroy“

नभ्येन्नभ्नाति नभतेः हिंसायां तत्तुभेः समम् ‘ (श्लो. 145) इति देवः ।

तुभ् (09.0057 — tubh)

[S. 99]

हिंसायाम् (himsāyām) · parasmaipada
„to kill, to destroy“

क्लिश् (09.0058 — kliś) [S. 99]

विबाधने (*vibādhane*) · parasmaipada

„to torment, to distress, to hurt, to suffer, to misbehave“

एवमाराध्यमानोपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् ‘ (कुमार. 2.40)
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् सकर्मकत्वमपि अस्य इति ज्ञायते । ‘ व्यक्तोक्तौ
क्लेशे क्लेशः, क्लिश्नाति तु विबाधने । दिवादेरुपतापेयं तडि स्यात्
क्लिश्यते पदम् ‘ (श्लो. 163 - 164) इति देवः ।

अश् (09.0059 — aś) [S. 99]

भोजने (*bhojane*) · parasmaipada

„to eat, to consume“

‘ व्याप्तावश्नुत इत्याहुः अश्नातीति तु भोजने ‘ (श्लो. 166) इति देवः ।

ध्रस् (09.0060 — dhras) [S. 99]

उञ्छे (*uñche*) · parasmaipada

„to gather, to pick, to glean“

ध्रस्नाति ध्रासयत्युञ्छे पदे तु शिने णिचि ध्रसेः ‘ (श्लो. 190) इति देवः
। उकारः इत् । उकारः धात्ववयवः इत्येके । तदा लिटि उध्रसाञ्चकार
इत्यादयः ।

इष् (09.0061 — iṣ) [S. 99]

आभीक्ष्ये (*ābhikṣnye*) · parasmaipada

„to repeat“

पौनःपुन्यं भूशार्थः वा आभीक्ष्यम् । ‘ इष्णात्याभीक्ष्य इच्छायामिच्छेद्
गत्यर्थं इष्यति ‘ (श्लो. 168) इति देवः ।

विष् (09.0062 — viṣ) [S. 99]

विप्रयोगे (*viprayoge*) · parasmaipada

„to remove, to throw away, to separate the undesired part“

‘ विप्रयोगे विषेः क्र्यादेर्विष्णातीति पदं भवेत् ‘ (श्लो. 175) - देवः ।

प्नुष् (09.0063 — prus) [S. 99]

स्नेहनसेवनपूरणेषु (*snehanasevanapūraṇeṣu*) ·

parasmaipada

„to soften, to be greasy, to irrigate, to complete, to fill“

आद्यः (प्लुष प्लुष इत्यत्र) दीर्घोपधः इति बालमनोरमा । तत्त्वबोधिन्यां तु
ह्रस्वोपधः एव दृश्यते । ‘ स्नेहनादिषु, पुष्णाति च प्रोषति च दाहे ‘ (श्लो.
172) इति देवः ।

प्लुष् (09.0064 — pluṣ) [S. 99]

स्नेहनसेवनपूरणेषु (*snehanasevanapūraṇeṣu*) ·

parasmaipada

„to soften, to be greasy, to irrigate, to complete, to fill“

प्लोषति प्लुष्यतीति स्तां प्लुष्णाति स्नेहनादिषु ‘ (श्लो. 172) इति देवः ।

पुष् (09.0065 — puṣ) [S. 99]

पुष्टौ (*puṣṭau*) · parasmaipada

„to nourish, to bring up, to support“

धारणे पोषयेत् पुष्टौ पुष्येत् पुष्णाति पोषति ‘ (श्लो. 171) - देवः ।

मुष् (09.0066 — muṣ) [S. 99]

स्तेये (*steye*) · parasmaipada

„to steal“

खच् (09.0067 — khac) [S. 99]

भूतप्रादुर्भावे (*bhūtaprādurbhāve*) · parasmaipada

„to occur in abundance“

खव ‘ इति वकारन्तं क्षीरस्वामी पपाठ । भूतप्रादुर्भावः - अतिक्रान्तोत्पत्तिः
। दशमासादौ उत्पत्तियोग्यस्य एकादशादिमासादिषु उत्पत्तिः इत्यर्थः ।

खव् (09.0068 — khav) [S. 99]

भूतप्रादुर्भावे (*bhūtaprādurbhāve*) · parasmaipada

„to occur in abundance“

हेष् (09.0069 — heṣh) [S. 99]

भूतप्रादुर्भावे (*bhūtaprādurbhāve*) · parasmaipada

„to occur in abundance“

तत्त्वबोधिनीयुक्तायां कौमुद्यां ‘ हिठ च ‘ इति पाठः ।

स्व् (09.0070 — svṛ) [S. 99]

वरणे (*varaṇe*) · parasmaipada

„to marry, to accept, to own, to choose“

ग्रह् (09.0071 — grah) [S. 99]

उपादाने (*upādāne*) · ubhayapada

„to take, to accept, to obtain“

‘ उपादानम् = स्वीकारः । ‘ ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृहयते, तत्रानदन्ताद्
गृहेः । भूवादेः शपि गृहति, शिने तु पदे गृह्णात्यगृह्णीत च । गर्हेर्वा णिचि
निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा, गर्हयेत् । भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेद्
गृहति ‘ (श्लो. 194) इति देवः ।

चुरादिः (Curādi)

चुर् (10.0001 — cur) [S. 105]
 स्तेये (steeye) · ubhayapada
 „to steal“

‘ स्तेये चोरयतीति स्यात्, चुरेश्छेदे चुरेदिति ‘ (श्लो. 151) - देवः ।

चिन्त् (10.0002 — cint) [S. 105]
 स्मृत्याम् (smṛtyām) · ubhayapada
 „to contemplate, to think, to discuss, to remember, to worry“

‘ चिन्तयेत् । स्मृत्याम्, चेतति संज्ञाने, तत्र चेतयते णिचि ‘ (श्लो. 94)
 इति देवः ।

यन्त्र (10.0003 — yantr) [S. 105]
 सङ्कोचे (saṅkoce) · ubhayapada
 „to restrain, to shy“

स्फुण्ड (10.0004 — sphuṇḍ) [S. 105]
 परिहासे (parihāse) · ubhayapada
 „to make fun of, to laugh at, to joke“
 स्फुटि ‘ इति पाठान्तरम् ।

स्फुण्ट (10.0005 — sphuṇṭ) [S. 105]
 परिहासे (parihāse) · ubhayapada
 „to make fun of, to laugh at, to joke“

लक्ष (10.0006 — lakṣ) [S. 105]
 दर्शनाङ्कनयोः (darśanāṅkanayoh) · ubhayapada
 „to observe, to see, to look, to mark, to point, to deliberate“
 अङ्कनम् = चिह्नम् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ आलोचनार्थाण्यिचि लक्षयेत्,
 स्याल्लक्षयेल्लक्षयतेङ्कनार्थात् ‘ (श्लो. 182) इति देवः ।

कुन्द् (10.0007 — kundr) [S. 105]
 अनृतभाषणे (anṛtabhāṣaṇe) · ubhayapada
 „to tell a lie“
 ‘ अत्र स्वामी - ऋदिदित्येके ‘ इति ।

कुद् (10.0008 — kud) [S. 105]
 अनृतभाषणे (anṛtabhāṣaṇe) · ubhayapada
 „to tell a lie“

स्पुण्ड (10.0009 — spuṇḍ) [S. 105]
 परिहासे (parihāse) · ubhayapada
 „to make fun of, to laugh at, to joke“

लङ् (10.0010 — laṇ) [S. 105]

उपसेवायाम् (upasevāyām) · ubhayapada
 „to serve, to obey, to desire, to wish“

लाडनं स्नेहपूर्विका सोवोपसेवा । लडयोरभेदात् ‘ लालयति ‘ ।
 ‘ लाडयत्युपसेवायां विलासे तु लडेच्छपि ‘ (श्लो. 87) इति देवः ।

मिन्द् (10.0011 — mind) [S. 105]
 स्नेहने (snehane) · ubhayapada
 „to soften, to melt, to become greasy, to love“

मेदते मेघतीत्येते स्नेहने मिन्दयेण्यिचि ‘ (श्लो. 104) इति देवः ।

मिद् (10.0012 — mid) [S. 105]
 स्नेहने (snehane) · ubhayapada
 „to soften, to melt, to become greasy, to love“

लण्ड् (10.0013 — laṇḍ) [S. 105]
 उत्क्षेपणे (utkṣepaṇe) · ubhayapada
 „to throw up“

ओलण्ड् (10.0014 — olaṇḍ) [S. 105]
 उत्क्षेपणे (utkṣepaṇe) · ubhayapada
 „to throw up“

जल् (10.0015 — jal) [S. 105]
 अपवारणे (apavāraṇe) · ubhayapada
 „to cover, to hide, to cover by net“

लज ‘ इत्येके इति तत्त्वबोधिनी । बालमनोरमायां तु ‘ लज ‘ इत्येव पाठः
 । ‘ जल ‘ इति पाठान्तरम् । मा. धा. वृत्तौ तु ‘ जल ‘ इत्येव पाठः ।

लज् (10.0016 — laj) [S. 105]
 अपवारणे (apavāraṇe) · ubhayapada
 „to cover, to hide, to cover by net“

पीङ् (10.0017 — pīḍ) [S. 105]
 अवगाहने (avagāhane) · ubhayapada
 „to harass, to annoy, to irritate, to give pain“

नट् (10.0018 — naṭ) [S. 105]
 अवस्पन्दने (avaspaṇḍane) · ubhayapada
 „to enact, to dance, to act, to show“

अयं धातुः न णोपदेशः । ‘ णोपदेशास्तु अनर्दनाद्’ इति पर्युदासात् ।
 अतः ‘ उपसर्गात् समासेपि ...’ (8.4.14) इति सोपसर्गेण त्वं न । अवस्पन्दनं
 नाट्यम् । ‘ अवस्पन्दने ‘ इत्येके ।

श्रथ् (10.0019 — śrath) [S. 105]
प्रयत्ने (*prayatne*) · ubhayapada
 „to make effort, to try, to set out“
 ‘प्रयत्ने’ इति मैत्रेयः । ‘प्रतिहर्षे’ इति बहवः ।

बध् (10.0020 — badh) [S. 105]
संयमने (*saṁyamane*) · ubhayapada
 „to bind, to restrain, to control“
 ‘बन्धे’ इति चान्द्रः । ‘बध्नाति बन्धने बन्धेर्भाधयेदिति संयमे’ (श्लो. 120)
 इति देवः ।

बन्ध् (10.0021 — bandh) [S. 105]
संयमने (*saṁyamane*) · ubhayapada
 „to bind, to restrain, to control“

पृ (10.0022 — pṛ) [S. 105]
पूरणे (*pūraṇe*) · ubhayapada
 „to fill, to complete“
 पूर्णाति पूरणे श्रौतुं तु पिपर्ति णिचि पारयेत् (श्लो. 36) इति देवः ।

ऊर्ज् (10.0023 — ūrj) [S. 105]
बलप्राणनयोः (*balaprāṇanayoh*) · ubhayapada
 „to be strong, to live with energy, to win“
 प्राणनम् = जीवनम् ।

पक्ष् (10.0024 — pakṣ) [S. 105]
परिग्रहे (*parigrahe*) · ubhayapada
 „to seize, to accept, to take side“

वर्ण् (10.0025 — varṇ) [S. 105]
प्रेरणे (*preraṇe*) · ubhayapada
 „to order, to motivate, to inspire, to paint, to color“
 वर्णं वर्णने इत्येके ‘इति कौमुदी । ‘प्रेरणे इति मैत्रेयः ‘इति मा. धा. वृत्तिः
 । क्षीरस्वामी तु ‘वर्णने’ इत्याह ।

चूर्ण् (10.0026 — cūrṇ) [S. 105]
प्रेरणे (*preraṇe*) · ubhayapada
 „to order, to motivate, to inspire, to paint, to color, to pull“
 पोषणे इति चन्द्रः । अस्य धातोः क्षोदनमप्यर्थः इति धा. का. व्याख्याने ।
 (3.15)

प्रथ् (10.0027 — prath) [S. 105]
प्रख्याने (*prakhyāne*) · ubhayapada
 „to expand scope, to spread“
 ‘क्षेपे च’ इति दुमे । ‘प्रथते प्राथयत्येतत् प्रख्याने द्वितयं प्रथेः’ (श्लो. 99)
 इति देवः ।

पृथ् (10.0028 — pṛth) [S. 105]
प्रक्षेपे (*prakṣepe*) · ubhayapada
 „to throw, to send, to direct, to inspire“
 पृथेः पर्ययतीत्येतत् प्रक्षेपे णौ पदं विदुः (श्लो. 99) इति देवः ।

पथ् (10.0029 — path) [S. 105]
प्रक्षेपे (*prakṣepe*) · ubhayapada
 „to throw, to send, to direct, to inspire“

सम्ब् (10.0030 — samb) [S. 105]
सम्बन्धने (*sambandhane*) · ubhayapada
 „to join, to articulate“

शम्ब् (10.0031 — śamb) [S. 105]
सम्बन्धने (*sambandhane*) · ubhayapada
 „to join, to articulate“

साम्ब् (10.0032 — sāmb) [S. 105]
सम्बन्धने (*sambandhane*) · ubhayapada
 „to join, to articulate“

भक्ष् (10.0033 — bhakṣ) [S. 105]
अदने (*adane*) · ubhayapada
 „to eat“
 भक्षयत्यदने भक्षेः शपि भक्षति भक्षते (श्लो. 177) इति देवः ।

कुट् (10.0034 — kuṭṭ) [S. 105]
छेदने भर्त्सनयोः (*chedanabhartsanayoh*) · ubhayapada
 „to cut, to criticise, to blame“
 पूरणे ‘इत्येके ।

पुट् (10.0035 — puṭṭ) [S. 105]
अल्पीभावे (*alpibhāve*) · ubhayapada
 „to decrease, to diminish, to reduce, to shrink“

चुट् (10.0036 — cuṭṭ) [S. 105]
अल्पीभावे (*alpibhāve*) · ubhayapada
 „to decrease, to diminish, to reduce, to shrink“

अट् (10.0037 — aṭṭ) [S. 105]
अनादरे (*anādare*) · ubhayapada
 „to insult, to dishonor, to disrespect“

दोषधः अयम् । ‘हिंसातिक्रमयोऽट्ठट्टेनादरेऽट्टयेत्’ (श्लो. 72) इति देवः ।

सुट् (10.0038 — suṭṭ) [S. 105]
 अनोदरे (anādare) · ubhayapada
 „to insult, to dishonor, to disrespect“

लुण्ट् (10.0039 — luṇṭ) [S. 105]
 स्तेये (steye) · ubhayapada
 „to steal, to loot“

लुण्ठ् (10.0040 — luṇṭh) [S. 105]
 स्तेये (steye) · ubhayapada
 „to steal, to loot“

... स्तेये लुण्टति लुण्टयेत् ‘ (श्लो.74) इति देवः ।

शठ् (10.0041 — śaṭh) [S. 105]
 असंस्कारगत्योः (asamskāragatyoh) · ubhayapada
 „to cheat, to fraud, to leave unfinished, to leave
 unattended, to ill-behave“

संस्कारगत्योः ‘ इति मैत्रेयकाशकृत्स्नकातन्त्रादयः । ‘ संस्कारगत्योः
 अनृतभाषणे गतौ च ‘ इति काशकृत्स्नः । ‘ आलस्ये च ‘ इति धा.का.व्या
 व्याख्यायाम् । (3.16) ‘ आलस्ये गत्यसंस्कृतसंस्कृते ‘ इति वोपदेवः ।
 ‘ गत्यसंस्कारधात्वर्थे शाठयेच्छाठयेदिति ‘ (श्लो. 81) इति देवः ।

श्रठ् (10.0042 — śvaṭh) [S. 105]
 असंस्कारगत्योः (asamskāragatyoh) · ubhayapada
 „to cheat, to fraud, to leave unfinished, to leave
 unattended, to ill-behave“

‘ श्रठि इत्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ गत्यसंस्कारधात्वर्थे शाठयेच्छाठयेदिति
 ‘ (श्लो. 81) इति देवः ।

श्रण्ट् (10.0043 — śvanṭh) [S. 105]
 असंस्कारगत्योः (asamskāragatyoh) · ubhayapada
 „to cheat, to fraud, to leave unfinished, to leave
 unattended, to ill-behave“

तुज् (10.0044 — tuj) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

तुज्ज् (10.0045 — tuñj) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

अभिहिते त्वर्थे पदं तुज्जयेत् ‘ (श्लो.66) इति देवः । ‘ अभिहितोर्थः-
 भाषणरूपः ‘ इति पुरुषकारः । केचिदमुम् ‘ तुज ‘ इति पठन्ति ।

पिज् (10.0046 — pij) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

पिज्ज् (10.0047 — piñj) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

पिज इति केचित् । लजि लुजि इत्येके ‘ इति कौमुदी ।

लज्ज् (10.0048 — lañj) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

लुज्ज् (10.0049 — luñj) [S. 105]
 हिंसाबलादाननिकेतनेषु (hiṃsābalādānaniketaneṣu) ·
 ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to injure, to become powerful,
 to take, to dwell, to stay“

पिस् (10.0050 — pis) [S. 105]
 गतौ (gatau) · ubhayapada
 „to go“

सान्त्व् (10.0051 — sāntv) [S. 105]
 सामप्रयोगे (sāmaprayoge) · ubhayapada
 „to pacify, to appease, to console“

सान्व् (10.0052 — sāntv) [S. 105]
 सामप्रयोगे (sāmaprayoge) · ubhayapada
 „to pacify, to appease, to console“

श्रल्क् (10.0053 — śvalk) [S. 105]
 परिभाषणे (paribhāṣane) · ubhayapada
 „to speak, to tell, to narrate“

भाषणे ‘ इति शाकटायन- चन्द्रकाशकृत्स्नकातन्त्रादयः ।

वल्क् (10.0054 — valk) [S. 105]
 परिभाषणे (paribhāṣane) · ubhayapada
 „to speak, to tell, to narrate, to see“

स्निह् (10.0055 — snih) [S. 105] स्नेहने (<i>snehane</i>) · ubhayapada „to love, to be kind“ ‘ स्फिट इत्येके ‘ कौमुदी ।	तड् (10.0064 — taḍ) [S. 105] आघाते (<i>āghāte</i>) · ubhayapada „to strike, to beat, to hit“ शोभार्थाश्च दुमे ‘ इति धा.का.व्याख्या । (3.18)
स्फिट् (10.0056 — sphit) [S. 105] हिंसायाम् (<i>himsāyām</i>) · ubhayapada „to kill, to destroy“	खड् (10.0065 — khaḍ) [S. 105] भेदने (<i>bhedane</i>) · ubhayapada „to break“
स्मिट् (10.0057 — smit) [S. 105] अनादरे (<i>anādare</i>) · ubhayapada „to insult, to disrespect, to dishonor“ ‘ स्नेहे च ‘ इति वोपदेवः ।	खण्ड् (10.0066 — khaṇḍ) [S. 105] भेदने (<i>bhedane</i>) · ubhayapada „to break in pieces, to break, to cut, to tear to pieces“ मन्थार्थे खण्डते खण्डेः भेदार्थे खण्डयेणिचि ‘ (श्लो. 85) - देवः ।
स्मि (10.0058 — smi) [S. 105] अनादरे (<i>anādare</i>) · ātmanepada „to smile, to expand, to bloom“	कण्ड् (10.0067 — kaṇḍ) [S. 105] भेदने (<i>bhedane</i>) · ubhayapada „to break in pieces, to break, to cut, to tear to pieces“ कण्डयेदिति भेदे णौ मदे तु शपि कण्डते ‘ (श्लो. 86) इति देवः ।
श्लिष् (10.0059 — śliṣ) [S. 105] श्लेषणे (<i>śleṣaṇe</i>) · ubhayapada „to hug, to embrace, to stay attached“	कुण्ड् (10.0068 — kuṇḍ) [S. 105] रक्षणे (<i>rakṣaṇe</i>) · ubhayapada „to protect“ वैकल्यदाहरक्षासु कुण्डेत्कुण्डेत कुण्डयेत् ‘ (श्लो. 88) इति देवः ।
पन्थ् (10.0060 — panth) [S. 105] गतौ (<i>gatau</i>) · ubhayapada „to go“ ‘ अथ पथेर्गतौ पथति णौ पन्थेर्गतौ पन्थयेत् ‘ (श्लो. 101) इति देवः ।	गुण्ड् (10.0069 — guṇḍ) [S. 105] वेष्टने (<i>veṣṭane</i>) · ubhayapada „to enclose, to cover, to envelope, to protect, to powder“ रक्षणे ‘ इत्येके । ‘ कुठि ‘ इत्यन्ये । प्रायेण अयम् ‘ अव ‘ पूर्वः । ‘ गुठि ‘ इत्यपरे ।
पिच्छ् (10.0061 — picch) [S. 105] कुट्टने (<i>kuṭṭane</i>) · ubhayapada „to cut, to split, to tamp, to slice, to torture“ पिच्च ‘ इति क्षीरस्वामी ।	कुण्ठ् (10.0070 — kuṇṭh) [S. 105] रक्षणे (<i>rakṣaṇe</i>) · ubhayapada „to protect“
छन्द् (10.0062 — chand) [S. 105] संवरणे (<i>saṁvarane</i>) · ubhayapada „to cover“ यौ वा णौ अपचारणे छदत इत्येकम्, द्वितीयं छदेत् (छदन), अन्यत् छादयति, छदेदिति पुनः स्यादूर्जनेर्थं पितः । ‘ यत्तु च्छन्दयतीति णौ नुमि पदं, तत् संवृताविष्यते ‘ (श्लो. 113) इति देवः ।	गुण्ठ् (10.0071 — guṇṭh) [S. 105] रक्षणे (<i>rakṣaṇe</i>) · ubhayapada „to protect“
श्रण् (10.0063 — śraṇ) [S. 105] दाने (<i>dāne</i>) · ubhayapada „to give“ (प्रायेण अयं विपूर्वः) ‘ मितः श्रणति दानार्थे श्राणयत्यत्र णौ पदम् ‘ (श्लो. 92) इति देवः ।	खण्ड् (10.0072 — khaṇḍ) [S. 105] खण्डने (<i>khaṇḍane</i>) · ubhayapada „to cut, to slice, to break into pieces“

वण्ट् (10.0073 — vaṇṭ) [S. 105]

विभाजने (*vibhājane*) · ubhayapada
„to divide, to separate, to isolate, to partition“

‘ वडि ‘ इति केचित् । ‘ वण्टयेद्वृणतीत्येते णिशपोः स्तां विभाजने ‘ (श्लो. 77) इति देवः ।

वण्ड् (10.0074 — vaṇḍ) [S. 105]

विभाजने (*vibhājane*) · ubhayapada
„to divide, to separate, to isolate, to partition“

चण्ड् (10.0075 — caṇḍ) [S. 105]

कोपे (*kope*) · ubhayapada
„to be angry“

मण्ड् (10.0076 — maṇḍ) [S. 105]

भूषायां हर्षे च (*bhūṣāyām harṣe ca*) · ubhayapada
„to adorn, to decorate, to be happy“

‘ क्वचित् कोशे अत्र हर्षे च इति न पठ्यते । पाठशुद्धिरत्र कीदृशी इति न विद्मः ‘ इति कृदन्तरूपमाला । ‘ भूषार्थे मण्डतीति स्यात्तत्र मण्डयतीति णौ ‘ (श्लो. 84) इति देवः ।

भण्ड् (10.0077 — bhaṇḍ) [S. 105]

कल्याणे (*kalyāṇe*) · ubhayapada
„to do auspicious work“

कल्याणे भण्डयेद्भण्डेः परिहासे तु भण्डते ‘ (श्लो. 89) - देवः ।

छर्द् (10.0078 — chard) [S. 105]

वमने (*vamane*) · ubhayapada
„to vomit“

पुस्त् (10.0079 — pust) [S. 105]

आदरानादरयोः (*ādarānādarayoh*) · ubhayapada
„to honour, to dishonour, to respect, to disrespect“

दानादरयोः ‘ इति धातुकाव्ये (3-20) पाठः ।

बुस्त् (10.0080 — bust) [S. 105]

आदरानादरयोः (*ādarānādarayoh*) · ubhayapada
„to honour, to dishonour, to respect, to disrespect“

चुद् (10.0081 — cud) [S. 105]

सज्ज्योदने (*sañcodane*) · ubhayapada
„to inspire, to question, to ask, to request“

सज्ज्योदनम् = प्रश्नः, प्रेरणं वा । प्रश्ने द्विकर्मकः ।

नक्क् (10.0082 — nakk) [S. 105]

नाशने (*nāśane*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to uproot“

धक्क् (10.0083 — dhakk) [S. 105]

नाशने (*nāśane*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to uproot“

चक्क् (10.0084 — cakk) [S. 105]

व्यथने (*vyathane*) · ubhayapada
„to suffer, to give pain“

चुक्क् (10.0085 — cukk) [S. 105]

व्यथने (*vyathane*) · ubhayapada
„to suffer, to give pain“

चुक्क् ‘ इति क्वचित् पठ्यते ।

क्षल् (10.0086 — kṣal) [S. 105]

शौचकर्मणि (*śaucakarmaṇi*) · ubhayapada
„to wash, to cleanse, to purify“

तल् (10.0087 — tal) [S. 105]

प्रतिष्ठायाम् (*pratiṣṭhāyām*) · ubhayapada
„to establish, to make someone sit, to complete“

तुल् (10.0088 — tul) [S. 105]

उन्माने (*unmāne*) · ubhayapada
„to weigh, to measure“

दुल् (10.0089 — dul) [S. 105]

उत्क्षेपे (*utkṣepe*) · ubhayapada
„to uproot, to remove, to throw, to shake, to move, to swing“

पुल् (10.0090 — pul) [S. 105]

महत्त्वे (*mahattve*) · ubhayapada
„to be great, to be large, to rise up, to be heaped up“

महत्त्वे पोलति पुल्लेणौ तु तत्रैव पोलयेत् ‘ (श्लो. 156) इति देवः ।

चुल् (10.0091 — cul) [S. 105]

समुच्छ्राये (*samucchrāye*) · ubhayapada
„to raise, to elevate, to make something sink, to make wet“

मूल् (10.0092 — mūl) [S. 105]

रोहणे (*rohane*) · ubhayapada
„to crop, to root, to plant, to sow“

मूलेः प्रतिष्ठितौ मूलेद् रोहणे मूलयेदिति ‘ (श्लो. 157) इति देवः ।

कल् (10.0093 — kal) [S. 105]

क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada

„to throw, to make something fly“

कालयति - द्रावयति इत्यर्थः । ‘ कालयति - प्रेरयति ‘ इति तत्त्वबोधिनी ।
दन्तोपघातं कालयति ‘ हिंसार्थायाम् ‘ (3.4.48) इत्यत्र । ‘ कलेः कालयति
क्षेपे, गतिसंख्यानयोर्द्वयोः । कलयेत् शब्दसंख्यानविषये कलने शपि ‘ (श्लो.
155) इति देवः ।

विल् (10.0094 — vil) [S. 105]

क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada

„to throw, to make something fly“

‘ वेलेत्तु चलने वेलेः वरणे विलतीति शे ‘ (श्लो. 157) इति देवः ।

बिल् (10.0095 — bil) [S. 105]

भेदने (*bhedane*) · ubhayapada

„to break, to split, to divide, to cut“

तिल् (10.0096 — til) [S. 105]

स्नेहने (*snehane*) · ubhayapada

„to oil, to become greasy, to anoint“

चल् (10.0097 — cal) [S. 105]

भृतौ (*bhrtau*) · ubhayapada

„to foster, to bring up, to cherish“

भृतिः = भरणम्, पोषणमिति यावत् । ‘ भृत्याम् चालयेत्, कम्पने चलेत्
‘ (श्लो. 158) - देवः ।

पाल् (10.0098 — pāl) [S. 105]

रक्षणे (*rakṣaṇe*) · ubhayapada

„to protect, to govern“

पल ‘ इति मैत्रेयक्षीरस्वाम्यादायः पठन्ति ।

पल् (10.0099 — pal) [S. 105]

रक्षणे (*rakṣaṇe*) · ubhayapada

„to protect, to govern“

लूष् (10.0100 — lūṣ) [S. 105]

हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy“

शुल्ब् (10.0101 — śulb) [S. 105]

माने (*māne*) · ubhayapada

„to weigh, to measure“

सर्जने ‘ इति कातन्त्रशाकटायनी । ‘ माने सर्जने च ‘ इति हेमचन्द्रः ।

शूर्प् (10.0102 — śūrp) [S. 105]

माने (*māne*) · ubhayapada

„to weigh, to measure“

चुट् (10.0103 — cut) [S. 105]

छेदने (*chedane*) · ubhayapada

„to cut, to strike“

मुट् (10.0104 — muṭ) [S. 105]

सञ्चूर्णने (*sañcūrṇane*) · ubhayapada

„to crush, to grind, to powder“

सञ्चूर्णने चुरादेर्णौ मोटयेदतडस्त्रयः ‘ (श्लो. 72) इति देवः ।

उलण्ड् (10.0105 — ulaṇḍ) [S. 105]

उत्क्षेपणे (*utkṣepaṇe*) · ubhayapada

„to throw up“

पण्ड् (10.0106 — paṇḍ) [S. 105]

नाशने (*nāśane*) · ubhayapada

„to destroy“

पंस् (10.0107 — paṃs) [S. 105]

नाशने (*nāśane*) · ubhayapada

„to destroy“

मार्ग (10.0108 — mārga) [S. 105]

संस्कारगत्योः (*saṃskāragatyoh*) · ubhayapada

„to do cultural rites, to cultivate, to complete, to prepare,
to turn, to go“

व्रज् (10.0109 — vraj) [S. 105]

संस्कारगत्योः (*saṃskāragatyoh*) · ubhayapada

„to do cultural rites, to cultivate, to complete, to prepare,
to turn, to go“

वज ‘ इति केचित् । ‘ मार्ग ‘ इति पृथग् धातुरिति बहूनां पक्षः । तथा हि
तत्त्वबोधिनी - “ वज मार्ग । वाजयति । मार्गयति । केचित् तु मार्ग इति
न धात्वन्तरं, किन्तु वज इति एक एव धातुः मार्गसंस्कारे गतौ च इति
व्याचख्युः ” इति ।

शुल्क् (10.0110 — śulḥ) [S. 105]

अतिस्पर्शने (*atisparśane*) · ubhayapada

„to tax, to pay tax, to produce goods“

‘ सर्जने ‘ इति स्वामी । ‘ भाषणे ‘ इति काशकृत्स्नः । किं च अन्यत्र चुरादौ
‘ शुक्ल सर्जने ‘ इति च तत्र दृश्यते । ‘ अतिसर्जने ‘ इति केचित् । ‘ सर्जने,
वर्जने (वर्णने) इति वोपदेवः । ‘ सर्जनम् = आर्जनम् । वर्जनभाषणयोश्च
दुमे इति धा.का.व्याख्या । (3 - 23)

चम्प् (10.0111 — camp) [S. 105]

गत्याम् (*gatyām*) · ubhayapada
„to go“

क्षम्प् (10.0112 — kṣamp) [S. 105]

क्षान्त्याम् (*kṣāntyām*) · ubhayapada
„to endure, to tolerate, to forgive, to shine“

‘क्षम्पे: क्षम्पयति क्षान्त्यां प्रेरणे क्षपयेदिति’ (श्लो. 136) इति देवः । ‘क्षप प्रेरणे’ इति धातुः चुरादौ अदन्ते अस्ति इति एतस्मात् श्लोकात् अवगम्यते । सिद्धान्तकौमुद्यां तु न दृश्यते इति कृदन्तरूपमाला ।

क्षञ्ज् (10.0113 — kṣañj) [S. 105]

कृच्छ्रजीवने (*kr̥cchrajīvane*) · ubhayapada
„to live miserably, to live hard life“

छञ्ज् (10.0114 — chañj) [S. 105]

कृच्छ्रजीवने (*kr̥cchrajīvane*) · ubhayapada
„to live miserably, to live hard life“

क्षजि ‘इति धातुकाव्ये (3-24) पाठः । बालमनोरमायाम् अपि तथैव ।

श्वर्त् (10.0115 — śvart) [S. 105]

गत्याम् (*gatyām*) · ubhayapada
„to go“

स्वर्त गत्यां च । चकारात् कृच्छ्रजीवने ‘इति क्षीरस्वामी ।

स्वर्त् (10.0116 — svart) [S. 105]

कृच्छ्रजीवने, गत्याम् (*kr̥cchrajīvane, gatyām*) · ubhayapada
„to live miserably, to live hard life, to go“

श्वभ्र् (10.0117 — śvabhr) [S. 105]

गत्याम् (*gatyām*) · ubhayapada
„to go“

गतौ च । चकारात् कृच्छ्रजीवने इति दौर्गाः ‘इति स्वामी । ‘बिले गतौ तङ्के’ इति वोपदेवः । ‘श्वभ्रिः बिलार्थे च दुमे’ इति धा.का. व्याख्या I(3.24)

ज्ञप् (10.0118 — jñap) [S. 105]

ज्ञाने ज्ञापने च (*jñāne jñāpane ca*) · ubhayapada
„to know, to understand, to teach, to educate, to explain, to clarify, to make happy, to hit, to sharpen“

‘जानातीति शिने सिद्धयेत्, ज्ञपयति तु पुनर्मारणादौ घटादेः णौ (चौ) मित्वेपीदमेव ‘ज्ञप मिद्’ इति पदं ज्ञापने मारणादौ । तेनार्थाज्ज्ञापनेर्थे ज्ञपयतिपदवज्ज्ञापयेदित्यपि स्याद् उक्तस्योक्तिः ‘णिचश्चे’ (1.3.74) त्पुदितविहतये ज्ञापयेज्ज्ञा नियोगे’ (श्लो. 8) इति देवः । मित्त्वविषये केचन विशेषांशाः कृदन्तरूपमालायां विवृताः ।

यम् (10.0119 — yam) [S. 105]

परिवेषणे (*pariveṣaṇe*) · ubhayapada
„to keep under control, to nourish, to nurture, to serve food“

‘यमेरुपरमे यच्छेत् यमयेत् परिवेषणे’ (श्लो. 148) इति देवः ।

चह् (10.0120 — cah) [S. 105]

परिकल्कने (*parikalkane*) · ubhayapada
„to cheat, to do misdeed“

‘चप’ इति दुर्गसम्मतः पाठः । चहयेच्चहतीत्येते चहेः स्तां परिकल्कने ‘(श्लो. 196) इति देवः ।

चप् (10.0121 — cap) [S. 105]

परिकल्पने (*parikalpane*) · ubhayapada
„to cheat, to do misdeed“

रह् (10.0122 — rah) [S. 105]

त्यागे (*tyāge*) · ubhayapada
„to abandon, to quit, to leave“

बल् (10.0123 — bal) [S. 105]

प्राणने (*prāṇane*) · ubhayapada
„to have power, to gain power, to explain“

चि (10.0124 — ci) [S. 105]

चयने (*cayane*) · ubhayapada
„to find, to gather, to collect“

घट् (10.0125 — ghaṭṭ) [S. 105]

चलने (*calane*) · ubhayapada
„to go, to change places“

‘घट्टयेद् घट्टते द्वे स्तां चलने णौ शपि क्रमात्’ (श्लो. 73) - देवः ।

मुस्त् (10.0126 — must) [S. 105]

सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
„to collect, to pile, to make a heap“

खट् (10.0127 — khaṭṭ) [S. 105]

संवरणे (*saṁvaraṇe*) · ubhayapada
„to cover, to hide“

सट् (10.0128 — saṭṭ) [S. 105]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to hurt, to irritate“

स्फिट् (10.0129 — sphṛiṭ) [S. 105]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy“

चुम्ब् (10.0130 — cumb) [S. 105]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt, to irritate“
 हिंसायां, वक्रसंयोगे चुम्बयेच्चुम्बति क्रमात् ‘ (श्लो. 140) - देवः ।

पुल् (10.0131 — pul) [S. 105]
 सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to be great, to be large, to rise up, to be heaped up“
 पूर्ण ‘ इत्येके । ‘ पुण ‘ इत्यन्ये । ‘ पूल ‘ इति मा. धा. वृत्तिः । ‘ सङ्घाते
 पूलयेत्पूलेत्पूलेस्तां णिशपोः क्रमात् ‘ (श्लो. 156) इति देवः ।

पूर्ण (10.0132 — pūrṇ) [S. 105]
 सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to collect, to make a heap, to make a pile“

पुण् (10.0133 — puṇ) [S. 105]
 सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to collect, to make a heap, to make a pile“

पुंस् (10.0134 — puṃs) [S. 105]
 अभिवर्धने (*abhivardhane*) · ubhayapada
 „to grow, to prosper“

टङ्क् (10.0135 — ṭaṅk) [S. 105]
 बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada
 „to bind, to build“

व्यप् (10.0136 — vyap) [S. 105]
 क्षये (*kṣaye*) · ubhayapada
 „to throw“

व्यय् (10.0137 — vyay) [S. 105]
 क्षये (*kṣaye*) · ubhayapada
 „to throw“

पूल् (10.0138 — pūl) [S. 105]
 सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to be great, to be large, to rise up, to be heaped up“

धूस् (10.0139 — dhūs) [S. 105]
 कान्तिकरणे (*kāntikaraṇe*) · ubhayapada
 „to be decorated“

दन्त्यान्यः । मूर्धन्यान्तः इत्येके । तालव्यान्तः इत्यन्ये ।

धूष् (10.0140 — dhūṣ) [S. 105]
 कान्तिकरणे (*kāntikaraṇe*) · ubhayapada
 „to be decorated“

धूश् (10.0141 — dhūś) [S. 105]
 कान्तिकरणे (*kāntikaraṇe*) · ubhayapada
 „to be decorated“

कीट् (10.0142 — kīṭ) [S. 105]
 वर्णे (*varṇe*) · ubhayapada
 „to tinge, to color“
 वरणे ‘ इति क्षीरस्वामिना पठितम् ।

चूर्ण (10.0143 — cūrṇ) [S. 105]
 सङ्कोचने (*saṅkocane*) · ubhayapada
 „to hesitate“
 प्रेरणे पठितस्य पुनः पाठः अर्थभेदकृतः । ‘ चूण सङ्कोचने ‘ इति
 क्षीरस्वामी पपाठ ।

पूज् (10.0144 — pūj) [S. 105]
 पूजायाम् (*pūjāyām*) · ubhayapada
 „to worship, to pray, to honor, to respect“

अर्क् (10.0145 — ark) [S. 105]
 स्तवने (*stavane*) · ubhayapada
 „to praise, to heat“
 तपने ‘ इत्येके ।

शुठ् (10.0146 — śuṭh) [S. 105]
 आलस्ये (*ālasye*) · ubhayapada
 „to be lazy“

आलस्ये ‘ शोठयेदिति (श्लो. 80) इति देवः ।

शुण्ठ् (10.0147 — śuṇṭh) [S. 105]
 शोषणे (*śoṣaṇe*) · ubhayapada
 „to dry, to become dry, to extract, to exploit“

शुण्ठयेच्छुण्ठतीत्येवं शोषणे णौ शपि क्रमात् ‘ (श्लो. 80) - देवः ।

जुड् (10.0148 — juḍ) [S. 105]
 प्रेरणे (*preraṇe*) · ubhayapada
 „to direct, to inspire“

प्रेरणे जोडयेच्छे तु बन्धने जुडतीति च ‘ (श्लो. 89) इति देवः ।

गज् (10.0149 — gaj) [S. 105]

शब्दार्थे (*śabdārthe*) · ubhayapada
„to sound“

गर्जेत् गृज्जेत् गजेत् गज्जेच्छब्दने गाजयेणिचि ‘ (श्लो. 59) - देवः ।

मार्ज् (10.0150 — mārj) [S. 105]

शब्दार्थे (*śabdārthe*) · ubhayapada
„to sound“

शौचालङ्कारयोर्वा णौ मृजेमार्जिति मार्जयेत् । मार्ष्टि शुद्धौ तथा मार्जेः शब्दार्थाद् मार्जयेणिचि ‘ (श्लो. 60 - 61) इति देवः ।

मर्च् (10.0151 — marc) [S. 105]

शब्दार्थे (*śabdārthe*) · ubhayapada
„to sound“

" क्वचित् धातुपाठस्य अदृष्टत्वेपि नायमप्राणिकः इति मन्तव्यम् । ‘ मिदबोच्यात्परः ‘ इति सूत्रे कैयटेन उपन्यस्तत्वात् ‘ मर्तो मर्तं मर्चयति द्वयेन ‘ इति प्रयोगदर्शनाच्च ‘ इति तत्त्वबोधिनी ।

घृ (10.0152 — ghr̥) [S. 105]

प्रस्रवणे (*prasravane*) · ubhayapada
„to sprinkle, to drip, to ooze“

सावणे इत्येके । संप्रस्रवणे इति मा. धा. वृत्तौ । ‘ यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचित् विदुः छान्दसम् ‘ (श्लो. 33) इति देवः ।

पज्च् (10.0153 — pañc) [S. 105]

विस्तारवचने (*vistāravacane*) · ubhayapada
„to spread, to expand“

तिज् (10.0154 — tij) [S. 105]

निशाने (*niśāne*) · ubhayapada
„to sharpen, to whet“

कृत् (10.0155 — kṛt) [S. 105]

संशब्दने (*saṁśabdane*) · ubhayapada
„to make famous, to be famous“

वर्ध् (10.0156 — vardh) [S. 105]

छेदनपूरणयोः (*chedanapūṇanayoḥ*) · ubhayapada
„to cut, to fill, to complete“

छेदने पूरणे चार्थे वर्धेः वर्धयतीति णौ ‘ (श्लो. 123) इति देवः ।

कुम्ब् (10.0157 — kumb) [S. 105]

आच्छादने (*ācchādane*) · ubhayapada
„to cover“

णिचि कुम्ब्रयतीति स्यात्, छादने शपि कुम्बति ‘ (श्लो. 140) इति देवः । ‘ कुभि ‘ इत्येके ।

कुम्भ् (10.0158 — kumbh) [S. 105]

आच्छादने (*ācchādane*) · ubhayapada
„to cover“

लुम्ब् (10.0159 — lumb) [S. 105]

अदशने (*adarśane*) · ubhayapada
„to be invisible, to be hidden, to be destroyed“

‘ लुम्बयेत्तुम्बयेदर्दे शपि लुम्बति तुम्बति ‘ (श्लो. 139) इति देवः ।

तुम्ब् (10.0160 — tumb) [S. 105]

अदशने (*adarśane*) · ubhayapada
„to be invisible, to be hidden, to be destroyed“

अर्दने इति केचित् । अर्दने इत्यस्य पाठस्य अयुक्ता प्रतिपादिता तत्त्वबोधिन्यां कृदन्तरूपमालायां च । ‘ लुम्बयेत्तुम्बयेदर्दे शपि लुम्बति तुम्बति ‘ (श्लो. 139) इति देवः ।

हृप् (10.0161 — hlap) [S. 105]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · ubhayapada
„to speak articulately, to talk clearly“

‘ क्लप ‘ इत्येके ।

क्लप् (10.0162 — klap) [S. 105]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · ubhayapada
„to speak articulately, to talk clearly“

हृप् (10.0163 — hrap) [S. 105]

व्यक्तायां वाचि (*vyaktāyām vāci*) · ubhayapada
„to speak articulately, to talk clearly“

चुण्ट् (10.0164 — cuṇṭ) [S. 105]

छेदने (*chedane*) · ubhayapada
„to cut, to prick“

‘ चुट ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः ।

ब्रीस् (10.0165 — brīs) [S. 105]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to hurt“

दंह् (10.0166 — daṁh) [S. 105]

रक्षणे मोक्षणे च (*rakṣaṇe mokṣaṇe ca*) · ubhayapada
„to protect, to release“

इल् (10.0167 — il) [S. 105]

प्रेरणे (*prerane*) · ubhayapada
„to inspire, to motivate“

म्रक्ष् (10.0168 — mrakṣ) [S. 105]
म्लेच्छने (*mlecchane*) · ubhayapada
 „to mix, to make impure“

म्लेच्छनम् अपशब्दनम् इति धातुवृत्तिः । ‘ म्रक्षणेऽप्ययम् । तच्च तैलादिना अभ्यञ्जनम् ‘ इति तत्त्वबोधिनी । ‘ म्लेच्छने म्रक्षयेत् म्रक्षेत् सङ्घाते ‘ (श्लो. 171) इति देवः ।

अस्तु (10.0169 — ast) [S. 105]
सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to collect, to pile, to make a heap“

म्लेच्छ (10.0170 — mlecch) [S. 105]
अव्यक्तायां वाचि (*avyaktāyām vāci*) · ubhayapada
 „to speak inarticulately, to speak uncultured, to talk rude, to talk indescend“

इह अव्यक्तवाग् अपशब्दनम् ‘ इति माधवः । चान्द्रास्तु धातुममुम् अत्र (चुरादौ) न पठन्ति इति क्षीरतरङ्गिण्यां स्पष्टम् ।

छम्प् (10.0171 — champ) [S. 105]
गत्याम् (*gatyām*) · ubhayapada
 „to go“

ब्रूस् (10.0172 — brūs) [S. 105]
हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt“

बर्ह (10.0173 — barh) [S. 105]
हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt“

श्रण् (10.0174 — śraṇ) [S. 105]
दाने (*dāne*) · ubhayapada
 „to give“

पिच् (10.0175 — picc) [S. 105]
कुट्टने (*kuṭṭane*) · ubhayapada
 „to cut, to split, to tamp, to slice, to torture“

बुल् (10.0176 — bul) [S. 105]
निमज्जने (*nimajjane*) · ubhayapada
 „to immerse“

गर्ज् (10.0177 — garj) [S. 105]
शब्दे (*śabde*) · ubhayapada
 „to roar, to growl, to thunder“

गर्द् (10.0178 — gard) [S. 105]
शब्दे (*śabde*) · ubhayapada
 „to roar, to growl, to thunder“

गर्ध् (10.0179 — gardh) [S. 105]
अभिकाङ्क्षायाम् (*abhikāṅkṣāyām*) · ubhayapada
 „to desire, to wish“

गूद् (10.0180 — gūd) [S. 105]
पूर्वनिकेतने (*pūrvaniketane*) · ubhayapada
 „to dwell, to reside, to stay, to invite“

केचिदिह गर्ज गर्द शब्दे, गर्ध अभिकाङ्क्षायाम् इति पठन्ति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ पूर्वनिकेतनम् - पूर्वव्यवहारः इत्येके ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । पूर्वनिकेतनम् - आद्यनिवासः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ पूर्व ‘ इति धात्वन्तरम् इति केचित् ।

पूर्व (10.0181 — pūrv) [S. 105]
निकेतने (*niketane*) · ubhayapada
 „to dwell, to reside, to stay, to invite“

जंस् (10.0182 — jaṃs) [S. 105]
रक्षणे मोक्षणे च (*rakṣaṇe mokṣaṇe ca*) · ubhayapada
 „to protect, to release“

‘ मोक्षणे च ‘ इति केचित् । ‘ मोक्षणे जस्यतीति स्याण्णावत्रार्थे तु जंसयेत् ‘ (श्लो. 188) इति देवः ।

ईड् (10.0183 — īḍ) [S. 105]
स्तुतौ (*stutau*) · ubhayapada
 „to praise“

स्तुत्यामीदृ तत्रेडयेष्णिचि ‘ (श्लो. 84) इति देवः ।

जस् (10.0184 — jas) [S. 105]
हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ubhayapada
 „to kill, to hurt, to hit, to strike, to injure“

‘ मोक्षणे जस्यतीति स्याण्णावत्रार्थे तु जंसयेत् । हिंसाताडनयोर्धात्वोः उदितोर्जासयेदिति ‘ (श्लो. 188 - 189) इति देवः ।

पिण्ड् (10.0185 — piṇḍ) [S. 105]
सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to heap, to unite, to pile up“

सङ्घाते पिण्डयेत् पिण्डेस्तत्रैव शपि पिण्डते ‘ (श्लो. 90) इति देवः ।

पर्थ् (10.0186 — parth) [S. 105]
प्रक्षेपे (*prakṣepe*) · ubhayapada
 „to throw, to send, to direct, to inspire“

रुष् (10.0187 — ruṣ) [S. 105]
 रोषे (roṣe) · ubhayapada
 „to be angry“

रुट् ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ शपि रोषति हिंसायाम्, रोषे रुष्यति रोषयेत्
 ‘ (श्लो. 179) इति देवः ।

रुट् (10.0188 — ruṭ) [S. 105]
 रोषे (roṣe) · ubhayapada
 „to be angry“

डिप् (10.0189 — ḍip) [S. 105]
 क्षेपे (kṣepe) · ubhayapada
 „to throw, to hit, to collect“

डेपयेदिति चत्वारि णिचि शे श्यनि णौ डिपे: ‘ (श्लो. 134) इति देवः ।

स्तुप् (10.0190 — stup) [S. 105]
 समुच्छ्राये (samucchrāye) · ubhayapada
 „to heap, to unite, to pile up“

धूप ‘ इति मा. धा. वृत्तौ ।

स्तूप (10.0191 — stūp) [S. 105]
 समुच्छ्राये (samucchrāye) · ubhayapada
 „to heap, to unite, to pile up“

चित् (10.0192 — cit) [S. 105]
 सञ्चेतने (sañcetane) · ātmanepada
 „to think to perceive, to meditate, to remember, to memorize“

आकुस्मीयाः आत्मनेपदिनः ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । सञ्चेतनम् -
 मूर्च्छावस्थानिवृत्त्युत्तरकालिकं ज्ञानम् । ‘ स्मृत्यां , चेतति संज्ञाने तत्र
 चेतयते णिचि ‘ (श्लो. 94) इति देवः ।

दंश् (10.0193 — daṁś) [S. 105]
 दंशने (daṁśane) · ātmanepada
 „to bite, to sting“

‘ भासार्थः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ दंशने दशतीति स्यात् तत्र दंशयते णिचि ।
 भाषणे दंशयेत् ... ‘ (श्लो. 164- 165) इति देवः ।

दंस् (10.0194 — daṁs) [S. 105]
 दर्शनदंशनयोः (darśanadaṁśanayoh) · ātmanepada
 „to see, to bite, to sting“

‘ दंशयेन्मोक्षणे दस्येत् क्षये दंसयते णिचि । दंशदर्शनयोः, दासेदनि दासति
 दासते ‘ (श्लो. 186 - 187) - देवः । ‘ दस ‘ इत्येके ।

दस् (10.0195 — das) [S. 105]
 दर्शनदंशनयोः (darśanadaṁśanayoh) · ātmanepada
 „to see, to bite, to sting“

डप् (10.0196 — ḍap) [S. 105]
 सङ्घाते (saṅghāte) · ātmanepada
 „to collect, to bring together, to pile up, to heap“

डिप् (10.0197 — ḍip) [S. 105]
 सङ्घाते (saṅghāte) · ātmanepada
 „to collect, to bring together, to pile up, to heap“

‘ सङ्घाते डेपयेतीति, क्षेपे डिपति डिप्यति । डेपयेदिति चत्वारि णिचि
 शे श्यनि णौ डिपे: ‘ (श्लो. 134) इति देवः । “ डबि डिबि ‘ इति चान्दः
 । विडम्बयति । आडम्बरः । डिम्बयति । डिम्बम् - शस्त्रकलहः इति
 क्षीरस्वामी । प्रदर्शितप्रयोगानुसारेण डबिडिबिधात्वोः अपि पाठः समीचीनः
 इति प्रतिभाति “ इति कृदन्तरूपमाला ।

तन्त्र (10.0198 — tantr) [S. 105]
 कुटुम्भधारणे (kuṭumbadhāraṇe) · ātmanepada
 „to support the family, to govern, to lead“

चान्द्राः धातुद्वयमिति मत्वा ‘ कुटुम्बयते इत्युदाहरन्ति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी
 ।

मन्त्र (10.0199 — mantr) [S. 105]
 गुप्तपरिभाषणे (guptaparibhāṣaṇe) · ātmanepada
 „to consult, to advise, to discuss privately“

‘ गुप्तभाषणे ‘ इत्येव प्रायशः पाठः । ‘ मन्त्रि ‘ इति कुत्रचित् दृष्टः पाठः ।

स्पर्श (10.0200 — spaś) [S. 105]
 ग्रहणसंश्लेषणयोः (grahaṇasaṁśleṣaṇayoh) · ātmanepada
 „to take, to join, to unite“

‘ स्पृश ‘ इति जैन - शाकटायन - हेमचन्द्रादयः । ‘ ग्रहणे श्लेषणे चार्थे
 चुरादौ स्पर्शयेत् णौ ‘ (श्लो. 167) इति देवः ।

तर्ज (10.0201 — tarj) [S. 105]
 तर्जने (tarjane) · ātmanepada
 „to hate, to insult, to ignore, to blame, to criticize, to frighten“

सन्तर्जने तर्जयते भर्त्सनार्थे तु तर्जति ‘ (श्लो. 66) इति देवः ।

भर्त्स (10.0202 — bharts) [S. 105]
 तर्जने (tarjane) · ātmanepada
 „to hate, to insult, to ignore, to blame, to criticize, to frighten“

बस्त् (10.0203 — bast) [S. 105]
 अर्दने (ardane) · ātmanepada
 „to kill, to destroy, to hit, to cause pain“

गन्ध् (10.0204 — gandh) [S. 105]
 अर्दने (*ardane*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy, to hit, to cause pain“

किल् (10.0205 — kil) [S. 105]
 क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada
 „to throw, to make something fly“

पिल् (10.0206 — pil) [S. 105]
 क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada
 „to throw, to make something fly“

विष्क् (10.0207 — viṣk) [S. 105]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy“
 ‘ हिष्क ‘ इत्येके ।

हिष्क् (10.0208 — hiṣk) [S. 105]
 हिंसायाम् (*hiṃsāyām*) · ātmanepada
 „to kill, to destroy“

निष्क् (10.0209 — niṣk) [S. 105]
 परिमाणे (*parimāṇe*) · ātmanepada
 „to measure, to weigh“

लल् (10.0210 — lal) [S. 105]
 ईप्सायाम् (*ipsāyām*) · ātmanepada
 „to desire, to seek, to play, to enjoy, to delight“

कूण् (10.0211 — kūṇ) [S. 105]
 सङ्कोचे (*saṅkoce*) · ātmanepada
 „to constrict, to contract“
 अन्ये कुणेति ह्रस्वोपधं पठन्ति । वयं तु कुणेत्यादिदर्शनान्मैत्रेयाद्युक्तं
 दीर्घोपधमेव बहु मन्यामहे ‘ इति मा. धा. वृत्तिः ।

तूण् (10.0212 — tūṇ) [S. 105]
 पूरणे (*pūraṇe*) · ātmanepada
 „to complete, to fill, to fulfill“

भ्रूण् (10.0213 — bhrūṇ) [S. 105]
 आशाविशङ्कयोः (*āśāviśaṅkayoh*) · ātmanepada
 „to hope, to believe, to doubt, to question, to become pregnant“

आशंसायाम् ‘ इति मैत्रेयः , क्षीरतरङ्गिणी च ।

शठ् (10.0214 — śaṭh) [S. 105]
 श्लाघायाम् (*ślāghāyām*) · ātmanepada
 „to praise“

... श्लाघायां शाठयेत णौ ‘ (श्लो. 82) इति देवः ।

यक्ष् (10.0215 — yakṣ) [S. 105]
 पूजायाम् (*pūjāyām*) · ātmanepada
 „to pray, to worship, to respect“

स्यम् (10.0216 — syam) [S. 105]
 वितर्के (*vitārke*) · ātmanepada
 „to consider, to think, to sound, to shout“
 स्यल ‘ इति न्यासकारः । (6.2.133) । ‘ स्यमेः स्यमति शब्दार्थे वितर्के
 स्यामयेत णौ ‘ (श्लो. 148) इति देवः ।

गूर् (10.0217 — gūr) [S. 105]
 उद्यमने (*udyamane*) · ātmanepada
 „to make an effort, to try“

‘ गुरते गू(गु)रयेतेति शे णावुद्यमने तडि । श्यनि गूर्यत इत्येवं
 गतिहिंसनयोस्तडि ‘ (श्लो. 152) इति देवः । केचित् ‘ गुरी ‘ इति पठन्ति
 । अन्ये ‘ गूरी ‘ इति पठन्ति ।

शम् (10.0218 — śam) [S. 105]
 आलोचने (*ālocane*) · ātmanepada
 „to publish, to advertise, to explain, to clarify“
 आलोचने शामयते शाम्यत्युपशमे श्यनि ‘ (श्लो. 149) इति देवः ।

लक्ष् (10.0219 — lakṣ) [S. 105]
 आलोचने (*ālocane*) · ātmanepada
 „to criticize“
 आलोचनार्थात् णिचि लक्षयेत् , स्याल्लक्षयेत् लक्षयतेङ्कनार्थात् ‘ (श्लो.
 182) इति देवः ।

कुत्स् (10.0220 — kuts) [S. 105]
 अवक्षेपणे निन्दने च (*avakṣepaṇe nindane ca*) · ātmanepada
 „to insult, to criticize, to blame, to hate“

त्रुट् (10.0221 — truṭ) [S. 105]
 छेदने (*chedane*) · ātmanepada
 „to cut, to break“
 कुट ‘ इत्येके ।

कुट् (10.0222 — kuṭ) [S. 105]
 छेदने (*chedane*) · ātmanepada
 „to cut, to break“

गल् (10.0223 — gal) [S. 105]
स्रवणे (*sravaṇe*) · ātmanepada
 „to drip, to flow, to ooze out“

भल् (10.0224 — bhal) [S. 105]
आभण्डने (*ābhaṇḍane*) · ātmanepada
 „to analyze, to argue“
 आभण्डनम् - निरूपणम् । ‘ मार्जनम् ’ इति धातुकाव्यम् ।

कूट् (10.0225 — kūṭ) [S. 105]
आप्रदाने अवसादने च (*āpradāne avasādane ca*) · ātmanepada
 „to avoid giving, to cheat, to do indistinctly, to collect“
 ‘ अवसादने ’ इत्येके । ‘ कूटयेताप्रसादे णौ कूटे: दाहे तु कूटयेत् ’ (श्लो. 75) - देवः ।

कुट्ट् (10.0226 — kuṭṭ) [S. 105]
प्रतापिने (*pratāpane*) · ātmanepada
 „to heat“

वज्य् (10.0227 — vañc) [S. 105]
प्रलम्भने (*pralambhane*) · ātmanepada
 „to cheat“
 प्रलम्भनम् = मिथ्याफलाख्यानम् । ‘ वज्येत प्रलम्भने ’ (श्लो. 48) इति देवः ।

वृष् (10.0228 — vṛṣ) [S. 105]
शक्तिबन्धने (*śaktibandhane*) · ātmanepada
 „to be impregnated, to show great courage, to be capable of bearing offsprings“
 शक्तिबन्धनं प्रजाननसामर्थ्यं शक्तिबन्धः च । ‘ शक्तौ वर्षयते सेके वर्षेत् स्नहे तु वर्षते ’ (श्लो. 176) इति देवः ।

मद् (10.0229 — mad) [S. 105]
तृप्तियोगे (*trptiyoḡe*) · ātmanepada
 „to please, satisfy“

तृप्तिशोधने , शोधनं - सम्पत्तिः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ तृप्तिशोधने - तर्पणशुद्धौ ’ इति पुरुषकारमाधवाभ्यां क्षीरस्वामिसम्मतत्वेन उपात्तं वाक्यम् । तत् तु मुद्रिते क्षीरतरङ्गि तरङ्गिणीकोषे न दृश्यते ‘ इति कृदन्तरूपमाला । ‘ स्तुत्यादौ मन्दते हर्षे माद्येत् मादयते णिचि ’ (श्लो. 112) इति देवः ।

दिक् (10.0230 — div) [S. 105]
परिकूजने (*parikūjane*) · ātmanepada
 „to irritate, to cause pain, to mourn to grieve“

‘ अर्दने देवयेद्, दीव्येत् क्रीडादौ, परिकूजने । देवयेतेदितो दिन्वेद्, देवेर्देवेत देवने ’ (श्लो. 160-161) इति देवः ।

गृ (10.0231 — gr) [S. 105]
विज्ञाने (*vijñāne*) · ātmanepada
 „to know, to understand“

‘ ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति त्रयं युक्तं, ग्रो गरतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि ’ (श्लो. 33) इति देवः ।

विद् (10.0232 — vid) [S. 105]
चेतनाख्याननिवासेषु (*cetanākhyānanivāseṣu*) · ātmanepada
 „to improve body, to know, to understand“

‘ विवादिषु ’ इति क्षीरस्वामी । ‘ वेदने ’ इत्येके । ‘ विद - वेदनाख्यान - परिवादनेषु ’ इति न्यासे पाठः । ‘ निपातनेषु इति धनपालशाकटायनौ ’ इति पुरुषकारः । ‘ विन्दते विन्दतीत्येवं लाभे, वेदयते णिचि ’ (श्लो. 111) इति देवः ।

मान् (10.0233 — mān) [S. 105]
स्तम्भे (*stambhe*) · ātmanepada
 „to boast, to be egoistic, to be proud, to stabilize“

स्तम्भे मानयते ज्ञाने मन्यते मनुते पदम् ‘ (श्लो. 125) इति देवः ।

मन् (10.0234 — man) [S. 105]
स्तम्भे (*stambhe*) · ātmanepada
 „to boast, to be egoistic, to be proud, to stabilize“

यु (10.0235 — yu) [S. 105]
जुगुप्सायाम् (*jugupsāyām*) · ātmanepada
 „to insult, to blame, to criticise“

यावयेत जुगुप्सायाम्, मिश्रणे यौति, बन्धने । युनाति च युनीते च ... ‘ (श्लो. 24) इति देवः । ‘ युजु कुत्सायाम् ’ इत्येके । ‘ योजयते ’ इति क्षीरस्वामी ।

कुस्म् (10.0236 — kusm) [S. 105]
कुत्सितस्मये (*kutsitasmaye*) · ātmanepada
 „to smile inappropriately, to smile with an insult“

“ कुस्म नाम्नः वा ’ इति गणसूत्रम् । ‘ कुस्म ’ इति धातुः कुत्सितस्मये वर्तते इति तस्य तात्पर्यम् । अथवा - ‘ कुस्म ’ इति प्रातिपदिकम् । ततः धात्वर्थे णिच् ” इति सिद्धान्तकौमुदी । विषयेस्मिन् केचन विशेषांशाः कृदन्तरूपमालायाम् उक्ताः दृश्यन्ते ।

चर्च् (10.0237 — carc) [S. 105]
अध्ययने (*adhyayane*) · ubhayapada
 „to learn, to study“

‘ अध्ययने चर्चयेत् चर्चतीति तु । हिंसायां तर्जने शे तु तथैव परिभाषणे ’ (श्लो. 54) इति देवः ।

बुक्क् (10.0238 — bukk) [S. 105]
भषणे (*bhaṣaṇe*) · ubhayapada
 „to bark“

णिचि बुक्कयतीति स्याद्भाषणे शपि बुक्कति ‘ (श्लो. 42) - देवः ।

शब्द् (10.0239 — śabd) [S. 105]
आविष्कारे, भषणे (*āviṣkāre, bhaṣaṇe*) · ubhayapada
 „to utter, to sound, to explain“

उपसर्गात् परः शब्दधातुः आविष्कारे वर्तते इत्यर्थः । प्रतिशब्दति ।
 प्रतिश्रुतिमाविष्करोति इत्यर्थः । अनुपसर्गाच्च आविष्कारे इत्येव ।
 चाद्भाषणे ।

कण् (10.0240 — kaṇ) [S. 105]
निमीलने (*nimilane*) · ubhayapada
 „to wink“

‘एकनेत्रनिमीलने एव अयं प्रसिद्धः स्वभावात्’ इति तत्त्वबोधिनी । ‘कणेः
 कणति शब्दार्थे काणयेणौ निमीलने’ (श्लो. 90) - देवः ।

जम्भ् (10.0241 — jambh) [S. 105]
नाशने (*nāśane*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy“

‘जृम्भणे जम्भते यामे जम्भेनाशे तु जम्भयेत्’ (श्लो. 145) - देवः ।

सूद् (10.0242 — sūd) [S. 105]
क्षरणे आस्रवणे आप्रवणे घाते च (*kṣaraṇe āsraṇe āpravaṇe ghāte ca*) · ubhayapada
 „to drip, to ooze, to kill, to try to kill, to wound“

आस्रवणे ‘इति क्षीरतरङ्गिणी । ‘आप्रवणे’ इति केचित् । ‘घाते’ इति
 केचित् ।

जस् (10.0243 — jas) [S. 105]
ताडने (*tāḍane*) · ubhayapada
 „to kill, to strike, to hit, to ignore“

हिंसताडनयोर्धात्वोः उदितोर्जासयेदिति ‘(श्लो. 189) इति देवः ।

पश् (10.0244 — paś) [S. 105]
बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada
 „to lockup, to bind, to hang till death“

अम् (10.0245 — am) [S. 105]
रोगे (*roge*) · ubhayapada
 „to be ill, to be sick, to have stomach ache“

गत्यादावमतीति स्याद्रोगे स्यादामयत्यमेः ‘(श्लो. 147) इति देवः ।

चट् (10.0246 — cat) [S. 105]
भेदने (*bhedane*) · ubhayapada
 „to kill, to injure, to break“

स्फुट् (10.0247 — sphuṭ) [S. 105]
भेदने (*bhedane*) · ubhayapada
 „to cut, to split, to crack, to open, to trouble“

स्फोटयेत्स्फोटतीति द्वे भेदे विशरणे क्रमात् ‘(श्लो. 71) - देवः ।

घट् (10.0248 — ghaṭ) [S. 105]
सङ्घाते (*saṅghāte*) · ubhayapada
 „to crush, to chop, to gather“

भेदने च ‘इति धातुकाव्यव्याख्या । ‘हन्त्यर्थाच्च’ (ग.सू.) - नवगण्याम्
 उक्ताः अपि हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्ते इत्यर्थः ‘- कौमुदी । ‘हन
 हिंसागत्योरिति हनधातोः हिंसा गमनं च अर्थः । एतदर्थकाः ये धातवः
 भवादेषु नवसु गणेषु पठिताः ते सर्वे चुरादौ पठिताः प्रत्येतव्याः इत्यर्थः ।
 ततश्च तेभ्यः स्वार्थे णिजिपि पक्षे भवति इति फलितम् ” - बालमनोरमा ।
 ‘घाटयेद् घण्टयेद् सङ्घभाषयोः घटते मितः’ (श्लो. 70) इति देवः ।

दिक् (10.0249 — div) [S. 105]
मर्दने (*mardane*) · ubhayapada
 „to rub, to massage“

‘अर्दने’ इति क्षीरस्वाम्यादयः ।

अर्ज् (10.0250 — arj) [S. 105]
प्रतियत्ने (*pratiyatne*) · ubhayapada
 „to earn, to do business, to prepare“

प्रतियत्नः = गुणाधानम् - तत्त्वबोधिनी । ‘अयमर्थान्तरपि । द्रव्यमर्जयति
 ‘इति कौमुदी । ‘प्रतियत्नेर्जयेदर्जैरर्जतीत्यर्जने पदम्’ (श्लो. 63) इति
 देवः ।

घुष् (10.0251 — ghuṣ) [S. 105]
विशब्दने (*viśabdane*) · ubhayapada
 „to announce, to speak loudly“

‘शब्दनं शब्देन स्वाभिप्रायप्रकाशनम् । ततः अन्यत् विशब्दनम्’ इति
 मा. धा. वृत्तिः । ‘घुषेः विशब्दनादौ णौ घोषयत्यविशब्दने । घोषतीतीदितो
 घुषेद् घुषते कान्तिकर्मणि’ (श्लो. 169, 170) इति देवः ।

क्रन्द् (10.0252 — krand) [S. 105]
सातत्ये (*sātatye*) · ubhayapada
 „to call out“

आङः क्रन्दः - सातत्ये ‘इति पाठे, आङः परः क्रन्दतिः सतताह्वाने,
 सततरोदने चार्थे गम्यमाने णिचं लभते इत्यर्थः । अन्ये तु ‘आङ्पूर्वो घुषिः
 क्रन्दसातत्ये’ इत्याहुः । आघोषयति’ इति द्वेधा व्याख्या ।

लस् (10.0253 — las) [S. 105]
शिल्पयोगे (*śilpayoge*) · ubhayapada
 „to be skilled, to be expert, to know art“

क्रियाकौशलं शिल्पम् । ‘शिल्पयोगे = कौशले इत्यर्थः’ इति बालमनोरमा
 । ‘शिल्पयोगे = भ्रमादिना तक्षणीतीत्यर्थः’ इति क्षीरस्वामी । ‘लश’ ‘लष
 ‘इति पाठान्तरम् अपि दृश्यते ।

तंस (10.0254 — tams) [S. 105]

अलङ्करणे (*alaṅkaraṇe*) · ubhayapada
„to adorn, to decorate“

तसि भूष अलङ्कारे ‘ इति दुर्गसम्मतः पाठः इति स्वामी । प्रायेणायम् अवपूर्वः । ‘ तस्यत्युपक्षयार्थे णौ, अलङ्कारे तु तंसयेत् ‘ (श्लो. 189) इति देवः ।

भूष (10.0255 — bhūṣ) [S. 105]

अलङ्करणे (*alaṅkaraṇe*) · ubhayapada
„to adorn, to decorate“

‘ .. भूषति भूषयेत् । अलङ्कृतौ ... ‘ (श्लो. 172 - 3) इति देवः ।

मोक्ष (10.0256 — mokṣ) [S. 105]

मोचने (*mocane*) · ubhayapada
„to leave, to abandon“

अर्ह (10.0257 — arh) [S. 105]

पूजायाम् (*pūjāyām*) · ubhayapada
„to be worthy, to be eligible, to have merit“

पूजनेर्हति चार्हयेत् ‘ (श्लो. 197) इति देवः ।

ज्ञा (10.0258 — jñā) [S. 105]

नियोगे (*niyoge*) · ubhayapada
„to order“

स्वभाववदयं धातुराङ्पूर्वः । नियोगः = प्रेरणम् । ‘ जानातीति शिने सिद्धयेत्, ज्ञपयति तु पूनामारणादौ घटादेः णौ (चौ), मित्वेपीदमेव ज्ञपनमिति (ज्ञप मिदिति) पदं ज्ञापने मारणादौ । तेनार्थाज्ज्ञापनर्थे ज्ञपयतिपदवत् - ज्ञापयेदित्यपि स्यात् ; उक्तस्योक्तिः - ‘ णिचश्चै ‘ (1-3-74) त्पुदितविहतये; ज्ञापयेत् ‘ ज्ञा नियोगे ‘ । (श्लो. 8) इति देवः ।

भज् (10.0259 — bhaj) [S. 105]

विश्राणने (*viśrāṇane*) · ubhayapada
„to give, to donate, to cook, to make readm to prepare food, to segregate“

विश्राणनम् = दानम् । ‘ सेवायां भजते भजेदिति भजे: विश्राणने भाजयेद्, भाजयेद् ‘ (श्लो. 65) इति देवः ।

श्रृध् (10.0260 — śṛdh) [S. 105]

प्रहसने प्रसहने च (*prahasane prasahane ca*) · ubhayapada
„to tolerate, to insert, to disrespect, to defeat“

" श्रृध् अप्रहसने । अप्रहसनम् = अमर्षः । प्रहसने = अभिभवे इत्येके " इति स्वामी । ‘ प्रहसनम् = विद्रावः इति गोविन्दभट्टः ‘ इति शब्दकल्पद्रुमे । ‘ प्रहसने ‘ इति शाकटायनकाशकृत्स्नी । ‘ प्रहसनम् = अभिभवः ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । (3.40) ‘ हिककादौ शर्धयत्यस्य श्रृधे: प्रहसने णिचि ‘ (श्लो. 118) इति देवः ।

यत् (10.0261 — yat) [S. 105]

निकारोपस्कारयोः (*nikāropaskārayoḥ*) · ubhayapada
„to cause pain, to kill, to irritate, to disallow, to stop“

यत्नो वा प्रैषो वा निकारः ‘ इति बालमनोरमा । " क्रियानिघण्टौ - ‘ यत्ने प्रैषे निराकारे पादपे चाप्युपस्कृतौ । नित्योयं धान्यधनयोः प्रतिदाने ‘ इत्युक्तम् । अस्यार्थः - ‘ यत्नाद्यर्थेषु चतुर्षु यतधातुं प्रयुञ्जीत । निसः परभागे चेत्प्रयुज्यते तदायं धान्यधनयोः प्रतिदाने च वर्तते ‘ इति । ऋणं निर्यातयति । प्रतिददाति इत्यर्थः " इति तत्त्वबोधिनी । ‘ यतते तु प्रयत्नार्थे, निराकारे तु यातयेत् ‘ (श्लो. 96) इति देवः ।

रक् (10.0262 — rak) [S. 105]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada
„to taste“

लग् (10.0263 — lag) [S. 105]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada
„to taste“

रघ ‘ इत्येके । ‘ रग ‘ इत्यन्ये ।

रघ् (10.0264 — ragh) [S. 105]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada
„to taste“

रग् (10.0265 — rag) [S. 105]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada
„to taste“

अज्य् (10.0266 — añc) [S. 105]

विशेषणे (*viśeṣaṇe*) · ubhayapada
„to characterise, to honor, to remove, to separate“

व्यावर्तने इत्यर्थः । विशेषणम् = व्यावर्तनम् । ‘ गतियाचनयोरञ्चत्यञ्चते णौ विशेषणे । अञ्चयत्यञ्चतीत्येकं गतिपूजनयोरपि ‘ (श्लो. 50) इति देवः ।

लिङ्ग् (10.0267 — liṅg) [S. 105]

चित्रीकरणे (*citrikaraṇe*) · ubhayapada
„to paint in various colors“

... लिङ्गयेद् इत्यस्यैव चित्रीकरणार्थवृत्ते: ‘ (श्लो. 45) इति देवः ।

मुद् (10.0268 — mud) [S. 105]

संसर्गे (*samsarge*) · ubhayapada
„to mix, to unite“

(उदा - मोदयति सकूनं धूतेन) ‘ संसर्गे णिचि मोदयेदिति भवेद्धर्षे पुनर्मोदते ‘ (श्लो. 113) - देवः ।

त्रस् (10.0269 — tras) [S. 105]
धारणे ग्रहणे वारणे च (*dhāraṇe grahaṇe vāraṇe ca*) · ubhayapada
 „to catch, to steal, to take forcefully, to disobey, to frighten“

‘ग्रहणे’ इत्येके, ‘वारणे’ इत्यन्ये । ‘भाषणे त्रसयेत् त्रसंधारणे त्रासयेत्’
 णिचि । त्रसति त्रस्यतीत्येवमुद्वेगार्थे तु वा श्यनि ‘ (श्लो. 191) इति देवः ।

ध्रस् (10.0270 — dhras) [S. 105]
उञ्छे (*uñche*) · ubhayapada
 „to pick, to glean“

ध्रस्नाति ध्रासयत्युञ्छे पदे तु श्नि णिचि ध्रसेः ‘ (श्लो. 190) - देवः ।

उध्रस् (10.0271 — udhras) [S. 105]
उञ्छे (*uñche*) · ubhayapada
 „to pick, to glean“

मुच् (10.0272 — muc) [S. 105]
प्रमोचने मोदने च (*pramocane modane ca*) · ubhayapada
 „to free, to liberate, to release, to loosen, to abandon, to grant, to give money“

मोदने च ‘ इति मा.धा.वृत्तौ सिद्धान्तकौमुद्यां च दृश्यते, न
 क्षीरतरङ्गिण्यादिषु । ‘कल्कने मुञ्चते मुञ्चेर्माक्षे मुञ्चति मुञ्चते ।
 प्रमोचने चुरादेर्णौ मोचयत्येष न त्वल्लदि’ (श्लो. 47) इति देवः ।

वस् (10.0273 — vas) [S. 105]
स्नेहच्छेदापहरणेषु (*snehacchedāpaharaṇeṣu*) · ubhayapada
 „to love, to cut, to destroy, to kidnap, to desire“

‘उपहरणेषु इति वा पाठः’ इति धातुकाव्यम् । (3.41) ‘अवहरणेषु’ इति
 कातन्त्रशाकटा शाकटायनचन्द्रादयः । ‘अवहननेषु इति पाठान्तरम्’ इति
 क्षीरतरङ्गिण्याम् । ‘वस्यति स्तम्भने वस्ते छादने वसयेत् वसेत् । निवासे
 वासयेत्, स्नेहे वासयत्युपसेवने’ (श्लो. 187 - 188) इति देवः ।

चर् (10.0274 — car) [S. 105]
संशये (*saṁśaye*) · ubhayapada
 „to doubt“

संशये चारयेत् गत्यां चरति ‘ (श्लो. 153) इति देवः ।

च्यु (10.0275 — cyu) [S. 106]
सहने हसने च (*sahane hasane ca*) · ubhayapada
 „to endure, to tolerate, to laugh“

हसने च ‘इत्येके । ‘च्युस’ इत्येके च्योसयति ।

च्युस् (10.0276 — cyus) [S. 106]
सहने हसने च (*sahane hasane ca*) · ubhayapada
 „to endure, to tolerate, to laugh“

भू (10.0277 — bhū) [S. 106]
अवकल्कने (*avakalkane*) · ubhayapada
 „to mix, to think“

‘भुवः अवकल्पने’ णिच् स्यात् । अवकल्कनं मिश्रीकरणम् इत्येके ।
 चिन्तनमित्यन्ये । मा.धा.वृत्तौ कृदन्तरूपमालायां च अस्य धातोः अर्थस्य
 विषये विस्तृता चर्चा विहिता दृश्यते । पुरुषकारः वदति - ‘मूलशुद्धिः अत्र
 कीदृशी इति न विद्मः’ इति । ‘सत्तायां भवति, प्राप्ती णिचि भावयते तडि
 । भवते शपि तत्रैव भावयत्यवकल्कने’ (श्लो. 3) - देवः ।

कृप् (10.0278 — kṛp) [S. 106]
अवकल्कने (*avakalkane*) · ubhayapada
 „to mix, to think, to imagine, to paint“

‘कल्पते शपि सामर्थ्ये, कल्पयत्यवकल्कने । अदन्तस्य कृपेर्णौ तु दौर्बल्ये
 कृपयेदिति’ (श्लो. 135) - देवः ।

ग्रस् (10.0279 — gras) [S. 106]
ग्रहणे (*grahaṇe*) · ubhayapada
 „to seize, to catch, to steal“

‘आ स्वदः सकर्मकात्’ (ग.सू. 201) - इति आरभ्य आस्वदीयाः सकर्मकाः
 ज्ञेयाः इत्यर्थः । ‘अस्य धातोः आस्वदीयत्वेन’ आ स्वदः सकर्मकात् ‘इति
 वचनात् कर्मसंज्ञकार्थान्वयबोधकत्वे एव णिच् भवति । अकर्मकत्वे तु न
 इति बोध्यम्’ इति कृदन्तरूपमाला । ग्रासयति फलम् ।

पुष् (10.0280 — puṣ) [S. 106]
धारणे (*dhāraṇe*) · ubhayapada
 „to wear, to obey“

पोषयत्याभरणम् । ‘धारणे पोषयेत्पुष्टौ पुष्ट्येतुष्ठाति पोषति’ (श्लो. 171)
 इति देवः ।

दल् (10.0281 — dal) [S. 106]
विदारणे (*vidāraṇe*) · ubhayapada
 „to break, to cut, to slice, to do pieces“

विदारणे शपि दलेद्दालयेदिति णौ दलेः’ (श्लो. 159) - देवः ।

पट् (10.0282 — paṭ) [S. 106]
भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada
 „to speak, to talk, to shine, to glow“

भाषार्थे पाटयेद् ग्रन्थे पटयेद् गमने पटेत्’ (श्लो. 76) - देवः ।

पुट् (10.0283 — puṭ) [S. 106]
भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada
 „to speak, to talk, to shine, to glow“

‘भाषासंसर्गसंश्लेषे पोटेयेत् पुटेयेत् पुटेत्’ (श्लो. 75) - देवः ।

लुट् (10.0284 — lut)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

णौ लोटयति भाषार्थे लुट्येल्लोटति लोटने ‘ (श्लो. 73) - देवः ।

तुञ्ज् (10.0285 — tuñj)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

अभिहिते त्वर्थे पदं तुञ्जयेत् ‘ (श्लो. 66) - देवः ।

मिञ्ज् (10.0286 — miñj)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

पिञ्ज् (10.0287 — piñj)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

लक् (10.0288 — lak)

[S. 106]

आस्वादाने (āsvādane) · ubhayapada
„to taste“

लुञ्ज् (10.0289 — luñj)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

भञ्ज् (10.0290 — bhañj)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

भाषार्थे णिचि भञ्जयेद् .. ‘ (श्लो. 66) - देवः ।

लङ्घ् (10.0291 — lañgh)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

अयं धातुः भासार्थकः सकर्मकः इति पारायणम् ‘ इति क्षीरस्वामी ।
‘ भाषणे लङ्घयेत् शोषे लङ्घेत् गत्यां तु लङ्घते ‘ इति देवः । (श्लो. 45)

त्रंस् (10.0292 — trañs)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

त्रिसि ‘ इति केषाञ्चित् मतम् । त्रिसिपिसी इदुपधौ । अदुपधौ इत्येके ‘ इति बालमनोरमा । किन्तु मूले (कौमुद्यौ) ‘ त्रसि ‘ इत्येव दृश्यते । ‘ भाषणे त्रसयेत् त्रंसेधारणे त्रासयेण्णिचि ‘ (श्लो. 191) - देवः ।

पिंस् (10.0293 — piñs)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

‘ णौ पिंसयति भाषार्थे गत्यां तु शपि पेसति ‘ (श्लो. 192) - देवः ।

कुंस् (10.0294 — kuñs)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

दंश् (10.0295 — dañs)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

भासार्थः ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ दंशने दशतीति स्यात् तत्र दंशयते णिचि ।
भाषणे दंशयेत् ... ‘ (श्लो. 164- 165) - देवः ।

कुंश् (10.0296 — kuñs)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

घट् (10.0297 — ghaṭ)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

घाटयेद् घण्टयेत् सङ्घभाषयोर्घटते मितः ‘ (श्लो. 70) - देवः ।

घण्ट् (10.0298 — ghaṇṭ)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

घाटयेद् घण्टयेत् सङ्घभाषयोर्घटते मितः ‘ (श्लो. 70) - देवः ।

बृंह् (10.0299 — bṛmḥ)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

वृद्धौ, भाषार्थविषये बृंहयेद् बर्हयेदिति ‘ (श्लो. 198) - देवः ।

बर्ह् (10.0300 — barh)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

वृद्धौ, भाषार्थविषये बृंहयेद् बर्हयेदिति ‘ (श्लो. 198) - देवः ।

बल्ह् (10.0301 — balh)

[S. 106]

भाषायाम् (bhāṣāyām) · ubhayapada
„to speak, to talk“

गुप् (10.0302 — gup) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

णौ गोपयति भाषा(सा)र्थे, निन्दायां से जुगुप्सते । गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ‘ (श्लो. 129) - देवः ।

धूप (10.0303 — dhūp) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

धूपायतीति सन्तापे भाषार्थे धूपयेदिति ‘ (श्लो. 130) - देवः ।

विच्छ (10.0304 — vicch) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

णौ विच्छयति भाषार्थे गतौ विच्छायतीति शे ‘ (श्लो. 56) - देवः ।

चीव् (10.0305 — cīv) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

पुथ् (10.0306 — puth) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

पुथ्येत् पुन्यति हिंसार्थे, भाषार्थे पोथयेदिति ‘ (श्लो. 100) - देवः ।

लोक् (10.0307 — lok) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

दर्शने लोकते लोकेभाषार्थे णौ तु लोकयेत् ‘ (श्लो. 40) - देवः ।

लोच् (10.0308 — loc) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

णौ लोचयति भाषार्थे दर्शने शपि लोचते ‘ (श्लो. 46) - देवः ।

नद् (10.0309 — nad) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

नदत्यव्यक्तशब्दार्थे भाषार्थे नादयेदिति ‘ (श्लो. 110) - देवः ।

कुप् (10.0310 — kup) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk, to be angry“

दिवादेः कुप्यति क्रोधे भाषार्थे कोपयेत्कुपेः ‘ (श्लो. 136) - देवः ।

तर्क् (10.0311 — tark) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

ऊहेप्ययमिति मैत्रेयः ‘ इति मा. धा. वृत्तौ ।

वृत् (10.0312 — vṛt) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk, to shine, to glow“

भासार्थः ‘ इति क्षीरस्वामिशाकटायनादयः । ‘ दीप्तौ ‘ इति वोपदेवः । ‘ तथा क्षीरस्वामी - भासादीप्तिरर्थे येषां ते भासार्थाः ‘ इति मा. धा. वृत्तौ । क्षीरतरङ्गिण्यां तु अयं पाठः न उपलभ्यते । ‘ वर्तयेद् भाषणार्थे णौ वर्तने शपि वर्तते ‘ (श्लो. 96) - देवः ।

वृध् (10.0313 — vṛdh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

‘ छेदने पूरणे चार्थे वर्धेवर्धयतीति णौ ‘ (श्लो. 123) - देवः ।

रुट् (10.0314 — ruṭ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

... रोटयतीति णौ ‘ (श्लो. 74) - देवः ।

लञ्ज् (10.0315 — lañj) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

अञ्ज् (10.0316 — añj) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

दंस् (10.0317 — daṁs) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

भृश् (10.0318 — bhṛṣ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

रुंश् (10.0319 — ruṁś) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

शीक् (10.0320 — śīk) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

सेके आमर्षे च ‘ इति वोपदेवप्रभृतयः । तत्तु ‘ शीकृ सेचने ‘ इति भ्वादिधातोः सम्प्रद्यत इति व्यर्थमेव । ‘ मर्षणे शीकयेत् शीकेत् सेचने शपि शीकते ‘ (श्लो. 42) - देवः ।

रुंस् (10.0321 — ruṃs) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

नण्ट् (10.0322 — naṇṭ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

नृतौ नटत्यवस्पन्दे चुरादेर्णिचि नण्टयेत् ‘ (श्लो. 76) - देवः ।

पुण्ट् (10.0323 — puṇṭ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

जि (10.0324 — ji) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

माधवः तु ‘ जुचि ‘ इति एकमेव धातुं पठति । तदा तु जुज्ययति - जुज्यति ।

चि (10.0325 — ci) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

रन्ध् (10.0326 — randh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

लङ्घ् (10.0327 — laṅgh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to shine, to glow“

‘ भाषणे लङ्घयेत् शोषे लङ्घेत् गत्याम् तु लङ्घते ‘ (श्लो. 45) - देवः ।

अंह् (10.0328 — aṃh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

रंह् (10.0329 — raṃh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

मंह् (10.0330 — maṃh) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

लण्ड् (10.0331 — laṇḍ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

तङ् (10.0332 — taḍ) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk, to shine, to glow“

नल् (10.0333 — nal) [S. 106]

भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada

„to speak, to talk“

पूर् (10.0334 — pūr) [S. 106]

आप्यायने (*āpyāyane*) · ubhayapada

„to satisfy, to complete, to fullfull, to fill“

रुज् (10.0335 — ruj) [S. 106]

हिंसायाम् (*himsāyām*) · ubhayapada

„to kill, to destroy, to cause pain“

‘ भङ्गे रुजति हिंसायां रोजयेदिति णौ रुजेः ‘ (श्लो. 69) - देवः ।

स्वद् (10.0336 — svad) [S. 106]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada

„to taste“

‘ स्वाद इत्येके ‘ इति कौमुदी । ‘ संवरणे ‘ इति क्षीरस्वामिधनपालशाकटायनादयः । ‘ आस्वादनेर्थे स्वदते स्वादयेदिति शब्धिचोः ‘ (श्लो. 193) - देवः ।

स्वाद् (10.0337 — svād) [S. 106]

आस्वादने (*āsvādane*) · ubhayapada

„to taste“

युज् (10.0338 — yuj) [S. 106]

संयमने (*saṃyamane*) · ubhayapada

„to restrain, to control, to bind“

युजेः संयमनार्थे वा णौ योजयति योजति ‘ (श्लो. 64) - देवः ।

पृच् (10.0339 — pṛc) [S. 106]

संयमने (*saṃyamane*) · ubhayapada

„to touch, to hold, to control, to restrain“

पृणाक्ति पृक्ते (ङ्के) सम्पक्के यौ पर्ययति पर्यति ‘ (श्लो. 51) - देवः ।

अर्च् (10.0340 — arc) [S. 106]

पूजायाम् (*pūjāyām*) · ubhayapada
„to pray, to worship“

पूजायां णौ विभाषाचैरर्चयत्यर्चतेर्चति । भूवादौ पाठसामर्थ्यात् कर्तृगामिफलेर्चति ‘ (श्लो. 49) इति देवः ।

सह (10.0341 — sah) [S. 106]

मर्षणे (*marṣaṇe*) · ubhayapada

„to bear, to tolerate, to be powerful, to be satisfied“

ईर् (10.0342 — īr) [S. 106]

क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada

„to throw“

‘ ईरयतीरति, ईरः क्षेपे विभाषा णौ लुकीर्ते गतिकम्पयोः ‘ (श्लो. 153) - देवः ।

ली (10.0343 — li) [S. 106]

द्रवीकरणे (*dravikaraṇe*) · ubhayapada

„to melt, to make thin“

यौ द्रवीकरणेनात्वे लीनयेल्लाययेल्लयेत् । लापयेत् लालयेदात्वे श्लेषणे लीयतेलिनात् ‘ (श्लो. 17-18) - देवः ।

वृज् (10.0344 — vrj) [S. 106]

वर्जने (*varjane*) · ubhayapada

„to leave, to abandon“

त्यागे ‘ इति काशकृत्स्नवोपदेवौ ।

वृ (10.0345 — vr) [S. 106]

आवरणे (*āvaraṇe*) · ubhayapada

„to cover“

जृ ‘ इति चौरादिकधातोः नन्दिस्मृतः पाठः एव अयम् ‘ - मा. धा. वृत्तिः । ‘ वृज् आवरणे वा णौ वारयेद् वरते वरेत् ‘ (श्लो. 32) - देवः ।

जृ (10.0346 — jṛ) [S. 106]

वयोहानौ (*vayohānau*) · ubhayapada

„to grow old“

जृणाति जीर्यति जरत्येकार्थे जायत्यपि ‘ (श्लो. 39) - देवः ।

जि (10.0347 — jri) [S. 106]

वयोहानौ (*vayohānau*) · ubhayapada

„to grow old“

रिच् (10.0348 — ric) [S. 106]

वियोजनसम्पर्चनयोः (*viyojanasamparcanayoh*) ·

ubhayapada

„to mix, to join, to tie, to separate, to spread, to take laxative“

‘ वियोजनसंयमनयोः इति मुकुटः ‘ इति अमरसुधा । सम्पर्चनं - मिश्रीकरणम् । अभिधानवैचित्र्यात् धातोरस्य परस्परविरुद्धार्थकत्वम् । ‘ रिचिर् विरेचने रिङ्क्ते रिणक्ति श्ने, वियोजने । सम्पर्चने च यौ वा णौ रेचयत्यपि रेचति ‘ (श्लो. 52) इति देवः ।

शिष् (10.0349 — śiṣ) [S. 106]

असर्वोपयोगे (*asarvopayoge*) · ubhayapada

„to retain, to save“

शिषोसर्वोपयोगे यौ शेषयेत् शेषतीत्युभे । लुङ्यभावादङोशेषीत् (‘ अशेषीत् ‘ इत्यस्य आयुक्तता देवव्याख्याने पुरुषकारे एव उक्ता - ‘ अत्र अशेषीत् इति अयुक्तम् । ‘ शिषिम् पिषिम् ‘ इति अनिदकारिकाप्रामाण्यात् शिषिमात्रस्य अनिदत्वेन ‘ शल इगुपधात्. ’ (3.1.45) इति क्से सति ‘ अशिष्यत् ‘ इत्येव युक्तत्वात् इति ।) शिनष्टीति विशेषणे ‘ (श्लो. 178 - 179) इति देवः । ‘ अयं विपूर्वातिशये वर्तते ‘ इति कौमुदी ।

तप् (10.0350 — tap) [S. 106]

दाहे (*dāhe*) · ubhayapada

„to become hot, to glow, to burn, to be jealous“

सन्तापेर्थे तपेत् दाहे तापयेत् तपते तपेत् ‘ (श्लो. 131) इति देवः ।

तृप् (10.0351 — tṛp) [S. 106]

तृप्तौ सन्दीपने प्रीणने च (*trptau sandipane prīṇane ca*) ·

ubhayapada

„to be satisfied, to be happy to satisfy, to make happy“

सन्दीपने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ प्रीणने ‘ इति कविकल्पद्रुमे । ‘ तृप्तावन्यतरस्यां णौ स्यातां तर्पति तर्पयेत् ‘ (श्लो. 133) इति देवः ।

छृद् (10.0352 — chṛd) [S. 106]

सन्दीपने (*sandipane*) · ubhayapada

„to ignite, to set on fire“

‘ छृद् ‘ इति केचित् । ‘ चृप् छृप् दृप् सन्दीपने । चर्पयति, छर्पयति ‘ इति कौमुदी । ‘ छृदी सन्दीपने वा णौ छर्दयेच्छर्दतीत्युभे । छृन्ते छणत्तीति पदे दीप्तिदेवनयोः श्नमि ‘ (श्लो. 115) इति देवः ।

चृप् (10.0353 — cṛp) [S. 106]

सन्दीपने (*sandipane*) · ubhayapada

„to ignite, to set on fire“

छृप् (10.0354 — chṛp) [S. 106]

सन्दीपने (*sandipane*) · ubhayapada

„to ignite, to set on fire“

तृप् (10.0355 — trp) [S. 106]
दीपने सन्दीपने (*dīpane sandīpane*) · ubhayapada
„to glow, to shine“

दृप् (10.0356 — drp) [S. 106]
सन्दीपने (*sandīpane*) · ubhayapada
„to ignite, to set on fire“

दृभ् (10.0357 — drbh) [S. 106]
भये (*bhaye*) · ubhayapada
„to relate, to give reference, to be afraid“

दृभी भये विभाषा णौ स्यातां दर्भति दर्भयेत् ‘ (श्लो. 141) - देवः ।

दृभ् (10.0358 — drbh) [S. 106]
सन्दर्भे (*sandarbhe*) · ubhayapada
„to relate, to give reference“

‘ दृभी भये विभाषा णौ स्यातां दर्भति दर्भयेत् । अनीदितश्च सन्दर्भे दृभति
ग्रन्थः ईदितः ‘ (श्लो. 141 - 142) - देवः ।

लट् (10.0359 — laṭ) [S. 106]
भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada
„to speak, to talk, to shine, to glow“

श्रथ् (10.0360 — śrath) [S. 106]
मोक्षणे हिंसायां च (*mokṣaṇe hiṁsāyām ca*) · ubhayapada
„to set free, to leave, to kill, to destroy, to hurt“

‘ हिंसायाम् ‘ इति केचित् । ‘ दौर्बल्ये श्रथयेत् प्रयत्नविषये स्याच्छ्राथयेत्
मोक्षणे । यौ तु श्राथयति श्रथत्यपि च वा णौ श्रथयेत् श्रथति । सन्दर्भे
श्चिन् विमोचनार्थविषये श्रथनात्यथ श्रथते, शैथिल्ये.. ‘ (श्लो. 101) - देवः ।

मी (10.0361 — mī) [S. 106]
गतौ (*gatau*) · ubhayapada
„to go“

गतौ मनने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ मीजो मीनाति मीनीते हिंसायां मीयते डितः
। मिनोति मिनुते स्वादेः, गतौ मयति माययेत् ‘ (श्लो. 16 - 17) इति देवः ।

ग्रन्थ् (10.0362 — granth) [S. 106]
बन्धने (*bandhane*) · ubhayapada
„to tie, to bind“

‘ ग्रन्थ ‘ इति पाठः युक्तः इति कृदन्तरूपमाला । तथा हि - ‘ चुरादौ
ग्रन्थ बन्धने, ग्रन्थ सन्दर्भे इति द्वौ धातू आधुषीयौ पठ्येते । देवश्लोकात्
पुरुषकारवाक्यात् च ‘ ग्रन्थ बन्धने ‘ इति पाठः एव साधुः इति प्रतिभाति ।
अतः एव धातुकाव्यव्याख्याने (3.50) नारायणभट्टेनापि ग्रन्थ बन्धने इत्येव
अनुवादः क्रियते । तेन सिद्धान्तकौमुद्यादिषु दृष्टः ग्रन्थ बन्धने इति पाठः
अयुक्तः इति गम्यते । ‘ तथा हि देवः - ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे ग्रन्थयेत्
ग्रन्थतीति यौ । कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेत् ग्रथति ग्रथेः ‘ (श्लो. 17) -
देवः ।

शीक् (10.0363 — śik) [S. 106]
आमर्षणे (*āmarṣaṇe*) · ubhayapada
„to touch, to be quiet, to tolerate, to suffer“

‘ सेके आमर्षे च ‘ इति वोपदेवप्रभृतयः । तत्तु ‘ शीक् सेचने ‘ इति
भवादिधातोः सम्पद्यत इति व्यर्थमेव । ‘ मर्षणे शीकयेत् शीकेत् सेचने शपि
शीकते ‘ (श्लो. 42) इति देवः ।

चीक् (10.0364 — cik) [S. 106]
आमर्षणे (*āmarṣaṇe*) · ubhayapada
„to tolerate, to suffer, to be eager, to be hasty, to be
intolerant“

अर्द् (10.0365 — ard) [S. 106]
हिंसायाम् (*hiṁsāyām*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to irritate, to cause pain“
(स्वरितेत्) ‘ अर्दयेदर्दतेर्दद्यौ हिंसनेर्दति याचने ‘ (श्लो. 103) इति देवः ।

हिंस् (10.0366 — hiṁs) [S. 106]
हिंसायाम् (*hiṁsāyām*) · ubhayapada
„to kill, to destroy, to irritate, to cause pain“

अर्ह् (10.0367 — arh) [S. 106]
पूजायाम् (*pūjāyām*) · ubhayapada
„to be worthy, to be eligible, to have merit“

पूजनेर्हति चाहयेत् ‘ (श्लो. 197) इति देवः ।

सद् (10.0368 — sad) [S. 106]
पद्यर्थे (*padyarthe*) · ubhayapada
„to attack, to climb, to go“

णिजभावे अनिट् अयं धातुः ।

शुन्ध् (10.0369 — śundh) [S. 106]
शौचकर्मणि (*śaucakarmaṇi*) · ubhayapada
„to cleanse, to purify“

शौचकरणे ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ शुन्ध्येत् शुन्धते शुन्धेद् यौ वा णौ
शौचकर्मणि ‘ (श्लो. 117) - देवः ।

छद् (10.0370 — chad) [S. 106]
अपवारणे (*apavāraṇe*) · ubhayapada
„to remove, to get rid of, to hide, to keep out of sight“

स्वरितेत् । ‘ बलीभवति प्राणीभवति अपवारयति वा इत्यर्थः - ‘ कौमुदी ।
‘ यौ वा णावपवारणे छदत इत्येकं, द्वितीयं छदेत्, (छदन्) अन्यत् छादयति,
छदेदिति पुनः स्यादूर्जनैर्ये मितः । यस्तु छन्दयतीति णौ नुमि पदं तत्
संवृताविष्यते ‘ (श्लो. 113) इति देवः ।

जुष् (10.0371 — juṣ) [S. 106]
परितर्कणे परितर्पणे च (*paritarkaṇe paritarpaṇe ca*) · ubhayapada
 „to think, to wish, to kill, to destroy, to guess, to make happy, to satisfy, to be satisfied“

परितर्कणम् ऊहः हिंसा वा । ‘ परितर्पणे ‘ इत्यन्ये । परितर्पणं परितृप्तिक्रिया । ‘ जोषयेज्जोषतीत्येते युजादेः परितर्कणे । प्रीतिसेवनयोः इष्टं तुदादेर्जुषते पदम् ‘ (श्लो. 180 - 181) इति देवः ।

धू (10.0372 — dhū) [S. 106]
कम्पने (*kampane*) · ubhayapada
 „to shake, to move, to decorate“

धूनयति धवति धवते, धुनोति धुनुते, धुनाति च धुनीते । धूनोति धूनुति स्युः पदानि कम्पे, विधून्ने धुवति ‘ (श्लो. 26) इति देवः ।

प्री (10.0373 — pri) [S. 106]
तर्पणे कान्तौ च (*tarpaṇe kāntau ca*) · ubhayapada
 „to love, to satisfy, to desire, to wish, to be radiant“

प्रीङ् प्रीतौ प्रीयतेप्रीणात् प्रीणीते तर्पणे जितः । अणौ यौ जित्च - साफल्यत् प्रीणयेत् प्रयते प्रयेत् ‘ (श्लो. 19 - 20) - देवः ।

श्रन्थ (10.0374 — śranth) [S. 106]
सन्दर्भे (*sandarbhe*) · ubhayapada
 „to compose, to order, to intertwine“

ग्रन्थ (10.0375 — granth) [S. 106]
सन्दर्भे (*sandarbhe*) · ubhayapada
 „to refer, to reference“

‘ ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे ग्रन्थयेत् ग्रन्थतीति यौ । कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेत् ग्रथति ग्रथेः ‘ (श्लो. 97) - देवः ।

आप् (10.0376 — āp) [S. 106]
लम्भने (*lambhane*) · ubhayapada
 „to obtain, to get, to receive“

‘ आपयत्यापतीत्यापेः यौ वा णौ लम्भने पदे । व्याप्त्यर्थस्यास्य तु स्वादेशान्मोतीति पदं भवेत् ‘ (श्लो. 137) इति देवः ।

तन् (10.0377 — tan) [S. 106]
श्रद्धोपकरणयोः (*śraddhopakaraṇayoh*) · ubhayapada
 „to believe, to have faith, to provide shelter, to help, to sound, to kill, to destroy, to hurt“

उपसर्गाच्च दैर्घ्ये ‘ । ‘ चन श्रद्धोपहननयोः ‘ इत्येके । चानयति - चनति । ‘ श्रद्धोपकरणार्थस्य तनेस्तनति तानयेत् ‘ (श्लो. 127) इति देवः ।

चन् (10.0378 — can) [S. 106]
श्रद्धोपहननयोः (*śraddhopahananayoh*) · ubhayapada
 „to believe, to have faith, to provide shelter, to help, to sound, to kill, to destroy, to hurt“

वद् (10.0379 — vad) [S. 106]
सन्देशवचने (*sandeśavacane*) · ubhayapada
 „to inform, to communicate, to speak, to tell, to describe, to utter, to read“

स्वरितेत् । अनुदात्तेदित्येके । ‘ सन्देशने ‘ इति क्षीरस्वामी मैत्रेयः च । ‘ भाषणे ‘ इति हेमचन्द्रजैनकातन्त्रादयः । ‘ वाक्संदेशयोः ‘ इति वोपदेवः । ‘ वचने च इति दुमे ‘ इति धातुकाव्यव्याख्या । (3.51) ‘ अयम् आत्मनेपदी ‘ इति शाकटायनः । ‘ व्यक्तवाचि वदेद्वा णौ वादयेद्वदते वदेत् ‘ (श्लो. 109) इति देवः ।

वच् (10.0380 — vac) [S. 106]
परिभाषणे (*paribhāṣaṇe*) · ubhayapada
 „to inform, to communicate, to speak, to tell, to describe, to utter, to read“

‘ सन्देशने च ‘ इति कातन्त्रहेरम्भादयः । ‘ वक्तीति भाषणे वा णौ वाचयेद्वचतीति वा ‘ (श्लो. 51) इति देवः ।

मान् (10.0381 — mān) [S. 106]
पूजायाम् (*pūjāyam*) · ubhayapada
 „to respect, to believe“

स्तम्भे तु मानयते ‘ इति कौमुदी । ‘ पूजायां मानायेन्मानेद्यौ मीमांसेत तङ्सनोः ‘ (श्लो. 126) इति देवः ।

भू (10.0382 — bhū) [S. 106]
प्राप्तौ (*prāptau*) · ātmanepada
 „to obtain, to receive, to get, to think“

सत्तायां भवति, प्राप्तौ णिचि भावयते तडि । भवते शपि तत्रैव भावयत्यवकल्कने ‘ (श्लो. 3) इति देवः ।

गर्ह (10.0383 — garh) [S. 106]
विनिन्दने (*vinindane*) · ubhayapada
 „to blame, to criticize“

प्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृहयते तत्रानदन्ताद् गृहेः भूवादेः शपि गर्हते, श्नि तु पदे गृह्णात्यगृहीत च । गर्हर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा गर्हयेत् भूवादेः शपि कृत्सनार्थविषये गर्हेभवेत् गर्हते ‘ (श्लो. 194) - देवः ।

मार्ग (10.0384 — mārg) [S. 106]
अन्वेषणे (*anveṣaṇe*) · ubhayapada
 „to investigate, to search, to cleanse, to purify“

‘ अन्वेषणर्थे मृगयेत णौ यौ मार्गेभविन्मार्गति मार्गयेच्च ‘ (श्लो. 44) इति देवः ।

कण्ठ् (10.0385 — kanṭh) [S. 106]

शोके (*śoke*) · ubhayapada
„to be excited, to mourn, to grieve“

उत्पूर्वोयम् उत्कण्ठायाम् ‘ इति कौमुदी । ‘ अथ कण्ठते । शोके स्यात् कण्ठयेत् कण्ठेत्, कठे स्यात् कृच्छ्रजीवने ‘ (श्लो. 79) इति देवः ।

मृज् (10.0386 — mrj) [S. 106]

शौचालङ्कारयोः (*śaucālāṅkārayoh*) · ubhayapada
„to cleanse, to purify, to to decorate“

शौचालङ्कारयोर्वा गौ मृजेमार्जति मार्जयेत् ‘ (श्लो. 60) इति देवः । ‘ मृजृष् ‘ इति क्षीरस्वामी ।

मृष् (10.0387 — mṛṣ) [S. 106]

तितिक्षायाम् (*titikṣāyām*) · ubhayapada
„to tolerate“

स्वरितेत् ‘ इति कौमुदी । ‘ क्षमायां यौ मर्षेन्मर्षेत मर्षयेत् ‘ (श्लो. 173) इति देवः ।

धृष् (10.0388 — dhṛṣ) [S. 106]

प्रसहने (*prasahane*) · ubhayapada
„to conquer, to win, to be eager, to be afraid“

धृषेः प्रसहने यौ स्तां धर्षयेद्वर्षतीत्युभे ‘ (श्लो. 181) - देवः ।

कथ (10.0389 — katha) [S. 106]

वाक्यप्रबन्धे (*vākyaṣprabandhe*) · ubhayapada
„to speak, to tell, to state, to explain, to narrate“

अदन्तः ।

वर (10.0390 — vara) [S. 106]

ईप्सायाम् (*īpsāyām*) · ubhayapada
„to wish, to desire, to hope“

अदन्तः ।

गण (10.0391 — gaṇa) [S. 106]

सङ्ख्याने (*saṅkhyāne*) · ubhayapada
„to count, to enumerate“

अदन्तः ।

शठ (10.0392 — śaṭha) [S. 106]

सम्यगवभाषणे (*samyagavabhāṣaṇe*) · ubhayapada
„to ill-speak, to abuse, to tell lies, to keep quiet“

अदन्तः । ‘ शठयेत् शठयेदेते द्वे सम्यगवभाषणे ‘ (श्लो. 81) इति देवः । ‘ सम्यगाभाषणे सम्यग्वचनक्रियायामिति क्षीरस्वामी ‘ इति पुरुषकारः । क्षीरतरङ्गिण्यां तु ‘ असम्यगाभाषणे ‘ इत्येव दृश्यते । ‘ सम्यगाभाषणे ‘ इति दुर्गः । ‘ सम्यग्भाषणे ‘ इति शाकटायनः ।

श्वठ (10.0393 — śvaṭha) [S. 106]

सम्यगवभाषणे (*samyagavabhāṣaṇe*) · ubhayapada
„to ill-speak, to abuse, to tell lies, to keep quiet“

अदन्तः । ‘ शठयेत् श्वठयेदेते द्वे सम्यगवभाषणे ‘ (श्लो. 81) इति देवः । ‘ सम्यगाभाषणे सम्यग्वचनक्रियायामिति क्षीरस्वामी ‘ इति पुरुषकारः । क्षीरतरङ्गिण्यां तु ‘ असम्यगाभाषणे ‘ इत्येव दृश्यते । ‘ सम्यगाभाषणे ‘ इति दुर्गः । ‘ सम्यग्भाषणे ‘ इति शाकटायनः ।

पठ (10.0394 — paṭha) [S. 106]

ग्रन्थे वेष्टने च (*granthe veṣṭane ca*) · ubhayapada
„to clothe, to knead, to cover, to make parts“

अदन्तः । ‘ वेष्टने ‘ इति क्षीरस्वामी । ‘ भाषार्थे पाटयेद् ग्रन्थे पटयेद् गमने पट् ‘ (श्लो. 76) - देवः ।

वठ (10.0395 — vaṭha) [S. 106]

ग्रन्थे (*granthe*) · ubhayapada
„to tie, to join“

अदन्तः । ‘ वेष्टे भागे च ‘ इति वोपदेवः । ‘ वेष्टने इत्येके ‘ इति धातुकाव्यव्याख्याने । (3.54) ‘ वेष्टने इति क्षीरस्वामी ‘ इति मा. धा. वृत्तौ उक्तम् । क्षीरतरङ्गिण्यां तु ‘ वट् ग्रन्थे ग्रन्थो वेष्टनम् ‘ इत्येव दृश्यते । ‘ णावदन्ताद्वेष्टग्रन्थे वटयेद् वेष्टने वटेत् ‘ (श्लो. 77) इति देवः ।

रह (10.0396 — raha) [S. 106]

त्यागे (*tyāge*) · ubhayapada
„to leave, to abandon“

अदन्तः । ‘ रहयेत् रहति त्यागे गतौ रंहेस्तु रंहति ‘ (श्लो. 195) - देवः ।

रंह् (10.0397 — raṁh) [S. 106]

गतौ (*gatau*) · ubhayapada
„to go“

स्तन (10.0398 — stana) [S. 106]

देवशब्दे (*devaśabde*) · ubhayapada
„to have thunderstorm, to have cloud collision“

अदन्तः । देवशब्दः पर्जन्यगर्जनम् । ‘ शब्दे च देवशब्दे च स्तनति स्तनयेत्क्रमात् ‘ (श्लो. 127) - देवः ।

गद (10.0399 — gada) [S. 106]

देवशब्दे (*devaśabde*) · ubhayapada
„to have thunderstorm, to have cloud collision“

अदन्तः । देवशब्दः = पर्जन्यध्वनिः । ‘ गौ देवशब्दे गदयेत्, व्यक्तवाचि गदेच्छपि ‘ (श्लो. 110) इति देवः । ‘ केचित् तु ‘ गदी ‘ इति ईदितं धातुं पठन्ति । शाकटयनोपि एवमेव इत्यादिकं सर्वं पुरुषकारादिषु द्रष्टव्यम् ‘ इति कृदन्तरूपमाला ।

पत (10.0400 — pata) [S. 106]

गतौ (*gatau*) · ubhayapada

„to fall down, to go down, to descend, to go“

अदन्तः । ‘ गत्यर्थे पतयेत् पतेत् ‘ (श्लो. 95) इति देवः ।

पष (10.0401 — paṣa) [S. 106]

गतौ (*gatau*) · ubhayapada

„to go“

अदन्तः । ‘ पष अनुपसर्गात् । गतौ इत्येव । पषयति ‘ इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘ भ्वादेश्चुरादेशानुपसर्गस्य पषेः णिच्यदन्तत्वविधिः ... ‘ इत्येके । ‘ पशोऽनुपसर्गात् ‘ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । ‘ अनुपसर्गात् ‘ इति कथनात् सोपसर्गे न णिच् । ‘ प्रपषति ‘ इति उदाहरणम् । उपसर्गाभावे तु णिच् अदन्तता च ।

स्वर (10.0402 — svara) [S. 106]

आक्षेपे (*ākṣepe*) · ubhayapada

„to sound, to blame, to insult, to object“

अदन्तः ।

रच (10.0403 — raca) [S. 106]

प्रतियत्ने (*pratiyatne*) · ubhayapada

„to create, to craft, to compose“

अदन्तः ।

कल (10.0404 — kala) [S. 106]

गतौ सङ्ख्यानं च (*gatau saṅkhyāne ca*) · ubhayapada

„to go, to count, to enumerate“

अदन्तः । ‘ कलेः कालयति क्षेपे, गतिसङ्ख्यानयोर्द्वयोः । कलयेद्, शब्दसङ्ख्यानविषये कलते शपि ‘ (श्लो. 155) इति देवः ।

चह (10.0405 — caha) [S. 106]

परिकल्कने (*parikalkane*) · ubhayapada

„to grind“

अदन्तः । परिकल्कनम् दम्भः शाठ्यं च ।

मह (10.0406 — maha) [S. 106]

पूजायाम् (*pūjāyām*) · ubhayapada

„to worship, to pray, to honor, to respect“

अदन्तः । ‘ महयेत् महतीत्येते पूजायां णौ शपि क्रमात् ‘ (श्लो. 196) - देवः ।

सार (10.0407 — sāra) [S. 106]

दौर्बल्ये (*daurbalye*) · ubhayapada

„to be weak“

अदन्तः ।

कृप (10.0408 — kṛpa) [S. 106]

दौर्बल्ये (*daurbalye*) · ubhayapada

„to be weak“

अदन्तः । ‘ कल्पते शपि सामर्थ्ये कल्पयत्यवकल्पने । अदन्तस्य कृपेर्णौ तु दौर्बल्ये कृपयेदिति ‘ (श्लो. 135) इति देवः ।

श्रथ (10.0409 — śratha) [S. 106]

दौर्बल्ये (*daurbalye*) · ubhayapada

„to be weak“

अदन्तः ।

स्पृह (10.0410 — spr̥ha) [S. 106]

ईप्सायाम् (*īpsāyām*) · ubhayapada

„to desire, to wish“

अदन्तः । आप्तुमिच्छा ईप्सा ।

भाम (10.0411 — bhāma) [S. 106]

क्रोधे (*krodhe*) · ubhayapada

„to reject, to be angry“

अदन्तः । ‘ भामेर्भामयति क्रोधे तत्रैव शपि भामते ‘ (श्लो. 149) इति देवः ।

सूच (10.0412 — sūca) [S. 106]

पैशुन्ये (*paiśunye*) · ubhayapada

„to indicate, to do favor, to explain, to point mistakes“

अदन्तः । पिशुनः दुर्जनः । तस्य कर्म पैशुन्यम् ।

खेट (10.0413 — kheṭa) [S. 106]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · ubhayapada

„to eat“

अदन्तः । ‘ खोट ‘ इत्यन्ये । ‘ खोड ‘ इति तृतीयान्तं केचित् पठन्ति ।

खेड् (10.0414 — kheḍ) [S. 106]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · ubhayapada

„to eat“

खोट (10.0415 — khoṭa) [S. 106]

भक्षणे (*bhakṣaṇe*) · ubhayapada

„to eat“

क्षोट (10.0416 — kṣoṭa) [S. 106]

क्षेपे (*kṣepe*) · ubhayapada

„to project, to throw“

अदन्तः । ‘ क्षये ‘ इति धातुकाव्ये (3.55) पाठः ।

गोम (10.0417 — goma) [S. 106]
उपलेपने (*upalepane*) · ubhayapada
 „to coat, to put a layer“
 अदन्तः ।

कुमार (10.0418 — kumāra) [S. 106]
क्रीडायाम् (*kṛīḍāyām*) · ubhayapada
 „to play like a child“
 अदन्तः ।

शील (10.0419 — śīla) [S. 106]
उपधारणे (*upadhārane*) · ubhayapada
 „to wear, to recognize“
 अदन्तः । उपधारणम् अभ्यासः । ‘समाधौ शीलतीति स्यात्
 शीलयत्युपधारणे’ (श्लो. 154) - देवः ।

साम (10.0420 — sāma) [S. 106]
सान्त्वप्रयोगे (*sāntvaprayoge*) · ubhayapada
 „to consolidate, to make happy, to pacify“

साम सान्त्वने इत्यतीतस्य तु असीषमत् ‘इति कौमुदी । अस्मिन् विषये
 तत्त्वबोधिनी वदति - “अयं धातुः इतः प्राक् मूलपुस्तके कुत्रापि न दृष्टः ।
 पुस्तकान्तरेषु मृग्यः । केचित् तु साम सान्त्वने इत्यस्य क्वाप्यपठितत्वेपि
 षान्त्व सामप्रयोगे इति प्राक् पठितमेव । तत्र च षान्त्व सामेति धातुद्वयं
 प्रयोगे वर्तते । प्रयोगश्च सान्त्वप्रयोगपरः । स च सान्त्वनमेव इत्येवं
 ग्रन्थकाराशयं वर्णयित्वा स्थितस्य गतिं समर्थयन्ते “ इति । ‘सान्त्वप्रयोगः
 - अकटुभाषणम्’ इति बालमनोरमा । ‘सान्त्वने इति क्षीरस्वामी’ इति
 माधवः । तरङ्गिण्यां तु ‘सान्त्वनं = प्रीणनम्’ इत्येव दृश्यते । चान्द्रमते
 ‘सान्त्वप्रयोगे’ इति च तत्रोक्तम् । तदा तु (चान्द्रमते) ‘असीसमत्’ ।

वेल (10.0421 — vela) [S. 106]
कालोपदेशे (*kālopadēse*) · ubhayapada
 „to measure time, to preach, to explain on time“
 अदन्तः । ‘काल इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति’ इति कौमुदी ।

काल (10.0422 — kāla) [S. 106]
कालोपदेशे (*kālopadēse*) · ubhayapada
 „to measure time, to preach, to explain on time“

पल्पूल (10.0423 — palpūla) [S. 106]
लवनवपनयोः (*lavanavapanayoh*) · ubhayapada
 „to cut, to purify, to cleanse, to drop“
 अदन्तः । “पल्पूलनं शोधनद्रव्यम्’ इति ‘नास्य पल्पूलनेन वासः
 पल्पूलयेयुः’ इति भाष्यम् इति मा.धा.वृत्तिः । ‘पल्पूल’ इति केचित् ।

वात (10.0424 — vāta) [S. 106]
सुखसेवनयोः (*sukhasevanayoh*) · ubhayapada
 „to be happy, to rejoice, to serve, to love to go“
 अदन्तः । ‘गतिः सुखसेवनेषु’ इत्येके । ‘गतौ’ इत्यन्ये ।

गवेष (10.0425 — gaveṣa) [S. 106]
मार्गणे (*mārgaṇe*) · ubhayapada
 „to search, to investigate, to find“
 अदन्तः ।

वास (10.0426 — vāsa) [S. 106]
उपसेवायाम् (*upasevāyām*) · ubhayapada
 „to make someone stay, to make something fragrant, to
 burn incense sticks“

अदन्तः । वस्यति स्तम्भेन वस्ते छादने वासयेद्वसेत् । निवासे वासयेत्
 स्नेहे वासयत्युपसेवने । (श्लो. 187- 188) (वसेन्निवासे वसयेच्च वस्ते
 त्वाच्छादने स्तम्भेन एव वस्येत् । निवासयत्याच्छादने निवासेः आसेवने
 वासयतीति वासे ॥) इति देवः ।

निवास (10.0427 — nivāsa) [S. 106]
आच्छादने (*ācchādane*) · ubhayapada
 „to cover, to surround“
 अदन्तः ।

भाज (10.0428 — bhāja) [S. 106]
पृथक्कर्मणि (*prthakkarmaṇi*) · ubhayapada
 „to cut into pieces“
 अदन्तः । ‘आमर्दे तु भनक्ति भाजयति णौ भाजेः पृथक्कर्मणि’ (श्लो. 65)
 इति देवः ।

सभाज (10.0429 — sabhāja) [S. 106]
प्रीतिदर्शनयोः प्रीतिसेवनयोः च (*prītidarśanayoh
 prītisevanayoh ca*) · ubhayapada
 „to love, to show affection, to serve, to see“
 अदन्तः ।

ऊन (10.0430 — ūna) [S. 106]
परिहाणे (*parihāṇe*) · ubhayapada
 „to reduce, to shorten“
 अदन्तः । परिहाणं - न्यूनीभावः ।

ध्वन (10.0431 — dhvana) [S. 106]
शब्दे (*śabde*) · ubhayapada
 „to sound“

अदन्तः । ‘ध्वनयेदित्यदन्तस्य ध्वनेः शब्दे ध्वनेत् शप्’ (श्लो. 126) इति
 देवः ।

कूट (10.0432 — kūṭa) [S. 106]
 परितापे परिदाहे च (*paritāpe paridāhe ca*) · ubhayapada
 „to irritate, to cause pain, to set on fire, to make something burn“

अदन्तः । ‘ परिदाहे ‘ इत्यन्ये । ‘ कूटयेताप्रसादे णौ, कुटेदहि तु कूटयेत् ‘ (श्लो. 75) इति देवः ।

सङ्केत (10.0433 — saṅketa) [S. 106]
 आमन्त्रणे (*āmantrane*) · ubhayapada
 „to invite, to call, to sign“

अदन्तः ।

ग्राम (10.0434 — grāma) [S. 106]
 आमन्त्रणे (*āmantrane*) · ubhayapada
 „to invite, to call, to sign, to speak intelligently“

अदन्तः ।

कुण (10.0435 — kuṇa) [S. 106]
 आमन्त्रणे (*āmantrane*) · ubhayapada
 „to invite, to call, to sign, to speak intelligently“

अदन्तः । ‘ आमन्त्रणे तु कुणयेच्छब्दे चोपकृतौ कुणेत् ‘ (श्लो. 93) इति देवः ।

गुण (10.0436 — guṇa) [S. 106]
 आमन्त्रणे (*āmantrane*) · ubhayapada
 „to invite, to call, to sign, to speak intelligently“

अदन्तः । पाठान्तरम् - केत श्रावणे निमन्त्रणे च । केतयति । निकेतयति । कुण गुण च आमन्त्रणे । चकारात् केतति - कौमुदी ।

केत (10.0437 — keta) [S. 106]
 श्रावणे आमन्त्रणे च (*śrāvāṇe āmantrane ca*) · ubhayapada
 „to call, to invite, to hear“

अदन्तः । ‘ कूट ‘ इत्यस्य पाठान्तरमिदम् । श्रावणम् समयोद्धोषणम् । निमन्त्रणम् आज्ञा ।

कूण (10.0438 — kūṇ) [S. 106]
 सङ्कोचने (*saṅkocane*) · ubhayapada
 „to contract, to shrink“

अदन्तः ।

स्तेन (10.0439 — stena) [S. 106]
 चौर्ये (*caurye*) · ubhayapada
 „to steal“

अदन्तः ।

पद (10.0440 — pada) [S. 106]
 गतौ (*gatau*) · ātmanepada
 „to go, to change places“

अदन्तः । आवर्गीयः (गर्वधातुपर्यन्ताः आत्मनेपदिनः) । ‘ श्यनि गत्यर्थे पद्यते पदयेत णौ ‘ (श्लो. 109) इति देवः ।

गृह (10.0441 — grha) [S. 106]
 ग्रहणे (*grahṇe*) · ātmanepada
 „to take, to accept“

अदन्तः । आवर्गीयः । ‘ ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृहयते, तत्रानदन्ताद् गृहेः भूवादेः शपि गृहते, श्नि तु पदे गृह्णात्यगृहीत च । गृहैर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गृहत् तथा गृहयेद् भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गृहैर्भवेद् गृहते ‘ (श्लो. 194) इति देवः ।

मृग (10.0442 — mṛga) [S. 106]
 अन्वेषणे (*anveṣaṇe*) · ātmanepada
 „to investigate, to search, to prey, to kill an animal“

अदन्तः । आवर्गीयः । ‘ अन्वेषणार्थे मृगयेत णौ यो मार्गेर्भवेन्मार्गति मार्गयेच्च ‘ (श्लो. 44) इति देवः ।

कुह (10.0443 — kuha) [S. 106]
 विस्मापने (*vismāpane*) · ātmanepada
 „to show miracle“

अदन्तः । आवर्गीयः ।

शूर (10.0444 — śūra) [S. 106]
 विक्रान्तौ (*vikrāntau*) · ātmanepada
 „to be powerful, to be courageous, to be brave, to have victory“

अदन्तः । आवर्गीयः । ‘ शूरयेतेति विक्रान्तौ, शूर्यते स्तम्भहिसयोः ‘ (श्लो. 151) इति देवः ।

वीर (10.0445 — vīra) [S. 106]
 विक्रान्तौ (*vikrāntau*) · ātmanepada
 „to be powerful, to be courageous, to be brave, to have victory“

अदन्तः । आवर्गीयः ।

स्थूल (10.0446 — sthūla) [S. 106]
 परिबृहणे (*paribṛhaṇe*) · ātmanepada
 „to become fat, to become obese, to gain weight, to be healthy“

अदन्तः । आवर्गीयः ।

अर्थ (10.0447 — artha) [S. 106]
 उपयाच्चायाम् (*upayācñāyām*) · ātmanepada
 „to beg, to request“
 अदन्तः । आवर्ग्यः ।

सत्र (10.0448 — satra) [S. 106]
 सन्तानक्रियायाम् (*santānakriyāyām*) · ātmanepada
 „to spread, to extend, to contact, to be connected“
 अदन्तः । आवर्ग्यः ।

गर्व (10.0449 — garva) [S. 106]
 माने (*māne*) · ātmanepada
 „to boast, to be egoistic, to be proud“
 अदन्तः । आवर्ग्यः । ‘ माने गर्वयते दर्पे गर्वतीति भवेच्छपि ’ (श्लो. 161)
 इति देवः ।

सूत्र (10.0450 — sūtra) [S. 106]
 वेष्टने विमोचने ग्रन्थने च (*veṣṭane vimocane granthane ca*)
 · ubhayapada
 „to put in thread, to cover with thread“
 अदन्तः । “ अन्ये तु विमोचने इति पठन्तः ‘ विमोचनं मोचनाभावः ’ इति ।
 ग्रन्थनमित्यपरे ” इति मा.धा. वृत्तिः ।

मूत्र (10.0451 — mūtra) [S. 106]
 प्रस्रवणे (*prasravaṇe*) · ubhayapada
 „to urinate“
 अदन्तः ।

रूक्ष (10.0452 — rūkṣa) [S. 106]
 पारुष्ये (*pāruṣye*) · ubhayapada
 „to become hard, to become dry, to speak harshly, to be dull“
 अदन्तः । मा.धा.वृत्तौ ‘ रूक्षति इति शपि ’ इति दर्शनात् भवादौ ‘ रूक्ष ’ इति
 धातुः पूर्व स्यात्, अधुना भ्रष्टः इति ज्ञायते ।

पार (10.0453 — pāra) [S. 106]
 कर्मसमाप्तौ (*karmasamāptau*) · ubhayapada
 „to end, to complete“
 अदन्तः ।

तीर (10.0454 — tira) [S. 106]
 कर्मसमाप्तौ (*karmasamāptau*) · ubhayapada
 „to end, to complete“
 अदन्तः ।

पुट (10.0455 — puṭa) [S. 106]
 संसर्गे (*samsarge*) · ubhayapada
 „to come in contact, to embrace, to hug, to join, to lock in“
 अदन्तः । ‘ भाषासंसर्गसंश्लेषे पोटयेत् पुटयेत् पुटेत् ’ (श्लो. 75) इति देवः ।

कत्र (10.0456 — katra) [S. 106]
 शैथिल्ये (*śaithilye*) · ubhayapada
 „to loosen, to leave, to abandon“
 अदन्तः । ‘ कर्त ’ इत्यप्येके ।

कर्त् (10.0457 — kart) [S. 106]
 शैथिल्ये (*śaithilye*) · ubhayapada
 „to loosen, to leave, to abandon“

वल्क (10.0458 — valka) [S. 106]
 दशने (*darśane*) · ubhayapada
 „to see“
 अदन्तः । ‘ बष्क ’ इति मा.धा.वृत्तौ पाठः ।

चित्र (10.0459 — citra) [S. 106]
 चित्रीकरणे (*citrikaraṇe*) · ubhayapada
 „to paint, to draw, to create a portrait“
 अदन्तः । ‘ आलेख्यकरणे ’ इत्यर्थः । कदाचिद्दशने । ‘ चित्र
 ’ इत्ययमद्भुतदशने णिच् लभते । कदाचिद्दशने इत्यस्य विवरणम्
 अद्भुतदशने इति ’ इति बालमनोरमा । चित्रयति - सिद्धान्तकौमुदी ।

अंस (10.0460 — aṁsa) [S. 106]
 समाघाते (*samāghāte*) · ubhayapada
 „to kill, to destroy, to hurt“
 अदन्तः ।

वट (10.0461 — vaṭa) [S. 106]
 विभाजने (*vibhājane*) · ubhayapada
 „to divide, to separate, to split, to isolate, to partition“
 अदन्तः । ‘ वटि ’ इत्येके । वण्टयति । ‘ णावदन्ताद्वटैर्ग्रन्थे वटयेद् वेष्टने
 वटेत् ’ (श्लो. 77) इति देवः ।

छुट् (10.0462 — chut) [S. 106]
 छेदने (*chedane*) · ubhayapada
 „to cut, to strike“

लज (10.0463 — laja) [S. 106]
 प्रकाशने (*prakāśane*) · ubhayapada
 „to appear, to be clear“
 अदन्तः । ‘ लजि ’ इत्येके । लज्जयति । ‘ प्रकाशे लजयेद्, व्रीडे लज्जते
 लजते पदे ’ (श्लो. 68) - देवः ।

वण्ट् (10.0464 — vaṇṭ) [S. 106]
 प्रकाशने (*prakāśane*) · ubhayapada
 „to appear, to be clear“

लज्ज् (10.0465 — lañj) [S. 106]
 प्रकाशने (*prakāśane*) · ubhayapada
 „to appear, to be clear“

मिश्र (10.0466 — miśra) [S. 106]
 सम्पर्के (*samparke*) · ubhayapada
 „to mix, to add together, to combine“

अदन्तः ।

सङ्ग्राम (10.0467 — saṅgrāma) [S. 106]
 युद्धे (*yuddhe*) · ātmanepada
 „to have war, to fight“

अदन्तः ।

स्तोम (10.0468 — stoma) [S. 106]
 श्लाघायाम् (*ślāghāyām*) · ubhayapada
 „to praise, to boast, to cheer“

अदन्तः ।

छिद्र् (10.0469 — chidra) [S. 106]
 कर्णभेदने (*karnabhedane*) · ubhayapada
 „to pierce ears“

अदन्तः । ‘करणभेदने’ इत्यन्ये । ‘कर्ण’ इति धात्वन्तरम् इति अन्ये ।

कर्ण (10.0470 — karṇa) [S. 106]
 भेदने (*bhedane*) · ubhayapada
 „to pierce ears“

अन्ध (10.0471 — andha) [S. 106]
 दृष्ट्युपघाते (*dr̥ṣṭyupaghāte*) · ubhayapada
 „to be blind, to lose vision“

अदन्तः । ‘उपसंहारे’ इत्येके ।

दण्ड (10.0472 — daṇḍa) [S. 106]
 दण्डनिपाते (*daṇḍanipāte*) · ubhayapada
 „to punish, to fine“

अदन्तः ।

अङ्क (10.0473 — aṅka) [S. 106]
 पदे लक्षणे च (*pade lakṣaṇe ca*) · ubhayapada
 „to mark, to count, to roam around, to limp, to take in lap“

अदन्तः । ‘अङ्क लक्षण इत्यस्य भवेदङ्कयतीति णौ’ (श्लो. 41) इति देवः ।

अङ्ग (10.0474 — aṅga) [S. 106]
 पदे लक्षणे च (*pade lakṣaṇe ca*) · ubhayapada
 „to mark, to count, to roam around, to limp, to take in lap“

अदन्तः ।

सुख (10.0475 — sukha) [S. 106]
 तत्क्रियायाम् (*tatkriyāyām*) · ubhayapada
 „to make happy, to be happy“

“ प्रातिपदिकात् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च ‘(ग.सू. चुरादौ) इत्यस्य विवरणरूपीयं धातुः । सुखदुःखशब्दयोः ‘तत् करोति, तदाचष्टे, तेनाक्रामति’ (ग.सू.चुरादौ) इत्येतेषु अर्थेषु ‘णिच्’ भवति । ‘सनाद्यन्ताः धातवः’ (3.1.32) इति धातुसंज्ञा “ इति कृदन्तरूपमाला । “ प्रातिपदिकात् धात्वर्थे ...’ इत्येव सिद्धे अनयोः पाठः सोपसर्गात् प्रत्ययार्थम् इत्येके । सुखदुःखाभ्यां तत्क्रियायामेव णिच् स्यात् , न तु आचष्टे इत्यस्मिन्नर्थे इत्येतदर्थः पाठः इत्यन्ये “ इति तत्त्वबोधिनी । अत्र तत्क्रिया = सुखनम् । सुखानुकूलः - व्यापारः । ‘तत्क्रिया = तदनुभवः’ इति धातुकाव्यव्याख्याने । (3.62)

दुःख (10.0476 — duḥkha) [S. 106]
 तत्क्रियायाम् (*tatkriyāyām*) · ubhayapada
 „to make sad, to be sad“

अदन्तः । (‘तत्क्रिया’ इति पदस्य ‘सुख’ धातौ यादृशं विवरणं तादृशमेव अत्रापि ।)

रस (10.0477 — rasa) [S. 106]
 आस्वादनस्नेहनयोः (*āsvādanasnehanayoh*) · ubhayapada
 „to tasten to love, to have affection“

अदन्तः । ‘शब्दे शपि रसेत् स्नेहास्वादयो रसायेदृसेः’ (श्लो. 193) इति देवः ।

व्यय (10.0478 — vyaya) [S. 106]
 वित्तसमुत्सर्गे (*vittasamutsarge*) · ubhayapada
 „to spend, to expense“

अदन्तः । ‘वित्तत्यागे व्यययति व्ययति व्ययते गतौ’ (श्लो. 150) इति देवः ।

रूप (10.0479 — rūpa) [S. 106]
 रूपक्रियायाम् (*rūpakriyāyām*) · ubhayapada
 „to create a shape, to formulate, to create a mental picture“

अदन्तः । रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया । रूपक्रिया = राजमुद्रादिरूपस्य करणम् ।

छेद (10.0480 — cheda) [S. 106]
द्वैधीकरणे (*dvaīdhīkaraṇe*) · ubhayapada
 „to cut“

अदन्तः ।

छद (10.0481 — chada) [S. 106]
अपवारणे (*apavāraṇe*) · ubhayapada
 „to remove, to hide, to conceal“

अदन्तः । ‘ यौ वा णौ अपवारणे छदत इत्येकम्, द्वितीयं छदेत्, (छदन्)
 अन्यत् छादयति, छदेदिति पुनः स्यादूर्जनर्थे मितः । यस्तु छन्दयतीति णौ
 नुमि पदं तत् संवृताविष्यते ‘ (श्लो. 113) इति देवः ।

लाभ (10.0482 — lābha) [S. 106]
प्रेरणे (*preraṇe*) · ubhayapada
 „to inspire“

अदन्तः । ‘ प्रेरणे लाभयेल्लाभे प्राप्यर्थे लभते शपि ‘ (श्लो. 146) इति
 देवः ।

व्रण (10.0483 — vraṇa) [S. 106]
गात्रविचूर्णे (*gātravicūrṇane*) · ubhayapada
 „to attack, to hurt, to damage someone, to wound“

अदन्तः । ‘ व्रणेच्छब्दार्थविषये व्रणयेद् गात्रचूर्णे ‘ (श्लो. 93) इति देवः ।

वर्ण (10.0484 — varṇa) [S. 106]
वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु
 (*varṇakriyāvistāraguṇavacanēṣu*) · ubhayapada
 „to explain, to elaborate, to spread, to praise, to glow, to
 shine“

अदन्तः । वर्णक्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति । कथां वर्णयति ।
 विस्तृणाति इत्यर्थः । हरिं वर्णयति । स्तौतीत्यर्थः । ‘ रागे विस्तारे प्रशंसायां
 च ‘ इति काशकृत्स्नः ।

पर्ण (10.0485 — parṇa) [S. 106]
हरितभावे (*haritabhāve*) · ubhayapada
 „to become green, to color green“

अदन्तः ।

विष्क (10.0486 — viṣka) [S. 106]
दर्शने (*darśane*) · ubhayapada
 „to see“

अदन्तः ।

क्षिप (10.0487 — kṣipa) [S. 106]
प्रेरणे (*preraṇe*) · ubhayapada
 „to inspire“

अदन्तः । अयं धातुः क्षीरस्वामिनः धातुवृत्तिकारस्य च न सम्मतः इति
 भाति, उभयोः ग्रन्थयोः अपाठात् । कौमुद्यां तु पाठः दृश्यते । ‘ क्षप ‘ इति
 मा.धा.वृत्तौ ।

वस (10.0488 — vasa) [S. 106]
निवासे (*nivāse*) · ubhayapada
 „to live, to dwell, to stay“

‘ वस्यति स्तम्भने, वस्ते छादने वसयेत् वसेत् । निवासे वासयेत्, स्नेहे
 वासयत्युपसेवने ‘ (श्लो. 187 - 188) इति देवः ।

तूत्थ (10.0489 — tuttha) [S. 106]
आवरणे (*āvaraṇe*) · ubhayapada
 „to cover“

अदन्तः । धातुकाव्ये ‘ अतूत्थिताङ्गा... ‘ इति उदाहरणदर्शनात् ‘ तूत्थ
 ‘ इति तत्सम्मतः पाठः इति ज्ञायते ।

पल्यूल (10.0490 — palyūla) [S. 106]
लवनवपनयोः (*lavanavapanayoh*) · ubhayapada
 „to cut, to purify, to cleanse, to drop“

रूढ् (10.0491 — ruṭh) [S. 106]
भाषायाम् (*bhāṣāyām*) · ubhayapada
 „to speak, to talk“

धेक (10.0492 — dheka) [S. 106]
दर्शने (*darśane*) · ubhayapada
 „to see“

अदन्तः ।

ज्ञपादयो मितः (10.0493 — jñapādayo mitaḥ) [S. 106]
 . -

नान्ये मितोऽहेतौ (10.0494 — nānye mito’hetau) [S. 106]
 . -

कुस्म नाम्नो वा (10.0495 — kusma nāmno vā) [S. 106]
 . -

आ कुस्मादात्मनेपदिनः (10.0496 — ā kusmādātmanepadinah) [S. 106]
 . -

आ गर्वादात्मनेपदिनः (10.0497 — ā garvādātmanepadinah) [S. 106]
 . -

आ धृषाद्वा (10.0498 — ā dhṛṣādvā) [S. 106]

--

आ स्वदः सकर्मकात् (10.0499 — ā svadaḥ sakarmakāt)
[S. 106]

--

हन्त्यर्थाश्च (10.0500 — hantyarthāśca) [S. 106]

--

प्रातिपदिकाद्वात्वर्ये बहुलमिष्ठवच्च (10.0501 —
prātipadikāddhātvarthe bahulamīṣṭhavacca) [S. 106]

--

तत्करोति तदाचष्टे (10.0502 — tatkaroti tadācaṣṭe) [S.
106]

--

तेनातिक्रामति (10.0503 — tenātikrāmati) [S. 111]

--

धातुरूपं च (10.0504 — dhāturūpaṃ ca) [S. 107]

--

कर्तृकरणात् धात्वर्थे (10.0505 — kartṛkaraṇāt
dhātvarthe) [S. 108]

--

बहुलमेतन्निदर्शनम् (10.0506 —
bahulametanidarśanam) [S. 106]

--

णिङङ्गान्निरसने (10.0507 — ṇiṅaṅgānnirasane) [S.
106]

--

श्वेताश्वाश्चतरगालोडिताह्वरकाणामश्चतरेतकलोपश्च
(10.0508 — śvetāśvāśvataragālōḍitāhvarakāṇāmaśvataretakalopaśca)
[S. 123]

--

पुच्छादिषु धात्वर्थे इत्येव सिद्धम् (10.0509 —
pucchādiṣu dhātvartha ityeva siddham) [S. 123]

--